VICTOR HUGO

NOTRE-DAME'IN KAMBURU

Çeviri: İSMET BİRKAN

CAN

VICTOR HUGO

NOTRE-DAME'ın KAMBURU

Roman

Çeviren

SÂMİH TİRYAKİOĞLU

Baskı : AMAÇ TEMEL YAYINLAR
ve MATBAACILIK A.Ş.
İstanbul-1987

VICTOR HUGO

NOTRE-DAME'in KAMBURU

Roman

★

Çeviren

SÂMİH TİRYAKİOĞLU

★

AMAÇ
TEMEL YAYINLAR ve MATBAACILIK
ANONİM ŞİRKETİ

VICTOR HUGO

Bugün olduğu gibi eskiden de ara-sıra «dâhi çocuk»-lara rastlanırdı. Bunlardan biri, 1814 yılında, daha oniki yaşındayken, eline kalemi almış, şiir yazmaya başlamıştı, çok da büyük bir iddiası yoktu.

— «Ya Chateaubriand olurum, ya kalemimi kırarım!» diyordu.

Küçük şair bu emeline çok kısa bir zamanda ulaştı: Bir yıl sonra daha onüç yaşındayken, Académie'nin şiir ödülünü kazandı. Kendisini kutlayanlar arasında Chateaubriand da vardı... ve çocuğun gözündeki bu en büyük şair ona «dâhi çocuk» adını veriyordu.

Ondokuzuncu yüzyılın başındaki bu dâhi çocuk daha sonraları o çağın edebiyatına adını bir damga gibi basacak olan Victor Hugo'ydu. Edebiyat alanındaki ilerlemesinde gittikçe daha sık, daha büyük adımlar atıyordu: Onyedi yaşındayken ilk şiir kitabı yayınlandı; yirmibir yaşında ilk romanını yazdı; yirmibeş yaşında da yazdığı ilk piyesle, yeni bir edebiyat cereyanının ilk yolunu açıyordu. Ondan üç yıl sonra, 1830'da «Hernani» piyesinin temsili üzerine, edebiyat tarihinde ünlü «Hernani Savaşı» başladı ki böylece Fransa'da romantik edebiyat çığırı açılmış oluyordu.

Victor Hugo günün edebiyatçıları arasında aldığı bu önderliği 1831'de çıkan «Notre-Dame de Paris» adındaki büyük tarihi romanıyla bir kat daha pekiştirdi. Bu roman öylesine güçlü bir eserdi ki Hugo'ya karşı çıkanlar onun önünde eğilmek zorunda kaldılar. Büyük edebiyatçının sonradan söylediği bir söz ilk örneğini böylece kendi sanat hayatında bulmuş oluyordu: Onun bir sözü vardır. «Aptal kendine güvenir, büyük adam kendine inanır» der. Genç Hugo da kendine körü-körüne güvenmemiş, büyük bir inançla inanmıştı, yeni bir sanat anlayışını içinde duyduğu gibi tüm canlılığı, görkemi ve heybetiyle ortaya koymuştu.

Bu romanda insanların hayatına Kader'in nasıl hâkim olduğu gösterilmek istenmiştir. Duygu ve düşünce arasında bocalayan varlıkların çektikleri acılar anlatılmış, bu arada çok sefil hayat sürenlerin, dış görünüşleri bakımından pek iğrenç sayılabilecek insanların bile içinde yüksek duygulara, büyük sevgilere yer olduğu gerçeği işlenmiştir. Romandaki en canlı tiplerden biri: kambur, sağır, şaşı Quasimodó öyle unutulmaz bir tip olmuştur ki eser «Notre Dame'ın Kamburu» adıyla tanınmıştır.

* * *

Victor Hugo 1802'de Besançon (Fransa)'da doğdu. Babası Napoléon'ın ordularında generaldi, küçük Victor da onun yanında İtalya'ya, İspanya'ya gitti. Böylece, sanat yeteneği daha çok küçük yaşlarda geniş ufuklar görerek gelişmek imkânını buldu. Bir yandan da öğretmenlerinin, babasının gösterdiği yollardan öğrenimini ilerletiyor, lâtince, yunanca öğreniyordu. On, oniki yaşlarında şiir yazmaya başladığı sırada eski Lâtin, Yunan yazarlarını asıl metinlerinden okuyor, onları fransızcaya çeviriyordu.

Herşeyde vaktinden önce bir gelişme gösteren Victor Hugo ilk aşkı da pek erken tanıdı: daha yedi, sekiz yaş-

larındaydı, Foucher'nin kızı Adèle'i sevmeye başladı. Foucher'lerle ailecek tanışıyorlardı. Çocuklukta başlayan bu aşk yıllarca sürdü, nihayet Victor Hugo yirmi yaşına geldiği vakit Adèle ile evlendi. Babası bu evlenmeye razı değildi, düğünde de bulunmadı.

Romantik şairin gerdeğe girdiği gece de onu bir facia bekliyordu: Ağabeysi Abel de Adèle'i sevmekteydi, aşkını yıllarca gizlemiş, fakat, söndürememişti. O gece deli oldu.

Victor Hugo'nun hayatındaki ikinci büyük aşk (belki de ilk ve tek büyük aşkı) 1833'de başladı. «Lucrèce Borgia» adındaki piyesinin temsilinde oynayan aktrislerden Juliette Drout ile tanışmıştı. Aralarındaki sevgi «yıldırımla vurulma» nevinden olmadı, zamanla birbirlerini daha iyi tanımakla seviştiler. Juliette evliydi, sevdiği şair uğruna kocasından boşandı. Bundan sonra aralarında gizli bir sevda hayatı başladı. En çok azap çeken Juliette, Victor Hugo'ya onsekiz bin mektup yazdı...

* * *

Victor Hugo 1885'te, seksenüç yaşında öldü. Şiir kitabı, roman, piyes olmak üzere, elliden fazla eser verdi. Yaşadığı devrin siyasi akımlarına katıldı, zaman zaman ateşli bir militan olarak çarpıştı. Bu arada III. Napoleon devrinde sürgüne gönderildi. 1870'te Cumhuriyetin yeniden kurulması üzerine, Paris'e dönen Victor Hugo bir kahraman olarak karşılandı, 1882'de, seksenikinci yaşına basması dolayısıyle yapılan törende de altıyüz bin kişi bulundu.

Hugo'nun roman olarak «Notre Dame'ın Kamburu» ve «Sefiller», şiir olarak «La Légende des Siècles» (Yüzyılların Efsanesi) adındaki destanı, piyes olarak da «Hernani» en üstün eserleri sayılır.

ESERDEKİ BAŞLICA ŞAHISLAR

Esmeralda ..... Sokaklarda dansedip şarkı söyliyen güzel bir Çingene kızı. Phœbus de Chateaupers adında bir subaya âşıktır.

Quasimodo (Kuazimodo) ..... Paris'teki Notre - Dame Kilisesinin çancısı. Kambur, tek gözlü, topal, çirkin, fakat çok güçlü ve çok iyi yürekli bir adam. Esmeralda'yı sever.

Claude Frollo (Klod Frollo) ..... Notre-Dame Kilisesinin bilgin ve asık yüzlü başrahibi. Quasimodo'nun babalığı. Esmeralda'ya o da delice âşıktır.

Pierre Gringoire (Piyer Grenguar) ..... Züğürt bir şair ve feylesof. Garip raslantılar sonunda Esmeralda ile evlenir.

Jehan Frollo ..... Başrahip Claude Frollo'nun küçük kardeşi. Haylaz, fakat çok sevimli bir üniversite öğrencisi.

Gudule (Paquette) (Güdül (Paket) ..... Kızını kaybettiği için on beş yıldır çile dolduran zavallı bir kadın.

Phœbus de Chateaupers (Föbüs dö Şatoper) ... Kralın maiyetine memur okçu askerler bölüğünün yüzbaşısı. Esmeralda'ya göz koymuştur.

Lys de Gondelaurier (Lis dö Gandlorye) ..... Yüzbaşı Phœbus'ün nişanlısı, sonradan da karısı olan güzel ve soylu bir genç kız.

(Vaka Kral XI. Louis'nin saltanat sürdüğü 1482-1483 yıllarında Paris'te, Seine nehri üzerindeki Cité Adası ile dolaylarında geçer.)

Bu romandan alınarak Amerika'da Jean Delannoy'nın rejisörlüğü altında çevrilen filmin başrollerinde Esmeralda'yı Gina Lollobrigida, Quasimodo'yu Anthony Quinn temsil etmiştir.

ÖNSÖZ

Bu kitabın yazarı bundan birkaç yıl önce Notre-Dame Kilisesini gezerken, daha doğrusu, binanın içinde avare avare dolaşırken, kulelerden, birinin loş, kuytu bir köşesinde duvarın üzerine elle ve Grek harfleriyle yazılmış şu kelimeyi gördü :

KADER

Taşa oldukça derin bir biçimde işlenmiş, eskilikten kararmış olan bu Grek harflerinin Gotik biçiminde yazılmış olmaları bunları birinin oraya Ortaçağ'da yazmış olduğunu gösteriyordu. Gerek bu hâl, gerekse bu kelimenin korkunç ve meş'um anlamı, yazar üzerinde çok derin bir etki yarattı. Eski kilisenin duvarında bu cinayet veya felâket izini bırakmadan dünyayı terketmek istememiş olan bahtsız kimsenin kim olabileceğini uzun uzun düşündü.

Sonraları duvar badana edilmiş veya kazınmış olacak ki, bu yazı oradan kayboldu. Çünkü son iki yüzyıldan beri Ortaçağ'dan kalma o güzelim kiliselere karşı hep böyle davranılmaktadır. Binalar içten de, dıştan da zedeleniyor, harap oluyor, papaz kiliseyi badana ettiriyor, mimar duvarlarını kazıyor, sonra halk çıkageliP yıkıyor.

Nitekim, yazarın burada andığı hâtıra bir yana, Notre-Dame Kilisesinin loş kulesine kazılmış olan ve bir yaratığın alınyazısını pek hazin bir şekilde anlatan bu esrarlı kelimeden de bugün, hiçbir şey kalmamış bulunuyor. Birkaç yüzyıl önce bu kelimeyi duvarın üzerine yazmış olan kimse insanlar arasında silinip gitti. Sonradan bu kelime de kilise duvarının üzerinden silindi. Belki çok geçmeden kilisenin kendisi de yeryüzünden silinip gidecek.

İşte bu kitap bu kelime üzerine yazıldı.

Şubat 1831

BİRİNCİ BÖLÜM

I

BÜYÜK SALONDA

Bundan tam üçyüz kırksekiz yıl, altı ay, ondokuz gün önce, Paris'liler bir sabah çan seslerine uyandılar. Cité adası, Üniversite mahallesi ve asıl kent olmak üzere iç içe üç çemberdeki bütün çanlar olanca kuvvetiyle çalıyordu.

Öyleyken, bu 6 Ocak 1482 günü tarihte iz bırakmış bir gün değildir. Sabah sabah çanları çaldıran, Paris halkını yataklarından dışarı uğratan olayın hiç de önemli bir yanı yoktu. Ne Pikard'lar, ya da Burgignon'lar saldırmışlardı, ne bir dinî tören vardı, ne Laas bağında öğrenciler ayaklanmıştı, ne «pek heybetli kralımız, efendimiz» kente gelmişti, hattâ ne de kadınlı, erkekli bir hırsız alayı ipe çekiliyordu. Onbeşinci yüzyılda sık sık görüldüğü üzere, kente süslü-püslü giysileriyle, sorguçlarıyla bir elçilik heyeti de gelmiş değildi. Son elçilik heyeti geleli iki gün oluyordu. Bu heyet, Kralın büyük oğluyla Marguerite de Flandre'ın evlenme işlerini karara bağlayacaktı. Hattâ Bourbon Kardinalinin de, sırf Kralın hoşuna gitmek için bu kaba-saba Flamanları ağırlayıp yedirmek, içirmek zorunda kalacağından dolayı epey canı sıkılmıştı.

6 Ocak günü bütün Paris halkını ayağa kaldıran olay bambaşka bir şeydi : Çok eski zamanlardan beri bir arada

kutlanan Krallar Günü ile Deliler Bayramı o güne rastlamıştı, çifte bayram vardı.

O gün Grève alanında donanma yapılacak, Braque Kilisesinde bahar ağacı dikilecek, Adalet Sarayında da dinî bir piyes oynanacaktı. Bir gün önce şehremininin göğüslerine beyaz haçlar işlemeli mor harmaniler giymiş münadileri bu haberi bütün halka iletmişlerdi.

Onun için, halk evini, dükkânını kapatmış, kadınlı-erkekli büyük bir kalabalık, sabahleyin erkenden söylediğimiz üç yerden birine doğru yola koyulmuştu. Kimisi donanmayı, kimisi ağaç dikmeyi, kimisi de dinî piyesi seyretmeye gidiyordu. Fakat Paris sokaklarının aylak halkı oldum-olası akıllıdır : Onun için, halkın çoğunluğu ya ateşleriyle, sıcaklığıyla mevsim gereği makbule geçecek olan donanmayı görmeye, ya da Adalet Sarayının sımsıkı kapalı büyük salonunda oynanacak dinî piyesi seyretmeye gidiyordu. O cas-cavlak fidanı kilisenin mezarlığında tir-tir titremek üzere tek başına bırakmakta hepsi birlik olmuştu. Asıl kalabalık, Adalet Sarayı'na giden sokaklarda yolları doldurmaktaydı. Çünkü iki gün önce gelmiş olan Flaman elçilik heyeti de oynanacak olan dinî piyesi seyredecek, Deliler Bayramı dolayısiyle seçilecek olan Delibaşı'nın seçiminde de hazır bulunacaktı. Bu seçim de, Adalet Sarayının büyük salonunda yapılacaktı. Bu salon o çağda dünyanın en büyük yeri diye ün salmış ama, içeriye girmek pek de kolay iş değildi.

Adalet Sarayı'nın önündeki alan denizi andıran, mahşerî bir kalabalıkla dolmuştu. Üstelik alana ulaşan beş, altı sokaktan, buraya, sel halinde yeni yeni insan toplulukları doluyordu. Gittikçe büyüyen bu kalabalık dalgalandıkça alanın şurasında-burasında birer burun gibi çıkıntı yapan evlerin köşelerine çarpıyordu.

Bağırışlar, gülüşler, bu binlerce ayağın çıkardığı sesler

yüzünden büyük bir gürültü meydana gelmekteydi. Zaman zaman gürültü, çığlık daha da artıyor, bütün bu kalabalığı Adalet Sarayı'nın büyük merdivenlerine doğru iten akıntı geliyor, karışıp kaynaşıyordu. Bu, ya bir askerin halkı itmesinden, ya da bir belediye çavuşunun atını kalabalığın üzerine sürmesinden ileri geliyordu.

Kapılarda, pencerelerde, damların üstünde binlerce kendi halinde insan vardı. Bunlar kalabalığı, itişkakışı seyrediyorlardı. Böyle eğlenceli bir şeyi seyretmek olanağını elde ettikleri için de hayatlarından pek memnundular.

İsterseniz biz de, hayalen olsun kendimizi o 6 Ocak 1482 günü orada farzedip bu hırkalı, harmanili, paltolu kalabalığı aşarak büyük salona bir girelim. İçeriye girince insanın ilk karşılaştığı hâl, kulaklarının uğuldaması ve gözlerinin kamaşması oluyordu. Salonun tavanı bir kubbenin dilimleri biçimindeydi, oymalı tahtalarla kaplanmıştı. Açık maviye boyanmış tavanda, Krallığın âlâmeti olan, yaldızla yapılma zambak resimleri vardı. Salonun tabanı ise siyah-beyazlı mermerlerle döşenmişti. Salonun ortasında sıralanan yedi büyük sütun, tavandaki çifte tonozların kaidelerine destek vazifesi görüyordu. İlk dört direğin dibinde pırıl-pırıl, süslü-püslü dükkânlar görülmekteydi. Son üç sütunun çevresinde de meşe tahtasından yapılmış sıralar vardı ki bunlar davacıların poturları, savcıların cübbeleri sürtüne sürtüne aşınmış, cilâlanmış, parlak bir hale gelmişti.

Salonun duvarları boyunca kapıların, pencerelerin, sütunların arasında, bitmez-tükenmez bir sıra halinde, bütün Fransa krallarının heykelleri vardı. Kemerli, uzun pencereler rengârenk camlarla kaplıydı. Salonun dört yanında çok ince işlemeli, oymalı kapılar görülüyordu. Tavan, sütunlar, duvarlar, kapı kanatları, tahta işlemeler, heykeller baştan aşağı çok güzel mavili-sarılı resimlerle kaplı bulunuyordu.

İşte, ocak ayının soluk gün ışığıyla aydınlanan bu uzun salonu büyük bir kalabalıkla doldurursanız, o zaman bu

tablonun tümü hakkında da az-çok fikir edinmiş olursunuz.

Bu büyük salonun bir ucunda uzun, geniş ve yüksek bir mermer set, öbür ucunda da küçük bir kilise bulunmaktaydı.

Salonun ortasında, büyük kapının karşısında altın sırmalı kumaşla örtülü, kürsü gibi bir yer vardı. Buraya, ayrı bir kapıdan girilerek ulaşılıyordu. Dinî piyesi seyredecek olan Flaman elçileriyle öteki önemli kişiler burada yer alacaklardı.

O devrin âdetine uygun olarak, dinî piyes biraz önce sözünü ettiğimiz mermer seddin üzerinde oynanacaktı. Daha sabahtan burada bu iş için hazırlıklar yapılmış, oldukça yüksek bir tahta iskele kurulmuştu. Bu iskelenin üst bölümü salonun her yerinden görülebiliyordu. Burası sahne gibi kullanılacak, duvar örtüleriyle örtülmüş olan gerideki bölüm ise piyeste oynayacak olanlara giyinme odası vazifesini görecekti. Dışarıya yerleştirilmiş olan bir merdiven, sahneyle giyinme odasını birbirine bağlıyordu. Sahneye girip çıkacak olanlar, bu merdiveni kullanacaklardı.

Adalet Sarayı Başyargıcının emrindeki dört çavuş mermer seddin dört yanında yer almışlardı. Bunlar, şenlik günlerinde olduğu gibi, örneğin idam günlerinde de Paris halkının tüm eğlencelerine böyle seyirci olmak zorunda bulunan kimselerdi.

Dinî piyes Adalet Sarayı'nın saati tam onikiyi çaldığı zaman başlayacaktı. Bu, belki bir piyes temsili için geç bir saatti ama, piyesin başlama zamanını Flaman elçilerinin geleceği saate göre ayarlamak gerekmişti.

Bütün bu kalabalık sabahtan beri orada bekleyip duruyordu. Birçokları gün doğarken gelip, o ayazda, Adalet Sarayı'nın merdivenlerinde soğuktan titremişlerdi. Hatta kimileri, içeriye ilk olarak girebilmek için, geceyi kapının önünde geçirdiklerini bile söylüyorlardı.

Kalabalık her an artıyordu, yatağından taşan bir su gibi, duvarların uzunluğunca, sütunların çevresinde yükseliyor, çıkıntılara, saçaklara tırmanıyor, pencerelerin içinde yer alıyor, heykellerin elverişli yerlerine yerleşiyordu.

Halk sıkıntı ve sabırsızlık içindeydi. Üstelik o gün Deliler Bayramı olduğu için kimsenin sözünü sakındığı da yoktu. Sivri bir dirsek, demirli bir kundura yüzünden, iki-de-bir bir kavga, tartışma çıkıyordu. Flaman elçiler heyetinin gelmesine daha çok zaman olduğu halde, bu kapalı yerde balık istifi gibi sıkışıp kalan kalabalık sabırsızlanmaya başlıyordu.

Flamanlar, esnaf kâhyası, Kardinal, Başyargıç, gelin olacak prenses, çavuşlar, havanın soğukluğu, sıcaklığı, bozukluğu, Paris Piskoposu, Delibaşı, salondaki sütunlarla heykeller, şu kapalı kapı veya bu açık pencere hakkında herkes ağzına geleni söylüyordu. Kalabalığın arasına karışmış olan öğrencilerle uşak makulesi birtakım adamlar da yangına körükle gidiyorlar, türlü şakalar, muziplikler yaparak, zaten canından bezmiş halkı büsbütün çileden çıkarıyorlardı.

O sırada öğrencilerden biri bağırdı :

— «Rektör geliyor, rektör geliyor!»

Bütün başlar sesin geldiği yana döndü. Gerçekten de rektör, yanında Üniversite ileri gelenleri olduğu halde, Flaman elçiler heyetini karşılamak üzere, alay halinde Adalet Sarayı'nın önündeki meydanlıktan geçiyordu. Pencerelere üşüşen öğrenciler onları alaylı bağırışmalarla, alkışlarla karşıladılar :

— «Vay! Sayın Rektöre de bakın!»

— «Hay koca kumarbaz hay! Zarlarını bırakıp nasıl da buraya gelmiş acaba?»

— «İhtiyar budala! İhtiyar kumarbaz!»

— «Nasıl, bu gece epiy dü-şeş attın mı?»

Bu sözlerin peşi-sıra da alkışlar, çığlıklar işitiliyordu. Derken, sıra Üniversitenin öteki kodamanlarına geldi...

Üniversitenin kütüphanecisi Andry Musnier bu şamatayı duyunca yanında duran, Kralın kürkcübaşısının kulağına eğildi :

— «Bütün bunlar kıyamet alâmeti, azizim,» dedi. «Bir de Üniversite öğrencisi olacaklar, şu hale bak! Ama, suç onlarda değil ki! Zamanlar acaipleşmiş, zamanlar. Baksana, top diye bir şey icat edildi, oka, kılıca, mızrağa iş kalmadı. Sonra, Almanya'da matbaa diye bir şey yoktu, elyazması kitaplar değerden düştü. Matbaacılık hattatlığı öldürecek. Dedim ya, kıyamet alâmeti bunlar.»

Tam o sırada saat onikiyi çaldı. Kalabalık tek bir ses halinde : «Hah, hele şükür!» diye bağırdı.

Öğrenciler sustular. Kalabalık karıştı; başlar, ayaklar kımıldadı; öksürmeler, sümkürmeler duyuldu. Herkes kendine çeki-düzen verdi, yerine yerleşti. Peşi-sıra büyük bir seşsizlik başladı. Kalabalık başını uzatmış, ağzını açmış, bakışlarını mermer sedde çevirmişti. Fakat ortalıkta hiçbir şey görünmedi. Başyargıcın dört çavuşu hep öyle heykel gibi dimdik duruyorlardı. Bütün gözler Flaman elçilerinin oturacağı o kürsü gibi yere çevrildi. Fakat kapı hâlâ kapalı; kürsü hâlâ boştu. Bütün bu kalabalık sabahtan beri üç şeyi : öğle olmasını, Flaman elçilerinin gelmesini, dinî piyesin başlamasını bekliyordu. Bunlardan yalnız öğle, vaktinde gelmişti.

Halkın sabrı tükenmeye başlamıştı.

Kalabalık bir, iki, üç, beş dekika, bir çeyrek saat bekledi. Gelen, giden yoktu. Kürsü hâlâ boştu, sahnede kimseler görünmüyordu. Sabırsızlığın yerini öfke almaya başlamıştı. Alçak sesle olmakla birlikte, yine de öfkeli birtakım söylenmeler duyuluyordu. Derinden derine bir mırıltı başladı : «Bari piyesi seyredelim! Piyes başlasın!» Kafalar

kızmaya başlamıştı. Fırtına neredeyse kopmak üzereydi.

Öğrencilerin en gürültücülerinden Jehan Frollo birden, avazı çıktığı kadar : «Flamanları ne diye bekliyoruz? Piyes başlasın!» diye bağırdı.

O zaman kalabalık el çırpıp alkış tutmaya : «Piyes başlasın! Flamanları beklemiyelim!» diye bağırmaya başladı.

Jehan Frollo yine haykırdı

— «Evet, piyes hemen başlasın! Ya da Başyargıcı hemen şuracığa asalım. Bu da çok komik bir şey olur.»

Halk cevap verdi :

— «Çok doğru! İşe şu çavuşlardan başlayalım.»

Bu sözler büyük bir alkış tufanıyla karşılandı. Zavallı çavuşlarda bet-beniz kalmamıştı. Şaşkın şaşkın birbirlerine bakıyorlardı. Kalabalık kendilerine doğru kımıldamaya başlamıştı bile. Çavuşlar, halkın itişi yüzünden, kendilerini kalabalıktan ayıran ince tahta parmaklığın esnemeye, bel vermeye başladığını görüyorlardı.

Durum ciddiydi

Her yandan : «Hücum! Hücum!» sesleri yükseliyordu.

O sırada, daha önce anlattığımız giyinme odasının kapısı önündeki perde aralandı, içeriden birisi çıktı. O görünür görünmez de kalabalık hemen sustu. Biraz önceki öfkenin yerini merak aldı : «Suss! Suss! Suss!» diyenler oldu.

Dışarıya çıkan adam kendinden pek emin değildi, eli ayağı titriyordu. Memur seddin kıyısına kadar ilerledi. Bir yandan da yerlere kadar eğilerek halkı selâmlıyordu. Halka yaklaştıkça bu eğilişler neredeyse dize gelme halini almaktaydı.

Beri yandan, ortalık yavaş yavaş yatışmıştı. Yalnız, kalabalıktan bir mırıltı yükseldiği işitiliyordu. Zaten bir kalabalık ne kadar sussa yine böyle bir mırıltı işitilir.

Adam : «Hanımlarım, efendilerim,» dedi, «şimdi Kardinal Cenaplarının huzurlarında dinî bir piyes oynıyacağız.

Bu piyeste Jüpiter rolünü ben yapacağım. Kardinal Cenapları şu anda Flaman elçilik heyetiyle beraberler. Elçilik heyeti de Üniversite Rektörünün söylevini dinliyor. Kardinal Cenapları gelir gelmez temsile başlıyacağız.»

Jüpiter'in bu şekilde işe karışması sayesinde, orada beklemekte olan dört çavuş da halkın elinden kurtulmuş oldu. Zaten Jüpiter'in elbisesi de pek güzeldi, halkı yatıştırmakta bu elbisenin de yararı olmuştu. Göğsünde siyah kadife kaplı bir zırh, başında gümüş yaldızlı düğmelerle süslü bir başlık vardı. Elinde mukavvadan yapılmış, pırıl pırıl sallantılı bir şey tutuyordu ki, bu da eski Grek tanrısının kudretini temsil eden yıldırımdı. Ayaklarında ise yine Grek usulü, atkılı sandallar vardı.

II

PIERRE GRINGOIRE

Fakat o böylece halka hitap ederken, kılığının uyandırdığı memnunluk, hayranlık, söylediği sözler yüzünden, yavaş yavaş dağılmaya başlıyordu. Sözlerini : «Kardinal Cenapları gelir gelmez temsile başlayacağız» diye bitirdiği zaman, sesi gökgürültüsünü andıran yuhalar arasında kaybolup gitti.

Halk : «Piyes hemen başlasın, piyesi isteriz!» diye bağırıyordu. Deminki üniversite öğrencisinin, yani Jehan Frollo'nun sesi ise bütün seslerden baskın çıkmaktaydı. O da : «Piyes hemen başlasın!» diye bağırmaktaydı.

Öteki öğrenciler de ona katıldılar :

— «Kahrolsun Jüpiter, kahrolsun Kardinal!» diye haykırdılar.

Halk da gençlerden geri kalmıyor : «Hemen piyesi is-

teriz! Yoksa artistleri de, Kardinali de asarız, keseriz!» diyordu.

Zavallı Jüpiter şaşırmış, afallamıştı. Yüzündeki kırmızı makyajın altında sapsarı olduğu belliydi. Elindeki yıldırımı yere düşürdü. Başlığını eline aldı. Sonra sağa, sola selâmlar vermeye : «Kardinal Cenapları... Elçilik heyeti... Prenses Marguerite...» diye kekelemeye başladı. Ne söyleyeceğini pek bilmiyordu, halkın kendisini asmasından korkuyordu çünkü!

Biçarenin hali gerçekten acıklıydı : Beklese halk tarafından asılacak, beklemese kardinal tarafından asılacaktı. Ne yana baksa gözünün önünde bir darağacı beliriyordu.

Neyse ki o sırada birisi çıktı, işin sorumluluğunu üzerine alarak zavallı Jüpiter'i içinde bulunduğu güç durumdan kurtardı.

Bu adam parmaklığın berisinde, mermer seddin çevresindeki boşlukta duruyordu. Fakat sütuna yaslanmış olduğu için, ince-uzun vücudunu o ana kadar kimse farketmemişti. Dediğimiz gibi, bu adam uzun boylu, zayıf, soluk benizli ve sarışındı, alnı, yanakları kırışmıştı ama, genç sayılırdı. Parlak gözleri güleç bir ağzı vardı. Eskilikten kumaşı pırıl-pırıl parlayan bir elbise giymişti. Mermer masaya yaklaşarak zavallı Jüpiter'e bir işaret yaptı. Fakat öteki o kadar şaşkındı ki bu işareti göremedi. Yeni gelen adam bir adım daha attı :

— «Jüpiter, Jüpiter, kardeşim!» diye seslendi.

Ötekinin hâlâ bir şey duyduğu yoktu.

Sonunda uzun boylu, sarışın genç kızıp sabırsızlandı, adamın burnunun dibine kadar giderek : «Hey! Michel Giborne!» diye bağırdı.

Jüpiter uykudan uyanıyormuş gibi sıçradı :

— «Beni mi çağırıyorlar?» dedi.

Siyah elbiseli adam : «Evet ben çağırdım» diye cevap verdi.

— «Ya! Ne var?»

Öteki devam etti :

— «Piyese hemen başlayın da halkın istediği olsun. Ben Başyargıcı yatıştırma işini üzerime alıyorum. O da Kardinal Cenaplarını yatıştırır.»

Jüpiter rahat bir soluk aldı. Hâlâ yuha çekmeye devam eden halka doğru avazı çıktığı kadar bağırarak : «Hanımlarım, efendilerim,» dedi, «temsile başlıyoruz!»

Halkla genç üniversiteliler hep bir ağızdan : «Yaşa! Yaşa!» diye bağırmaya, alkışlamaya başladılar. Kulakları sağır edici bir alkış koptu. Jüpiter perdenin arkasında kaybolmuştu ama, salon hâlâ alkıştan inliyordu.

Fırtınayı âdeta sihirli bir şekilde yatıştırmış olan o kim olduğu belirsiz adam alçak gönüllü bir tavırla, yine direğin dibine çekilmişti. Seyircilerin ilk sırasında duran iki genç kadın seslenmeselerdi, onun orada olduğunu kimse farketmiyecekti.

Kadınlardan biri eliyle işaret edince meçhul adam parmaklığa yaklaştı :

— «Bir şey mi istediniz, küçükhanımlar?» diye sordu.

Fakat genç kızlar utanıverdiler. İkisi de birtürlü söze başlıyamıyordu. Beri yandan, uzun boylu adam da onlarla konuşmaya can atmaktaydı. Gülümseyip onlara bakarak : «Demek bana birşey söylemiyecekmişsiniz,» dedi.

Kızlardan Gisquette adlı olanı : «Hayır, birşey söylemiyeceğiz,» dedi.

Liénarde adlı olanı da söze karışarak : «Birşey söylemiyeceğiz,» dedi.

Sarışın, uzun boylu delikanlı yerine dönmek için bir adım attı. Fakat meraklı kızlar onu bırakmaya pek niyetli görünmüyorlardı.

Gisquette : «Şey...» dedi, «piyeste Jüpiter rolünü oynayacak artisti tanıyor musunuz?»

— «Evet, tanıyorum. Adı Michel Gibome'dur.»

Liénarde : «Ne güzel sakalı var, değil mi?» dedi.

Uzun boylu delikanlı : «Evet,» dedi, «ama, oynanacak piyes de güzel.» Sonra, biraz böbürlenerek ekledi : «Piyesi ben yazdım.»

Genç kızlar pek şaşırmışlardı :

— «Sahi mi,» diye sordular.

Delikanlı hafifçe yutkunarak, cevap verdi :

— «Sahi ya. Daha doğrusu, bu piyesi hazırlayan iki kişidir. Birisi Jean Marchand. O, keresteleri kesip şu gördüğünüz sahneyi hazırladı. Ben de piyesi yazdım. Adım Pierre Gringoire'dır.»

«Hemen başlıyoruz!» sözü üzerine halk yatışmıştı ama, kalabalığın sabrı yine tükenmeye başlıyordu. Tam o sırada genç üniversiteli Jehan Frollo da : «Hadi yahu! Ne bekliyorsunuz? Bizimle eğleniyor musunuz?» diye bağırınca halk kızdı, hep bir ağızdan : «Başlar mısın, başlayalım mı?» diye çığlıklar yükselmeye başladı.

İskele gibi şeyin içinden inceli, kalınlı çalgı âletlerinin sesleri işitildi. Perde aralandı. İçeriden yüzleri boyalı dört kişi çıkıp sahnenin dik merdivenini tırmanmaya koyuldu. Bu dört adam üstteki sahanlık gibi yere geldikleri zaman halkın karşısında sıralandılar, yerlere kadar eğilerek, sağa, sola selâmlar verdiler. Bunun üzerine, çalgı durdu. Piyes başladı.

Sahneye çıkan o dört kişi, selâmlarına karşılık, uzun uzun alkışlandıktan sonra, derin bir sessizlik ortasında bir şeyler söylemeye başladılar, ama, okuyucuları sıkmamak için, söylediklerini burada tekrarlayacak değiliz. Zaten halk onların söylediklerinden çok, giydikleri elbiselere ilgi gösteriyordu. Dördü de yarısı beyaz, yarısı sarı elbiseler giymişlerdi. Aralarındaki fark, kumaşların cinsinden ibaretti. Birincinin elbisesi altın ve gümüş işlemeli dibadan, ikinci-

ninki ipekten, üçüncününkü yünden, dördüncününkü ketendendi.

Aktörlerin birincisi elinde bir kılıç, ikincisi bir çift anahtar, üçüncüsü bir terazi, dördüncüsü bir çapa tutuyordu. Fakat seyircilerden belki yine anlamıyanlar bulunur diye, her elbisenin eteğine siyah harflerle, herbirinin ne olduğu da yazılmıştı : diba elbisenin eteğinde «Soylu», ipekli elbisenin eteğinde «Rahip», yünlü elbişenin eteğinde «Satıcı», keten elbisenin eteğinde de «Rençber» yazılıydı. Bunlardan «Soylu» ile «Satıcı» dişiydiler, eteklerinin kısa oluşundan belliydi; «Rahip» ile «Rençber» de erkek : onların etekleri uzundu. «Rençber», «Satıcı»yla evliydi. «Rahip» de «Soylu» ile. Bu iki çiftin ortaklama bir oğulları vardı : ay parçası gibi bir delikanlı. Bunu ancak dünyanın en güzel kızıyla evlendirmek sevdasındaydılar. O kızı bulmak için dünyayı dolaşmaya çıkmışlardı. Bir Hint mihracesini, Trabzon hükümdarının kızını, Tatar Hanı'nın kızını, daha neleri görmüşler, hiçbirini beğenmemişlerdi. Şimdi de Adalet Sarayı'nın mermer seddi üzerine dinlenmeye gelmişlerdi.

Gerçekten güzel bir piyesti.

Yalnız, o dört timsalin, birbiriyle yarışırcasına dil döktüğü kalabalık içinde, piyesi asıl dikkatle dinleyen, bunun yazarı Pierre Gringoire idi. Biraz önce o genç kızlarla konuştuktan sonra gidip yine sütuna dayanmış, sahnede söylenenleri dinliyor, oynayanları seyrediyor, temsilin tadını çıkarıyordu. Piyesin başlangıcında işitmiş olduğu alkışlar hâlâ kulaklarındaydı. Sözün kısası, genç yazar kendinden geçmiş bir haldeydi.

Fakat zavallıdaki bu coşku hali, ne yazık ki, uzun sürmedi. Duyduğu sevince keder katan bir hâdise oldu.

Salonda üstü-başı yırtık-pırtık bir de dilenci vardı. Kalabalığın ortasına sıkışıp kalmış olduğu için, pek sadaka toplayamamıştı. Adamcağız çevresindeki halkın ceplerinden

de aşıracak birşey bulamamış olacak ki, sadaka toplayabilmek için göze görünür bir yere tırmanmak istemiş, bunun üzerine gidip sahnenin tam önüne oturmuştu. Sırtındaki eski-püskü giysi, sağ kolundaki korkunç yara ile seyircilerin acıma duygularını uyandıracağını sanıyordu. Dilencinin söz söylediği filân yoktu.

Ses çıkarmadığı için de piyes aksaksız olarak sürüyordu. Fakat aksiliğe bakın ki bir direğe tırmanmış olan Jehan Frollo adındaki üniversiteli, dilenciyi ve takındığı sahte tavırları görünce kahkahalarla gülmeye başladı. Sonra da: «Yuuu! Şu herife bakın! Orada oturmuş, dileniyor!» diye bağırdı.

Kurbağalarla dolu bir çukura bir taş atarsanız, yahut bir sürü kuşa bir el ateş ederseniz ne olur? İşte, susup dikkat kesilmiş halk üzerinde de Jehan Frollo'nun bu sözleri aynı etkiyi yarattı. Gringoire bu sözleri duyunca elektrik akımına tutulmuş gibi sarsıldı. Aktörlerin lâkırdıları ağızlarında kaldı. Herkes başını çevirip dilenciden yana baktı. Fakat adam hiç istifini bozmadı, sadaka toplamak için bu hali fırsat bilerek gözlerini yarı kapadı, acıklı bir sesle: «Allah rızası için bir sadaka» diye mırıldanmaya başladı.

Jehan Frollo direğin tepesinden adama, biraz dikkatle bakınca: «Vay, Clopin Trouillefou imiş bu dilenci!» diye bağırdı. «Hey, ahbap, bacağındaki yaradan rahatsız oldun da bunu kolunun üstüne yerleştirdin galiba!»

Bunları söylerken, dilencinin yaralı koluyla uzattığı yağlı şapkanın içine, büyük bir nişancılıkla, bir mangır attı. Dilenci alaylı sözleri de, sadakayı da kılı kıpırdamadan karşıladı.

Bu olay kalabalığı pek eğlendirmişti. Başlarında Robin Poussepain adlı öğrenci olduğu halde seyircilerden çoğu, cıyak-cıyak bağıran öğrenciyle hiç istifini bozmaksızın dilenmeye devam eden dilenciyi çılgınca alkışlıyorlardı.

Gringoire'ın bu işe pek canı sıkılmıştı. İlk şaşkınlığı geçer geçmez, öğrenciyle dilenciye bakmaya tenezzül bile etmeksizin sahnedeki oyunculara : «Ne duruyorsunuz? Devam etsenize yahu!» diye seslendi.

O sırada elbisesinin kolundan birisinin çektiğini hissederek dönüp baktı : Biraz önce konuştuğu güzel Gisquette elini parmaklığın arkasından uzatmış, yazarın kolunu çekerek dikkatini çelmeye çalışıyordu. Gringoire ondan yana bakınca kız : «Piyes devam edecek mi acaba?» diye sordu.

Gringoire bu sorudan alınmıştı : «Elbette edecek!» diye cevap verdi.

— «Öyleyse piyesi bana anlatır mısınız?»

— «Bundan sonra oynanacak olan bölümü mü?»

— «Hayır. Şimdiye kadar oynanmış olanı.»

Gringoire çok nazik bir tarafına basmışlar gibi irkildi, dişlerinin arasından : «Aptal kız, n'olacak!» diye mırıldandı.

O andan başlayarak da Gisquette gözünden fena halde düştü.

Beri yandan aktörler Gringoire'ın sözünü dinlemişler, piyese devam ediyorlardı. Halk da oyuncuların tekrar konuşmaya başladıklarını görerek, yeniden temsili dinlemeye başlamıştı. Ortalık yavaş yavaş yatışmıştı. Öğrenci sesini çıkarmıyor, dilenci şapkasının içindeki paraları sayıyordu. Sözün kısası, herkesin dikkati yine piyese çevrilmişti.

Fakat oyunun tam tatlı yerinde, kürsünün yanındaki kapı birdenbire açıldı, teşrifatçının : «Kardinal Cenapları...» diye bağırdığı duyuldu.

III

KARDİNAL CENAPLARI

Zavallı Gringoire! Salonun orta yerinde koskoca bir top patlasaydı kulaklarında teşrifatçının bu sözleri kadar derin bir etki yaratabilirdi.

Gringoire'ın Kardinal'den ne korktuğu, ne de onu hor gördüğü vardı. Çünkü o ne korkacak kadar zayıf, ne de Kardinali hor görecek kadar küstahtı. Yalnız, ne var ki, Kardinalin böyle hiç beklenmedik bir anda çıka-gelişi âdeta pişmiş aşa su katmış oluyordu. Çünkü Gringoire da kendi piyesini hayran hayran dinlemekteydi. Üstelik, ayak takımı da olsa, büyük bir seyirci kalabalığının âdeta taş kesilmiş bir halde aktörlerin sözlerini takip ettiğine şahit olmaktaydı. İşte, tam bu sırada Kardinalin gelişinin zavallının üzerinde ne türlü bir etki yarattığı kolayca anlaşılır.

Nitekim Gringoire'ın bütün korktukları başına geldi. Kardinalin içeriye girişiyle beraber kimse piyesi dinlemez oldu. Bütün başlar kürsüden yana döndü. Her kafadan bir ses çıkıyor, her yandan : «Kardinal geldi! Kardinali gördün mü?» sesleri yükseliyordu. Bu yüzden piyes ikinci defa kesildi.

Kardinal kürsünün ilk basamağına gelince bir an durakladı. Aldırmaz gözlerle kalabalığa bakarken, gürültü ve itiş-kakış gittikçe artıyordu. Halk Kardinali daha iyi görmek arzusundaydı. Bu yüzden de herkes kafasını yanındakinin omuzları üzerinden yükseltmeye çalışıyordu.

Kardinal de önemli bir adamdı ha! Birsürü ünvanından, rütbesinden, makamından başka, Kralla hısımlığı da vardı. Fakat, asıl hüneri, becerikli bir saray adamı oluşu, güçlü kimselere sokulmasını bilişiydi. Ama, aslında iyi bir adamdı. Hoş ve neşeli bir hayat sürüyor, bol bol yiyip içiyor

güzel kadınlardan pek hoşlanıyordu. Hattâ yaşlı kadınlara değil de, genç kızlara sadaka vermeyi âdet edinmişti. Bu yüzden Paris halkı kendisini pek seviyordu. Ne zaman sokağa çıksa yanında bir sürü piskopos ve yüksek rütbeli rahip olduğu halde yürüyordu. Çapkın, hovarda bir adamdı. Evinde yemekli, içkili eğlenceler tertipliyordu. Hattâ oturduğu mahallenin sofu kadınları, gece pırıl-pırıl aydınlanmış pencerelerin önünden geçerlerken, içeriden gelen neşeli sesleri, şarkıları duyarak dehşetli utanıyorlardı.

İşte Kardinal halk arasında sevilmiş olduğu içindir ki, biraz önce kendisini beklettiği için fena halde kızmış olan kalabalık, onu yine de iyi karşıladı. Zaten Paris halkı kin tutmaz. Kalabalık demincek piyesi başlatmıştı ya, böylelikle Kardinalden baskın çıkmış sayılırdı. Bu zafer de halka yetiyordu.

Sonra Bourbon Kardinali yakışıklı adamdı, kendisine çok yaraşan kırmızı bir elbise giymişti. Bu hale göre bütün kadınlar, yani seyircilerin en azından yarısı, ondan yana idi. Böyle yakışıklı, üstelik çok şık bir de kırmızı elbise giymiş bir Kardinali piyese geç geldi diye yuhalamak hem haksız, hem yakışıksız bir iş olurdu doğrusu.

Dediğimiz gibi, Kardinal içeriye girdi, hazır bulunanları büyüklerin halkı selâmlamak için kullanmayı âdet edindikleri o gülümseyişiyle selâmladı, sonra bambaşka şeyler düşünüyormuş gibi bir tavır takınarak, ağır adımlarla kırmızı koltuğa doğru ilerlemeye başladı. Maiyetini oluşturan piskoposlarla rahipler de onun peşi-sıra içeriye girdiler; bu yüzden seyirciler arasındaki itiş-kakış ve merak, tabiî, yeniden arttı. Herkes içeriye girenlerden birini veya öbürünü yanındakine gösteriyor, adını söylüyordu. Söylenenlerin hepsi yalan-yanlıştı ya, neyse, Üniversitelilere gelince; onlar yine işin alayındaydılar. O gün Deliler günü idi ya, bu, kendi bayramları da sayılırdı, her yaramazlığı, her haşarı-

lığı yapmaya kendilerinde hak görmekteydiler. Üstelik, kalabalık arasında birtakım kaldırım yosmaları da vardı. Kilise kodamanlarıyla kaldırım yosmaları böyle bir aradayken küfür etmekten daha hoş bir şey olabilir miydi?

Fakat salonda öyle büyük bir gürültü vardı ki, öğrencilerin bu şamatası, savurdukları küfürler Kardinalin kulağına kadar erişemiyordu. Hoş, erişse de Kardinal buna aldırmazdı. Çünkü Deliler Bayramı'nda her çılgınlığı yapmak mübah sayılıyordu. Zaten o anda Kardinalin kafasında başka bir kaygı vardı, bu yüzden de pek düşünceliydi. Nitekim onu bu kadar kaygılandıran şey de peşi-sıra içeriye girip kürsüye çıkmaya başladı : Bu, Flaman elçilik heyetiydi.

Gerçekten de Flaman elçilik heyetini oluşturan kaba-saba birtakım halk adamlarını, belediye temsilcilerini ağırlamak zorunda kalmak, Kardinalin ağırına gidiyordu. O-ki, soylu ve kibar bir Fransızdı, iyi cins şaraplar içmekten hoşlanırdı, biradan başka şey içmiyen bu Flaman'ları, üstelik böyle halkın gözü önünde ağırlaması, onlara güleryüz göstermek zorunda kalması güç işti doğrusu. Kralın hatırı için de olsa, dayanılır şey değildi bu.

Fakat teşrifatçı : «Avusturya Dükası Hazretlerinin elçilik heyeti,» diye haber verdiği zaman, Kardinal yine de çok hoş bir gülümseyişiyle kapıdan yana döndü. Halk da elçilik heyetini aynı şekilde karşıladı.

O sırada da elçilik heyetini oluşturan kırk sekiz kişi derin bir sessizlik ve büyük bir ciddilik içinde ikişer ikişer içeriye girdi. Hepsi dimdikti. Hepsinin sahte-vakar bir hali vardı. Kadifeden ve ağır ipekliden cicili-bicili elbiseler, siyah kadifeden başlıklar giymişlerdi.

Bunların içinden yalnız bir tanesi arkadaşlarına benzemiyordu. İnce, zeki, kurnaz bir yüzü, maymunlarla diplomatlarda görülen türden bir burnu vardı. Kardinal bu ada-

mı görünce, üç adım ilerliyerek önünde yerlere kadar eğildi. Oysa bu adam sadece Gand kenti Belediye üyesi Guillaume Rym'di.

IV

COPPENOLE USTA

Gand kenti Belediye Meclisi üyesiyle Kardinal Cenapları yerlere kadar eğilip birbirlerini selâmlar ve alçak sesle birtakım şeyler konuşurlarken, Guillaume Rym'in yanısıra başka birisi daha içeriye girmek için ilerlemişti. Bu, iri-yarı, ablak yüzlü, geniş omuzlu bir adamdı. Ötekinin yanında onu gören, bir tilkinin yanı-sıra bir çoban köpeği geliyor sanırdı. Çuha başlığıyla meşin ceketi, çevresindeki bunca kadife ve ipeklinin ortasında pek göze batıyordu. Teşrifatçı onu yanlışlıkla içeriye kadar sokulan bir at uşağı sanmış olacak ki : «Hey ahbap, nereye böyle?» diye sordu.

Meşin ceketli adam teşrifatçıya omuzuyla şöyle bir vurarak : «Ne istiyor bu herif benden?» dedi. «Görmüyor musun, ben de bu heyettenim.»

Bu sözler o kadar yüksek sesle söylenmişti ki, salondaki herkes işitti.

Teşrifatçı : «Adınız?» diye sordu.

— «Jacques Coppenole.»

— «Ünvanınız? Rütbeniz?»

— «Gand kentinde çorapçıyım.»

Teşrifatçı geriledi. Belediye başkanlarının, belediye meclisi üyelerinin gelişlerini haber vermek neyse ne ama, bir çorapçının geldiğini haber vermek güç şeydi doğrusu. Bu sırada Kardinal diken üstündeydi. Kalabalık da dinleyip onları seyrediyordu. Kardinal iki günden beri bu kaba-saba

Flaman'ları hale yola sokmak için, insan arasına çıkabilir hale getirmek için didinip duruyordu ama, bu çatışma pek münasebetsiz olmuştu. Neyse ki Guillaume Rym o ince gülümseyişiyle teşrifatçıya yaklaşarak, çok alçak sesle : «Gand kenti Belediye Meclisi üyesi Jacques Coppenole diye haber ver,» dedi.

O sırada Kardinal de yüksek sesle : «Teşrifatçı, ne duruyorsun, Gand kenti Belediye Meclisi üyelerinden Jacques Coppenole diye haber versen-e!» dedi.

Fakat bu bir gaf oldu. Guillaume Rym önce işi iyi idare etmişti. Fakat Coppenole sonradan Kardinalin sözlerini duymuştu.

Gökgürültüsünü andıran bir sesle : «Allah! Allah!» diye bağırdı, «bu ünvanları da nereden çıkardınız?» Sonra teşrifatçıya dönerek ekledi : «Düpedüz Çorapçı Jacques Coppenole desen-e! Çorapçılıktan iyi zanaat olur mu?»

Bunun üzerine halk arasında bir gülüşme, bir alkıştır başladı. Zaten Paris halkı bu gibi halleri pek iyi anlar, onun için de alkışlamaktan geri durmaz.

Şunu da ekliyelim ki Coppenole bir halk adamıydı, çevresinde de halktan insanlar doluydu. Onun için, Coppenole ile halk hemen kendiliklerinden anlaşıvermişlerdi. Halk bir çorapçının koskoca bir Kardinale kafa tutmasından pek hoşlanmıştı.

Coppenole Kardinali mağrur bir eda ile selâmladı, o da onun selâmına karşılık verdi. Sonra Kardinal de, Coppenole de geçip yerlerine oturdular.

Fakat zavallı Kardinalin çilesi bu kadarla dolmamıştı.

Okuyucularımız daha önce gelip sahnenin önüne oturan arsız dilenciyi herhalde unutmamışlardır. Yüksek davetlilerin gelişiyle dilenci yerinden kımıldamamıştı. Rahiplerle elçilik heyeti üyeleri kendilerine ayrılan yerlerde balık istifi denecek biçimde otururlarken, bizim dilenci oturduğu

yerde sere-serpe yayılmış, üstelik ayak ayak üstüne atmıştı. Bu, görülmemiş bir küstahlıktı. Fakat herkesin gözü başka yerde olduğundan, önce kimse bu hale dikkat etmemişti. Dilencinin ise hiçbir şeye aldırdığı yoktu. Oturduğu yerde kafasını sallıyor, alışkanlığın etkisiyle, o gürültü arasında ikide-bir : «Allah rızası için bir sadaka!» diye söyleniyordu.

Tesadüf bu ya, Gand'lı çorapçı Jacques Coppenole da geldi, kürsüde tam dilencinin üstündeki koltuğa oturdu. Halk çorapçıdan pek hoşlanmış olduğu için ,gözünü ondan ayırmıyordu. O sırada herkes hayretle şu manzaraya tanık oldu : Coppenole koltuğuna oturacağı sırada aşağıda dilencinin oturduğunu görünce, elini yırtık-pırtık elbiseler giymiş dilencinin omuzuna dostça bir eda ile vurdu. O zaman dilenci arkasına döndü. Her ikisinin yüzünde de şaşkınlık, tanışıklık, gülümseme belirdi. Sonra, orada bulunan kalabalığa hiç aldırmaksızın, çorapçıyla dilenci el ele tutuşarak alçak sesle sohbete daldılar.

Bu acayip sahne salonda öyle delicesine bir neşeye ve gülüşmeye yol açtı ki, Kardinal sonunda bunun farkına varmakta gecikmedi. Hafifçe eğildi. Oturduğu yerden Trouillefou'yu yarımyamalak görebildiği için, dilencinin sadaka istediğini sandı. Bu cüret karşısında dehşetli öfkelenerek Adalet Sarayı Başyargıcına döndü : «Şu herifi hemen götürüp nehre attırın!» diye emretti.

Coppenole, Trouillefou'nun elini bırakmadan dönerek : «Aman! Kardinal Cenapları, ne yapıyorsunuz? Bu adam benim eski arkadaşlarımdan biridir,» dedi.

Bunun üzerine halk arasından : «Yaşa! Yaşa!» diye çığlıklar yükseldi, o andan itibaren de Coppenole'un Parisliler indindeki itibarı dehşetli yükseldi.

Bu durum karşısında Kardinal dudaklarını ısırdı. Sonra yanında oturan Sainte Geneviève Kilisesi rahibine eğilerek :

«Avusturya Dükası bize amma acayip bir elçi heyeti göndermiş ha!» dedi.

Kardinalin bu sözlerini duyan öteki rahipler de gülümsediler. Bunun üzerine Kardinal biraz ferahladı. Çünkü nihayet o da hiç olmazsa maiyetindeki rahipleri güldürmenin yolunu bulmuş, böylelikle Coppenole'dan aşağı olmadığını isbatlamıştı.

Kardinal salona girdiği sırada Gringoire, piyesi yarı kalmasın diye elinden geldiğince çırpınmıştı. Duraklıyan aktörlere de: «Devam edin, sesinizi yükseltin!» diye seslenmişti. Fakat kimsenin piyesi dinlemediğini görünce aktörleri yine durdurdu. Piyes bir çeyrek saatten beri kesilmiş bulunuyordu. Bu zaman içinde de Gringoire boyuna durduğu yerde tepinmiş, çırpınmış, Gisquette ile Liénarde'a: «Yanınızdakilere söyleyin de 'Piyes devam etsin.' diye bağırsınlar,» demişti, ama boşuna. Herkes gözünü Kardinale, elçilik heyetine, kürsüye dikmişti. Kimsenin bakışlarını o yandan ayırdığı yoktu. Sonra, galiba Kardinalin gelişi yanında, piyes biraz sönük kalmıştı.

Fakat bizim şair ortalığın biraz yatıştığını görür görmez, durumu kurtarmak için bir çare düşündü. Yanında durmakta olan sabırlı yüzlü, şişman, kendi halinde bir adama dönerek: «Ne dersiniz, yeniden başlasak mı acaba?» diye sordu.

Adam: «Neye başlıyacağız?» dedi.

Gringoire cevap verdi:

— «Piyese, canım!»

— «Vallahi, nasıl isterseniz.»

Adamcağızın yarım ağızla verdiği bu olumlu cevap Gringoire'a yetti. Kendi işini kendisi görmeyi âdet edindiği için, halkın arasına olabildiğince karışarak: «Piyes devam etsin! Piyesi istiyoruz!» diye bağırmaya başladı.

Bu sözleri işiten üniversiteli Jehan Frollo: «Ne oluyor yahu? Ne bağırıyor bu adam?» diye sordu. Sonra arka-

daşlarına dönerek : «Yahu, piyes bitmemiş miydi? Şimdi 'Yeniden başlıyalım.' diyorlar. Bu kadarı da fazla doğrusu!» dedi.

Bunun üzerine üniversiteliler hep bir ağızdan : «Hayır, hayır! Piyesi istemiyoruz! Kahrolsun piyes, kahrolsun!» diye bağırdılar.

Fakat Gringoire boyuna didiniyor, eskisinden daha da yüksek sesle : «Piyes başlasın, piyes başlasın!» diye bağırıyordu.

Bu gürültüler Kardinalin dikkatini çekti.

Yanıbaşında durmakta olan uzun boylu, siyahlar giyinmiş bir adama dönerek : «Başyargıç» dedi, «bu adamlar ne diye gürültü ediyorlar böyle?»

Siyahlı adam kuşla deve, askerle yargıç arası bir kimseydi. Kardinal Cenaplarına yaklaşarak kekeliye, kekeliye halkın yaptığı gürültünün nedenini anlattı : «Efendimiz,» dedi. «Siz teşrif edinceye kadar öğle olmuştu. Bunun üzerine aktörler de sizi beklemeksizin piyese başlamak zorunda kaldılar.»

Bir yandan da, Kardinali kızdıracak bir şey söylemiş olmaktan dolayı ödü patlıyordu.

Kardinal bu sözleri duyunca, katıla katıla gülmeye başladı, Guillaume Rym'e dönerek :

— «Siz ne dersiniz bu işe?» diye sordu.

Guillaume Rym : «Piyesin yarısını seyretmekten kurtulmuşuz ya, bu kadarı da kârdır,» dedi.

Başyargıç : «Peki oyuna devam etsinler mi?» diye sordu.

Kardinal : «Etsinler, etsinler,» dedi, «ben de beri yandan dua kitabımı okurum.»

Başyargıç sahnenin kıyısına doğru ilerledi, eliyle bir işaret yapıp herkesi susturduktan sonra : «Ey ahali,» dedi, «oyuna tekrar başlanmasını istiyenleri de, oyunun bitmesi-

ni istiyenleri de memnun etmek için, Kardinal Cenapları oyuna devam edilmesini emir buyurdular.»

İki tarafı da hoş tutmak gerekti. Yalnız, piyesin yazarıyla halk, bu sözlerinden dolayı Kardinale epiy içerledi.

Bunun üzerine sahnedeki şahıslar yine rollerini yapmaya başladılar. Gringoire da hiç olmazsa eserinin arta kalan bölümünü halkın dinliyeceği ümidine kapıldı. Fakat öteki umutları gibi bu da boşa çıktı. Gerçi dinleyiciler az-çok susup yatışmışlardı ama, Gringoire bir şeyin farkına varmamıştı : Kardinal oyuna devam emrini verdiği sırada, seddin üzeri tamamen dolmamıştı. Flaman elçilik heyetinden sonra içeriye daha başka birtakım kimseler girmişti. Teşrifatçı ikide-bir bunların adlarını, unvanlarını söylüyordu. Bu ise oyunu yine sekteye uğratmaktaydı.

Sonunda bu, çekilmez bir hâl aldı.

Aktörlerin yanısıra, teşrifatçının da böyle ikide-bir bağırışı, piyesin izlenmesini güçleştiriyordu. Aksi gibi halk, piyese gittikçe artan bir ilgi göstermekteydi. Demek ki seyirciler piyesi dinleseler sorun kalmıyacaktı. İşte Gringoire'ı üzen nokta da buydu. Piyesin başlangıç kısmını oynamakta olan dört aktör, ecel teri dökerek oyuna devam ettikleri sırada, bu kez sahneye Venüs girdi. Sırtında güzel bir entari vardı. Üzerine Paris kentinin arması olan gemi resmi işlenmişti. Piyesin konusu gereği, bu güzel kızla evlendirilecek olan prensi o istemeye gelmişti. Jüpiter de kulisten, elindeki mukavva yıldırımına gürültüler çıkarttırarak Venüs'ün bu isteğini destekliyordu. Venüs tam bu işten başarılı çıkacağı, yani prensle kendisi evleneceği sırada, beyaz ipekliler giymiş, elinde de bir papatya çiçeği tutmakta olan bir kız sahneye girdi. (Bu kız kralın oğlunun evlenecek olduğu Marguerite'i temsil etmekteydi.) Prensi Venüs'e kaptırmamak için onunla savaşa başladı. Anlaşmazlık böylece sürüp giderken Venüs, Marguerite ve sahnedekiler isi

Meryem Ana'nın hakemliğine havaleye karar verdiler. O sırada ortaya bir de Mezopotamya Kralı Don Pedre çıktı ama, bunca kesinti ve gürültü arasında seyirciler onun bu işteki rolünü pek anlıyamadılar.

Artık piyesin tadı kaçmıştı. Kimse bütün bu güzel konunun farkında değildi, sahnede olup bitenleri anlıyamıyordu, Kardinal salona girdiği sırada sanki görünmez büyülü bir tel tüm bakışları sahneden kürsüye çekmişti. Yani seyirciler sahnenin bulunduğu yana bakacak yerde, tam aksi yana bakıyorlardı. Halkın dikkatini yine sahneye çevirmesini sağlıyacak çare yoktu. Bütün gözler kürsüye dikilmişti.

Salona yeni yeni gelenler, bunların adları, yüzleri ve kılıkları, boyuna halkın dikkatini sahneden uzaklaştırıyordu. Yürekler acısı bir şeydi bu! Yalnız, seyirciler arasında birkaç istisna vardı. Örneğin Gisquette ile Liénarde, Gringoire kollarından çektiği zaman, biraz dönüp piyesi seyrediyordu. Sonra, o deminki şişman, sabırlı adam da temsili dinlemekteydi. Bunların dışında kimsenin oyunu izlediği yoktu. Zavallı piyes âdeta yüzüstü kalmıştı. Bu nedenle de Gringoire seyircilerin yüzlerini ancak yandan görebiliyordu.

Zavallı yazar, şan, şöhret kazanmak için yazdığı bu şiirsel piyesinin yavaş yavaş başarısızlığa doğru gittiğini görmekteydi. Buna çok üzülüyordu. Sonra halk, piyesi dinlemenin sabırsızlığı içinde bir ara Başyargıca karşı ayaklanmaya bile kalkışmıştı! Şimdi ise piyes devam ediyordu ama, kimsenin aldırdığı yoktu. Oysa aynı piyes nasıl da alkışlar arasında başlamıştı! Zaten halk hep böyledir işte : Neden hoşlandığı, neden hoşlanmadığı hiç belli olmaz! Aynı halk, piyes bir türlü başlamıyor diye, Başyargıcın çavuşlarını bile asmaya kalkışmamış mıydı? Gringoire yine o tatlı anları yaşıyabilmek için çok şeyler feda etmeye hazırdı!

Bununla birlikte bütün davetliler gelmiş olduğu için teşrifatçı nihayet susmuştu. Gringoire rahat bir soluk aldı.

Aktörler kılları kıpırdamadan oyuna devam ediyorlardı. Fakat o sırada bir terslik oldu. Çorapçı Coppenole birdenbire ayağa kalktı. Bütün kalabalık dikkat kesilmişti. Gringoire bu sırada çorapçının şu sözleri söylediğini işitti :

— «Hanımlar, efendiler, biz buraya ne yapmaya geldik, anlıyamadım gitti. Evet, şurada, sahnede birtakım insanlar görüyorum. Kavgaya tutuşmak istiyorlar galiba. Sizin dinî piyes dediğiniz bu mu, bilemiyorum ama, bana sorarsanız bu, pek sıkıcı bir şey! Bu adamlar yalnız ağız kavgası ediyorlar, fazla bir şey yapmıyorlar. Tam bir çeyrek saatten beri içlerinden biri ilk yumruğu atsın diye boş yere bekliyorum. Ama, hiçbir şey olduğu yok. Bunların hepsi tabansız, birbirlerini küfürlerle altetmeye uğraşıyorlar. Buraya Londra'dan, ya da Rotterdam'dan güreşçiler getirseydiniz de görseydiniz! Yapıştıracakları her yumruğun sesi tâ alandan işitilirdi alimallah! Ama, bu sahnedekiler pek zavallı şeyler. Bari dans filân etsinler, yahut bizi başka türlü eğlendirsinler! Oysa ki bana bambaşka şeyler söylenmişti. Sözde Deliler Bayramı kutlanacakmış, bir Delibaşı seçilecekmiş. Biz de Gand'da her yıl bir Delibaşı seçeriz. Sizden geri kalır yerimiz yok çok şükür. Ama, bakın nasıl yaparız : Buradaki gibi büyük bir kalabalık bir yere toplanır. Sonra kim Delibaşı olmak istiyorsa, kafasını bir delikten içeriye sokar, yüzünü buruşturur filân. Deliktan kafasını sokanların en çirkini kim ise, halkın alkışları arasında Delibaşı seçilir. İşte biz böyle yaparız. Çok da eğlenceli olur. İsterseniz sizin Delibaşı'nı da bizim memleketin geleneklerine göre seçelim ha? Herhalde bu, şu geveze heriflerin sıkıcı lâflarını dinlemekten daha eğlenceli olacaktır. Ama isterlerse onlar da gelip kafalarını o dediğim delikten içeriye sokarak yüzlerini buruştursunlar, kendilerini çirkinleştirmeye çalışsınlar. Biz bunu da kabul ederiz. Ne dersiniz buna, hanımlar, efendiler, Bakıyorum, burada kadınlı erkekli epiyce çirkin kimseler var. Bu sayede biz de Flaman yöntemine

göre gülüp eğlenmenin yolunu buluruz. Suratlarımız epeyce çirkin olduğu için, belki bunları elverişli biçimde buruşturup ekşitmenin yolunu buluruz.»

Gringoire cevap vermek istedi ama, şaşkınlıktan, öfkeden sanki dili tutuldu. Zaten, çorapçının önerisi kalabalık tarafından öyle büyük bir zevkle, coşkuyla karşılandı ki, bu hale karşı koymak da imkânsızdı. İşin gidişine boyun eğmekten başka yapacak şey kalmıyordu. Zavallı Gringoire'ın harmanisi olmadığından başını bunun içine gizliyemedi, sadece ellerini yüzüne kapamakla kaldı.

V

QUASİMODO

Coppenole'un ortaya attığı fikri uygulamak için bir an içinde hazırlıklar tamamlanıverdi. Halk, üniversiteliler ve Adalet Sarayı mensupları hemen işe giriştiler. Mermer seddin karşısında bulunan küçük kilise, Delibaşının yüzünü göstereceği sahne vazifesini görecekti.

Kilisenin kapısının üzerinde camlı, yuvarlak bir küçük pencere vardı. Pencerenin camı bir an içinde kırıldı. Ortaya yuvarlak bir delik çıktı. Delibaşı seçilmek istiyenler kafalarını bu delikten içeriye sokarak yüzlerini buruşturup ekşiteceklerdi. Pencereye erişmek için üst üste konmuş iki fıçıya tırmanmak gerekiyordu. Bu fıçılar o an içinde kimbilir nereden bulunmuş, üst üste yerleştirilivermişti. Oyun için bir de kural konuldu. Yarışmaya girecek olan kadın veya erkek (çünkü kadınlar da bu acayip müsabakaya girebileceklerdi) yüzünün ifadesini herkesin gözünden gizlemek için başını örtecek, halkın karşısına çıkacağı âna dek küçük kilisenin içinde bekliyecekti. Kısa zaman içinde, kili-

senin içi yarışmaya katılmak isteyenlerle doldu, kapı kapatıldı.

Copenole bulunduğu yerden herşeyi yönetiyor, yoluna koyuyordu. Bu hayhuy sırasında Kardinal'in de Gringoire kadar canı sıkılmıştı. İşi olduğunu. ikindi duasına gideceğini bahane ederek, bütün maiyetiyle birlikte çıkıp gitti. Kardinal geldiği sırada kalabalık allak-bullak olmuştu, giderken ise kimse aldırış etmedi. Kardinal Cenaplarının savuştuğunu tek farkeden, Flaman elçilik heyetinden Guillaume Rym oldu. Güneş nasıl her gün doğup gökyüzünde yükselerek akşama doğru alçalır, sonunda batarsa, halkın dikkati de aynı şekilde yolunu alıyordu. Önce tüm gözler sahnenin bulunduğu uca çevrilmişti. Derken Kardinalle elçilik heyeti gelince dikkatler onlar üzerinde toplanmıştı. Sonunda da tüm gözler salonun öbür ucuna çevrilmiş bulunuyordu. Sırasına göre mermer set, sırmalı kumaş kaplı kürsü bu dikkatin odağını oluşturmuşlardı. Şimdi ise sıra küçük kilisedeydi. Bundan sonra da artık her türlü çılgınlık yapılabilirdi : Çünkü salonda Flaman'larla ayak takımından başka kimse kalmamıştı.

Derken, Delibaşı seçilmek istiyenler birbiri peşi sıra başlarını yuvarlak delikten sokup yüzlerini ekşitmeye, buruşturmaya başladılar. Delikte ilk görünen, gözkapaklarını tersine çevirmiş, ağzını han kapısı gibi açmış, alnını buruşturmuştu. Halk bunu görünce kahkahalarla gülmeye başladı. Onun peşinden bir ikinci, bir üçüncü aday, derken bir başkası, onun peşinden bir başkası pencerede göründüler. Her seferinde halk kahkahalarla gülüyor, neşesinden ter-ter tepiniyordu. Bu manzarada ne gibi başdöndürücü bir hal, ne gibi sarhoş edici, büyüleyici bir yan vardı acaca? Bunu bugünün okuyucusuna, bugünkü salon insanlarına anlatmak oldukça güçtür.

Birsürü insan yüzleri düşünün, bunlara türlü geometrik

biçimler verin. Sonra bu insan yüzlerinin öfkeden şehvete kadar her çeşit ifadeler takındığını düşünün. Bu yüzlerden her birinin, hayvan ağzından kuş gagasına kadar her biçime girdiğini hayal edin. Ya da bir Karnaval günü Venedik sokaklarından geçen maskeli halkın, şimdi de bu küçük pencereden birbiri peşisıra geçit yaptığını düşünün. İşte o zaman bu acayip görüntü hakkında az-çok fikir edinmiş olursunuz.

Bu eğlence gittikçe daha Flamanca bir eda almaya başlıyordu. Artık üniversiteli, elçi, halk, yahut kadın, erkek diye bir şey kalmamıştı. Herkes kendini, salonda esmekte olan delilik havasına kaptırmıştı. Hazır bulunanlar utanmayı, sıkılmayı bir yana bırakmışlar, her kafadan bir ses, her gözden bir kıvılcım çıkıyor; her surat bir acayip ifade, her insan tuhaf bir poz takınıyordu. Bu yetmiyormuş gibi, o koca kalabalık boyuna bağırmakta, çığlıklar koparmaktaydı. Kilisenin kapısının üzerindeki delikte sıra ile gelip görünen, diş gıcırdatan acayip yüzler, ateşe yeni yeni atılan çalı-çırpı gibiydi. Kaynaşma halinde olan bütün bu kalabalıktan tiz, keskin, ıslığı andıran sesler yükseliyordu :

— «Aman ne çirkin şey!»

— «Şundaki surata bak!»

— «Beş para etmez.»

— «Bakalım şimdi nasıl bir şey çıkacak?»

— «Şu öküz suratlı herife bak. Adamın bir boynuzları eksik.»

— «Aman yarabbi, herif suratını ne hale sokmuş, gördün mü?»

— «Yo, olmadı! Yalnız yüzünü göstermek var, başka tarafını göstermek yok! Hiyleye kaçmak olur bu!»

— «Perrette yaptı bunu, değil mi? O karıdan herşey umulur!»

— «Yaşa! Yaşa!»

— «Ay! boğuluyorum!»

— «Herife bak! Kulaklarını delikten geçiremedi!»

İşte salonda bu ve buna benzer bir sürü bağırışma işitiliyordu.

Tüm bu işler olup biterken bizim genç üniversiteli Jehan Frollo da tırmandığı sütunun tepesinde, tıpkı bir yelkenlinin direğine tırmanmış miço gibi, boyuna didinip duruyordu. Ağzını alabildiğine açmış bağırıyordu ama, bağırtısı işitilmiyordu. Bu, salondaki gürültünün fazlalığından ileri gelen bir şey değildi. Yalnız, Jehan Frollo öyle yüksek sesle bağırıyordu ki, insan kulağı artık bu bağırışı işitmek yeteneğini yitiriyordu.

Gringoire'a gelince, ilk bitkinlik anı geçince kaderin bu yeni cilvesi karşısında kendini toparlamış, aktöre dönerek üçüncü kez: «Devam edin,» demişti. Adamlar da makine gibi yine konuşmaya başlamışlardı. Sonra Gringoire geniş adımlarla mermer seddin önünde dolaşmaya koyulmuştu. Bir ara onun da içinden, gidip başını o delikten içeriye sokarak bu nankör halka dilini çıkarma isteği geldi ama, sonra vazgeçti. Kendi kendine: «Yok, yok,» dedi, «böyle bir şey bana yakışmaz. Öc almaya kalkışmıyalım. Sonuna dek savaşalım. Şiirin halk üzerindeki etkisi çok büyüktür. Ben de eninde-sonunda halkı yola getireceğim. Şiir mi üstün gelecek, yoksa bu buruşuk, ekşi suratlar mı, sonunda görürüz elbet.»

Fakat ne yazık ki Gringoire piyesinin tek seyircisi olarak, yalnız başına kala-kaldı.

Şimdi durum biraz öncekinden daha da kötü idi. Biraz önce hiç olmazsa seyircilerin yüzlerini yandan görüyordu. Şimdi ise bütün seyirciler sahneye arkalarını dönmüşlerdi.

Hayır, hayır. Daha önce, işler sıkıştığı sırada Gringoire'ın «Başlıyalım mı?» diye akıl danıştığı o şişman, sabırlı adam hep yüzü sahneye dönük kalmıştı. Gisquette ile Lié-

narde'a gelince; iki genç kız kargaşalık arasında çoktan savuşup gitmişlerdi.

Gringoire bu bir tek seyircinin kendisine gösterdiği bağlılıktan pek duygulandı. Adamın yanına yaklaşarak hafifçe kolunu sallayıp onunla konuşmaya başladı. Çünkü zavallı parmaklığa dayanmış, hafiften uyuklamaya başlamıştı.

Gringoire ona : «Çok teşekkür ederim size,» dedi.

Şişman adam şöyle bir esnedikten sonra, sordu : «Niçin teşekkür ediyorsunuz?»

— «Görüyorum ki bütün bu gürültü piyesi rahatça dinlemenize engel oluyor. Ama, merak etmeyin : Adınız sonsuzluğa dek sürecek. Adınızı söyler misiniz lûtfen.»

— «Renault Château.»

— «Teşekkür ederim efendim. Burada şiirden tek anlıyan insan sizsiniz.»

— «Estağfurullah. Ben de size teşekkür ederim.»

— «Evet. Piyesi ancak siz baştan sona izlediniz. Nasıl buldunuz eserimi?»

Şişman adam. uyku sersemi, cevap verdi :

— «Çok güzel doğrusu.»

Gringoire'ın bu kadarcık övmeyle yetinmesi gerekti. Çünkü aynı anda gökgürültüsünü andıran bir alkış tufanıyla bir sürü çığlık koptu, bu yüzden konuşmalar yarıda kaldı : Delibaşı nihayet seçilmişti.

Bütün kalabalık hep bir ağızdan : «Yaşa! Yaşa! Yaşa!» diye bağırışıyordu.

Gerçekten de o anda kilise kapısının üzerindeki delikten çok korkunç, çok acayip bir surat görünmekteydi. Delikte birbiri peşi-sıra, birsürü çarpık, eciş-bücüş, acayip suratlar görünmüştü ama, bunların hiçbiri halkın kafasında yer eden örneğe uygun düşmemişti. Bu sonuncusu, bütün ön çekileri gölgede bırakmış, halkı gerçekten coşkuya getirmişti. Bu suratın çirkinliği, acayipliği karşısında herkes âde-

ta kendinden geçmişti. Coppenole Usta bile bunu candan alkışlıyordu. Dilenci Clopin Trouillefou da yarışmaya katılmıştı. Allah bilir ya, bu adamın da pek çirkin bir suratı vardı. Fakat o bile bu sonuncu suratın acayipliği, çirkinliği karşısında yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı.

Biz de aynı şeyi yapacağız. Okuyucuya bu biçimsiz yüz hakkında bir fikir vermeye çalışmıyacağız: Çarpık bir burun, atnalı biçimi bir çene; sol göz kızıla çalan renkte, çalı gibi kaşlar altında kaybolmuş, ufacık kalmış, sağ göz de koskocaman bir yumru altında yokolmuş, ağzındaki dişler çarpık çurpuk, araları tıpkı bir kalenin mazgalları gibi açık. Bu dişlerden bir tanesi, bir filinkini andırır biçimde, çatlak ve kuru bir dudağın üzerine çıkmış; dışarıya doğru sarkmış. Çene de ileriye doğru çıkık. Asıl önemlisi, bu korkunç derecede çirkin yüzdeki ifadeydi: Fesatlık, şaşkınlık ve hüzünle karışık bir ifadeydi bu. Artık, bunun nasıl bir yüz olabileceğini siz kendiniz hayalinizde canlandırın.

İstisnasız herkes alkışlıyordu. Halk küçük kiliseye doğru koştu. Büyük bir zafer alayı halinde Delibaşı dışarıya çıkarıldı. O zaman da şaşkınlık ve hayranlık son haddini buldu: Çünkü adam yüzünü bu hale, ağzını burnunu çarpıtarak sokmuş değildi! O buruşuk, çarpık ve ekşi surat, adamın asıl kendi yüzüydü!

Daha doğrusu, adamın yalnız yüzü değil, bütün vücudu çarpık-çurpuktu. Kızıl saçlı, koskocaman bir kafası vardı. İki omuzunun arasında kocaman bir kambur görünüyordu. Buna karşılık göğsü içeriye çöküktü. Bacakları, baldırları öylesine çarpıktı ki, birbirine yalnız diz hizasında birleşen iki orağı andırmaktaydı. Adamın koca koca ayakları, hantal elleri vardı. Bütün bu biçimsizlikler topluluğu içinde halinden, tavrından korkunç derecede güçlü, çevik, gözü pek olduğu anlaşılıyordu. Bu hâl ise, güzelliğin de, kuvvetin de ancak biçimli bir vücutta bulunabileceği yolundaki

kuralla tam bir çelişki halindeydi. İşte o günün delileri kendilerine baş olarak böyle birini seçmişlerdi.

Bu adam sanki bir devdi de vücudu param-parça olmuş, tüm organları sonradan yanlış, ters-türs biçimde bir araya getirilmişti. Masallardaki tek gözlü devi andıran bu adam, kilisenin kapısında görünür görünmez kımıltısız durdu. Tıknazdı, boyu kadar da eni vardı. Yani deyim yerindeyse dörtköşeydi. Sırtına, yarısı kırmızı, yarısı mor bir harmani giymişti. Halk, harmaninin üzerine gümüşî renkte çan resimleri işlenmiş olduğunu, adamın da ne kadar çirkin olduğunu görür görmez onu hemen tanıdı. Bütün ağızlardan aynı anda şu sözler yükseldi :

— «Ay! Bu adam Quasimodo imiş! Notre-Dame'ın kamburu, kilisenin çanlarını çalan Quasimodo! Tek gözlü, topal Quasimodo! Yaşa! Yaşa!..»

Görüldüğü gibi zavallının birsürü takma adı da vardı : Beğen beğendiğini al!

Üniversiteliler : «Aman, gebe kadınlar onu görmesin!» diye bağırışıyorlardı.

Jehan Frollo : «Gebe kalmak niyetinde olan kadınlar da kendilerini korusunlar,» dedi.

Gerçekten de kadınlar ellerini yüzlerine kapamışlardı.

Kadının biri : «Ne çirkin adam! Tıpkı maymun gibi!» diyordu.

Bir başka kadın : «Hem çirkin, hem hain!» diye ekliyordu.

Bir üçüncü kadın : «Adam değil bu, şeytan!» dedi.

— «Sorma kardeş, sorma. Aksilik bu ya, bizim ev Notre-Dame Kilisesinin yanında. Bütün gece bu herifin damda dolaştığını duyuyorum.»

— «Kediler gibi, desen-e.»

— «Evet. Hep bizim evlerin damında dolaşıyor.»

— «Bacalardan içeriye büyülü öteberi mi atıyor ne?»

— «Geçen akşam tavanarasındaki odanın penceresine gelip içeriye bakmasın mı, Ödüm patlıyordu vallahi!»

— «Muhakkak büyücülerin toplantısına gidiyordur. Hattâ bir keresinde bizim evin damında süpürgesini de unutmuş. Malûm ya, büyücüler gidecekleri yere süpürgenin sapına binip havada uçarak giderlermiş.»

— «İlâhi çirkin kambur!»

— «Şeytan suratlı musibet. n'olacak!»

Buna karşılık erkekler hayatlarından pek memnundular. Boyuna alkışlıyorlardı.

Bütün bu gürültüyle yol açan Quasimodo ise, ciddî ve asık bir suratla kilisenin kapısında duruyor, herkesin kendisini hayran hayran seyretmesi için âdeta poz alıyordu.

Bir üniversiteli öğrenci adamın tâ burnunun dibine dek sokulup güldü. Quasimodo onu belinden şöyle bir yakaladığı gibi, kalabalığın içinde on adım ileriye fırlatıverdi. Bunu yaparken tek söz söylememişti.

Coppenole Usta pek hayrandı. Quasimodo'ya yaklaşarak : «Aman Tanrım,» dedi, «hiç senin kadar çirkin insan görmedim. Delibaşı olmayı hakkettin doğrusu!»

Bunları söylerken elini neşeli bir tavırla Quasimodo'nun omuzuna koymuştu... Notre-Dame'ın kamburu hiç istifini bozmadı. Coppenole ekledi : «Seninle karşılıklı oturup şöyle bir yemek yesek nasıl olur? Masraftan kaçındığım yok, ne dersin, ha?»

Quasimodo cevap vermedi.

Coppenole bağırdı :

— «Allah Allah! Cevap versen-e! Sağır mısın yoksa?»

Gerçekten de Quasimodo sağırdı.

Bir yandan da Coppenole'un yaptıklarına hafif tertip içerlemeye başlıyordu. Birdenbire, dişlerini korkunç şekilde gıcırdatarak ondan yana öyle bir dönüş döndü ki, iri yapılı Flaman, kedinin önünden kaçan çoban köpeği gibi gerilemek zorunda kaldı.

Bunun üzerine bu acayip adamın çevresini korkulu ve saygılı bir kalabalık aldı. Fakat bu kalabalık çepeçevre en az onbeş adım uzakta duruyordu. O sırada bir yaşlı kadın çorapçı Coppenolo'a : «Sağırdır, kulakları işitmez,» diye açıklama yaptı.

Çorapçı göbeğini löp löp oynatan bir kahkaha koparak : «Üstelik sağır da ha?» dedi, «Delibaşı diye tam adamını seçmişiz yahu!»

Genç üniversiteli Jehan Frollo sabahtan beri tünediği sütunun tepesinden yere inmişti. Quasimodo'yu daha yakından görmek için yaklaştı :

— «Ay! ben bu adamı tanıdım!» diye bağırdı. «Ağabeyim Claude Frollo Notre-Dame Kilisesinin başrahibidir. Bu Quasimodo kilisenin çanlarını çalar. Merhaba Quasimodo!»

Quasimodo'nun demin on adım ileriye fırlattığı üniversiteli de yerden kalkmış, yaklaşmıştı. Böyle herkesin içinde yere yuvarlandığı için biraz utanmışa benziyordu :

— «Ne biçim adam bu yahu!» dedi. «Durduğu zaman kambur, yürüdüğü zaman topal, insanın yüzüne baktığı zaman tek gözlü. Konuşuyorsun, sağır. Bu herifin dili yok mu ki acaba?»

Aynı yaşlı kadın yine açıklama yaptı :

— «Ancak canı istediği zaman konuşur. Kilisenin kocaman çanlarını çala çala sağır oldu. Yoksa dilsiz değildir.»

Jehan Frollo : «Bir de dilsizliği eksikti,» dedi.

Arkadaşı ekledi :

— «Bana sorarsan, bu tek göz bile ona fazla.»

Jehan Frollo : «Yok canım,» dedi, «bana kalırsa tek gözlü bir adam bir körden daha bahtsızdır. Çünkü kendisinde eksik olanın ne olduğunu bilir zavallı.»

Beri yandan da bütün dilenciler, uşaklar, yankesiciler üniversitelilerle beraber bir alay halinde gidip, Adliye Sarayı'nın dolabından Delibaşının mukavvadan yapılmış ta-

cıyla, acayip cübbesini çıkarmışlardı. Bunlar giydirilirken Quasimodo hiç sesini çıkarmadı. Hem uysal, hem mağrur bir tavır takındı. Sonra kendisini alacalı-bulacalı, sedyeyle tahtırevan arası bir şeyin üstüne oturttular. Deliler loncasının oniki üyesi bu sedyeyi omuzladı. Dev yapılı adam çarpık ayaklarının dibinde bu yakışıklı, biçimli ve düzgün vücutlu insanların başlarını görünce yüzünde küçümsiyen, hüzünle karışık bir çeşit sevinç belirdi. Sonra da hırpani kılıklı kalabalık bağıra çağıra, alay halinde yürümeye başladı. Geleneğe uygun olarak sokaklarda, alanlarda gezinmeden önce, Adalet Sarayı'nın koridorlarını baştan aşağıya dolaştı.

VI

ESMERALDA

Bu arada okuyucularımıza bildireceğimiz bir şey var: Tüm bu işler olup biterken, Gringoire da, piyesi de sonuna dek dayanmışlar, Gringoire tarafından sıkıştırılan aktörler piyesi sonuna kadar oynamışlar, Gringoire de kendi eserini nihayete kadar dinlemişti. Gürültü-patırtıya aldırış etmemiş, işi sonuna kadar götürmeye karar vermiş, bu arada da halkın dikkatini hep yine piyesten yana çevireceğini ummuştu. Delibaşı'yı götüren yaygaracı alayın büyük bir gürültüyle salondan çıktıklarını gördüğü zaman, umudu daha da arttı. Kalabalık da alayın peşisıra salondan dışarıya uğradı.

Gringoire kendi kendine: «Hele şükür!» dedi, «kuru kalabalık gidiyor.»

Fakat onun kuru kalabalık dediği, seyircilerdi. Bir an içinde koca salon boşalıverdi.

Ama doğrusunu isterseniz, içeride yine birkaç seyirci kalmıştı. Bunların bazıları şurada-burada dolaşıyorlar, bazıları da sütunların dibinde toplanmış duruyorlardı. Çoğu kadın, yaşlı veya çocuktu. Gürültüden, itiş-kakıştan usanç getirdikleri için alaya katılarak dışarıya çıkmamışlardı. Bu arada birkaç üniversiteli de pencerelerin kıyısına oturmuş, alanda olup bitenleri seyrediyorlardı.

Gringoire kendi kendine: «Neyse, burada piyesin sonunu dinliyecek kadar kalabalık var,» diye düşündü. «Gerçi seyirciler fazla değil ama, kalanlar hep seçkin, okur-yazar kimseler.»

Piyes devam ediyordu. Bir ara, piyeste, tam Meryem Ana sahnede göründüğü sırada, çalgı çalması gerekiyordu. Fakat çalgıcıların bulundukları yerden hiç ses-seda çıkmadı. Oysa piyesin bu bölümü seyirciler üzerinde derin bir etki uyandıracak biçimde düzenlenmişti. Gringoire çalgıcıların bulunduğu yöne koşunca, bunların tümünün Delibaşı'nın alayına katılarak çıkıp gitmiş olduklarını gördü. Aktörlere: «Ne yapalım, çaigısız devam edin,» dedi.

Biraz ileride birkaç kişi gördü. Bunlar herhalde kendi piyesinden sözediyorlardı. Yaklaşıp ne konuştuklarını dinlemek istedi. Kulağına şu sözler çarptı:

— «Sen bilirsin, Cheneteau, şu Navarre Konağı denen yapı M. de Nemours'undu, değil mi?»

— «Braque Kilisesinin karşısındaki konak mı? Evet, M. de Nemours'undur.»

— «Hükümet burasını Guillaume Alexandre adında birine kiraya vermiş. Kaça, biliyor musun? Yıllığı altı-buçuk altına!»

— «Kiralar da amma pahalanıyor yahu!»

Gringoire konuşmanın kendi piyesiyle hiç ilgisi olmadığını duyunca içini çekti: «Neyse, ötekiler piyesi dinliyorlar hiç olmazsa...» diye düşündü.

O sırada, pencerelerden birinin içinde oturmakta olan genç haylazlardan biri birdenbire bağırdı :

— «Arkadaşlar, Esmeralda geldi! Esmeralda alanda duruyor!»

Bu «Esmeralda» sözcüğü âdeta büyülü bir etki yarattı. Salonda kalan herkes görmek için pencerelere koştu, duvarlara tırmandı. Herkesin ağzında bir Esmeralda lâfı dolaşıp duruyordu. Aynı zamanda dışarıda büyük bir alkış gürültüsü işitildi.

Gringoire umutsuz bir tavırla ellerini kavuşturarak : «Bu Esmeralda da nereden çıktı şimdi!» diye söylendi. «Yarabbi sen bilirsin, salondaki üç, beş kişi şimdi de pencerelere üşüştü!»

Mermer sedde doğru döndü, oyunun kesilmiş olduğunu gördü. Tam bu anda Jüpiter'in, elinde yıldırımıyla, sahnede görünmesi gerekiyordu. Oysa Jüpiter sahnenin önündeydi, kımıldamadan duruyordu.

Şair öfkeli öfkeli : «Michel Giborne, ne yapıyorsun orada? Sıra senin, sahneye çıksan-a!» diye bağırdı.

Michel Giborne, yani Jüpiter : «Çıkacağım ama şu üniversitelilerden biri merdiveni alıp götürdü,» dedi.

Gringoire çevresine bakındı. İş, Jüpiter'in dediği gibiydi. Merdiven olmayınca piyese devam etme olanağı yoktu.

Gringoire : «Hay Allah kahretsin şu haylazı!» diye söylendi. «Ne vardı merdiveni alıp gidecek!»

Jüpiter süklüm-püklüm : «O da Esmeralda'yı seyretmeye gitti. 'Hah, bu merdiveni kullanan yok,' dedi, aldığı gibi gitti.» dedi.

Bu, son darbeydi. Fakat Gringoire bunu da tevekkülle karşıladı.

Aktörlere : «Hepinizin Allah cezasını versin!» dedi. «Bana para verirlerse, ben de size veririm. Yani, Allah bana, ben de sana, anlaşıldı mı?»

Sonra sonuna dek canla-başla savaşan bir kumandan edasıyla, başı önüne eğik, sonuncu olarak, o da salondan çıktı.

Adalet Sarayı'nın dolambaçlı merdivenlerinden inerken kendi kendine : «Şu Parisliler de amma aptal, eşek insanlar!» diye söyleniyordu. «Buraya bir dinî piyes seyretmeye geldiler, seyretmediler. Piyeste Meryem Ana'nın da rolü vardı. Onlar Meryem Ana ile meşgul olacak yerde başka herkesle, bu arada dilenci Clopin Trouillefou ile, Kardinal ile, Çorapçı Coppenole ile, Quasimodo ile, daha ne bileyim, hatta şeytanla bile uğraştılar. Bunun böyle olacağını bilseydim, piyesimle uğraşır mıydım? Serseri alayı, n'olacak! Ben buraya seyircilerin yüzlerini görmeye geldim, onlar bana sırtlarını çevirdiler! İnsanın şair olup da böyle bir başarısızlıkla karşılaşması ne acı! Ama, ünlü şair Homeros'un da köy köy dolaşıp dilenerek karın doyurduğunu söylerler. Yalnız, anlamadığım bir şey var : Bu Esmeralda da ne demek oluyor? Herşeyden önce, bu sözcüğün anlamı ne? Çingene midir, nedir?»

İKİNCİ BÖLÜM

TERSLİK TERSLİK ÜSTÜNE

Ocak ayında çok çabuk akşam oluverir. Gringoire Adalet Sarayı'ndan dışarıya çıktığı zaman hava kararmıştı bile. Böylece, gecenin gelmiş olması şairin hoşuna gitti : Loş, tenha bir sokağa dalıp orada rahat rahat düşünmeye can atıyordu. Gringoire'ın bir feylesof, bir de şair yanı vardı. Böyle düşüncelere dalarak, bugünkü başarısızlık dolayısıyle, feylesofun şairi avutmasına imkân verecekti. Zavallının tek sığınağı felsefeydi zaten. Çünkü şu dünyada yatacak bir yeri bile yoktu biçarenin.

Yazdığı piyes böyle ağır bir başarısızlığa uğradıktan sonra, Grenier sokağındaki evine gitmeye de yüzü kalmamıştı. Yazdığı piyes için Şehremininden dolgun bir bahşiş alacağını, bu paranın bir bölümüyle evsahibine borçlu olduğu altı aylık kirayı ödeyeceğini düşünmüştü çünkü. Ayağındaki potur u, sırtındaki gömleği, başındaki şapkayı çıkarıp satsa, bunların parasıyla bir aylık kirayı bile ödiyemezdi.

Biraz durarak geceyi nerede geçireceğini düşündü. Gerçi bütün Paris kaldırımları kendi emrindeydi ama, hatırına birden bir şey geldi. Geçen hafta Savaterie sokağından geçerken bir Meclis üyesinin evi önünde bir binek taşı gör-

müştü. O zaman kendi kendine : «Şu binek taşı bir dilenci, bir şair için ne güzel yastık olur!» diye düşünmüştü. Bu parlak fikri kendisine ilham ettiği için Tanrı'ya şükürler etti.

Fakat tam Adalet Sarayı alanından geçip de Cité adasının eğri-büğrü sokaklarına dalacağı sırada, Delibaşı alayının yolu kapamış olduğunu gördü. Halk yine bağırıp çağırıyordu. Bazı kimselerin ellerinde meşaleler vardı. Bir yandan da çalgıcılar, yani Gringoire'ın çalgıcıları bu hayhuyun ortasında neşeli havalar çalıyordu. Bu hali görünce onuruna inen acı darbeyi bir kere daha anımsadı. Hemencecik oradan savuşup gitti. Uğradığı hayal kırıklığı öylesine acıydı ki, o günkü şenliği hatırına getiren herşey zavallı şairi öfkelendiriyor, yarasının üstüne tuz-biber ekiyordu.

Saint-Michel Köprüsünden geçmek istedi. Orada da çocuklar ellerinde meşalelerle koşuşuyorlar, kestane fişekleri patlatıyorlardı.

Gringoire : «Allah kahretsin, burada da rahat yok!» diye söylenerek Sarraflar Köprüsüne doğru yollandı. Köprünün iki başındaki evlere, üzerinde Kralın, Veliahdın, nişanlısı Marguerite'in resimleri bulunan kocaman, bayrak biçiminde bezler asılmıştı. Daha küçük bezlerde ise Krala dünür olacak Avusturya Dükasının, Kardinalin, başka birtakım kimselerin resimleri vardı. Tüm bu resimler meşalelerle aydınlatılmıştı. Halk toplanmış, bunları hayran hayran seyrediyordu.

Gringoire içini çekerek : «Şu ressam Jean Fourbault da talihli adam doğrusu,» diye düşündü, «resimleri yüzünden epiy para kırdı.»

Sonra sırtını resimli bayraklara çevirerek ilerledi. Karşısına bir sokak çıktı. Sokağın öyle karanlık, öyle ıssız bir hali vardı ki, kendi kendine : «Şuraya saparsam şenliğin tüm gürültüsünden, tüm ışıklarından kurtulurum herhalde.» diye düşündü. Sokağa girdi. Birkaç adım ilerleyince ayağı

bir engele çarptı. Sendeliyerek düştü. Ayağının takıldığı şey, kurdeleler, yapraklarla süslenmiş bir fidan demetiydi. Adliye memurları onu bu sabah getirip, büyük bayram günü şerefine Meclis başkanlarından birinin kapısı önüne bırakmışlardı.

Gringoire bu yeni tersliği de yiğitçe karşıladı. Yerden kalkarak nehrin kıyısına gitti. Kral sarayının duvarları boyunca ilerlemeye başladı. Bu kıyıda kaldırım taşı diye bir şey olmadığı için çamur diz boyuna çıkıyordu. Gringoire Cité adasının batı ucuna geldi, karşısında bulunan ufak bir adacığı seyretmeye başladı. Adacık, kendisini nehrin kıyısından ayıran beyaz su şeridinin ilerisinde, kara bir yığın gibi duruyordu. Adanın üzerinde ufak bir kulübe vardı. İçinde kör-kandil bir ışık yanıyordu. Bu adadaki bekçinin görevi, gündüzleri inek sürülerini bir kıyıdan ötekine geçirmekti. Geceleri de kulübede barınıyordu.

Gringoire kendi kendine: «Şu adam bile benden daha mutlu,» diye düşündü, «şan, şeref peşinde koştuğu, piyes yazmaya özendiği yok. Prenslerle prensesler evlenmişler, adamın umurunda bile değil. Oysa ben şairim. Yuha seslerinden başka şey duymuyorum, soğuktan titriyorum, altı aylık ev kiramı ödiyemedim. Kunduralarımın tabanları öylesine inceldi ki, cama döndü âdeta; bir yanımdan baksan öbür yanı görürsün. Neyse, buna da şükür. Şu kulübeyi gördüm de içime biraz ferahlık geldi, Paris denen şu kahbe, kalleş kenti unutmuş oldum!»

O bunları düşünmekteyken kulübeden de o günkü bayram onuruna bir kestane fişeği atılıverdi. Kulübedeki bekçi de kendine göre o günkü şenliklere katılıyor, bu nedenle o da kestane fişeği patlatıyordu!

Gringoire, silkinerek, içinde bulunduğu coşku halinden uyandı. Patlıyan fişeğin gürültüsü yüzünden tüyleri diken diken olmuştu.

— «Allah belâsını versin bu bayramın, hiç peşimi bırakmıyacak mı yahu?» diye bağırdı.

Sonra ayaklarının dibinden akıp gitmekte olan Seine nehrine baktı : «Su çok soğuk olmasaydı kesinlikle intihar ederdim,» diye düşündü.

O anda da umutsuzca bir karar verdi : Mademki Delibaşı'ndan, ressam Jean Fourbault'nun resimlerinden, mayıs dalı demetinden, meşalelerden, kestane fişeklerinden bir türlü yakasını kurtaramıyordu, şu halde yapacağı tek şey vardı : Grève Alanı'na giderek şenliklere katılmak.

«Belki orada bir havai fişek değneği bulurum da ısınırım. Sonra, alanda halk için büyük bir şölen sofrası kurulmuştur. Belki bir iki lokma bir şey yerim de karnımı doyururum,» diye düşündü.

II

GREVE ALANI

Eski Grève Alanından bugün pek az şey kalmıştır. Bu arada, alanın kuzey köşesinde görülen küçük, zarif kule de eskiden kalmadır. Fakat ne yazık ki bu kulenin üzerindeki kabartmalar, heykeller kalın bir sıva ve badana tabakası altında kaybolmaya yüz tutmuş haldedir. Kulenin kendisi ise, her gün yapılan yeni yeni evlerin arasında kaybolup gideceğe benziyor.

Bizim gibi Grève Alanından geçip de sözünü ettiğimiz o kuleye her seferinde bir göz atanlar, bu kuleyi görünce XV. yüzyılda Gotik tarzına göre inşa edilmiş olan bu alanın eski halini hayallerinde kolayca canlandırabilirler.

Alan o zaman da şimdiki gibi trapez biçimindeydi. Bir kenarında nehrin rıhtımı, öteki üç kenarında da yüksek, dar,

kara suratlı birtakım evler vardı. Gündüzleri insan alanın birbirlerine benziyen biçimde yapılarını seyrederek zevk alırdı. Bunların hepsi yontma taştan veya tahtadandı. Herbiri Ortaçağ ev mimarisinin birer örneğiydi. Geceleri ise bu yapı yığınının karanlık gökte biçimlenen sivri çatıları seçilirdi.

Alanın doğu kenarının ortasında, birbirine bitişik üç evden oluşan acayip bir blok vardı. Bu bloka, üç ad verilmişti ki, bu adlardan herbiri evlerin tarihleri, ne işte kullanıldıkları ve hangi mimari tarzında inşa edildikleri hakkında insana bir fikir verebiliyordu. V. Charles veliahtken burada oturduğu için bu bina topluluğuna Veliaht'ın Evi deniyordu. Ayrıca bir ara Belediye Dairesi görevi yaptığı için buraya Zaptiye Konağı da denilmekteydi. Nihayet, üç katlı yapının alt bölümünde sıra sıra direkler, sütunlar bulunduğu için «Direkli Ev» diye de anılıyordu. Şehirliler burada, Paris gibi bir kente gerekli herşeyi bulabilmekteydiler. Burada Tanrıya dua etmek için bir küçük kilise; dâvaların görülmesi ve gerekirse Kralın adamlarının tutuklanması için bir mahkeme, tavanarasında da silâh ve cephane dolu bir yer vardı. Çünkü Paris halkı, Cité'nin vergi bağışıklıkları için yalnız Tanrı'ya yalvarmanın veya dâva açmanın yetmiyeceğini biliyorlardı. Onun için Belediye Dairesinin tavanarasında ne olur ne olmaz diye daima birkaç tane paslı, ağızdan dolma tüfek bulundurmayı âdet edinmişlerdi.

İdamlar da hep bu alanda yapıldığı için, daha o zaman da buranın adını duyan korkuyla irkilmekten kendini alamazdı. Nitekim alanın orta yerine bir darağacıyla bir de işkence kulesi dikilmişti. Bu darağacında nice canlı, sağlıklı insanlar ölmüşlerdir! İşkence kulesi ise başlı başına bir âlemdi. «Teşhir» cezasına hüküm giyen suçlular, bu kulenin üst katındaki, ekseni üzerinde dönen, tekerleği andırır bir yuvarlağa bağlanırdı. Bu tekerlek ağır ağır döndükçe suçlu da

kulenin çevresini kuşatan halka teşhir edilmiş, gösterilmiş olurdu. Mahkeme suçlu hakkında dayak cezası da vermişse Kralın işkence memuru gelir, ucu kurşun topuzlu, birkaç parça sırımdan oluşan kırbacıyla, suçluyu bu kulenin üzerinde, herkesin gözü önünde döverdi. Kırbaç korkunç bir şeydi. İnsanın yalnız canını acıtmakla kalmaz, indiği yerden kan çıkarır, suçlunun vücudunda yaralar açardı. Örneğin yirmi kırbaç yemeye mahkûm bir adam bu cezasını çektiği zaman kan-revan içinde kaldığı, bayıldığı sık-sık görülen şeylerdendi.

Bu alan halkın zihninde öyle kötü bir anı bırakmıştı ki, birçok kimselerde asılmak, idam edilmek korkusundan ileri gelen bir nöbet, bir çeşit hastalık görülmeye başlandı. Bu ise cidden korkunç bir hastalıktı, çünkü Tanrı'dan değil de, insandan gelmeydi.

Zaten o zamanlarda darağaçlarına, işkence kulelerine yalnız Grève Alanı'nda rastlanmazdı. Kentin bellibaşlı alanlarında, kapılarında, çarşılarında, hâllerde de darağaçları, işkence kuleleri görmek mümkündü. Ayrıca yargı hakkına sahip bir çok Şehremini, piskoposlar, rahipler... v.s. de mahkûm ettirecekleri kimseler için özel darağaçları ve işkence kuleleri yaptırmışlardı.

Bu arada Montfaucon, idam yerlerinin en korkuncu idi. Burada birçok idam mahkûmları zincirlerin ucunda asılı oldukları halde, sallanıp dururlardı. Kargalarla akbabalar gelip bunların gözlerini oyar, etlerini yerlerdi. Sonunda zincirin ucunda sadece bir iskelet kalır, bekçiler nihayet bu iskeleti götürüp genel bir mezar çukuruna atarlardı.

Bazı mahkûmlar hakkındaki idam cezası da, bunlar Seine nehrine atılıp boğulmak suretiyle yerine getirilirdi. Bugün artık bu gibi şeylere rastlanmıyor. Ölüme mahkûm olanlar yine Grève Alanı'nda idam ediliyorlar ama, bu iş giyotinle yapılıyor. Bu giyotin ise ancak idamdan idama geti-

rilip alanın ortasında kuruluyor. Zavallının pek kaygılı, pek utangaç bir hali var. Adam öldürürken suçüstü yakalanmaktan korkuyormuş gibi, mahkûmun kafasını uçurduktan sonra, hemencecik ortadan kayboluveriyor!

III

ZEHİRLİ ÖPÜŞLER

Pierre Gringoire Grève Alanı'na geldiği zaman soğuktan donmuş haldeydi. Sarraflar Köprüsü'ndeki itiş - kakışın içine dalmamak ve Jean Fourbault'nun resimli bayraklarını yine görmemek için Değirmenciler Köprüsü'nden geçmişti. Bu köprünün üzerinde, piskoposun hesabına işliyen sıra sıra değirmenler vardı. Bu değirmenlerin çarklarından dökülen sular, zavallı Gringoire'ı iliklerine dek ıslatmıştı. Sonra, piyesinin uğradığı başarısızlık zavallı yazarın daha da fazla üşümesine neden oluyordu. Onun için ısınmak üzere alanın ortasında yanmakta olan donanma ateşine yaklaştı. Fakat aksi gibi büyük bir kalabalık ateşin çevresini sarmıştı.

Kendi kendine : «Hay Allah cezalarını versin bu Parislilerin!» diye söylendi. «Ateşin çevresini sarmışlar, bana engel oluyorlar! Oysa ısınmaya ne kadar da muhtacım! Kunduralarıma su giriyor. Üstelik değirmenlerin çarkları giysilerimi sırılsıklam etti. Tanrı Paris piskoposunun da, değirmenlerinin de cezasını versin! Hem piskopos kim, değirmencilik kim? Herif günün birinde değirmenci mi olacak yoksa? Değirmenci olması için benim bedduam yetişiyorsa, işte, ona da, kilisesine de, değirmenlerine de bol bol beddua ediyorum. Topunun Allah belâsını versin! Dur bakalım, şu kalabalık arasında yerinden kıpırdamaya niyeti

olanlar var mı? Ne yapıyorlar bunlar orada Allah aşkına? Isınıyorlar, zevkli iş doğrusu! Sonra, çalı demetlerinin yanışını da seyrediyorlar, ne güzel görüntü!»

Gringoire biraz daha ilerleyince, kalabalığın çok fazla olduğunu, ateşe kolay kolay yaklaşamıyacağını anladı. Sonra bu kalabalık oraya yalnız yanan çalı demetlerini seyretmeye de gelmiş değildi. Kalabalıkla ateş arasındaki geniş boşlukta bir kız dansediyordu.

Bu hoş görüntü ile bizim şairin öylesine gözü kamaştı ki, dansedenin insan mı, peri mi, melek mi olduğunu ilk anda kestiremedi.

Kız pek uzun boylu değildi ama, beli öylesine inceydi ki, uzun boyluymuş gibi görünüyordu. Esmerdi. Gün ışığında teninde Endülüs veya Roma kadınları gibi yaldızlı bir parıltı olduğu anlaşılıyordu. Minicik ayakları da Endülüs kadınlarına yaraşır cinstendi : Sevimli ayakkaplarının içinde hem sıkılır, hem de rahat eder gibi bir halleri vardı çünkü. Kız ayaklarının altına serilmiş eski bir Acem halısının üzerinde dansediyor, dönüyor, dönüyordu. O böyle dönerken, güleç çehresi önünüzden her geçişte, iri gözleri de size şimşekler yağdırıyordu sanki.

Çevresindeki kalabalık gözlerini ona dikmişti. Bütün ağızlar bir karış açıktı. O, elindeki tefi tombul, biçimli kollarıyla başının üzerine kaldırıp nazlı bir kelebek çevikliği ve hafifliğiyle dansederken, vücudunun narinliği daha da göze çarpıyor, sırmalı gövdesi dimdik duruyor, rengârenk entarisinin etekleri savrulup şişiyordu. Arada-bir eteklerinin altından görünen güzel bacakları, çıplak omuzları, ateşli gözleriyle bu kız gerçekten hoş bir yaratıktı.

Gringoire : «Sahiden de güzel kız. İnsan değil peri, tanrıça bu!» diye söylendi.

O sırada peri kızının saç örgülerinden biri çözüldü, saçlarına iliştirilmiş bakır paralardan biri çözülüp yere yuvarlandı.

Gringoire : «Ha!» dedi, «Çingene kızıymış!»

Bütün hayalleri bir saniyede yok oluverdi.

Kız yine dansetmeye başladı. Yerden iki kılıç alarak bunların uçlarını alnına yerleştirdi. Kılıçları bir yöne doğru çevirirken, kendisi de onların aksi yönde dönüyordu. Gerçekten bir Çingene kızıydı bu. Fakat, Gringoire'ın uğradığı hayal kırıklığı ne olursa olsun, bu görüntü yine de hoştu. Şenlik ateşi kızı çiy, kızıl bir ışıkla aydınlatıyordu. Aynı ışık kalabalığın yüzleri, kızın esmer alnı üzerinde de titreşmekteydi. Alanın dip tarafında da, ateşin titrek aleviyle sallanan insan gölgeleri görülmekteydi. Bu gölgeler bir yandan Direkli Evin kara, çatlak cephesinde, öte yandan da darağacının taştan kolları üzerinde oynaşıyorlardı.

Alevlerin kırmızıya boyadığı bu binlerce yüz arasında biri vardı ki, oyuncu kızı seyre tüm ötekilerden daha fazla dalmışa benziyordu. Ciddî tavırlı, sakin, asık yüzlü bir adamdı bu. Kalabalığın fazlalığından elbisesinin biçimi belli olmuyordu. Yalnız şakaklarında seyrek, kırlaşmış birer tutam saç vardı. Geniş, yüksek alnında olağanüstü bir gençliğin, ateşli bir canlılığın, derin bir tutkunun izleri okunuyordu.

Adam gözlerini bir an bile Çingene kızından ayırmamaktaydı. Onaltı yaşındaki çapkın kız dansederek, hoplayıp zıplayarak herkesi eğlendirirken, sözünü ettiğimiz adam gittikçe daha derin, daha derin hayallere dalar görünüyordu. Ara-sıra dudaklarında bir gülümseyişle bir iç çekiş aynı anda beliriyordu. Fakat gülümseyiş iç çekişten kesinlikle daha acıydı.

Yorgunluktan soluğu kesilen kız, sonunda durdu. Halk da onu uzun uzun alkışladı.

Çingene kızı : «Cali!» diye seslendi.

O zaman Gringoire küçük, beyaz bir keçinin kıza doğru ilerlediğini gördü. Hayvan çok çevik, çok uyanık bir şeydi. Tüyleri pırıl pırıldı. Boynuzları, ayakları yaldızlıydı.

Boynunda da yine yaldızlı bir tasma vardı. Gringoire bu şirin hayvanı o âna dek görmemişti. Keçi halının bir köşesinde oturup hanımının dansedişini seyretmişti çünkü.

Kız: «Hadi Cali, şimdi sıra sende,» dedi. Sonra oturarak elindeki tefi sevimli bir tavırla keçiye doğru uzattı: «Söyle bakayım, Cali,» dedi, «yılın hangi ayındayız?»

Keçi ön ayağını kaldırıp tefe bir kez vurdu. Gerçekten de yılın birinci ayında bulunulmaktaydı. Halk keçiyi alkışladı. Genç kız elindeki tefi başka yana çevirerek yine sordu:

— «Cali, bugün ayın kaçı?»

Cali minicik yaldızlı ayağını kaldırarak tefe altı kez vurdu. Kız elindeki tefle yeni bir hareket daha yaparak yine sordu:

— «Cali, şimdi saat kaç?»

Cali tefe yedi kez vurdu. Tam o anda da Direkli Ev'in çatısındaki saat yediyi çaldı. Halk bu becerilere hayran olmuştu.

Kalabalık arasında korkunç bir ses: «Bu işte büyücülük var!» dedi.

Bu sözü söyleyen, gözlerini Çingene kızından bir an bile ayırmamış olan o dazlak kafalı adamdı. Kız irkildi, dönüp baktı. Fakat o sırada yine bir alkış tufanı koptu, adamın söylediği sözler gürültü arasında kaybolup gitti. Yine bu alkışlar adamın bu sözlerini kızın zihninden silip götürüverdi. Onun için yine keçisine sual sormayı sürdürdü:

— «Cali, Chandeleur yortusundaki geçitte kent muhafızlarının reisi Guichard Grand-Rémy ne yapıyor?»

Cali arka ayaklarının üzerinde doğrularak melemeye başladı. Bir yandan da öyle sevimli bir ciddiyetle yürüyordu ki, halk çıkarcı bir sözde sofu olan muhafız başkanının bu benzetişini kahkahalarla karşıladı. Kız başarısının gittikçe artmasından cesaretlenerek devam etti:

— «Cali, Kralın kilise mahkemesindeki savcısı Jacques Charmolue nasıl konuşuyor?»

Keçi arka ayaklarının üstünde oturdu. Sonra ön ayaklarını çok acayip bir biçimde sallayarak durmadan melemeye başladı. Keçinin tavrını, davranışlarını, sesinin edasını gören —konuştuğu kötü fransızca ile kötü lâtince hariç— : «Hah! Tam da Jacques Charmolue işte!» derdi. Halk keçinin bu becerisini daha fazla alkışladı.

O sırada dazlak kafalı adamın : «Buna günah derler, küfür derler!» diye bağırdığı işitildi.

Çingene kızı tekrar ondan yana döndü :

— «A, yine o kötü adam bağırıyor,» dedi.

Sonra alt dudağını üst dudağının ilerisine doğru uzatarak çok hoş bir şekilde büktü. Bu hareketi her zaman yapıyor olmalıydı. Peşinden de topukları üzerinde şöyle bir döndü. Elindeki tefi seyircilere uzatarak para toplamaya başladı.

Tefin içine çil çil paralar yağıyordu. O sırada kız birdenbire Gringoire'ın önünden geçti. Gringoire öyle şaşkın bir tavırla elini cebine soktu ki, kız durdu. Fakat şair, cebinin bomboş olduğunu farkedince : «Hay Allah cezasını versin!» dedi.

Güzel kız karşısında duruyor, sevimli gözlerini dikerek ona bakıyordu. Öte yandan da tefi şairden yana uzatarak beklemekteydi. Gringoire nohut tanesi gibi ter dökmeye başladı. Cebinde bir servet olsa, kesinlikle bunu kıza verirdi. Fakat gel gelelim, cebinde servet değil, metelik yoktu. Neyse ki o sırada bir hâdise oldu da şairin yardımına yetişti.

Alanın en loş köşesinden bir ses bağırıyordu :

— «Defolup gitmiyecek misin hâlâ, pis Çingene?»

Kız sesin geldiği yöne korkuyla döndü. Bu, o dazlak kafalı adamın sesi değildi. Bir kadın sesiydi. Sofu, katı yürekli bir kadının sesiydi bu.

Çingene kızını korkutan bu ses, oralarda dolaşmakta olan birkaç çocuğu harekete getiriverdi. Bunlar hep bir ağızdan : «Tour-Roland'daki Gudule bağırıyor,» diye bağırıştılar. «Karnı acıkmış galiba. Bayram sofrasının artıklarından bir şeyler bulalım da götürelim ona.»

Çocuklar bir yandan da katıla katıla gülüyorlardı. Hep birden Direkli Ev'den tarafa doğru koştular.

Beri yandan da Grigoire, oyuncu kızın sesi duyunca heyecanlanmasından yararlanarak, oradan savuşmuştu. Çocukların bağırışlarını işitince kendisinin de karnı aç olduğunu anımsadı. O da halk için kurulmuş bayram sofrasına koştu. Fakat deminki çocuklar daha atik davranmışlardı. Gringoire nihayet sofranın yanına ulaştığı zaman, herşeyin silinip süpürülmüş olduğunu gördü. Sofrada tek lokma yiyecek kalmamıştı. Yalnız duvarlarda, Krallık simgesi olan zambak çiçekleri görülmekteydi ama, bilindiği gibi zambak resmi hiç mi hiç karın doyurmaz.

İnsanın aç karnına yatması başlı başına bir derttir. Fakat bir insanın hem aç olması, hem geceyi nerede geçireceğini bilememesi daha sunturlu bir derttir. İşte Gringoire da şimdi bu durumdaydı. Ne bir lokma ekmeği, ne de geceyi geçireceği bir dam altı vardı. Züğürtlüğün, yoksulluğun kendisini her yandan sardığını hissediyor, içinden yoksulluğa lânetler yağdırıyordu.

Bizim şair, böyle, ne yapacağını düşünürken, kulağına gelen acayip, fakat tatlı bir şarkı sesi onu daldığı hülyalardan uyandırdı. Şarkıyı söyleyen, o deminki Çingene kızıydı. Sesi de kendisi gibi, yaptığı dans gibi güzeldi. Tarif edilemiyecek kadar hoş bir sesti bu : Temiz, saf, havaî, kanatlı gibi bir hali vardı. Hoş bir nağme halinde yükselip alçalıyor, bazan hızlanıp, bazan yavaşlıyan bir tempo alıyor, tıpkı bir bülbülün ötüşünü andırıyordu. Bu arada kızın yüz ifadesi de şarkının âhengine uyarak boyuna değiş-

şiyordu. Ona dikkatle bakan bazan bir kraliçe, bazan da bir deli sanırdı.

Şarkının güftesi, Gringoire'ın bilmediği bir dildeydi. İşin tuhafı şu ki, kız da şarkıyla birlikte söylediği sözlerin anlamını bilmez görünüyordu. Çünkü yüzünün ifadesi, söylediği sözlere uymamaktaydı çünkü. Örneğin şu dört dize onun ağzından çılgınca bir neşeyle dökülüyordu :

Bir çeşme yalağında
Servet dolu sandık var.
İçinde korkunç resimli
Yeni yeni bayraklar.

Biraz sonra da, şu dört dizeyi de öyle bir eda ile söylüyordu ki, Gringoire gözlerinin yaşardığını hissediyordu :

Atlılar silâhlanmış
Tepeden tırnağa kadar :
Kılıç, kargı, mızraklar,
Yıldırım gibi oklar.

Bununla birlikte kızın söylediği şarkıya egemen olan eda, neşeydi. Şarkısını tıpkı bir kuş gibi huzurlu, gamsız bir biçimde söylüyordu.

Çingene kızının şarkısı Gringoire'ın daldığı hülyaları bozmuştu ama bu, tıpkı bir kuğunun durgun suları buruşturup dalgalandırışı gibi olmuştu. Bu güzel sesi derin bir coşku içinde dinliyor, dinlerken de tüm dertlerini unutur gibi oluyordu. Birkaç saatten beri ilk defadır ki derdini, tasasını unutmuş gibiydi.

Fakat bu an kısa sürdü.

Kızın dansını yarıda bırakan aynı kadın sesi, bu kez de şarkısını yarıda bıraktırdı. Alanın o karanlık köşesinden yine bağırdı :

— «Sussana bakayım, cırcırböceği!»

Zavallı «cırcırböceği» bir anda susuverdi. Gringoire da kulaklarını tıkayarak: «Hay Allah kahretsin!» dedi. «Ne vardı bu güzelim şarkıyı yarıda bıraktıracak!»

Beri yandan, öteki dinleyicilerle seyirciler de Gringoire gibi kızmışlardı. Birçokları: «Allah kahretsin şu cadalozu!» diye söyleniyordu. Bunlar yaşlı kadını kızın şarkısını yarıda bıraktırdığına çoktan pişman edeceklerdi ama, o sırada Delibaşı alayla birlikte o yana doğru gelmeye başlayınca, herkesin dikkati alayın üzerinde toplandı. Delibaşı ve maiyeti birsürü sokaklarda, alanlarda dolaştıktan sonra, şimdi de meşaleleri, gürültü-patırtısız Grève Alanı'nı doldurmaya başlamıştı.

Okuyucularımız anımsıyacaklardır: Bu alay Adalet Sarayı'ndan hareket etmişti, fakat yol boyunca Paris'te nekadar işsiz-güçsüz, hırsız ve serseri varsa hepsi alaya katılmıştı. Onun için, Grève Alanı'na vardığı zaman epiy kalabalık bir hâl almıştı.

En önde Çingeneler yürüyordu. Çeribaşı ata binmiş, en başta geliyordu. Yardımcıları da yanı-sıra yaya yürüyorlar, atının dizginlerini, üzengilerini tutuyorlardı. Daha arkada, omuzlarında, kucaklarında bağırışan çocukları, kadınlı-erkekli büyük bir Çingene kalabalığı gelmekteydi. İlerigelenleri de, aşağı tabakadan olanları da paçavralar, yırtık-pırtık elbiseler giymişlerdi.

Daha geriden serseriler geliyordu: Bu kafile bütün Fransa'daki hırsızlardan oluşmaktaydı. Hepsi rütbelerine, kıdemlerine göre sıralanmışlardı. Fakat aşağı rütbede olanlar önde gidiyorlardı. Ellerinde bu acayip topluluğun alâmetleri, dörder dörder ilerliyorlardı. Bunların çoğu sakattı: Kimi topal, kimi çolak. Herbirinin rütbesine, kıdemine göre acayip birer adı vardı. Bu kalabalığın ortasında Hırsızbaşı güçlükle görülebilmekteydi. Bu adam, iki iri köpeğin çekmekte olduğu bir küçük arabanın içine oturmuş ilerlemekteydi.

Hırsızlar alayının arkasından tahsildarlar gelmekteydi. Bunların başkanı olan Guillaume Rousseau şarap lekeli kırmızı elbiselerini giymiş, heybetli bir eda ile yürümekteydi. Önü sıra, kendi aralarında itişip kakışmakta olan, danseden soytarılar yürüyor, yanı-sıra da ellerinde asalarıyla kavaslar, hizmetkârlar ilerliyordu.

En geriden de siyah giysileri, ellerinde çiçeklerle süslü mayıs dalları, gürültülü çalgıları, sarı balmumundan kocaman mumlarıyla Adliye hademeleri topluluğu geliyordu. Bu kalabalığın ortasında Deliler loncasının ilerigelenleri, kodamanları sedyeyle tahtırevan arası bir şey taşımaktaydılar. Sedyenin her yanında mumlar yanmaktaydı. Tam ortasında da elinde asâsı, sırtında cübbesi, başında piskoposlarınkini andıran tacıyla, Notre-Dame'ın çancısı, kambur Quasimodo oturuyordu.

Bu gülünç alayın herbir bölüğünün kendine özgü bir çalgısı vardı : Çingeneler teflerini çalıyorlardı. Hırsızların çalgıya pek yetenekleri olmadığı için ellerinde hâlâ eski viyolalar, borular vardı. Tahsildarların da hırsızlardan kalır yeri yoktu : Onlar da ancak re-la-mi notalarını çıkarabilen üç telli, iikel kemençeler çalıyorlardı. Fakat çalgının asıl cayırtısı, karma-karışık bir halde, Delibaşı'nın çevresinde kopmaktaydı. Bütün bu saydığımız çalgı âletlerinden başka flütler, daha başka nefesli sazlar da o acayip gürültüye katılmaktaydı. Okuyucularımız anımsıyacaklardır : Çalgının bu kısmını, bizim zavallı şair Gringoire'ın temsil esnasında çalması gereken orkestrası oluşturmaktaydı.

Adalet Sarayı'ndan Grève Alanı'na kadar olan mesafe boyunca, Quasimodo'nun korkunç, çirkin suratının nasıl bir gurur ifadesi edindiğini, adamcağızın ağzının nasıl kulaklarına vardığını anlatmak güç iştir doğrusu. Zavallı ömründe hiçbir zaman böyle koltuklarını kabartan bir halle karşılaşmış değildi. O âna dek herkes onu hor görmüş, kü-

çümsemiş, ondan iğrenmişti. Onun için, sağır olmakla birlikte, nefret edildiğini bildiği için kendisinin de tiksindiği bu kalabalığın alkışlarının tadını gerçek bir Delibaşı edasıyla çıkarıyordu. Evet, o Delibaşı'ydı, yani bir çeşit kral sayılırdı. Uyrukları da delilerden, sakatlardan, hırsızlardan, dilencilerden ibaretti ama, ne önemi vardı ki! Bu, yine de uyruk idi. Quasimodo ise bunların başı, kralıydı ya. Onun için, tüm bu alaycı alkışları, tüm bu uydurma saygı gösterilerini ciddiye alıyordu. Fakat bu alkışlarla bu saygı gösterilerine biraz da gerçek korku, çekingenlik duygusu karışmaktaydı. Çünkü Notre-Dame'ın kamburu güçlüydü, topaldı ama, çevikti; sağırdı ama, haindi: Bu üç üstünlük ise, gülünçlüğü az çok azaltan şeylerdir.

Hem zaten Delibaşı kendi duyduğu, herkese de aşıladığı hislerin farkında mıydı acaba? Bunu hiç sanmıyoruz. Bu yarım yaratılmış vücuttaki kafada da tabiatiyle eksik ve sağır bir taraf vardı. Onun için, şu anda hissettikleri kendisine pek müphem, belirsiz ve karışık gelmekteydi. Yalnız, sevinmekte olduğu, pek böbürlendiği halinden belli oluyordu. Bu asık ve bahtsız çehrede ne de olsa yine bir memnunluk ifadesi vardı.

Fakat Quasimodo, bu yarı-sarhoşluk içinde, muzaffer bir komutan edasıyla Direkli Ev'in önünden geçtiği sırada, beklenmedik bir hâdise oldu. Kalabalığın arasından bir adam ileriye doğru fırladı. Öfkeli bir hareketle, Quasimodo'nun elinde bulunan ve Delibaşı'nın kudret simgesi olan yaldızlı değnekten yapılma asâyı kapıverdi. Bu yüzden herkes şaşırdı, korkuya kapıldı.

Gözünü budaktan esirgemiyen bu korkusuz adam, biraz önce kalabalığa karışarak tehdit ve hınç dolu sözlerle zavallı Çingene kızını korkutmuş olan dazlak kafalı kimseydi. Sırtında rahip giysisi vardı. Kalabalığın arasından ileriye fırladığı sırada, o âna kadar orada olduğunu farketme-

miş bulunan Gringoire, onu hemen tanıdı. Bir hayret çığlığı koparark : «Ay!» dedi, «bu adam Başrahip Claude Frollo! Bu tek gözlü çirkin heriften ne istiyor acaba? Quasimodo leşini yere sersin mi istiyor ne?»

Gerçekten de, o anda korku çığlıkları işitildi. Quasimodo olanca korkunçluğuyla sedyeden aşağıya atlamıştı. Kadınlar, Kambur'un rahibi param-parça edişini görmemek için başlarını çeviriyorlardı.

Quasimodo bir sıçrayışta papazın yanına ulaştı, yüzüne baktı, sonra dize geldi.

Papaz, Kambur'un başındaki mukavva tacı çıkardı, elinden biraz önce almış olduğu asâyı kırdı, sırtındaki uydurma cüppeyi parçaladı.

Bütün bunlar olup biterken Quasimodo hep öyle diz üstü kaldı. Bir yandan da başını eğmiş, ellerini kavuşturmuştu.

Sonra ikisi arasında el hareketleriyle, işaretlerle acayip bir konuşma başladı. Çünkü ikisi de söz söylemiyordu. Papaz öfkeli, tehdit dolu ve buyurucu bir eda ile ayakta duruyordu. Quasimodo ise nerdeyse papazın ayaklarına kapanacaktı. Âciz ve yalvarır bir hali vardı. Bununla birlikte Quasimodo istese, papazı bir fiskede ezivericeği de şüphe götürmez bir gerçekti.

Nihayet Başrahip sert bir davranışla Quasimodo'nun omuzunu tutup salladı. Ayağa kalkıp peşinden gelmesi için ona işaret etti.

Quasimodo ayağa kalktı. İlk şaşkınlık ânını atlatan Deliler loncası da böyle beklenmedik bir tarzda tahtından indirilen Delibaşı'yı korumak istedi. Çingeneler, hırsızlar ve Adliye hademeleri papazın çevresini sararak bağırıp çağırmaya başladılar.

Bunun üzerine, Quasimodo papazın önüne geçti, pehlivan yapılı yumruklarının kaslarını şöyle bir oynattı. Sonra

da, papaza saldırmaya hazırlananlara kızgın bir kaplan gibi dişlerini gıcırdatarak baktı. Papaz yine o asık suratlı, ciddî tavrını takındı. Quasimodo'ya bir işaret yaptı, sonra sessizce çekilip gitti.

Quasimodo papazın önü-sıra yürüyor, bir yandan da papaz geçsin diye kalabalığı yarıyordu. Kalabalığı yarıp alanı aştıktan sonra, meraklılarla işsiz-güçsüzler ikisinin peşine takılmak istediler. O zaman Quasimodo papazın arkasına geçti, geri geri yürüyerek gitmeye başladı. Bodur, hırçın, canavar gibiydi. Diken diken saçlarıyla kirpiyi andırıyordu. Kollarını, bacaklarını germişti. Yabandomuzu dişlerini andıran dişlerini diliyle yalıyor, yabanî bir hayvan gibi homurdanıyor, her hareketi ve her bakışıyla kalabalık arasında geniş dalgalanmalar yaratıyordu.

Bunun üzerine kalabalık durdu, papazla Quasimodo da dar ve karanlık bir sokağa daldılar. Dişlerini gıcırdatmakta olan Quasimodo'nun o kadar korkunç bir hali vardı ki, kimse onların peşinden gitme yürekliliğini gösteremedi.

Gringoire kendi kendine : «Dehşet, yahu!» dedi. «Ama, ben bu akşam karnımı nasıl doyuracağım? Asıl sorun bu.»

IV

AKŞAM VAKTİ SOKAKTA GÜZEL BİR KADININ PEŞİNDEN GİTMENİN SAKINCALARI

Gringoire rastgele Çingene kızının peşine takılmıştı. Kızın yanında keçisi de olduğu halde, Balıkçılar Sokağına saptığını gördü. O da sokağa daldı. Bir yandan da kendi kendine : «Ne olur sanki?» diye söyleniyordu.

Gringoire Paris kaldırımlarında yetişmiş bir feylesoftu. İnsanın, hülya kurabilmek için, nereye gittiğini bilmediği

güzel bir kadının peşine takılması gerektiğine inananlardandı. Ilem zaten o anda yapacak bir işi de yoktu. O gece nerede yatacağını bile bilmiyordu. Onun için, böyle güzel bir kızın peşine takılarak avare avare sokaklarda dolaşmak içine gelmiyor değildi.

Esmeralda halkın evlerine döndüğünü, o gün geç vakte kadar açık olması gereken meyhanelerin bile kapanmaya başladığını görünce adımlarını sıklaştırmıştı. Güzel keçi de kızın yanı-sıra koşuyordu.

Gringoire kendi kendine: «Bu kız herhalde bir yerde oturuyor olmalı,» diyordu. «Çingeneler için iyi yürekli insanlardır derler. Kimbilir, belki de...»

Böyle düşünürken aklına sevimli, hoş birtakım şeyler de gelmiyor değildi ha!

Bir yandan da evlerin pencereleri kapanıyor, soğuk gittikçe artıyordu. Gringoire ise önü-sıra giden kızla keçiden gözlerini ayırmıyordu. İkisinin de minicik ayaklarını, güzel biçimlerini, hoş tavırlarını hayran hayran seyrediyordu. Hattâ ikisini birbirinden ayırd ettiği yoktu. Zekâsına, arkadaşlık duygularına bakarak keçiyi de bir kız farzediyordu. Ayrıca hafifliklerine, çevikliklerine, kıvrak yürüyüşlerine bakarak da her ikisini keçiye benzetiyordu.

Beri yandan sokaklar gittikçe daha karanlıklaşıyor, daha ıssızlaşıyordu. Ortaçağda âdet olduğu üzere, ışıkların söndürülmesini bildiren çanlar çoktan çalmıştı. İnsan ancak pek seyrek olarak sokaktan geçen birisine, yahut pencerelerde yanan bir ışığa rastlıyabiliyordu. Gringoire da Çingene kızının peşi-sıra bir sürü eğri-büğrü sokağa, alana, çıkmaza dalmıştı. Bu sokakların ne yöne gittiğini kestiremiyordu. Fakat kızın, gideceği yeri bilir bir hali vardı. Hiç çekinmeksizin, gittikçe hızlanan adımlarla boyuna ilerliyordu.

Gringoire'a gelince, bir sokağın köşesini dönüp de kar-

şısında hâlin sekiz köşeli kulesini görmese, nerede olduğunu anlayamıyacaktı.

Bir zamandan beri Gringoire kızın dikkatini kendi üzerine çekmiş bulunmaktaydı. Esmeralda, kaygılı bir tavırla birkaç kez başını ondan yana çevirip bakmıştı. Hattâ bir seferinde olduğu yerde durmuş, henüz açık olan bir fırından çıkan ışığın aydınlığında, şairi baştan ayağa süzmüştü. Böylece baktıktan sonra da, daha önce yaptığı gibi, yine alt dudağını ileriye doğru çıkarıp sevimli bir tarzda bükmüş, sonra Gringoire'a hiç aldırmıyarak yoluna devam etmişti.

Kızın bu dudak büküşü üzerine Grigoire'ı bir düşüncedir aldı. Bu sevimli davranışta hiç kuşkusuz küçümseme ve eğlenme vardı. Onun için, Gringoire da başını önüne eğip kaldırım taşlarını saymaya, onu biraz daha uzaktan izlemeye başladı. Fakat, kız bir ara sokağın köşesini dönüp gözden kaybolduğu sırada, Gringoire onun acı bir çığlık kopardığını işitti.

O zaman hızlı hızlı yürümeye başladı.

Sokak kapkaranlıktı. Bununla birlikte, köşebaşındaki bir Meryem Ana heykelinin önünde yanmakta olan kandilin ışığında Gringoire, Esmeralda'nın iki adamın kolları arasında çırpınmakta olduğunu gördü. Adamlar bir yandan da, bağırmasını önlemek için, onun ağzını kapamaya uğraşıyorlardı. Zavallı küçük keçi ise şaşkına dönmüştü. Durmadan meliyordu.

Grigoire : «Hey, bekçiler, devriyeler, imdat!» diye bağırdı, sonra da yürekli bir tavırla ilerledi. O zaman, kızı tutmakta olan adamlardan biri şairden yana döndü. Gringoire, Quasimodo'nun korkunç suratını tanıdı.

Bu durum karşısında Gringoire ne ilerleyebildi, ne de gerileyebildi.

Quasimodo onun yanına geldi, elinin tersiyle şöyle bir

itince genç adamı yüzü koyun yere yuvarladı. Sonra, kızı koltuğunun altına sıkıştırdığı gibi, çabucak karanlığa dalıp gitti. Arkadaşı da Quasimodo'nun peşinden seğirtti. Bu arada keçicik hem meliyor, hem de onların peşi-sıra koşuyordu.

Zavallı Esmeralda: «Can kurtaran yok mu?» diye bağırmaktaydı.

O sırada yanındaki alandan birden bir atlı çıka-geldi:

— «Hey, durun bakayım, namussuzlar! O kadını da bırakın!» diye gürledi.

Bu bağıran, Kralın maiyetine memur okçu kıtalarından birinin yüzbaşısıydı. Tepeden tırnağa silâhlıydı. Elinde de bir kılıç vardı.

Şaşkına dönen Quasimodo'nun kolları arasından Esmeralda'yı kurtardı ve eyerinin üstüne yatırdı. Korkunç kamburun şaşkınlığı geçip de, kızı geri almak için yine saldırdığı sırada yüzbaşılarının peşi-sıra gelmekte olan on onbeş kadar okçu asker de kılıçları ellerinde ortaya çıktılar.

Quasimodo sımsıkı kapana kıstırılmıştı. Askerler onu elinden, ayağından kıskıvrak yakalamışlardı. Korkunç kambur homurdanıyor, ağzından köpükler saçarak askerleri ısırıyordu. Gündüz olmasaydı, öfkeden daha da korkunçlaşan suratı muhakkak ki bütün bu askerlerin kaçışmalarına yol açardı. Fakat gece onu en korkunç silâhından, çirkinliğinden yoksun bırakmıştı.

Arkadaşı ise bu savaş sırasında ortadan kayboluvermişti.

Kız sevimli bir eda ile eyerin üzerinde doğruldu. İki elini delikanlının omuzlarına dayadı. Yakışıklı yüzüne ve kendisine yaptığı yardıma pek hayran olmuş gibi, birkaç saniye ona memnun memnun baktı. Sonra, ilk defa söze başlayarak, tatlı sesini daha da tatlılaştırarak şöyle dedi:

— «Sizin adınız ne, sayın subay?»

Subay şişinerek: «Adım Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers, güzelim,» dedi.

— «Teşekkür ederim.»

Bir yandan yüzbaşı pala bıyıklarını burarken, öbür yandan da kız, yere düşen bir ok gibi kendini eyerin üzerinden yere kaydırdı, sonra kaçıp gitti. Bir şimşek bile böylesine çabuk gözden kaybolamazdı.

Yüzbaşı, Quasimodo'nun ellerini, ayaklarını bağlayan kayışları daha da sıkıştırırken: «Hay Allah cezasını versin, kızı kaçırmasaydık iyi olurdu,» diyordu.

Askerlerden biri: «Ne yaparsınız Yüzbaşım,» dedi, «kuş uçup gitti, elimizde yarasa kaldı.»

V

SAKINCALARIN DEVAMI

Yere düşünce sersemleyen Gringoire, sokağın köşesindeki Meryem Ana heykelinin önünde, kaldırım taşlarının üzerinde kala-kalmıştı. Yavaş yavaş kendine geldi. Önce birkaç dakika yarı-uykuda gibi bir halde, düşle gerçek arasında kaldı ki, bu, hiç de kötü bir şey değildi. Hayalinde Çingene kızıyla keçinin hoş biçimlerini görüyor, sonra Quasimodo'nun yumruğunun ağırlığını duyuyordu.

Fakat bu hali uzun sürmedi. Vücudunun kaldırım taşlarına değen bölümünde hissettiği soğukluk, onu birdenbire uyandırdı, aklını başına getirdi. Kendi kendine: «Allah Allah, bu soğukluk da nereden geliyor?» diye sordu. O zaman, tam sokaktan akmakta olan suların ortalık yerinde oturmuş olduğunu gördü.

Dişleri arasından: «Allah şu Kambur'un belâsını versin!» diye homurdandı. Kalkmak istedi ama çok sersemle-

mişti, her yanı pek ağrıyordu. Bu yüzden yine olduğu yerde kalmaya mecbur oldu. Elleri oldukça serbestti, onun için burnunu tıkayarak alın yazısına rıza gösterdi : «Bu Paris'in çamuru da amma kötü kokuyor! İçinde çok pis şeyler bulunsa gerek,» diye düşündü.

O sırada aklına Başrahip Frollo geldi. Sonra biraz önceki kavga sahnesini, kızın iki erkeğin kolları arasında çırpınışını, Quasimodo'nun yanında bir de arkadaşı olduğunu anımsadı. Başrahibin asık ve kibirli çehresi yine hayal-meyâl gözlerinin önünde canlandı : «Amma da acayip iş ha!» diye söylendi. O sırada bir kez daha gerçeği anlayarak : «Eyvahlar olsun, donacağım yahu!» diye bağırdı.

Sahiden de durum gittikçe kötüleşiyordu. Sokaktaki çamurun soğukluğu, Gringoire'ın içine işlemekteydi.

O sırada karşısına başka türlü bir dert daha dikildi.

Nereden çıktıkları belli olmıyan birsürü sokak çocuğu, komşuların uyuduklarına aldırmaksızın, bağırıp çağırarak, konuşup gülüşerek Gringoire'ın bulunduğu yere doğru geliyordu. Peşlerinden de çuvalı andırır, acayip bir şey sürüklemekteydiler. Ayaklarındaki tahta kunduraların çıkarttığı gürültü, bir ölüyü bile uyandırabilirdi. Gringoire henüz tam anlamıyla ölmemiş olduğu için yarı doğruldu.

Çocuklardan biri avazı çıktığı kadar bağırıyordu : «Hey, arkadaşlar! Köşedeki yaşlı zerzevatçı Eustache Baba var ya, ölmüş. Biz de onun yatağını aşırdık, yakacağız. Bugün bayram ya, biz de şenlik yapacağız böylece.»

Sonra içi saman dolu şilteyi kaldırıp tam Gringoire'ın üzerine attılar. Çünkü çocuklar onu görmeksizin, tâ yakınına dek gelmişlerdi. Aynı zamanda çocuklardan biri yatağın içinden bir avuç saman çıkararak gidip bunu köşedeki Meryem Ana heykelinin önünde yanan kandilden tutuşturdu.

Gringoire : «Eyvahlar olsun, galiba şimdi de terlemeye başlıyacağım!» diye homurdandı.

Durum tehlikeliydi. Zavallı şair ateşle su arasında kalmıştı. İnsan gücünün üstünde bir çabayla ayağa kalkarak şilteyi çocukların üstüne fırlattı, kaçıp gitti.

Çocuklar afallamışlardı :

— «Eyvah! Eustache Baba hortladı galiba!» diye bağırıştılar.

Sonra onlar da savuşup gittiler. İçi saman dolu şilte de orada öylece kala-kaldı.

VI

KIRIK TESTİ

Gringoire nereye gittiğini bilmeksizin uzun zaman koştu. Birçok sokaklara saptı, yollardaki su birikintilerinin üstünden atladı, meydanlardan geçti, çıkmaz sokaklarda bocaladı; ve nihayet, önce soluğu kesildiği için, sonra da kafasında beliren bir soruya cevap vermek için, durdu.

Parmağını alnına dayıyarak kendi kendine : «Azizim, boş yere böyle deli gibi koşuyorsun,» dedi. «Sen o haylaz çocuklardan nasıl korktunsa, onlar da senden öyle korktular. Galiba onların ayak sesleri mağrıba doğru uzaklaşmıştı, sense maşrıka doğru kaçıyorsun. Şu halde iki seçenek var : Çocuklar kaçtılarsa, sokağın ortasında bıraktıkları şilte tam sana göre. Bu sabahtan beri yatarak yer aramıyor musun? İşte, Meryem Ana sana istediğini göndcrdi demektir. İkinci seçeneğe gelince, çocuklar kaçmamışlarsa herhalde şilteyi ateşe vermişlerdir. O zaman bu saman alevinin karşısına geçer, güzelce ısınıp üstünü kurutur, keyif sürersin. Yatak olarak da kullansan, ateşinde de ısınsan, şilte sana gökten indi demektir. Ulu Tanrı'nın hikmetinden sual olunmaz, Eustache Baba'yı belki de bunun için öldürdü, kim-

bilir? Böyle deli gibi koşup kaçacağına geriye dön. Çünkü aradığın şeyi arkanda bıraktın, onun için de aptalın birisin!»

O zaman Gringoire geri döndü, her yana bakınıp aranarak Tanrı'nın nimeti olan o şilteyi bulmaya çalıştı ama, boşuna. Boyuna o sokaktan bu sokağa giriyor, çıkmazlara dalıyor, dolaştıkça büsbütün kafası karışıyor, yolunu büsbütün şaşırıyordu. Sonunda sabrı tükendi : «Hay Allah bu alanların, dört yol ağızlarının cezasını versin,» diye bağırdı, «insan bunlar yüzünden ne yana gideceğini şaşırıyor yahu!»

Böylece bağırınca biraz ferahladı. Bir sokağın bitiminde de kızıl bir parıltı görünce maroli büsbütün düzeldi. Kendi kendine : «Hele şükür, şilte yanıyor! Yaşadık!» diye söylendi.

İniş aşağı giden uzun, dar bir sokağa saptı. Kaldırımtaşı döşeli olmadığı için, sokak çamur içindeydi. Fakat Gringoire ilerledikçe acayip bir şeyin farkına vardı : Burası ıssız değildi. Sokağın uzunluğunca şurada-burada ne idüğü belirsiz, şekilsiz bir takım karaltılar da tâ nihayette parıldayan ışığa doğru yol alıyorlardı. Tıpkı bir ottan ötekine atlıyarak, geceleyin bir çoban ateşine doğru ilerleyen böcekleri andırıyorlardı bunlar.

Gringoire da ilerlemeye devam etti. Bu, solucanı andıran acayip yaratıklardan arkadaşlarına göre daha ağır ilerlemekte olan birine yetişti. O da, ötekiler de yürümüyorlar, yerlerde sürünerek ilerliyorlardı. Gringoire yaklaşınca, önündeki gölgenin bir kötürüm olduğunu farketti. Adam iki eline dayana dayana ilerlemekteydi. Gringoire bu insan yüzlü örümceğin yanından geçtiği sırada dokunaklı, titrek bir sesin italyanca bir şeyler söylediğini duydu.

Adam sadaka istiyordu ama, Gringoire onun ne dediğini anlamadı : «Allah müstahakını versin, ne dediğini anlamıyorum ki,» dedi.

Sonra yürüyüp gitti.

Derken, bu karaltılardan birine daha yaklaştı ve onu da inceledi. Bu adam da sakattı : Hem bir ayağı topal, hem de eli çolaktı. O kadar topal, o kadar çolaktı ki, elindeki koltuk değnekleriyle, tahta bacağıyla duvarcıların yapılara kurdukları iskeleleri andırıyordu. Şu farkla ki, yürüyen bir iskeleydi bu.

Bu gezgin iskele de Gringoire geçerken ona selâm verdi. Sonra şapkasını çıkarıp bir berber leğeni gibi şairin çenesi hizasında tutarak ispanyolca bir şeyler söyledi.

Adam konuşurken avaz avaz bağırıyordu. Gringoire : «Vallahi bunun söylediklerini de anlamadım, dediğini kendisi anlıyabiliyorsa ne mutlu ona,» dedi. Oysa bu adam da kendisinden bir lokma ekmek dilenmekteydi.

Sonra, birdenbire aklına başka bir şey geldi. Elini alnına vurarak : «Dur yahu!» dedi, »bu sabah ortada Esmeralda diye bir lâf dolaşıyordu. Bu ne demek ki acaba?»

Sonra adımlarını hızlandırmak istedi ama, üçüncü kez ayağına bir şeyler dolaştı. Bu şey, daha doğrusu bu adam, bir kördü. Ufak-tefek bir adamdı. Yahudi suratlı ve sakallıydı. Elindeki bastonla çevresini yoklaya yoklaya ilerliyordu. Önü-sıra iri bir köpek yürümekte, efendisine kılavuzluk etmekteydi. Kör de Gringoire'ın yaklaştığını sezince Macar ağzıyla, fakat lâtince olarak ondan sadaka istedi.

Gringoire : «Hele şükür,» diye bağırdı, «nihayet herkesin anladığı dille konuşan birine rastladık. Ama, herif beni zengin sandı galiba. Cebimde metelik yok, nasıl sadaka verebilirim ona! Hani eski bir söz vardır : 'Kendisi muhtac-ı himmet bir dede... Nerde kaldı gayrıya himmet ede...' İşte tam onun gibi.» Sonra köre dönerek : «Ahbap,» dedi, «sırtımdaki son gömleği de geçen hafta sattım. Anlamadınsa bak, lâtincesini de söyliyeyim sana : **Vendici hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.**»

Sonra köre arkasını döndü, yoluna devam etti. Fakat kör de ona ayak uydurarak hızlı hızlı yürümeye başladı. Derken, kötürümle topal da ellerindeki çanakları, koltuk değneklerini kaldırımlar üzerinde öttüre öttüre, acele acele çıka-geldiler. Sonra üçü birden zavallı Gringoire'ın peşinde itişe kakışa hep bir ağızdan sadaka istemeye başladılar.

Kör lâtince, kötürüm italyanca, topal da ispanyolca konuşarak sadaka istemekteydiler. Gringoire kulaklarını tıkayarak bağırdı :

— «Durun yahu! Babil Kulesinde miyiz yoksa?»

Sonra koşmaya başladı. Fakat kör de koştu, topal da koştu, kötürüm de koştu.

Gringoire sokakta biraz daha ilerleyince çevresini birsürü kötürümlerin, körlerin, topalların sardığını farketti. Kalabalık arasında çolaklar, tek gözlüler, iğrenç yaralarıyla cüzzamlılar vardı. Bunların kimisi evlerden, kimisi yan sokaklardan çıkıyor, bodrum pencerelerinden tırmanıyordu. Hepsi inleyip oflamakta, sendeliye sürüne yürüyerek uzakta parıldayan ateşe doğru ilerlemekteydi. Hepsi de yağmurdan sonra peyda olan salyangozlar gibi, çamurun içinde çabalanıp duruyordu.

Deminki üç zavallı dilenci ise hâlâ Gringoire'ın peşini bırakmamışlardı. Zavallı şair işin nereye varacağını pek bilmeksizin, şaşkın şaşkın bu kalabalığın arasında yürüyor, topalların yanından geçiyor, kötürümlerin üstünden atlıyor, vaktiyle bir yengeç sürüsünün içinde kalan İngiliz kaptanı gibi o da ayaklarını bir türlü bu karınca gibi kaynaşan sakatlar sürüsünden kurtaramıyordu.

Bir aralık geri dönmeyi düşündü. Fakat artık iş işten geçmişti. Tüm bu kalabalık arkasına yığılıp yolu kapamıştı. Hele o ilk üç dilenci, kendisini sımsıkı kuşatmışlardı âdeta. Onun için, çaresiz, bu dalgaya kendini bırakarak ilerledi. Bir yandan da korkuyordu. Bir karabasan görüyormuş gibi başı dönmekteydi.

Nihayet sokağın sonuna ulaştı. O zaman kendini geniş bir meydanlıkta buldu. Gecenin bulanık sisi içinde binlerce titrek ışık parıldıyordu. Gringoire hızlı yürürse peşini bir türlü bırakmıyan o üç sakat dilenciden kurtulacağını düşündü.

O zaman topal ve çolak adam koltuk değneklerini kaldırdığı gibi yere attı. O da Gringoire kadar hızlı ve gayet düzgün yürüyerek ispanyolca : «Nereye gidiyorsun be adam?» diye bağırdı.

Beri yandan kötürüm de doğrulmuş, altındaki gibi demirli tekneyi Gringoire'ın kafasına geçirmişti. Kör ise alev alev ışıldayan gözlerle şairin gözlerinin tâ içine bakıyordu. Zavallı Gringoire korkudan şaşkına dönmüştü.

— «Ben neredeyim?» diye kekeledi.

O sırada yanlarına yaklaşmış olan dördüncü bir karaltı : «Haşarat (*) Yatağı'ndasın, azizim, Haşarat Yatağı'ndasın,» dedi.

Gringoire : «Ömrümde böyle şey görmemiştim,» dedi. «Burası ne acayip yer yahu! Körler görüyor, topallar yürüyor.»

Onun bu sözlerine korkunç kahkahalar cevap verdi.

Zavallı şair çevresine şöyle bir göz gezdirdi. Gerçekten de şu anda, adına Haşarat Yatağı denen o korkunç yerde bulunuyordu. Gecenin o saatinde namuslu bir insanın buraya ayak attığı görülmüş, işitilmiş şey değildi. Burası öyle nemateli bir yerdi ki, bir asker, ya da subaşı, bir ases ayak atsa, o anda param-parça edilirdi. Haşarat Yatağı, Paris'teki tüm hırsızların, çapulcuların barındığı yerdi. Burası sanki bir lâğımdı : Sabahleyin bütün pisliğini, iğrençliğini kentin içine akıtıyor, akşam bu pislik, bu iğrençlik yine dö-

---

(*) **Haşarat :** Değersiz ve zararlı kimseler. T.D.K. Türkçe Sözlük, Cilt 1, S. 508.

nüp dolaşıp burada toplanıyordu. Türlü kötü huylu insanlar, dilenciler, serseriler başkentin sokaklarına buradan yayılmaktaydılar. Burası bir arı kovanıydı sanki : Günlük nafakalarını elde eden bütün bu aşağılık insanlar geceleyin yine burada buluşuyorlardı. Aralarında kimler yoktu ki! Çingeneler, aforoza uğrayıp kiliselerden kovulmuş papazlar, okul kaçakları, her milletten : İtalyan, İspanyol, Alman serserileri; her dinden : Yahudi, Hıristiyan, Müslüman, dinsiz kopuklar hep buradaydılar. Bunlar kırmızı boyalarla kollarına, bacaklarına korkunç yaralar yapıyorlar, gündüzleri dilenip, geceleri haydutluk ediyorlardı. Sözün kısası, burası sanki bir tiyatronun koskocaman giyinme odasıydı : Allah'ın günü Paris kaldırımları üzerinde oynanmakta olan dilencilik, fuhuş ve cinayet komedyasında rol alan bütün aktörler burada soyunup, burada giyiniyorlardı.

Burası o çağdaki Paris'in bütün alanları gibi eğri - büğrü, çarpık-çurpuk kaldırımlı geniş bir alandı. Şurada-burada ateşler yakılmıştı. Bunların çevresinde acayip acayip insanlar karınca gibi kaynaşıyordu. Hepsi o yana, bu yana gidip geliyor, bağırıp çağırıyordu. Tiz kahkahalar, çocuk vıyaklamaları, kadın sesleri işitiliyordu. Işığın aydınlığı üzerinde bu kalabalığın kapkara görünen elleri, kafaları bin türlü acayip hareketler çiziyordu. Ateşlerin titrek ışıkları yere de vurmaktaydı. Bu ışık sayesinde zaman zaman yerden insana benzeyen bir köpeğin, ya da köpeğe benzeyen bir insanın geçtiği görülüyordu. Her türlü ahlâksızlığın, kötülüğün kolgezdiği bu acayip diyarda ırklar ve cinsiyetler de birbirinden farksız haldeydi. Kadınlar, erkekler, hayvanlar, yaş, cinsiyet, hastalık, sağlık... herşey bu acayip topluluğun üyeleri arasında ortaklaşa idi. Bütün işler beraber, karışık, girift, üst üste bir biçimde yürüyordu. Burada herşey herkesin malıydı.

Ateşlerin çıkardıkları titrek ve sönük ışık sayesinde

Gringoire alanı çepeçevre saran harap, korkunç evler gördü. Bunlar çürük, sarsak, çökük yapılardı. Herbirinin bir veya iki penceresinde ışık vardı. Karanlıkta bu evler, aydınlık pencereleriyle, çepeçevre sıralanmış kocakarı kafalarını andırıyordu : Sanki bütün bu cadı kılıklı, ters suratlı kocakarılar, gözlerini kırpıştırarak şeytanın başkanlığında yapılan bu sihirmazlar, büyücüler toplantısını seyrediyordu.

Burası bambaşka bir âlem gibiydi : Bilinmiyen, işitilmeyen, şekilsiz, yılan gibi sürünen, karınca gibi kaynaşan acayip bir âlem.

Gringoire'ın şaşkınlığı gittikçe artıyordu. Üç dilenci kerpeten gibi kendisini sıkıştırmışlardı. Çevresinde toplanıp bağrışan bir sürü insan daha vardı. Bunlar da zavallıyı serseme çeviriyorlardı. Biçare Gringoire zihnini toparlamaya çalışarak kendi kendine : «Acaba bugün cumartesi mi?» diye soruyordu. Çünkü, bildiği gibi, sihirbazlarla büyücüler, şeytanın başkanlığındaki toplantılarını hep cumartesi geceleri yaparlar. Fakat Gringoire'ın bütün çalışıp çabalamaları boşuna idi. Belleği durmuş, kafası işlemez olmuştu. Herşeyden kuşkulanıyor, gördükleriyle hissettikleri arasında bocalıyor, kendi kendine hep şu soruya bir karşılık bulmaya çalışıyordu : «Bütün bunlar gerçek mi acaba?»

O sırada kalabalığın uğultusu arasında bir ses yükseldi :

— «Onu Krala götürelim! Krala götürelim onu!» diye bağırıyordu.

Gringoire : «Vay canına! Beni Krala götüreceklermiş,» diye söylendi. «Bunların hepsi büyücü olduklarına göre, kralları da bir teke olsa gerek.»

Bütün sesler hep bir ağızdan : «Krala götürelim. Krala!» diye tekrarladı.

Sonra zavallı şairi kavradıkları gibi sürüklediler. Her-

kus bir yanını yakalamaya çalışıyordu. Fakat üç dilenci onu kimseye kaptırmamaya sanki and içmişlerdi. «Bırakın, o bizim!» diye bağırarak zavallı şairi ötekilerin elinden alıyorlardı.

Gringoire'ın cepkeni zaten eski-püskü bir şeydi. Bu itiş-kakış yüzünden büsbütün yırtıldı, param-parça oldu.

Alanı aşarken, şairin başındaki dönme de geçti. Birkaç adım atınca yeniden gerçek âleme dönmüştü. Beri yandan, buranın havasına artık az-çok alışmış bulunmaktaydı. İlk anda kendisinde yer eden o rüya görme hali artık geçmişti. Şair olduğu, ya da sadece karnı aç olduğu için, ilkin kendini bir hayâl âleminde sanmıştı. Şimdi işin gerçeğini anlamaktaydı. Çevresini saran bu insanlar hırsız, serseri kimselerdi. Etrafına daha dikkatli bakınca sihirbaz, büyücü toplantısında değil, düpedüz bir açık hava meyhanesinde bulunduğunu anladı.

Evet, gerçekten de Haşarat Yatağı denen bu yer, meyhaneden başka bir şey değildi. Fakat bu meyhanenin müşterileri hep haydutlar, hırsızlardı. Meyhane yalnız şaraptan değil, kandan da kıpkızıl bir haldeydi.

Yanındakiler nihayet onu gideceği yere götürdükleri zaman gözlerinin önünde beliren manzara hiç de şairane değildi. Sahne tam anlamıyla bir meyhane sahnesiydi.

Ortada büyük bir ateş yanıyordu. Üzerinde, şimdilik boş olan bir sacayak vardı. Şurada-burada, çarpık-çurpuk sofralar kurulmuştu. Bu masaların üzerinde şarap ve bira dolu birkaç maşrapa vardı. Bu maşrapaların çevresinde de ayyaş suratlı, kızıl yüzlü birtakım insanlar toplanmıştı. Bunların herbiri bir iş yapmaktaydılar. Şu göbekli, güler yüzlü adam, iri-yarı bir yosmayı şapur-şupur öpüyordu. Bir asker kaçağı yalancı yarasının sargılarını çözüyor, bir yandan ıslık çalarken, öbür yandan da güçlü, sağlıklı dizindeki uyuşukluğu gidermeye çalışıyordu. Çünkü adamın dizi sabah-

tan beri bir sürü sargı içinde mahpus kalmıştı. Bunun tersine olarak, sıska bir adam da sabaha hazırlık yapıyor, sığır kanı ve bir acayip macunla, ertesi gün için bacağına korkunç bir yara hazırlıyordu.

İki masa ileride hacı kılığında bir başka dilenci birtakım dualar okuyordu. Başka bir masanın başında oturan genç bir adam, yaşlı bir dilenciden sar'a dersi alıyordu. Yaşlı dilenci delikanlıya, ağzına bir parça sabun alıp sözde sar'a nöbeti tuttuğu zaman dudaklarından nasıl köpük saçacağını öğretmekteydi. Onların yanıbaşında, sözde istiska illetine uğramış bir adam, midesinin çevresindeki şişliği indirmekle meşguldü. Üst üste bağladığı kat kat paçavraları çıkarırken, yanında bulunan dört beş hırsız karı da, akşamüstü çaldıkları bir çocuk yüzünden hem kavga ediyorlar hem de, sözde istiska illetine tutulmuş adamın soyundukça çıkardığı pis kokular yüzünden burunlarını tutuyorlardı.

Her yandan kaba kahkahalar, açık-saçık şarkılar yükseliyordu. Her kafadan bir ses çıkıyor, herkes komşusuna aldırmadan bağırıp çağırıyor, küfürler savuruyordu. Bu arada içki dolu maşrapalar birbirine çarpıyor, bunlar çarpıştıkça kavgalar başlıyor, bu kez de itiş-kakışta hırpani giysiler yırtılıyordu.

İri bir köpek kuyruğunun üstüne oturmuş, yanan ateşi seyretmekteydi. Bu sefahat âlemine birkaç çocuk da katılmıştı. Çalınan çocuk ise ağlayıp bağırıyordu. Dört yaşında, şişman bir başka çocuk, çok yüksek bir sıraya oturmuştu ama, masa ancak çenesinin hizasına gelebiliyordu. Bu çocuk hiçbir şey söylemeksizin, sessiz oturmaktaydı. Bir başka çocuk da bir mumdan akmakta olan erimiş donyağını parmağıyla masanın üzerine yaymakla meşguldü. Nihayet bir sonuncu küçük çocuk çamurun içine çömelmiş, bir tencerenin içinde hemen hemen kaybolmuş bir halde, elindeki kiremit parçasıyla bu tencerenin dibini kazıyor, bunu yaparken de insanı çıldırtacak korkunç sesler çıkarıyordu.

Ateşin yanında bir fıçı durmaktaydı, üzerine de bir dilenci oturmuştu. Bu, tahtına kurulmuş olan Serseriler Kralı idi.

Gringoire'ı yakalamış olan üç kişi, onu bu fıçının önüne getirdiler. Eğlence bir an için durdu, herkes sustu. Yalnız, tencerenin dibini kazıyan küçük çocuğun çıkardığı gürültü hâlâ sürüpgitmekteydi.

Gringoire ne soluk almaya, ne de başını kaldırıp çevresine bakınmaya cesaret edebiliyordu.

Kendisini getiren üç adamdan biri ispanyolca : **«Hombre, quita tu sombrero!»** (Hey, şapkanı çıkarsana be herif) dedi ama, Gringoire daha bunun ne mânaya geldiğini anlıyamadan adam şairin şapkasını başından çıkarıp alıverdi. Bu pek partal bir şapkaydı ama, güneşli, yağmurlu havalarda yine de işe yarardı. Gringoire içini çekti.

O sırada fıçının üzerine kurulmuş olan Kral : «Kim bu serseri?» diye sordu.

Gringoire irkildi. Bu tehdit dolu ses ona, o sabah duymuş olduğu başka bir sesi anımsattı. Gerçekten de yine aynı adam o sabah temsilin tam orta yerinde : «Allah rızası için bir sadaka!» diyerek piyesi berbat etmişti. Bu adam, Clopin Trouillefou'dan başkası değildi.

Clopin Trouillefou kraldı ama, tıpkı öteki serseriler gibi, yırtık-pırtık elbiseler giymişti. Yalnız, kolundaki yara şimdi yok olmuştu. Elinde, o çağda belediye çavuşlarının halk topluluklarını dağıtmak için kullandıkları, değneğinin ucunda birkaç tane beyaz meşinden sırım bulunan bir kırbaç tutuyordu. Başına, üst kısmı boğulmuş, kenarı çemberli bir çeşit külâh giymişti. Bunun bir çocuk başlığı mı, yoksa bir kral tacı mı olduğunu anlamak biraz güçtü.

Fakat Gringoire Serseriler Kralı'nın sabahki dilenci olduğunu anlayınca içinde az-çok umut yer etmeye başlamıştı.

— «Efendimiz... Şevketlim... Size nasıl hitabedeyim?» diye kekeledi.

Clopin Trouillefou cevap verdi :

— «Vallahi, ister Efendimiz, ister Kral Hazretleri, ister arkadaş de, yalnız çabuk ol. Savunmak için ne söyliyeceksin bakalım?»

Gringoire : «Savunmak için mi?» diye düşündü. «Bak, bu hiç hoşuma gitmedi işte.» Sonra yine kekeliyerek ekledi :

— Ben, hani bu sabahki piyesi yazan...»

Clopin onun sözünü kesti :

— «Canım, bırak şimdi boş lâfları, yalnız adını söyle yeter. Şunu iyi bil ki, sen şimdi kudretli üç kralın huzurunda bulunmaktasın : Bunlardan birisi, Serseriler Kralı olan benim. Kafasına bir paçavra sarmış, masanın başında oturan şu sarı suratlı moruk var ya, işte o da Çingene Kralı, yani Çeribaşı'dır. Adı Mathias Hunyadi Spicali'dir. Mısır'dan tâ Bohemya'ya kadar tüm Çingenelere o hükmeder. Sonra, şu bizi dinlemiyen, yosma ile oynaşan şişko herif var ya, o da Yankesiciler İmparatorudur. Şimdi biz seni yargılayacağız. Suçun çok büyük : Serseri olmadığın halde Serseriler Krallığına girdin. Bizim kentin dokunulmazlığını çiğnedin. Onun için ceza göreceksin. Namuslu adamların dedikleri gibi hırsız, dilenci, serseri veya buna benzer başka bir şeysen kanıtla bakalım. Hadi söyle, kimsin, necisin sen?»

Gringoire : «Ne yazık ki, ben o söylediklerinizin hiçbiri değilim, bu şerefe erişemedim,» dedi. «Ben, yazarım... yani şey...»

Clopin Trouillefou onun sözünü keserek : «Anlaşıldı, yeter,» dedi. «Şu halde asılacaksın. Bu da gayet basit bir şeydir. Çünkü namuslu insanlar bize nasıl davranırlarsa, biz de onlara o biçim davranıyoruz. Sizin serserilere uyguladığınız yasalar var ya, serseriler de bunları size karşı uygu-

luyorlar. Bu yasalar çok çok sertse suç sizde. Doğrusunu söylemek gerekirse, yağlı ipte zaman zaman bir de namuslu adamın sallandığını görmek hiç fena olmuyor hani. Böylelikle asma işi de namuslu bir hâl alıveriyor. Hadi bakalım, arkadaş, giysilerini şu hanımlara dağıt. Buradaki serseriler eğlensinler diye seni astıracağım. Sen de onlara, içki içsinler diye, cebindeki para kesesini vereceksin, anlaşıldı mı? Ha bak, asılmadan önce dua *filân* etmek istiyorsan, şu karşıda duran el havanının içinde bir tane İsa heykeli var. Gerçektir, merak etme. Bir kiliseden çalmıştık çünkü. Sana beş dakika müsaade. Çabuk duanı yap bitir.»

Adam pek dehşetli bir nutuk çekmişti!..

O sırada sallanan masayı düzgün durdurtmak için elindeki çömleği kırıp bir parçasını masanın ayağının altına koyan Yankesiciler İmparatoru : «Kıyak lâf ettin be Clopin, bravo sana!» diye bağırdı.

O zamana kadar da Gringoire kendini toparlamıştı. Soğukkanlı bir tavırla : «Ey krallar, imparatorlar,» dedi, «siz beni tanımadınız galiba. Bu sabah Adalet Sarayı salonunda oynanan dinî piyes var ya? İşte onu yazan benim. Adım da Pierre Gringoire.»

Clopin cevap verdi :

— «Ya? Demek o sensin ha, üstat? Ben de oradaydım bu sabah. Ama, Tanrı aşkına doğru söyle : Sen bu sabah bizim kafamızı ütüledinse bu, bizim seni asmamamız için bir neden olabilir mi?»

Gringoire içinden : «Paçayı kolay kurtaramıyacağız galiba,» diyordu ama, bir çaba daha yaptı : «İyi ama, siz şairleri neden serseri saymıyorsunuz?» diye sordu. «Örneğin Aesopos serseriydi. Homeros dilenciydi. Mercurius hırsızdı...»

Clopin yine onun sözünü kesti :

— «Sen bizi birtakım palavralarla kandırmak istiyorsun ama, boşuna! Numarayı bırak da seni asalım, olsun bitsin.»

Fakat Gringoire yenilgiyi kabul etmiyordu. Savaş alanını adım adım terketmeye karar vermişti.

— «Affedersiniz, Kral Hazretleri,» dedi. «Beni dinleyin, zahmete değer bu! Bir dakikacık dinleyin beni... Söyliyeceklerimi dinlemeden beni asmaya kalkışmazsınız herhalde...»

Zavallı şairin sesi çevredeki gürültü yüzünden iyice işitilmiyordu. Küçük çocuk tencerenin dibini gittikçe artan bir gürültü ile kazımaktaydı. Üstelik, bir yaşlı kadın da sacayağın üzerine içi yağ dolu bir tava koymuştu. Kızgın yağ, ateşin üzerinde kulakları sağır eden bir cazırtı çıkarıyordu.

Bununla birlikte Clopin Trouillefou tıpkı mahkemelerdeki gibi yaptı : Bir sağa, bir de sola eğilerek Çeribaşı'na ve «İmparator»a birşeyler söyleyip akıl danıştı. Yalnız bu arada «İmparator» körkütük sarhoş olmuştu.

Clopin Trouillefou sert bir sesle :

— «Susun yahu!» diye bağırdı.

Fakat tenrere ile ateşteki tava aldırmamışlar, yine gürültülerini sürdürüyorlardı. Bunun üzerine Serseriler Kralı üzerine oturduğu fıçıdan aşağıya atladı, tencereye bir tekme yapıştırınca o da, içindeki çocuk da on adım öteye fırladı. Sonra Clopin tavaya da bir tekme yapıştırdı, bütün yağlar ateşin içine döküldü. Bu iş bitince Kral ciddî bir eda ile gelip yine tahtına oturdu. Çocuğun boğuk boğuk ağlayışına, yaşlı kadının homurdanışına aldırış bile etmedi. Kocakarının homurdandığı kadar da vardı : Çünkü kadıncağızın akşam yemeği beyaz alevler halinde havaya uçmuştu.

Trouillefou bir işaret yapınca Çeribaşı ile «İmparator», yardımcıları, yamakları, bütün maiyeti gelip onun çevresinde atnalı biçiminde dizildiler. Gringoire ise bu topluluğun tam ortasında duruyordu, içine fena fena şeyler doğmaktaydı. Nasıl doğmasın ki, karşısında paçavralara bürünmüş birtakım serseriler çepe-çevre sıralanmıştı. Kiminin elinde

bıçak, kiminin elinde çatal biçimi yaba, kiminin elinde balta vardı. Bu arada, kıllı bacaklar, çıplak kollar, korkunç, ifadesiz suratlar da görünüyordu. Bu serseriler topluluğunun ortasında ise Clopin Trouillefou başkan sıfatıyla kurulmuş oturuyor, mağrur tavırlar takınarak şişiniyordu. Gözlerinde hayvanca, zâlimce bir parıltı vardı.

Biçimsiz çarpık çenesini nasırlı eliyle okşayarak Gringoire'a : «Vallahi, seni asmamak için hiçbir neden yok» dedi. «Bundan pek hoşlanmaz görünüyorsun ama, n'apalım, siz namuslu adamlar bu gibi şeylere alışık değilsiniz de ondan. Asılarak ölmeyi gözünüzde büyütüyorsunuz. Hem, alt tarafı, biz sana kötülük yapmak istemiyoruz. Bak, işte sana şimdilik yakanı kurtarmak için bir çare : Bizim aramıza girmek istemez misin?»

Bu önerinin Gringoire üzerinde uyandırdığı etkiyi nasıl anlatmalı? Zavallı ölümle göz göze gelmişti, artık savaşmaktan vazgeçmek üzereydi. Şimdi karşısına bir kurtuluş umudu çıkmıştı. Onun için buna dört elle sarıldı :

— «Aranıza girmek isterim elbet,» dedi.

— «Demek sen de Serseriler Krallığının uyruğu olmak istiyorsun, ha?»

— «Evet.»

— «Tam anlamıyla serseri olacaksın ama?..»

— «Elbet olacağım.»

Kral : «Ama bak, bir şey daha söyliyeyim,» dedi. «Sen serseriliği kabul etsen de sonunda yine asılacaksın.»

Şair : «Vay canına!» diye bağırdı.

Clopin hiç istifini bozmaksızın ekledi :

— «Yalnız, daha sonra asılacaksın. Aradaki fark şu olacak : Seni Paris kentinin resmî makamları, taştan yapılmış güzel bir darağacına, masrafı da belediyeye ait olmak üzere astıracaklar. Bu da bir avuntu olur yani, değil mi?»

Gringoire : «Eh, öyle olsun,» dedi.

Kral devam etti :

— «Sen serseriliği kabul ettin ya, birçok masraflardan da kurtulacaksın. Örneğin belediyeye çöp, fener parası filân ödemiyeceksin. Yoksullara sadaka vermiyeceksin. Oysa tüm namuslu insanlar bu paraları çatır-çatır öderler.»

Şair : «Peki, öyle olsun, razıyım,» dedi. «Bugünden sonra ben de halis muhlis serseri oldum artık. Demin de söyledim ya : Ben zaten serseriyim. Çünkü feylesofum.»

— «Demek serseriliği kabul ediyorsun?»

— «Ettim gitti.»

Clopin ters ters : «Ama yalnız kabul etmek yetmez,» dedi. «Serseriliğe kabul edilmek için elinden iş geldiğini, bir şeye yaradığını da ispatlamalısın. Bunun için bir sınav geçireceksin. Şimdi bir manken getirecekler. Sen de onun üstünü-başını arayacaksın.»

Gringoire : «Ararım, her istediğinizi yaparım,» dedi.

Bunun üzerine, Clopin bir işaret verdi. Birkaç serseri halkadan ayrıldılar, biraz sonra da geri geldiler. Ellerinde iki direk vardı. Bu direklerin ucunda tahtadan dayanaklar görülmekteydi. Öyle ki, direkler dikine konulduğu zaman düşmeden dik durabiliyorlardı. Adamlar direkleri ayak üstüne diktikten sonra, ikisinin tepesine bir tahta geçirdiler. Böylece ortaya güzel, açılır-kapanır bir darağacı çıkmış oldu. Gringoire bunun bir anda böyle gözünün önünde belirivermesine şaştı. Darağacının hiçbir şeyi eksik değildi. Yukarıdaki tahtaya bağlı ip bile tatlı tatlı, yavaş yavaş sallanıyordu hattâ.

Gringoire az-çok kaygıyla : «Bu işin sonu nereye varacak acaba?» diye söylendi.

Aynı anda işittiği bir çıngırak sesi telâşına son verdi. Serseriler bir manken getirmişler, darağacındaki ipe asıyorlardı. Kuşlara karşı tarlalara dikilen korkulukları andıran bir şeydi bu. Üstünde kırmızı bir giysi vardı. Her yanı çıngı-

raklar, küçük küçük çanlarla öylesine doluydu ki, bunlar otuz katırlık bir kervanı donatmaya yetişirdi. İp sallandıkça çıngıraklar da bir süre çaldı. Sonra çıngırak sesleri azaldı, nihayet durdu. Manken de bir süre sallanmış, sonra durmuştu çünkü.

Bunun üzerine, Clopin Trouillefou, Gringoire'a, mankenin altında duran topal bir iskemleyi göstererek : «Çık bakayım şunun üstüne,» dedi.

Gringoire : «Nasıl çıkarım ben buna?» dedi. «Düşersem kafam patlar. Baksan-a, iskemle doğru-dürüst ayakta bile duramıyor.»

Clopin : «Hadi, fazla konuşma, çık şunun üstüne,» dedi.

Gringoire iskemlenin üstüne çıktı, kafasıyla, kollarıyla birkaç hareket yaparak dengeyi bulabildi. Serseriler Kralı ekledi :

— «Şimdi sağ ayağını sol bacağının üstüne at, sonra sol ayağının ucuna basarak kendini yükselt.»

Gringoire : «Efendimiz,» dedi, «muhakkak bir yanımı kırayım istiyorsunuz galiba.»

Clopin Trouillefou başını sallıyarak : «Öf! amma da çok konuşuyorsun!» dedi. «Ne yapacaksın, bak anlatayım sana : Dediğim gibi, sol ayağının ucuna basıp yükseleceksin. Böylelikle mankenin cebine ulaşma olanağını bulacaksın. Cebi karıştıracak, içindeki keseyi çekip çıkaracaksın. Bu işi çıngıraklardan hiçbirini şıngırdatmadan yapabilirsen, ne âlâ. Sen de serseriliğe kabul edileceksin. Bundan sonra biz artık tam sekiz gün sırtı-sıra sana dayak atacağız.»

Gringoire : «Eyvahlar olsun!» dedi. «Peki, ya çıngıraklar ses çıkarırsa?»

— «O zaman seni asacağız, anladın mı?»

— «Vallahi, bağışlayın ama, anlayamadım. Çıngıraklar öterse beni asacaksınız, ötmezse dayak vireceğim. Bu ne biçim iş?»

— «Ama, serseriliğe kabul edileceksin yahu! Bunun ne demek olduğunu anlamıyor musun? Hem sonra biz seni, kendi iyiliğin için döveceğiz. Dayağa şimdiden alışasın diye...»

Şair : «Çok sağolun,» dedi.

Kral ayağıyla fıçıya vurup davul gibi öttürerek : «Hadi çabuk ol!» dedi. «Şu mankenin üstünü ara da bitsin bu iş. Yalnız, bak, son kez söylüyorum. Tek bir çıngırağın öttüğünü işitirsem, darağacındaki mankenin yerine sen geçeceksin.»

Serseriler Kralının bu sözlerini alkışladılar, sonra da darağacının etrafında çepe-çevre halka oldular. O kadar taşyürekli bir şekilde gülüyorlardı ki, Gringoire onları pek fazla eğlendirmekte olduğunu, onlardan çekinmesi gerektiğini anladı. Bu duruma göre pek umuda kapılmaması gerekti. Yapması gereken korkunç işi başarabilmesine pek ufak bir ihtimal vardı. Yine de bu işi yapmaya karar verdi ama, önce içinden, birazdan soyacağı mankene ateşli bir biçimde yalvardı. Çünkü görünüşe göre mankeni merhamete getirmek, serserileri merhamete getirmekten daha kolay bir işti. İçlerindeki minicik bakır dilleriyle bu yüzlerce çıngırak ona, ısırmaya, ıslık çalmaya hazır binlerce zehirli yılan kafası gibi görünüyordu.

Yavaşça kendi kendine : «Bu da nasıl iş yahu!» diye mırıldandı. «Hayatım bu çıngırakların en ufağının küçücük bir ses çıkarmasına bağlı. Olacak şey mi bu?» Sonra ellerini birbirine bitiştirerek yalvardı : «Çıngıraklar, Tanrı aşkına çalmayın, n'olur!»

Beri yandan, kral nezdinde bir girişimde daha bulundu :

— «Peki, ya mankeni rüzgâr sallarsa ne olacak?» diye sordu.

Öteki hiç çekinmeden cevap verdi : «O zaman da asılacaksın.»

Zavallı şair işin hiçbir kaçamak tarafı, hiçbir kurtuluş çaresi olmadığını görünce yiğitçe kararını verdi. Sağ ayağını sol bacağının çevresine doladı, sol ayağının ucuna basarak yükseldi, kolunu uzattı. Fakat tam mankene dokunacağı sırada, tek ayak üzerinde durmakta olan vücudu, üç ayak üzerinde durmakta olan iskemlenin üzerinde sallanıp sendeledi. Makineleşmiş bir hareketle mankene dayanmak istedi, dengesini kaybetti, bütün ağırlığıyla, külçe gibi yere yuvarlandı. Beri yandan elinin itişi yüzünden manken bir kez kendi çevresinde döndü, sonra da iki direk arasında, heybetli heybetli sallanmaya başladı. Bu arada mankenin üstündeki binlerce çıngırak da kulakları sağır edici sesler çıkararak şıngırdadı.

Gringoire yere düşerken : «Hay Allah cezasını versin!» diye bağırdı.

Sonra ölü gibi yüzü-koyun, öylece kala-kaldı. Başının üstünde çıngırakların hâlâ uğursuz uğursuz çaldıklarını, serserilerin kahkahalarla gülüştüklerini, Clopin'in de bir şeyler söylediğini duydu. Serseriler Kralı çevresindekilere : «Kaldırın şu herifi, hemen asın!» diye emir veriyordu.

Gringoire kalktı. Darağacında kendisine yer açmak için mankeni indirmişlerdi.

Serseriler şairi iskemlenin üstüne çıkardılar. Clopin gelip ipi onun boğazına geçirdi. Sonra omuzuna vurarak : «Hadi, güle-güle ahbap,» dedi. «Allah değil ya, Papa Hazretleri de gelse seni kurtaramaz artık.»

Gringoire : «Acıyın bana!» diye inleyecek oldu ama, bu söz dudaklarında düğümlenip kalıverdi. Çevresine şöyle bir göz gezdirdi. Kimseden umut yoktu, herkes gülüyordu.

Serseriler Kralı : «Hey! Bellevigne,» diye seslendi. «Sen şu darağacının üstündeki tahtaya tırman bakalım.»

Bellevigne hemen iki direğin arasındaki kirişin üzerine tırmandı. Gringoire yukarıya bakınca Bellevigne'in bir an

içinde kirişin üstüne çıkıp çömelmiş olduğunu gördü. Clopin ekledi :

— «Şimdi de ben elimi çırptım mı sen, Andry, bir tekme vurup iskemleyi devireceksin. Sen, François, bu herifin ayaklarına asılacaksın. Sen de, Bellevigne, yukarıdan herifin omuzları üzerine atlayacaksın. Bu işleri üçünüz de aynı anda yapacaksınız, anlaşıldı mı?»

Gringoire korkuyla titredi. Clopin, sineğin üstüne atılmaya hazır örümcek gibi bekleyen üç serseriye yine sordu :

— «Anlaşıldı, değil mi?»

Sonra sâkin bir tavırla ve ayağının ucuyla, kenarda kalmış birkaç çalı-çırpıyı ateşe doğru iterken, zavallı şair de korkunç bir bekleyiş ânı geçirdi.

Clopin yine : «Anlaşıldı, değil mi?» diye sordu.

Ellerini birbirine vurmak için havaya kaldırdı. Bir saniye sonra, herşey olup bitmiş olacaktı. Fakat birden aklına bir şey gelmiş gibi durdu :

— «Ha, bak, az daha unutuyordum. Bizim bir geleneğimiz vardır. Bir erkeği asmadan önce, kadınlara 'Bu adamı ister misiniz?' diye sorarız. Bu senin son şansındır arkadaş. Bak artık, ya bir serseri kadınla evlenirsin, ya ölümü boylarsın!»

Bu acayip Çingene yasasının bugün bile İngiliz «mevzuatında» yeri vardır. Merak edenler **«Burington's Observation»**a başvurabilirler.

Gringoire rahat rahat soluk aldı. Yarım saatten beri ikinci defadır ki hayata geri dönüyordu.

Clopin yine fıçının üzerine çıkarak : «Hey, kadınlar!» diye bağırdı, «içinizde bu herife istekli olan birisi var mı? Hey, Colete, Elisabeth, Simone, Marie! Thonne, Bérarde, Michelle! Claude! Mathurine! İsabeau! Gelin bakın. Bedavadan bir erkek var size. Hanginiz istersiniz onu?»

Gringoire perişan bir halde olduğu için kuşkusuz pek yakışıklılığı kalmamıştı. Onun için, serseri kadınlar öneriye pek ilgi göstermediler. Zavallı şair, kadınlardan herbirinin : «Hayır! Hayır! Asın onu gitsin. Böylelikle eğlenmiş oluruz,» dediklerini duydu.

Yalnız içlerinden üçü kalabalıktan ayrılarak şairi şuyle bir süzdüler. Bunlardan birincisi dörtköşe suratlı, şişman bir yosma idi. Zavallı feylesofun partal cepkenini iyiden iyiye inceledi. Uzun gömleğinin ilertutar yanı kalmamıştı. Her tarafı yırtık-pırtıktı. Yosma yüzünü buruşturdu :

— «Bunların hiçbiri işe yaramaz,» dedi. Sonra Gringoire'a dönerek : «Harmanin nerede?» diye sordu.

Gringoire : «Kayboldu,» dedi.

— «Şapkan yok mu?»

— «Başımdan aldılar.»

— «Kunduraların ne halde?»

— «Taban diye bir şeyleri kalmadı.»

— «Keseni çıkar bakayım.»

Gringoire kekeledi :

— «Tanrı bilir ya, cebimde metelik yok.»

O zaman serseri kadın ona sırtını döndü :

— «Birak assınlar seni. Üstelik de onlara sağol de,» dedi.

İkinci gelen yaşlı, kara-kuru, buruşuk, korkunç bir acuzeydi. Çirkinliği Haşarat Yatağı'nda bile göze batacak türdendi. Gelip Gringoire'ın çevresinde şöyle bir dolaştı. Zavallı şair : «Ya bu kadın beni almak isterse...» diye korkudan tir-tir titriyordu. Neyse, kadın dişleri arasından : «Çok zayıf...» diye mırıldanarak uzaklaştı.

Üçüncü kız : «Yok, yok, olmaz, sonra Guillaume bana kızar, dayak atar,» dedi.

O da kalabalığın içine karışıp gitti.

Clopin : «N'apalım arkadaş, hiçbiri istemedi seni, talihine küs,» dedi. Sonra fıçının üzerinde ayağa kalkarak, me-

zatta mal satan bir tellal edasıyla : «Haydi, yok mu alan?.. Satıyoru-u-um, sa-a-at...» diyerek herkesi güldürdü. Sonunda : «Bi-i-ir, iki-i-i, ü-ü-ü, yok mu alıcısı?» diye bağırdı. Yine ses çıkmayınca darağacından yana dönüp bir baş işareti yaparak : «Sa-a-a-t... tım!..» dedi.

O zaman cellât görevini yapacak olan Bellevigne, Andry ve François, Gringoire'a yaklaştılar.

Tam o anda serseriler arasında bir bağırışma duyuldu :

— «Esmeralda! Esmeralda geldi!» diyorlardı.

Gringoire irkilerek gürültünün geldiği yana döndü. Kalabalık açıldı, göz kamaştıracak kadar güzel, hoş bir kıza yol verdi. Gelen, gündüzkü güzel Çingene kızıydı. Heyecanı arasında Gringoire pek şaşırmıştı :

— «Esmeralda, ha?» diye söylendi.

Bu büyülü kelime o gün olup bitenleri birdenbire belleğinde canlandırıvermişti.

Güzel kız albenisiyle, sevimliliğiyle Haşarat Yatağı'nda büyük bir nüfuz sahibi olmuşa benziyordu. O geçerken, kadın, erkek tüm serseriler yol veriyorlardı. Esmeralda kendilerinden yana baktı mı, haşin, kaba-saba suratları gevşiyor, ağızları kulaklarına varıyordu.

Esmeralda hafif, çevik adımlarla Gringoire'a yaklaştı. Güzel keçisi Cali de peşi-sıra geliyordu. Gringoire nerdeyse düşüp ölecek haldeydi. Kız hiçbir şey söylemeksizin, bir süre şairin yüzüne baktı. Sonra da ciddî bir tavırla Clopin'e sordu :

— «Bu adamı asacak mısınız?»

Serseriler Kralı : «Evet, hemşire, asacağız,» dedi. «Ama, sen koca diye alırsan o başka.»

Kız yine o hoş tavrıyla alt dudağını büktü :

— «Peki, öyle olsun, alıyorum onu,» dedi.

O anda Gringoire, sabahtan beri düş görmekte olduğuna iyiden iyiye inandı : Şimdi bu düşün son bölümünü

görmekteydi. Hikâye sonunda iyi bitmişti ama, zavallı şair de epiy korku geçirmişti.

Boynundaki yağlı ipi çözdüler, kendisini iskemleden yere indirdiler. Zavallının duyduğu heyecan o kadar büyüktü ki, hemen oracığa, iskemlenin üzerine çökerek oturmak zorunda kaldı. Çeribaşı bir şey söylemeksizin gidip bir toprak testi alarak geldi.

Güzel Çingene kız testiyi Gringoire'a uzatarak: «Bunu al da yere at,» dedi.

Gringoire atınca, testi dört parçaya bölündü.

O zaman Çeribaşı ellerini iki gencin alnına koyarak: «Kardeş, bu kız artık senin karın oldu,» dedi. Sonra Esmeralda'ya döndü: «Bu adam da senin kocan oldu. Testi dört parçaya bölündüğüne göre, dört yıl karı-koca kalacaksınız. Hadi şimdi gidin bakalım!»

VII

BİR GERDEK GECESİ

Kısa bir zaman sonra bizim şair kendini küçük bir odanın içinde, bir masanın başına oturmuş buldu. Odanın kapısı, penceresi sımsıkı kapalı, içi sıcaktı. Masanın hemen yakınında bir yiyecek dolabı vardı. Birazdan buradan çıkan yemekleri yiyebilecekti. Sonra, temiz ve ılık bir yatakta yatmayı, geceyi güzel bir kızla baş başa geçirmeyi tasarlıyordu. Âdeta büyülü bir serüvendi bu. Onun için, Gringoire da kendini iyiden iyiye bir masal kahramanı sanmaya başlamıştı. Zaman zaman, yaşadığı anlar düş mü, gerçek mi diye, çevresine bakınıyordu. Arada-bir de gördüklerinin düş değil, gerçek olduğunu iyice anlamak için, sırtındaki partal cepkenin deliklerine, yırtıklarına göz atıyordu. Böyle

yapmasa, bu denli beklenmedik olaylar karşısında âdeta aklını oynatacaktı.

Kız ise hiç ona aldırır görünmüyordu. Odanın içinde gidip geliyor, bir iskemlenin yerini değiştiriyor, keçisiyle konuşuyor, ikide-bir o sevimli davranışıyla olur olmaz şeylere dudak büküyordu. Sonunda gelip masanın başına oturdu. Gringoire böylece onu rahat rahat seyredebilme olanağına kavuştu.

O âna dek Esmeralda'yı ya dansederken, ya şarkı söylerken, ya da kalabalıkta, gürültü arasında görebilmişti. Şimdi ise onu rahat rahat seyredebiliyordu.

Şair hülyalarına gittikçe daha fazla dalmaktaydı. Esmeralda'ya dalgın dalgın bakarak kendi kendine : «Demek Esmeralda buymuş ha?» diyordu. «Ne de güzel kız! Oysa alt tarafı oyuncu kız! Güzelliğiyle yaptığı iş birbirine ne denli aykırı! Bu sabah benim dinî piyesin yarıda kalmasına o sebep oldu. Bu akşam hayatımı kurtaran, yine o. Yani bana hem kötülük, hem iyilik etti. Sonra, ne de nefis bir kadın. Beni seçip aldığına göre, herhalde çıldırasıya tutkun olsa gerek.» Sonra birden ayağa kalktı, içinden : «Sahi, hasıl oldu bu iş bilmem amma, bugüne bugün ben onun kocasıyım,» diyordu.

Kafasında, gözlerinde bu düşünce olduğu halde kıza o kadar çapkınca, hovardaca bir tavırla yaklaştı ki, Esmeralda geri çekilerek : «Ne istiyorsun benden?» diye sordu.

— «Bu da sorulur mu yani Esmeralda, sevgilim!»

Gringoire bu sözleri o kadar tutkulu bir eda ile söylemişti ki, kendi haline kendisi de şaştı.

Kız şaşkınlıkla gözlerini açarak : «Ne demek istediğini anlayamadım,» dedi.

Gringoire gittikçe ateşleniyordu. İçinden : «Canım, alt tarafı bu kız Haşarat Yatağı'nda yaşıyor, öyle uzun boylu namusla filân ilgisi olmasa gerek,» diye düşündü, kıza :

«Anlamayacak ne var? Ben senin değil miyim sevgilim, sen de benim değil misin?» dedi.

Sonra saf bir tavırla kızı belinden kavradı. Fakat Esmeralda bir balık gibi onun kollarından sıyrılıverdi. Bir sıçrayışta odanın tâ öbür ucuna gitti. Eğildi, doğrulduğu zaman elinde küçük bir hançer vardı. Gringoire onun hançeri nereden çıkardığını farkında bile olmamıştı. Esmeralda'nın öfkeli, mağrur bir hali vardı. Dudakları kabarmış, burundelikleri açılmıştı. Yanakları elma gibi al al olmuştu. Gözbebeklerinden şimşekler saçılıyordu. Aynı anda o küçük, beyaz keçi de güzel sahibinin önüne geçip durdu. Sivri, yaldızlı boynuzlarıyla başını eğerek Gringoire'a tos vurmaya hazırlandı. Bütün bunlar göz açıp kapayacak kadar kısa bir zaman içinde olup bitivermişti.

Bu kelebek kadar güzel, nârin kız bir ân içinde yabanarısı oluvermiş, iğnesini batırmak için fırsat kolluyordu. Bizim feylesof bu hâl karşısında afalladı, şaşkın bakışlarla bir keçiye, bir de onun güzel sahibine bakmaya başladı.

Şaşkınlığı biraz geçince : «Allah Allah,» dedi, «bunların ikisi de yamanmış yahu!»

O zaman Esmeralda da konuştu :

— «Amma da terbiyesiz adammışsın sen!» dedi.

Gringoire gülümsiyerek : «İyi ama, beni ne diye koca seçtin kendine öyleyse?» diye sordu.

— «Bırakaydım asaydılar, daha iyi mi olurdu yani?»

Şairin sevmekten, sevilmekten yana beslediği umutlar bu söz karşısında kırılır gibi oldu :

— «Ya, demek sırf darağacından kurtulayım diye bana vardın, öyle mi?» dedi.

— «Başka nasıl bir düşünce besliyeyim istiyordun?»

Gringoire dudaklarını ısırdı :

— «Hınğ!» dedi. «Ben de kendimi yakışıklı sanmıştım. Neyse. Ne olduysa kırılan testiye oldu. Onun ne suçu, günahı vardı sanki?»

Bu arada Esmeralda'nın hançeri de, keçinin boynuzları da hep harekete geçmeye hazır bekliyorlardı.

Şair: «Esmeralda,» dedi, «seninle uyuşalım istersen, ha? Ben âsayişi korumakla ilgili bir memur olmadığıma göre, sana 'Ne diye hançer taşıyorsun?' diye takazada bulunacak değilim. Sen de duymuşsundur belki: Daha geçenlerde Noel Lescripvain adında birisi, bıçak taşımak suçundan para cezasına hüküm giydi. Ama, dedim ya, benim üstüme vazife değil bu. Asıl soruna gelelim. Madem ki beni istemiyorsun, sana söz veriyorum, bak: Sen istemedikçe, izin vermedikçe ben de sana yaklaşmıyacağım. Yalnız, Tanrı aşkına bana yiyecek biraz bir şey ver!»

Hem zaten Gringoire da pek o kadar kadınlara düşkün, çapkın bir adam değildi. Silâhşorlar gibi kızlara saldırmayı aklından bile geçirmezdi. Her işi tatlılıkla görmekten hoşlanırdı. Şimdiki halde karnı fena halde acıkmış olduğuna göre, bu güzel kızla baş başa şöyle bir güzel yemek yemek ona bir aşk macerasından daha tatlı görünüyordu.

Çingene kızı cevap vermedi. Yine o küçümser tavrıyla dudak büktü. Kuş gibi başını kaldırdı. Sonra bir kahkaha kopardı. Küçük hançer ortaya çıktığı gibi bir an içinde yokoluverdi. Gringoire, bu güzel yabanarısının iğnesini nereye gizlediğini farkedemedi.

Biraz sonra masanın üstüne bir çavdar ekmeği, bir dilim domuz pastırması, birkaç buruşuk elma, bir testi de bira gelmişti. Gringoire iştahla yiyip içmeye başladı. Demir çatalının çini tabak üzerinde çıkardığı aceleci şıkırtıları duyan bir kimse ondaki aşk duygusunun iştah haline geldiğini sanırdı.

Kız, Gringoire'ın karşısına oturmuş, hiç ses çıkarmadan onu seyrediyordu. Fakat aklından başka şeyler geçirdiği belliydi. Nitekim zaman zaman gülümsüyor, gelip dizleri-

nin dibine sokulmuş olan keçinin akıllı kafasını minik eliyle okşuyordu. Sarı balmumundan bir mum da bu yemek yeme, hayâl kurma sahnesini aydınlatmaktaydı.

Bununla birlikte, Gringoire, boş midesinin ilk çığlıkları yatışınca, masanın üstünde bir tek elma kalmış olduğunu farkederek biraz utanır gibi oldu.

— «Sen bir şey yemiyecek misin Esmeralda?» diye sordu.

Kız başıyla «hayır» diye işaret etti, dalgın bakışları, odanın tavanına takılarak durdu.

Grimgoire : «Zihnini kurcalayan şey ne ki acaba?» diye merak ediyordu. «Evet, tavanda yüzünü buruşturmuş bir cüce kafası heykeli var ama, o buna dikkat ediyor olmamalı herhalde.»

Sonra : «Esmeralda!» dedi.

Kızın onu işitmemiş gibi bir hali vardı.

Gringoire sesini yükselterek bir kez daha : «Esmeralda!» dedi.

Ama, boşuna! Kızın aklı başka yerdeydi. Gringoire'ın sesi onu, daldığı hülyalardan uyandıramıyordu. Neyse ki keçi işe karıştı. Yavaşça hanımının kolundan çekmeye başladı. Kız uyanır gibi oldu, birden irkilerek : «Ne var Cali?» diye sordu.

Gringoire onunla konuşabileceği için memnun : «Ne olacak, hayvanın karnı aç,» dedi.

Bunun üzerine Esmeralda biraz ekmek ufaladı. Cali de sevimli sevimli bu ekmekleri sahibinin avucunun içinde yedi.

Gringoire kızın yeniden hülyalara dalmasına meydan bırakmadı. Deminki nazik sorunu yine kurcalamaya başladı :

— «Demek beni kocalığa kabul etmiyorsun ha?» diye sordu.

Kız gözlerini ona dikerek : «Hayır,» dedi.

— «Peki, sevgilin olarak da kabul etmez misin beni?»

Esmeralda dudak büktü, bu soruya da : «Hayır,» diye cevap verdi.

— «Peki, ya arkadaş olarak?»

Esmeralda yine gözlerini ona dikti, biraz düşündükten sonra : «Arkadaş olarak, belki,» dedi.

Feylesoflar bu «belki» sözünü pek severler. Onun için, Gringoire da yüreklendi :

— «Arkadaşlık nedir, bilir misin sen?» diye sordu.

Kız : «Elbette bilirim,» dedi. «İki kişinin birbiriyle kardeş gibi, bir elin iki parmağı gibi olmasıdır,» dedi.

— «Peki, ya sevgi;»

Esmeralda : «Ha, sevgi başka şeydir,» dedi. Sesi biraz titriyor, gözleri de parıldıyordu. «Sevgi demek, iki kişi olmakla beraber, yine de tek bir kişi olmak demektir. Bir erkekle bir kadın birleşirler, bir melek olurlar. Sonra da göklerde uçarlar.»

Oyuncu kız bu sözleri söylerken o kadar güzeldi ki, Gringoire hayran kaldı. Bu güzellik, kızın sözlerindeki hemen hemen şarkkâri coşku haline de pek uygun düşüyordu. Biçimli ve pembe dudakları bir gülümseyişle yarı-aralanmıştı. Aklından geçen düşünceler yüzünden saf ve temiz alnı —tıpkı bir soluğun altında buğulanan ayna gibi— zaman zaman bulanıyor, karışıyordu. Eğik duran uzun, siyah kirpiklerinden de tarif edilemez bir ışık çıkmaktaydı ki, bu, onun yüzünün yandan görünüşüne çok tatlı bir hâl veriyordu. Nitekim sonradan ünlü ressam Rafaello da bekâreti, anneliği ve tanrılığı tasvir etmek istediği zaman modellerinin yüzlerinde hep bu ifadeyi canlandırmıştı.

Gringoire : «Peki, senin hoşuna gitmek için bir insan ne yapmalı?» diye sordu.

— «Erkek olmalı.»

— «E, ben neyim? Erkek değil miyim?»

— «Evet ama, ben başı miğferli, beli kılıçlı, çizmeleri altın mahmuzlu bir erkekten sözediyorum.»

— «Ya, demek sana göre bir insan atlı olmazsa erkek de olmaz, öyle mi? Başka birini mi seviyorsun yoksa?»

— «Aşkla mı demek istiyorsun?»

— «Evet, aşkla.»

Kız bir süre düşünceye daldı. Sonra sesinde özel bir çınlayışla : «Bunun böyle olup olmadığını yakında anlıyacağım,» dedi.

O zaman Gringoire'e sevgi dolu bir eda ile sordu :

— «Peki ama, niçin bunu bu akşam anlamıyorsun? Sonra, bu erkek niçin ben olmıyayım?»

Esmeralda ciddî bir tavırla ona baktı :

— «Ben ancak beni koruyabilecek bir erkeği sevebilirim,» dedi.

Gringoire kızardı. Çünkü böylece ağzının payını da almış oluyordu. Açıkça görülüyordu ki, kız, iki saat önce iki kişinin saldırısına uğradığı zaman kendisine Gringoire'ın hiç yardım edememiş olmasını anımsatmak istiyordu.

Olup bitenler arasında bu iş, Gringoire'ın aklından çıkmıştı bile. Bunu şimdi anımsadı.

Elini alnına vurarak : «Ha, sahi!» dedi. «Sözde bu işten başlamalıydım. Afedersin vallahi, o denli dalgınım ki! Quasimodo denen herifin pençesinden nasıl kurtulabildin?»

Kız bunun üzerine irkildi, ellerini yüzüne kapayarak : «Aman Tanrım! Ne korkunç kamburdu o!» dedi.

Bir yandan da sanki çok soğuk varmış gibi, tir-tir titriyordu.

Gringoire zihninde hep aynı düşünce olduğu halde : «Korkunç herifti gerçekten,» dedi, «ama, nasıl kurtulabildin onun elinden?»

Esmeralda gülümsedi, içini çekti, fakat bir şey söyle-

medi. Gringoire sorusunu dalarıbaçlı yoldan yine tekrarladı :

— «Ne diye senin peşine takılmış acaba?»

Kız : «Ne bileyim ben?» dedi, sonra hemen ekledi : «İyi ama, sen de benim peşime takılmıştın. Neden yaptın bunu?»

Gringoire : «Vallahi bilmem,» dedi, «ama, kötü bir niyetim yoktu kesinlikle.»

İkisi de sustular. Gringoire elindeki bıçakla masanın kıyısına çentikler yapıyordu, kız ise gülümsemekteydi. Duvarın öte yanında bulunan bir şeye bakar gibi bir hali vardı. Birdenbire hoş bir sesle şarkı söylemeye başladı :

«Ne zaman ki renkli kuşlar
Değişirler ve yeryüzü..»

Sonra birden durdu, keçisini okşamaya başladı.

Gringoire : «Keçin de pek güzel,» dedi.

Esmeralda : «Benim kardeşimdir,» diye cevap verdi.

Şair : «Sana niçin Esmeralda diyorlar?» diye sordu.

— «Ne bileyim ben?»

Sonra göğsünden küçük, uzun bir kese çıkardı. Bu kese boynuna mercan tanelerinden yapılma bir zincirle asılıydı. İçinden sert bir kâfuru kokusu geliyordu. Yeşil ipekliyle kaplıydı, ortasında zümrüt taklidi, yeşil camdan iri bir taş vardı.

Kız : «Belki de bundan dolayı,» dedi (*)

Gringoire küçük keseyi almak istedi.

Esmeralda geri çekilerek : «Dokunma ona!» dedi. «Bu bir muskadır. Etkisini bozarsın, ya da bu muskadan sana bir kötülük gelir belki.»

Şairin merakı gittikçe artıyordu :

(*) «Esmeralda» İspanyolca «zümrüt» demektir. (Çeviren)

— «Kim verdi bunu sana?» diye sordu.

Kız parmağını ağzının üstüne koydu, sonra keseyi yine göğsüne sakladı. Şair başka sualler de sordu ama, Esmeralda ona pek doğru-dürüst bir cevap vermedi.

— «Sen Fransa'lı değilsin, değil mi?»

— «Bilmem ki.»

— «Annen, baban var mı?»

O zaman kız yine bir şarkı söylemeye başladı :

Babam bir kuştu,
Annem bir kuştu.

Suların üstünden sandalsız geçerim,
Suların üstünden kayıksız geçerim.

Annem bir kuştu,
Babam bir kuştu.

Gringoire : «Güzel,» dedi. «Kaç yaşındayken Fransa'ya geldin?»

— «Çok küçükken.»

— «Paris'e ne zaman geldin?»

— «Geçen yıl. Biz tam kentin surlarından içeriye girerken, havadan bir ötleğen kuşu geçti. Kendi kendime : 'Bu yıl kış sert olacak,' dedim.»

Gringoire : «Gerçekten de sert oldu,» dedi. «Bütün mevsimi, ısınsınlar diye parmaklarıma üflemekle geçirdim. Demek sende geleceği anlama yeteneği de varmış.»

Kız yine kısa cevaplar vermeye başladı

— «Hayır.»

— «Bu çeribaşı dediğiniz adam, sizin kabilenin başkanı mıdır?»

— «Evet.»

Şair utangaç bir tavırla : «Oysa bizi o evlendirmişti,» dedi.

Kız yine o sevimli tavrıyla dudağını büktü:

— «Bense senin adını bile bilmiyorum,» dedi.

— «Adımı mı bilmiyorsun? Benim adım Pierre Gringoire.»

— «Ama ben daha güzel bir ad biliyorum.»

Şair: «Çok zâlim kızsın,» dedi, «ama, ne yapsan kızmayacağım. Beni daha yakından tanırsan belki seversin. Sonra, hayat hikâyeni bana öyle büyük bir güvenle anlattın ki, ben de sana kendiminkini anlatayım bari. Dediğim gibi, adım Pierre Gringoire. Gonesse noterinin oğluyum. Babamı Burgonyalılar astılar. Anamı da yirmi yıl önce Paris kenti kuşatıldığı zaman Pikard'lar karnını deşerek öldürdüler. Bu hesapça altı yaşındayken öksüz kaldım. Yalınayak, Paris kaldırımlarında sürtüp-durdum. Altı yaşından onaltı yaşıma nasıl geldim, bunu kendim de bilmiyorum. Bazen bir yemişçi kadın bana bir erik verdi, bazen bir fırıncı bir parça ekmek. Karnımı böylece doyuruyordum. Akşamları devriyeler beni yakalayıp hapse tıkıyorlar, ancak bu sayede yatarak bir yer bulabiliyordum. Ama, tüm bunlar büyümeme engel olamadı. Bir yandan da gittikçe zayıfladım. Kışın Sens Konağının önünde oturarak güneşlenip ısınmaya çalışırdım. Saint-Jehan yortusu yaza rastlar, bilirsin. Halk da bu nedenle meydanlarda büyük donanma, şenlik ateşleri yakar. Kendi kendime hep: 'Ne diye sanki bu yortu kışın kutlanmıyor? Bu ateşlerden fakir-fıkara ısınırdı hiç olmazsa,' diye düşünürdüm.

«Onaltı yaşıma bastığım zaman bir iş tutayım dedim. Birbiri peşi-sıra her çeşit işi yaptım. İlkin asker oldum ama, yeterince yiğit değildim. Peşinden keşiş oldum ama, yeterince sofu değildim. Sonra bir şey daha var: Ben pek içki kaldıramam. Umutsuzluktan gidip dülgerin yanına çırak yadım. Fakat yeterince güçlü değildim. Bir ara okul öğretolayım dedim. Gerçi okur-yazar değildim ama bu, öğ-

rtmen olmamak için bir neden değildir. Çok geçmeden gördüm ki, bende her işi yapabilmek için eksik olan bir yan var.

«İşe yaramaz bir adam olduğumu anlayınca da şair oldum. İnsan işi serseriliğe döktü mü hemencecik şair olabilir. Bu ise hırsız olmaktan, haydut olmaktan daha iyidir. Nitekim, iş aradığım sıralarda birkaç genç arkadaşım da bana 'hırsız ol,' diye öğüt vermişlerdi.

«Neyse ki bir gün Notre-Dame Kilisesinin saygıdeğer Başrahibi Claude Frollo ile tanıştım. Allah razı olsun, bana ilgi gösterdi. Onun sayesinde de bugün tam anlamıyla okur-yazar bir adam haline geldim. Çok iyi lâtince öğrendim. Bugün Adalet Sarayı'nda kalabalık bir halk yığını önünde oynanan, çok da büyük bir başarı kazanan dinî piyes var ya, işte onu ben yazdım.

«Sonra, 1465'te göklerde görülen, bir adamın da çıldırmasına neden olan kuyrukluyıldız var ya? Onun üzerine bir kitap yazdım. Altıyüz sayfa kadar tutacak. Ayrıca topçulukla da ilgilendim. Hani Jean Mauque adında biri büyük bir top yapmıştı da Charenton Köprüsü'nde bu top denenirken patlayıp dağılmış, yirmi dört kişinin ölümüne neden olmuştu? İşte o topun yapılışında ben de çalıştım.

«Görüyorsun ya, benimle evlenen pek zararlı çıkmış sayılmaz. Örneğin ben birtakım güzel oyunlar, hünerler de bilirim ki, bunları senin keçine öğretebilirim. Bu arada, ona, Paris piskoposunun taklidini yapmayı da öğretebilirim. Bu ara para-göz mendebur değirmen işletir, bilirsin. Değirmenlerinin çarkları da Değirmenciler Köprüsü'nden geçen herkesi tepeden tırnağa ıslatır. O demin sözünü ettiğim dinî piyes var ya, o da bana çok para getirecek. Ama, verirlerse, elbet. Her neyse, kafamla, vücudumla, bilgimle, okur-yazarlığımla senin emrindeyim. Seninle, nasıl istersen öyle, birlikte yaşamaya hazırım. İstersen karı-koca gibi yaşarız,

istersen ağabey-kızkardeş gibi yaşarız. Dedim ya, sen nasıl istersen öyle yaparız.»

Gringoire sustu, sözlerinin Esmeralda üzerinde uyandırdığı etkiyi görmek için bekledi. Fakat kız hâlâ yere bakıyordu, alçak sesle : «Phœbus!» diye mırıldandı.

Sonra şairden yana dönerek : «Bu Phœbus sözcüğü ne anlama geliyor acaba?» diye sordu.

Gringoire kendi sözleriyle bu soru arasındaki ilişkiyi pek anlıyamadı ama, bilgisini göstermek fırsatını elde ettiği için sevindi. Yutkunarak : «Lâtince bir sözdür bu,» dedi. «Güneş demektir.»

Esmeralda bu kez de : «Güneş,» dedi.

Gringoire ekledi :

— «Bu ayrıca, çok yakışıklı bir okçunun da adıdır. Okçu aynı zamanda bir tanrıydı da.»

Çingene kızı : «Tanrı» diye tekrarladı.

Tavrında, edasında düşünceli, tutkulu bir şeyler vardı. O anda bileziklerinden bir tanesi kayıp yere düştü. Gringoire bileziği yerden almak için hızla eğildi. Doğrulduğu zaman kızla keçi ortadan yokolmuşlardı. Bir sürgü sesi işitildi. Bu ses karşıdaki şu küçük kapıdan geliyordu herhalde. Bu kapı da bitişik bir odanın kapısı olacaktı. Şimdi sımsıkı kapanmıştı.

Bizim feylesof : «Bari bana bir yatak yaptı mı acaba?» diye söylendi.

Odanın içinde dolaştı. Üzerinde uyku uyumaya elverişli tek şey, uzunca bir tahta sandıktı. Fakat kapağı oymalıydı. Bu yüzden de Gringoire sandığın üzerine uzandığı zaman, çivili bir tahtanın üzerine uzanan Hint fakirininkini andırır bir his duydu.

Elinden geldiğince rahat biçimde kapağın üstüne yerleşmeye çalışırken : «Amma da tuhaf bir gerdek gecesi bu,» diye söylendi. «Yazık, kırık testiyle kıyılan bu nikâhta, saf, eskiden kalma bir yan vardı, çok hoşuma da gitmişti.»

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

İYİ YÜREKLİ İNSANLAR

Bu hikâyenin olup bittiği günlerden onaltı yıl önce, katolik takviminde Saint Quasimodo'nun adını taşıyan güne rastlıyan bir pazar sabahı âyinden sonra kilisenin içindeki tahta yatağın üzerine canlı bir yaratık bırakılmıştı. Sokaklarda bulunan çocuklar buraya yatırılır, isteyen iyi yürekli insanlar da bunları alıp evlât edinirlerdi. Bulunmuş çocukların halka gösterildiği bu tahta yatağın önünde, sadaka verecekler için bakır bir de tas vardı.

1467 yılının o pazar sabahı, tahta yatağın üzerinde yatmakta olan canlı yaratığa benzer şey, çevresine toplanmış olan büyük kalabalığın merakını epiy kabartmışa benziyordu. Bu kalabalığın çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktaydı, bunların çoğu da yaşlı kadınlardı.

Kalabalığın ilk sırasında dört yaşlı kadın, tahta yatağın üzerine fazlaca eğilmişlerdi. Bunların giydikleri cübbeyi andırır harmanilerden, kendilerinin dinî bir tarikate bağlı oldukları anlaşılıyordu. Adları sırasıyla Agnès, Jehanne, Henriette ve Gauchère idi. Dördü de duldu. Bunlar o gün evlerinden ayrılarak sabah âyininde bulunmak üzere Notre-Dame Kilisesine gelmişlerdi.

Tahta yatakta yatan o acayip yaratığa bakıyor ve tarikatleri kendilerine susmayı buyurmuş olmasına rağmen, bu buyruğu hiçe sayarak aralarında boyuna konuşuyorlardı.

Yatakta yatan acayip yaratık, böyle birçok kişinin kendisine baktığını görünce korkmuş olmalı ki, yattığı yerde boyuna kıvranıp viyaklıyordu. Agnès, Gauchère'e sordu :

— «Bu ne biçim şey böyle, ayol?»

Jehanne da şaşırmıştı :

— «Allah Allah, zamane çocukları böyle oluyormuş demek.»

Agnès : «Vallahi, ben pek anlamam ama, öyle sanıyorum ki, böyle bir çocuğa bakmak günah olsa gerek,» dedi.

— «Çocuk değil ki bu, Agnès!»

Gauchère : «Çocuk olmasına çocuk ama, Tanrı yüzünü eksik yaratmış,» dedi.

Henriette : «Belki de bir mucizedir bu, ne malûm yani?» diye fikir yürüttü.

Jehanne yine söze karıştı :

— «Yok canım, yok; mucize filân değil bu. Hani 'aykırı yaratık' mı diyorlar ne? Bu da ondan olsa gerek.»

Gauchère : «Amma da bağırıyor ha!» dedi, sonra çocuğa : «Sus bakayım, yumurcak seni!» diye çıkıştı.

Agnès : «Bu insan değil, hayvan,» dedi. «Kimbilir, belki de bir Yahudinin bir dişi domuzla çiftleşmesinden dünyaya gelmiştir. Bana kalırsa bu işin hıristiyanlıkla bağdaşır yanı yok. Bu çocuğu ateşe, ya da suya atmalı, olsun bitsin.»

Henriette : «Bu canavar tohumuna kimse istekli çıkmaz herhalde,» diye ekledi.

Agnès : «Bari bu ucubeyi alsalar da bulunmuş çocukları emziren sütninelere gönderseler,» dedi. «Biliyorsunuz ya, bu sütnineler, piskoposluğun bitişiğindeki, bulunmuş

çocuklar evindedir. Ama ben kendi hesabıma bunu emzirmektense bir yarasaya süt vermeyi yeğlerim doğrusu.»

Jehanne : «Şu Agnès de ne saf kadındır,» dedi. «Ayol, görmüyor musun, bu hilkat garibesi en azından dört yaşında. Senin memeni n'apsın o? Bu yaşta ne versen yer.»

Gerçekten de bu —hadi biz de aynı şeyi söyleyelim— 'küçük canavar' yeni doğmuş değildi. Çarpık - çurpuk bir külçe halindeydi. Yattığı yerde durmadan kımıldanıyordu. Üzerinde Paris piskoposu Guillaume Chartier'nin arması bulunan bez bir torbaya konulmuştu. Torbadan yalnız başı çıkmıştı. Bu kafa pek eciş-bücüş bir şeydi. Üzerinde ormanı andırır bir takım kızıl renkte saç, bir tek göz, bir ağız ve dişler görünmekteydi. Göz ağlıyor, ağız bağırıyor, dişler ısırmaya hazır bekliyordu. Bu acayip yaratık boyuna torbanın içinde kımıldanıp durmaktaydı. Gittikçe büyüyen kalabalık da şaşkın şaşkın bu garip manzarayı seyrediyordu.

O sırada oradan Aloise Gondelaurier adında zengin ve soylu bir hanım geçti. Altı yaşında kadar güzel bir kızı da elinden tutmuştu. Tahta yatağın önünden geçerken durdu, bir an bu zavallı yaratığı seyretti. Beri yandan da güzel kızı Lys Gondelaurier tahta yatağın üzerine asılı levhadaki «Bulunmuş çocuklar» sözcüklerini güzel parmağıyla göstererek hecelemeye çalışıyordu.

Zengin ve soylu hanım başını tiksintiyle başka yana çevirdi :

— «Ben burada sade çocuklar teşhir edilir sanıyordum,» dedi. Arkasını döndü, sadaka tasına bir gümüş sikke attı. Öteki bakır mangırların arasında bu gümüş sikke çın-çın ötünce, demin sözünü ettiğimiz dört kadının gözleri faltaşı gibi açılıverdi.

Biraz sonra da oradan Kralın Rahipler Meclisi başkâtibi Robert Mistricolle geçti. Bir kolunda kocaman bir dua kitabı, öbür kolunda da karısı vardı.

O da tahta yatakta yatan ucubeyi inceledikten sonra : «Bulunmuş çocuk ha?» dedi. «Cehennemin kapısında bulmuş olmalılar bunu.»

Karısı : «Gözlerinden yalnız biri görünüyor,» dedi, «ötekinin üzerinde kocaman bir ur var.»

Başkâtip Mistricolle bilgiç bir eda ile : «Ur değil o, yumurta,» dedi. «Onun içinde de tıpkı böyle bir şeytan var. Sonra o şeytanın gözündeki yumurtada başka bir şeytan var. Artık, var sen hesap et bu çocuk kaç şeytanı bir arada taşıyor!»

Karısı sordu :

— «Nasıl da bildin bunu?»

Başkâtip : «Elbette bilirim,» dedi.

O sırada Gauchère sordu :

— «Başkâtip efendi, sizce bu sözüm - ona bulunmuş çocuk neye alâmettir?»

Mistricolle : «Kıyamet alâmetidir,» dedi. «Bu yaratık insanlara her çeşit uğursuzluk getirebilir.»

Dinleyiciler arasında bulunan yaşlı bir kadın söze karıştı :

— «Sen bizleri koru, yarabbi! Daha geçen yıl büyük bir veba salgını oldu. Sonra, ortada dolaşan sözlere bakılırsa, İngilizler Harefleur'e bir çıkarma yapacaklarmış.»

Başka bir kadın : «Belki de Kraliçe eylülde Paris'e gelmez,» dedi. «Sonra çarşıda alışveriş de o kadar kesatlaştı ki!»

Jehanne : «Vallahi, bana kalırsa bu çocuğu tıpkı büyücüler gibi bir yığın odunun üzerine koyup yakmalı,» dedi.

İhtiyar kadın onayladı :

— «Evet, evet. Cayır cayır yakmalı.»

Başkâtip Mistricolle : «Zaten en akıllıca hareket de bu olur,» dedi.

O sırada genç bir papaz da kalabalığa yaklaşmış, kadınlarla Başkâtibin konuşmalarını dinliyordu. Bu genç papaz asık yüzlü, geniş alınlı, derin bakışlıydı. Kalabalığı yavaşça yararak gidip «küçük büyücü»ye baktı, elini ona doğru uzattı. Bunu da tam zamanında yapmıştı. Çünkü kalabalık arasında bu acayip yaratığı cayır-cayır yakmaktan başka söz edildiği yoktu.

Papaz: «Bu çocuğu evlât ediniyorum,» dedi.

Sonra onu alıp cübbesinin altına sokarak götürdü. Kalabalık da şaşkın şaşkın papazın arkasından baka-kaldı. Biraz sonra genç papaz, Notre-Dame Kilisesinden bitişikteki manastıra açılan Kızıl Kapı'dan geçerek gözden kaybolmuştu.

II

CLAUDE FROLLO

Adı Claude Frollo olan bu genç papaz, gerçekten de, öyle rast-gele bir adam değildi. Ortahalli bir ailenin çocuğuydu. Ana-babası onu daha çocukluğunda papaz olmak üzere büyütüp hazırlamışlardı. Lâtince okuma-yazmayı öğretmişlerdi. Küçük Claude hep yere bakarak, alçak-sesle konuşmayı öğrenmişti. Daha çocukken babası onu Üniversite'nin Torchi okuluna yazdırdı. Burası papaz olarak yetişecek çocuklara ayrılmış bir manastırdı.

Çocuk burada dua kitapları, lâtince okuyarak büyümeye başladı. Zaten doğuştan mahzun, ciddî bir çocuktu. Çok çalışıyor, çabucak öğreniyordu. Teneffüslerde bağırıp çağırdığı, izin günleri arkadaşlarıyla hovardalığa gittiği yoktu. Kendi-halinde bir öğrenci olduğu için, papaz okulları öğrencilerinin 1463'te yaptıkları ayaklanmaya katılmamıştı.

Harıl - harıl derslerine çalışıyordu. Öğretmenleri kendisini çok sevmekteydiler. Onlar ders verirken Claude Frollo en ön sırada oturuyor, kaleminin tepesini ikide-bir emerek dizinin üstüne yerleştirdiği kâğıtlara boyuna notlar alıyor, kışın soğuktan uyuşan parmaklarını ısıtmak için ikide - bir üzerlerine hohluyordu.

Her pazartesi sabahı soluk soluğa koşarak okula ilk gelen Claude Frollo idi. Daha kapılar açılırken, içeriye ilk olarak o giriyordu. Onaltı yaşına bastığı zaman artık öyle çok şey öğrenmişti ki, hocalarına ders verecek hale gelmişti.

Fakat Claude Frollo'da öyle büyük bir öğrenme aşkı vardı ki, ilâhiyat fakültesini bitirince hekimlik öğrenmeye başladı. Derken, hastalıkları iyileştiren otların, köklerin nasıl kullanılacağını öğrendi. O bitince, deri hastalıkları ve yaralar için merhem yapmayı belledi. Yaraları, çıbanları, hummaya tutulmuş hastaları iyileştirmek için onunla boy ölçüşecek kimse yoktu. Çok usta bir cerrah olduğu için, başarılı ameliyatlar da yapıyordu.

Bunların yanı - sıra lâtince, yunanca, ibranice öğrendi ki, o sıralarda bu dileri öğrenmeye pek fazla heves gösterilmezdi. Bilgi olarak ne varsa öğrenmek, genç papazda bir tutku haline gelmişti. Onsekiz yaşındayken dört fakülte bitirdi. Delikanlının sanki hayatta tek bir amacı vardı : Öğrenmek.

İşte tam o sıralarda, 1466 yılı yazı çok sıcak geçince, Paris'te ve dolaylarında büyük bir veba salgını oldu, bu yüzden tam kırk bin kişi öldü. O zaman üniversitede bir söylenti dolaştı : Hastalık en çok Tirechappe Sokağında ölüme neden olmuştu. Claude Frollo'nun annesiyle babası da bu sokakta oturuyorlardı. Genç üniversiteli bu haberi duyunca deliye döndü, telâşla hemen babasının evine koştu. Eve vardığı zaman, annesiyle babasının bir gün önce öl-

müş olduklarını öğrendi. Claude Frollo'nun daha kundakta olan bir küçük kardeşi vardı. Çocukcağız henüz yaşıyordu. Kendisine bakan kimse olmadığı için beşiğinde boyuna bağırıp ağlıyordu. Delikanlı kardeşini kucağına aldı, düşünceli bir tavırla evden çıktı. O zamana dek bilim içinde yaşamıştı. Şimdi ise artık hayatla yüz yüze gelecekti.

Bu felâket Claude Frollo'nun hayatını alt-üst etti. Hem öksüz kalmıştı, hem de ağabey olduğu için, ondokuz yaşındayken aile reisi durumuna girmişti. Onun için, artık okuldayken kurduğu düşleri bir yana bırakıp, hayatın gerçekleriyle savaşmak gerektiğini anladı. Bunun üzerine kardeşine dört elle sarıldı. Onu büyütmek, yetiştirmek için elinden geleni yapmaya başladı. Onun bu acayip ve hoş halini gören herkes şaşıyordu : Çünkü o zamana değin Claude Frollo yalnız ve yalnız kitaplarını sevmişti.

Bu sevgi geliştikçe gelişti. Claude Frollo'nun temiz ruhunda bu, bir ilk aşk yerini tuttu. Daha küçüklüğünde ana - babasından ayrılmış olduğu için, onları tanımaya pek fırsat bulamamıştı. Kitaplarının içine kapanmıştı, herşeyden önce okuyup öğrenmeye susamış olduğu için, boyuna çalışmıştı. Bu yüzden de zavallı genç öğrenci, gönlünün sesini dinlemeye hiç vakit bulamamıştı. Bu anasız-babasız kardeş onun kucağına gökten düşmüştü âdeta. Claude Frollo'yu da yepyeni bir insan haline getirdi. Delikanlı bu yüzden, dünyada dersten, kitaptan başka şeyler olduğunu gördü. İnsanın sevgiye muhtaç olduğunu farketti. Şefkatsiz ve sevgisiz bir hayatın kuru ve yağsız bir dişli çark gibi olduğunu, düzgün işleyemiyeceğini anladı. Yalnız, henüz çok genç olduğu için, insanın hayatını doldurmaya aile bağlarının yeteceğini sandı, onun için, kardeşine dört elle sarıldı.

Küçük Jehan Frollo çelimsiz bir çocuktu ama, güzeldi. Pembe bir teni, kıvırcık sarı saçları vardı. Ağabeysi bu öksüzün hayattaki tek desteğinin yine bir öksüz olduğunu dü-

şündükçe benliğinin derinliklerine dek sarsılıyordu. Kardeşine büyük bir sevecenlikle bakmaya başladı. Onu çok nâzik, nazlı bir şey gibi büyüttü, bir dediğini iki etmedi. Bu koşullar altında Claude Frollo kardeşinin hem ağabeysi, hem de anasıydı dense yeridir.

Küçük Jehan annesini henüz memedeyken kaybetmişti. Claude onu bir sütnineye verdi. Ailenin Tirechappe Sokağındaki yirmibir evde payı olduğu için bunlardan geliri vardı. Ayrıca iki kardeşe babalarından bir de değirmen payı kalmıştı. Bu değirmen Üniversiteye yakın bir yerdeydi. Değirmencinin karısının da yeni doğmuş, gürbüz bir çocuğu vardı. Claude de kendi kardeşini o kadına götürdü.

O günden sonra omuzlarına bir yük bindiğini anlamış olduğu için, hayatı çok ciddiye almaya başladı. Kardeşini düşünmek onun için yalnız bir eğlence ve ferahlık değil, öğreniminin de tek amacı haline geldi. Kendisini kardeşine adayacağına Tanrı katında and içti. Hayatta eş, evlât namına ne varsa bunun kendisi için kardeşinin mutluluğu ve rahatlığı olduğuna karar verdi.

Bu yüzden rahiplik mesleğine de dört elle sarıldı. Akıllı, bilgili olduğu, beri yandan kendisini Paris piskoposuna da sevdirdiği için, kilise kapıları ona ardına kadar açıktı. Yirmi yaşına gelince, Papalığın özel müsaadesiyle rahip payesine yükseldi. Notre-Dame Kilisesindeki rahipler arasına o da katıldı.

Orada da sevgili kitaplarından ayrılmadı. Ancak bir saat için değirmene koşup kardeşini görüyor, sonra yine kiliseye dönüyordu. Gençliğine rağmen bilgili, ciddî olduğu için, kilisenin manastırındaki herkes ona çabucak saygı ve hayranlık beslemeye başladı. Bilgin olarak ünü manastırın duvarlarını aşıp halk arasında da yayıldı ve o zamanlar âdet olduğu üzere, halkın çoğunluğu ona biraz da büyücü gözüyle bakmaya başladı.

İşte, takvimde Saint Quasimodo'nun adına rastlayan o pazar günü de âyini yönetip bitirmiş, kiliseden çıkmaya hazırlanıyordu ki, dikkati sağ tarafta, bulunmuş çocukların bırakıldığı tahta yatağın başına toplanıp gezevelik eden kadınlara takıldı.

Bunun üzerine o da çevresini bir nefret ve tehdit havası sarmış olan bu bahtsız yaratığa yaklaştı. Onun o umutsuz, o biçimsiz halini görüp hayatta kimsesi olmadığını da anlayınca, kendi kardeşini anımsadı. Aklından birdenbire korkunç bir düşünce geçti: «Demek ben ölürsem belki kardeşimi de getirip bu bulunmuş çocuklar tahtasına bırakacaklar, ha?» dedi. Bu düşünceyle yüreği sızladı, içini derin bir acıma duygusu kapladı, çocuğu evlât edinerek alıp götürdü.

Çocuğu torbadan çıkardığı zaman, gerçekten de çok eciş-bücüş bir şey olduğunu gördü. Zavallının sol gözünün üzerinde bir yumru bulunuyordu. Başı omuzlarının içine gömülmüştü. Sırtında kocaman bir kamburu vardı. Buna karşılık göğsünün üst yanı ileriye çıkıktı. Bacakları eğri ve paytaktı. Fakat canlı, hareketli bir çocuğa benziyordu. Hangi dilde söylendiği belli değildi ama, bağırışından, güçlü ve sağlıklı bir çocuk olduğu anlaşılıyordu. Claude çocuğun çirkinliğini görünce ona karşı duyduğu acıma hissi daha da arttı. Kendi öz kardeşine olan sevgisi yüzünden, bu çocuğu bir çeşit adak gibi büyütmeye karar verdi. Öyle ki ileride küçük Jehan'ın işlediği günahlar ne denli büyük olursa olsun, Tanrı indinde onun hesabına işlenmiş bir de büyük sevap bulunacaktı. Yani Claude bu iyiliği yapıyor, fakat Tanrı'dan bunu, kardeşi Jehan'ın hesabına geçirmesini diliyordu. Böyletikle günün birinde kardeşi günahlarının fazlalığı yüzünden güç duruma düşerse, daima kendi hesabına işlenmiş bu sevabı gösterebilecekti. Bilindiği gibi, cennete girmek için insanın hayattayken bol bol sevap işlemesi gerektir.

Rahip Frollo küçük çocuğu vaftiz etti, ona Quasimodo adını verdi. Böylelikle, onu bulduğu günü de ebedileştirmiş oluyordu.

III

BİR BARDAK

1482 yılı geldiği zaman Quasimodo büyümüştü elbet. Babalığı rahip Claude Frollo'nun desteğiyle, Quasimodo Notre-Dame Kilisesinin çanlarını çalmakla görevlendirilmişti. Zaten bu arada babalığı da Notre-Dame Kilisesinin Başrahipliğine yükselmiş bulunuyordu.

Dediğimiz gibi, Notre-Dame Kilisesinin çanlarını artık Quasimodo çalıyordu. Zaman geçtikçe kiliseye anlatılması güç gizli ve acayip bağlarla bağlanmıştı. Anasız babasızdı. Üstelik sakattı. Bu iki felâket yüzünden dış âlemden tamamen ayrı yaşıyordu. Daha çocukluğundan beri bu hâl onu bir çember gibi sarmıştı. Onun için, zavallının tüm dünyası bu koskocaman kilisenin duvarlarından ibaretti. Büyüdükçe Notre-Dame Kilisesi de onun için sırasıyla yumurta, yuva, ev, vatan, dünya görevini yapmıştı.

Bu zavallıyla bu yapı arasında gizli bir anlaşma, uyuşma olduğu da kesindi. Quasimodo daha küçücük bir çocukken, sendeleye, sıçraya bu loş kubbeler altında dolaşıyordu. Sonraları, makine gibi bir davranışla ilk kez kulelerin birinden sarkan bir ipe asılıp çanı çalmaya başladığı zaman bu, babalığı Claude Frollo'nun üzerinde, «çocuğun dili çözüldü de konuşmaya başladı» gibilerden bir etki yaratmıştı.

İşte Quasimodo böylece, bu kilisenin içinde büyüyüp gelişti. Vaktini orada geçirdi, orada yatıp kalktı. Dışarıya

hemen hemen hiç çıkmadı. Yüce yapının esrarlı etkisini üzerinde hissetti hep. Kendini bu yapının bir parçası saymaya başladı. Eski kiliseyle onun arasında öyle derin bir sevgi duygusu, o denli benzerlik ve uygunluk vardı ki, kaplumbağanın kabuğuna girişi gibi, Quasimodo da bu yapının içine girip yerleşmiş, bu kilise de onun kabuğu olmuştu.

Quasimodo binanın bütün köşe-bucağını ezbere biliyordu. Tâ bodrumlarına inmiş, kubbelerin, kulelerin tepelerine çıkmıştı. Hattâ kimi zaman yalnız heykellerin, kabartmaların çıkıntılarına tutuna tutuna, çok yükseklere tırmandığı oluyordu.

Çan kulelerinin dış duvarlarında Quasimodo'nun, tıpkı düz duvar üzerinde gezen bir kertenkele gibi dolaştığını görenler olmuştu. Kuleler çok yüksekti ama, Quasimodo başdönmesi ve korku nedir bilmiyordu. Kulelere bu denli kolaylıkla tırmandığını görenler Quasimodo'nun onları kendisine alıştırdığı gibi bir sanıya kapılabilirlerdi.

Quasimodo bu koskocaman kilisenin uçurumları ortasında zıplaya, tırmana, yapının içinde maymunla dağkeçisi arasında bir şey olmuştu. Nitekim, İtalya'daki Kalabriya'da da çocuklar daha yürümeyi öğrenmeden yüzmeye başlarlar, daha küçük yaşlarında denizle oynamaya koyulurlar.

Zaten Quasimodo'nun yalnız vücudu değil, kafası da kiliseye tıpatıp uygun bir haldeydi. Doğuştan tek gözlü, kambur ve topaldı. Claude Frollo büyük güçlüklerle ona konuşma öğretebilmişti. Fakat talihsizlik zavallı çocuğun yakasını bir türlü bırakmamıştı. Ondört yaşında kilisenin çanlarını çalmaya başladığı zaman, eski sakatlıklarına bir yenisi daha eklenmişti : Koca koca çanların sesi zavallının kulak zarını patlatmış, sağır da olmuştu üstelik. Böylelikle, doğanın onda dünyaya açık olarak bıraktığı tek kapı da sonsuza dek kapanmış oluyordu.

Bu kapı kapanırken Quasimodo'nun ruhunda kalmış olan tek sevinç ışığını da söndürdü. O günden sonra Quasimodo'nun ruhu zifirî karanlıklar içine daldı. Derin bir kedere kapıldı, tıpkı sakatlığı gibi, kederi de şifa bulmaz bir hal aldı.

Şunu da söylemek yerinde olur ki, sağırlığı yüzünden az-çok dilsiz de olmuştu. Çünkü çevresindekileri kendine güldürmemek için, sağır olduğu anda artık konuşmaktan vazgeçmişti. Ancak, yalnız olduğu zamanlar konuşuyordu. Böylece, Claude Frollo'nun bunca zahmetle çözmüş olduğu bu dili, o, kendi isteğiyle bağlamış oldu. Bu yüzden de, konuşmak zorunda kaldığı zaman tutuk, çekingen bir eda ile konuşuyordu. Dili, menteşeleri paslandığı için güçlükle açılıp kapanan bir kapı gibiydi sanki. Bu koşullar altında zavallının ruhu bir türlü gelişememişti.

Şurası kesindir ki, sakat bir insanın kafası da gelişemez. Quasimodo'nun kendisi de, bir kafası, bir düşünme yetisi, yani bir ruhu olup olmadığının farkında değildi. Beyni ağır işliyordu. Tıpkı vücudu gibi, orada yer eden düşünceler de çarpık-çurpuk, eğri-büğrüydü. Bu yüzden sık sık delice, ya da aptalca davranışlarda bulunduğu oluyordu. Sakatlığı yüzünden çevresindeki şeyleri bulanık, belirsiz biçimde görüyordu. Dış âlem ona, bizlere göründüğünden çok daha uzak ve yabancı görünmekteydi.

Sonra, sakatlığı onu hain, zâlim de yapmıştı. Gerçekten haindi, çünkü yabaniydi. Yabaniydi, çünkü çirkindi. Bunu da elbette mantığa uygun bulmak gerekti. Büyüdükçe çok güçlü, acar olmuştu. Bu da hainliğin nedenlerinden biridir.

Yalnız, şurasını söylemek yerinde olur : Ondaki bu hainlik doğuştan değildi. İnsanlar arasında gezip dolaşmaya başladığı ilk andan başlıyarak, herkesin kendisiyle alay ettiğini önce hissetmiş, sonra da görmüştü. Herkes ondan yüz

çeviriyordu. Çevresindeki insanlar ya alay etmek için, ya da lânetlemek için onunla konuşuyorlardı. Büyüdükçe etrafında kinden başka şeye rastlamaz olmuştu. Bunun üzerine o da herkese kin bağlamış, herkesin kendisine karşı beslediği hainliği o da herkese karşı beslemeye koyulmuştu. Yani herkesin kendisine karşı kullandığı silâhı, şimdi o herkese karşı kullanıyordu.

İnsanlarla uzun boylu düşüp kalkmaya istekli değildi zaten. Kilisesi ona yetiyor da artıyordu bile. Kilise mermerden yapılma bir sürü krallar, evliyalar, piskoposlarla doluydu ama, hiç olmazsa bunlar onun haline gülmüyorlar, ona sadece sâkin ve iyi gözlerle bakıyorlardı. Öteki heykeller, yani canavarlar, şeytanlar ise, Quasimodo'ya karşı kin beslememekteydiler. Nasıl beslesinler ki, o da onlara benziyordu. Bu canavarlar Quasimodo'nun dostuydular, kendisini kutsayorlardı. Canavarlarla şeytanlar ise, yine onun dostlarıydı, onu koruyorlardı. Onun için, onlarla arası çok iyiydi. Bu heykellerden birinin önüne çömelip saatlerce konuştuğu oluyordu. O sırada birisi çıka-gelirse, yavuklusuna aşkını açıklarken yakalanmış bir sevdalı gibi, hemen kaçıp gidiyordu.

Kilise onun için yalnız toplum, yalnız dünya değil, doğa idi de. Yüksek pencerelerin renkli camları onun için çiçek yerini tutuyor, Quasimodo gölge diye, taşa oyulmuş yaprakların gölgesinden başkasını tanımıyordu. Kilisenin dev yapılı kuleleri ise, onun için dağ yerine geçmekteydi. Bu kulelerin altında göz alabildiğine uzanıp gitmekte olan Paris de onun için bir deniz, bir okyanustu.

Kendisine analık etmiş olan bu yüce yapıda en çok sevdiği şey, çanlardı. Ancak onlar sayesinde kendisini mutlu hissediyordu. Onları seviyor, okşuyor, onlarla konuşuyor, hallerinden anlıyordu. En küçüğünden en büyüğüne kadar, tüm çanlara derin bir sevecenlikle bağlıydı. Binanın

yüksek kulelerini kafes, içindeki çanları da kuş sayıyordu. Bu kuşları, o büyütüp yetiştirmişti, onlar da yalnız kendisi için ötüyorlardı. Oysa onu yine bu çanlar sağır etmişti. Ama, anneler de kendilerine en çok eziyet eden çocuklarını en fazla sevmezler mi?

Şu da var ki, çan sesi onun işitebildiği tek sesti. Bu bakımdan en çok büyük çanı seviyordu. Bayram, yortu günleri çevresinde gürültülü biçimde kırıtıp, çırpınıp duran bu kızlar içinde en sevdiği, o büyük çandı. Adı Marie idi. Kilisenin güneye bakan kulesinde, kardeşi Jacqueline ile birlikteydi. Jacqueline daha ufak bir çandı. İkinci kulede altı tane çan daha vardı. Kilisenin cephesindeki büyük pencerenin üstünde de ayrıca altı tane küçük çanla bir de tahta çan vardı. Bu tahta çan ancak Paskalya yortusunun sayılı günlerinde çalınırdı. Bu hesaba göre Quasimodo'nun emrinde onbeş çan vardı ama, kocaman Marie'yi hepsinden çok seviyordu.

Bazı yortularda, bayram günlerinde tüm çanların birden çalınması gerekmekteydi. Başrahip Claude Frollo ona: «Hadi bakalım!» der demez Quasimodo çan kulesinin sarmal biçimindeki dar, dik merdivenini öyle büyük bir hızla çıkardı ki, bir başkası bu merdivenden o denli hızla inemezdi. Merdiveni çıktıktan sonra soluk soluğa büyük çanın bulunduğu bölmeye giriyordu. Bir süre huşu ve sevgi dolu bakışlarla ona bakıyor, sonra alçak sesle bir şeyler söylüyordu. Peşinden de, uzun bir yola çıkmaya hazırlanan atlının hayvanını okşayışı gibi, eliyle çanı okşuyordu. Çanın katlanacağı zahmetten dolayı Quasimodo'nun ondan özür diler gibi bir hali vardı sanki.

Bu sevmelerden, okşamalardan sonra, kulenin alt katında bekleyen yardımcılarına: «Başlayın!» diye bağırırdı. Bunlar hemen iplere asılırlar çıkrıklar gıcırdar, ağır çan da yavaş yavaş kımıldamaya başlardı. O anda Quasimodo da

sanki çanla birlikte titrerdi. Delice bir kahkaha koparark: «Hayda!» diye bağırırdı. Beri yandan çanın salıntısı hızlanmaya başlar, bu salıntı ona daha geniş bir açı yaptırdıkça, Quasimodo'nun gözleri daha parlak, daha alevli biçimde açılırdı. Sonunda çan tüm hızıyla çalmaya başlar, bütün kule titrer, yapının iskeleti kubbelerin kurşunları, duvarların taşları aynı anda uğuldardı; temeldeki direklerden tâ kulelerin tepesindeki harçlara kadar herşey aynı anda uğuldardı. O zaman Quasimodo da yerinde duramaz olurdu. Sağa, sola gidip gelir, kuleyle birlikte o da baştan ayağa dek titrer titrerdi. Çan artık çileden çıkmış bir halde, kocaman tunç ağzını kulenin bir o duvarına, bir bu duvarına doğru açar, bu ağızdan da, fırtınayı anımsatan bir ses çıkardı.

O zaman Quasimodo, bu açık ağzın karşısına geçerdi. Çömelir, sonra çan kendisine her yaklaştıkça doğrulur, insanı devirecek gibi olan bu sese kulak kabartırdı. Bu arada sıra ile ikiyüz ayak aşağıdaki alana ve çanın, kulağı içinde öten kocaman bakır tokmağına bakardı. Onun işittiği tek söz buydu. Çevresini saran sessizliği bozan tek ses, yine buydu. Güneşte uçan bir kuş gibi, Quasimodo da kendisini bu ânın keyfine bırakırdı. Sonra, çandaki o delicesine titreyiş, Quasimodo'ya da bulaşıyordu. Tıpkı bir örümceğin sineği bekleyişi gibi, o da çanın yakınından geçmesini bekler, derken kendini kaldırdığı gibi birdenbire onun üstüne atardı. Böyleee uçurumun üstünde, dev yapılı çanın iki kulpuna yapışmış olduğu halde o da sallanmaya başlar, dizleriyle onu kavrıyarak iki ökçesiyle mahmuzlardı. Bunu yaparken, vücudunun bütün ağırlığını çana vererek, onun daha kuvvetle çalmasını sağlamış olurdu.

Beri yandan çan kulesi sarsılır, Quasimodo ise bağırıp dişlerini gıcırdatırdı. Kızıl saçları başının üstünde dikilir, göğsü demirci körüğü gibi solur, gözleri alevler saçar, kos-

kocaman çan da soluğu kesilmiş bir at gibi onun altında kişneyip dururdu. O zaman artık Notre-Dame Kilisesinin çanıyla Quasimodo ortadan silinir, bu ikisinin yerini bir düş, bir girdap, bir fırtına alırdı.

Bu acayip yaratığın kilisede bulunuşu, binanın içinde bir hayat soluğunun dolaşmasına neden oluyordu. Bu soluğun Quasimodo'dan gelirmiş gibi bir hali vardı. Zâten halk arasında da bu yüzden birtakım boşinanlar yayılmaya başlamıştı. Herkes, Quasimodo orada diye, yapıdaki binlerce heykelin de yaşadığı, kımıldadığı sanısına kapılıyordu. Gerçekten de, Quasimodo'nun eli altında kilise uysal, yumuşak başlı bir yaratık gibiydi. Çanlarının kalın sesini duyurmak için onun bir işaretini bekliyordu. Koca yapının, Quasimodo sayesinde soluk alır bir hali vardı. Gerçekten de Quasimodo yapının her yanındaydı. Bir ara kulelerin en yükseğine acayip bir cücenin tırmandığı görülüyordu. Bu dörtayaküstü yaratık tırmandıkça yükseliyor, uçurumun üzerinde o çıkıntıdan bu çıkıntıya atlıyor, sonra bir heykelin karnı içinde kayboluveriyordu. Quasimodo bu işi kargaları kovmak için yapmaktaydı.

Kimi zaman da kilisenin karanlık bir köşesinde insanın, çömelmiş, suratını asmış bir hayvanla karşılaştığı oluyordu. Bu da Quasimodo'nun düşünürkenki haliydi. Bazan çan kulelerinden birinin altında koca kafalı, eciş-bücüş bir vücudun bir ipin ucunda deli gibi sallandığı görülüyordu. Quasimodo, sabah ya da akşam âyinleri için çanları çalmaktaydı. Çoğu kez geceleri, çan kulelerinin kıyısındaki ince parmaklığın üzerinde korkunç bir hayaletin dolaştığı görülüyordu. Bu da yine Notre-Dame'ın Kamburu idi.

Kiliseye yakın evlerde oturan kadınlar : «O böyle yapmıyor mu, bütün kilise korkunç, doğaüstü bir hale giriyor,» diyorlardı. Şurada-burada birtakım gözlerin, ağızların açıldığı görülüyordu. O anda, koca kilisenin çevresinde tetik-

te durarak gece-gündüz beklemekte olan hayvan heykellerinin hep birden havlamaya, ulumaya başladıkları işitiliyordu. Noel gecelerinde büyük çan halkı geceyarısı yapılan âyine çağırırken kilisenin loş cephesine öyle bir hâl geliyordu ki, sanki büyük kapı, içine dolan halkı yiyip yutuyor, kapının üstündeki kocaman yuvarlak pencere de bir göz gibi bu hali seyrediyordu. İşte bütün bunlar, Quasimodo'nun yüzünden oluyordu. Puta tapanlar çağında olsa, onu bu tapınağın tanrısı sanırlardı. Ortaçağ'da da onu buraya sığınmış bir şeytan sayıyorlardı. Aslında ise Quasimodo, bu koca kilisenin ruhuydu.

Bu o denli böyleydi ki, Quasimodo'nun vaktiyle var olduğunu bilenler için, Notre-Dame Kilisesi bugün ıssız, cansız, ölü bir haldedir. İnsan âdeta bir şeyin yok olup gittiğini hisseder. Bu koca gövde artık boştur; bir iskelet haline gelmiştir. İkinci ruh onu terketmiştir. Şimdi sadece, bu ruhun barınmış olduğu kalıp görülmektedir, o kadar. Kilisenin bugünkü hali tıpkı bir kurukafayı andırmaktadır. Üzerinde yine göz delikleri vardır ama, bu deliklerde bakış diye bir şey kalmamıştır.

IV

KÖPEKLE EFENDİSİ

Yalnız, Quasimodo'nun hakkında kötü niyet beslemediği, başkalarına olduğu gibi hınç duymadığı bir tek insan vardı ki, o da Başrahip Claude Frollo idi.

Bunun nedeni de basitti : Quasimodo'yu Claude Frollo bulmuş, o besleyip büyütmüştü. Quasimodo daha küçükken peşine köpeklerle çocuklar takılıp havlamaya, bağırmaya başladılar mı, zavallı hemen rahibin bacaklarına

sarılarak ona sığınmayı âdet edinmişti. Ona konuşmayı, okumayı, yazmayı öğreten Claude Frollo idi. Ve nihayet çanları çalmakla onu Claude Frollo görevlendirmişti. Quasimodo'yu kilisenin büyük çanıyla evlendirmek, Romeo'ya Juliet'i vermek gibi bir şeydi.

Onun için, Quasimodo'nun duymakta olduğu minnet de derin, tutkulu, sınırsızdı. Babalığının yüzü çoğu zaman asıktı, fazla konuşmak âdeti değildi, konuştuğu zaman sert ve buyurucu bir eda ile söz söylerdi ama, Quasimodo yine de ona hep minnet beslemişti. Quasimodo Başrahibin azat kabul etmez kölesiydi sanki. Her ne emrederse uşak gibi «gık» demeden yapıyor, bir köpek gibi onun çevresinde nöbet bekliyordu. Çaldığı çanlar yüzünden zavallı sağır olduğu zaman, onunla Claude Frollo arasında işaretlerden oluşan bir dil yer almıştı. Bu esrarlı dili yalnız ikisi anlıyorlardı. Bu yüzden de Başrahip yeryüzünde Quasimodo'nun konuşup anlaşabildiği tek insandı. Onun yeryüzünde ilişkide olduğu iki şey vardı : Birisi Notre - Dame Kilisesi, öteki de Claude Frollo.

Başrahibin kilise çancısı üzerindeki etkisi, onun da başrahibe olan bağlılığı hiçbir şeyle kıyaslanamaz. Claude Frollo bir işaret yapsa, ya da Quasimodo onun bundan hoşlanacağını bilse, kendisini kaldırdığı gibi çan kulelerinden aşağıya atardı. Quasimodo'da olağanüstü bir tarzda gelişmiş olan beden gücünün, böylece başka birisinin emrine girmiş olması gerçekten şaşılacak şeydi. Bunda bir evlâdın babasına olan bağlılığını, ya da bir uşağın efendisine olan sadakatini andıran bir yan vardı. Claude Frollo sanki Quasimodo'yu büyülemişti. Quasimodo bu yüzden, zekâsı kendisininkinden daha derin ve yüksek, daha kudretli ve üstün birisinin karşısında, biçare ve beceriksiz; eciş - bücüş vücudu ile, boynu bükük, süklüm-püklüm duruyordu. Sonra hepsinin üstünde minnet duygusu vardı. Bu minnet öy-

kesine son sınırına varmıştı ki, bunu herhangi başka bir şeyle kıyaslamak imkânsızdı. Minnet duygusu gibi güzel bir üstünlüğe insanlar arasında pek sık rastlanmaz. Onun için biz sadece şu kadarını söyliyeceğiz: Quasimodo, Başrahibi o zamana dek hiçbir köpeğin, hiçbir atın, hiçbir filin sahibini sevemediği ölçüde seviyordu.

V

İKİ ADAM

1482'de Quasimodo yirmi yaşında vardı. Claude Frollo ise otuz altı yaşında kadardı. Birisi büyümüş, ötegi yaşlanmıştı. Claude artık Torchi okulunun sıradan öğrencisi, küçük bir çocuğun sevecen koruyucusu değildi. Çok şeyler bilen ve çok şeyleri de bilmeyen genç ve hayalci feylesoftan onda iz kalmamıştı. Zamanla asık yüzlü, ciddî, çatık kaşlı bir rahip olmuştu. Cemaatinin ruhlarını yönetmekle görevliydi artık. Heybetli ve çekinilen bir kişiydi. Karşısında yalnız koroda ilâhi okuyan küçük çocuklar değil, kilisedeki tüm rahipler, manastırdaki tüm keşişler, tir-tir titriyordu. Kollarını göğsü üzerine çaprazlama kavuşturmuş olduğu halde, kilisenin içinden sessiz ve düşünceli geçtiği zaman, herkes korkuyordu. Başını öylesine göğsünün üzerine doğru eğmeyi huy edinmişti ki, yüzünden yalnız açık ve geniş, saçsız alnı görülebiliyordu.

Beri yandan Claude Frollo ne bilimden, ne de kardeşini yetiştirmekten vazgeçmiş değildi. Bunlar yaşamının belli-başlı işleriydi. Fakat zamanla, aslında çok tatlı olan bu işlere biraz da acılık karışmıştı. Çünkü, bilindiği gibi, en nefis tereyağı bile zamanla acılaşır. Küçük Jehan Frollo, ağabeysi Claude'un çizdiği yolda yürümemiş, onun isteğine

göre büyüyüp gelişmemişti. Ağabeysi onun sofu, söz dinleyen, bilgili, uslu-akıllı bir öğrenci olmasını istiyordu. Oysa küçük kardeş, tıpkı bahçıvanın emeklerini boşa çıkaran ve hava ile güneş ne yandan geliyorsa inadına o yana dönen genç bir fidana benziyordu. Aklı fikri tembellikte, haylazlıkta, hovardalıktaydı. Şeytan gibi bir çocuktu, çok yaramazdı. Bu yüzden ağabeysi ona sık sık kızıyordu. Fakat beri yandan da Jehan çok tuhaf, çok zeki ve ince bir çocuktu. Ağabeysinin bu yüzden gülümsediği de oluyordu.

Claude kardeşini de kendisinin okumuş olduğu Torchi okuluna yazdırmıştı. Claude Frollo çocukluk ve ilk gençlik yıllarını burada öğrenim ve huşu içinde geçirmişti. Eskiden bu okulda Frollo adı çalışkanlığın, dürüstlüğün, sofuluğun örneğiydi. Şimdi ise aynı adı duyanlar genç Jehan Frollo'nun haylazlıklarını anımsıyarak utançlı bir tavır takınıyorlardı.

Claude bu yüzden kardeşine bazan uzun uzun, sert sert çıkışıyordu. Jehan da bunlara ses çıkarmadan katlanıyordu. Komedilerde görmeye alıştığımız gibi, bu genç haylazın altın gibi bir yüreği vardı. Fakat ağabeysinin öğütleri sona erer ermez yine yaramazlıklarına, münasebetsizliklerine başlıyor, bildiğinden bir an şaşmıyordu.

Bu gibi marifetlerin haddi-hesabı yoktu. Kimi zaman, Üniversite'ye yeni girmiş bir öğrenciye, âdet olduğu üzere, eziyet ediyor, fakat bunda çok ileri gidiyordu. Bazan da bir öğrenci topluluğunun başına geçip, meyhanede kavga çıkarıyor, meyhaneciyi pataklıyor, arkadaşlarıyla bir olup şarap mahzenine varıncaya dek dükkânı yağma ediyordu. Derken, bu olayın peşi-sıra Torchi okulunun müdür yardımcısı, Claude Frollo'ya tüm bu olayları enine-boyuna anlatan bir rapor sunuyordu. Hattâ —onaltı yaşında bir çocuk için bu pek ayıp ama— Jehan'ın çoğu kez kimi kötü sokaklardaki evlere gittiği de söyleniyordu.

Bütün bu haller karşısında kederlenip hayâl kırıklığına

uğrayan Claude Frollo, kendini daha geniş ölçüde bilime vermişti. Hiç olmazsa bilim, insanla alay etmez ve çabalarının ödülünü ona, az da olsa, günün birinde kesinlikle verir. Onun için, Claude gittikçe daha bilgin ve bu yüzden de, rahip olarak gittikçe daha sert, insan olarak da daha gamlı bir hale geldi.

Claude Frollo genç yaşında bir insanın öğrenebileceği hemen herşeyi öğrenmiş olduğundan, öğrenmeye doyamıyan zekâsının etkisiyle, işi daha ilerilere vardırmak zorunda kaldı. Kuyruğunu ısıran yılan biçiminde eski bir simge vardır, bu en çok bilime uyar. Claude da bir insanın öğreneceği ne denli iyi şey varsa hepsini öğrendikten sonra, şimdi de kötü ve zararlı şeyleri öğrenmeye başlamıştı. Zekâ ağacının tüm meyvelerini tattıktan sonra, belki açlıktan, belki doymuşluktan, sonunda yasak meyveyi de tatmıştı. Pozitif bilim kollarıyla uğraştıktan, birçok bilimsel toplantılarda bulunarak türlü çalışmalara katıldıktan sonra, işi simya ilmine, astrolojiye dökmüştü. Ortaçağ'da Paris'in ortasındaki bu gibi işlerle uğraşan birkaç kişi vardı ama, bilindiği gibi bunun kökü tâ Doğu'ya, yedi kollu şamdana, Hz. Süleyman'a, Pitagor'a, Zerdüşt'e kadar dayanır.

Daha doğrusu, herkes, haklı veya haksız olarak, o zaman böyle düşünüyordu.

Şurası kesin ki Başrahip, annesiyle babasının 1466 veba salgınının öbür kurbanlarıyla birlikte gömülü oldukları mezarlığı sık sık ziyaret ediyordu. Fakat söylendiğine göre, bu gibi gizli ilimlerle meşgul olmuş Nicolas Flamel, Claude Pernelle gibi ünlü simyacıların, astrologların mezarları da kendi ana - babasının mezarlarının hemen yanındaydı ve Claude Frollo, ana-babasının mezarları üzerindeki haçlardan ziyade, bu iki simya bilgininin mezarları üzerindeki esrarlı yazılarla, işaretlerle meşgul olmaktaydı.

Sonra onun, Lombards Sokağındaki küçük bir eve sık

sık gittiğini görenler de olmuştu. Bu evi Nicolas Flamel yaptırmış, 1417'ye doğru da orada ölmüştü. O günden beri ev boş kalmış, her ülkeden gelen simyacılar, astrologlar evin duvarlarına adlarını yazarak binayı o kadar yıpratmışlardı ki, sonunda ev harap olmaya yüz tutmuştu. Hattâ kimi komşuların söylediklerine göre, Claude Frollo bu evin bodrumundaki iki odanın toprak zeminini de kazmıştı. Bu odaların duvarlarında Nicolas Flamel'in kendileriyle yazmış olduğu bir sürü dizeler ve okunması olanaksız, hiyeroglif gibi işaretler vardı. Herkes Flamel'in feylesoftaşını bu bodruma gömdüğünü sanıyordu ve tam ikiyüz yıl her ülkeden gelen simyacılar ve astrologlar boyuna evin zeminini kazıp durmuşlardı. Sonunda bu yüzden tâ temelinden sarsılan ev, günün birinde çöküp yıkılıvermişti.

Sonra bir şey daha vardı : Başrahip, Notre-Dame Kilisesinin büyük kapısına karşı da acayip bir ilgi gösteriyordu. Bu kapı, vaktiyle, Paris piskoposu Guillaume tarafından taş üzerine yazılmış bir büyü kitabını andırıyordu. Şeytanla cehennemi anımsatan bu kapı da gerçekten, yapının geri kalan bölümüyle çelişki halindedir. Hattâ bunu yaptığı için belki piskopos Guillaume da cehennemlik olmuştur.

Başrahip, kilisenin önündeki geniş merdiven sahanlığının parmaklığına oturuyor, saatlerce büyük kapının üzerindeki oymaları, kenarındaki heykelleri seyrediyordu. Bazan, devrilmiş fenerleriyle çılgın bâkireleri, bazan düzgün lâmbalarıyla uslu bâkireleri seyrediyordu. Bazan da sol kapının üstündeki karga heykeline gözünü dikip bu karganın, kilisenin içinde hangi esrarlı noktaya baktığını kestirmeye çalışıyordu. Belki feylesoftaşı Nicolas Flamel'in evinin bodrumunda değil de, kilisenin bir yerinde saklıydı.

Görüldüğü gibi o çağda Notre-Dame Kilisesi birbirine hiç benzemeyen iki adam tarafından, yine birbirine ben-

rmeyen iki apayrı tarzda sevilmekteydi. Bu adamlardan biri Başrahip Claude Frollo, öteki Quasimodo idi. İçgüdüsüne bağlı, yabanî bir yarım-insan olan Quasimodo kiliseyi güzelliği, heybeti her yanında yükselmekte olan mimari ve sanat ahengi yüzünden sevmekteydi. Bilgisi, tutkulu bir muhayyilesi olan Claude Frollo ise kiliseyi taşıdığı anlam, gizlediği efsane yüzünden sevmekteydi. Kilisenin önyüzündeki heykeller, sanki ilk metnin üzerine yazılmış ikinci bir metin gibiydi. Bunların muhakkak ki gizli bir anlamı vardı. Yani kısacası, Başrahip kiliseyi onun gizlediği ve insan zekâsını sonsuza dek meşgul edecek olan bilmece için sevmekteydi.

Sonra bir şey daha vardı : Başrahip, çan kulelerinden Grève Alanı'na bakant üzerinde, çanların durduğu kafesin hemen yanıbaşında kendisine ufak bir oda yaptırmıştı. Söylendiğine göre bu gizli odaya hiç kimse, hattâ —Frollo'nun iznini almadan— piskopos bile giremiyordu. Yine söylendiğine göre, bu odayı ilk kez oraya, karga yuvaları arasına yaptıran Piskopos Hugo de Besançon'du. Eskiden onun bu odada birtakım büyülerle şuna-buna zarar verdiği söylenirdi. Odada neler bulunduğunu kimse bilmiyordu. Yalnız, bu küçük odanın, kulenin arkasına bakan ufak bir penceresi vardı. Kimi geceler aşağıdan bakıldığı zaman bu pencerede kısa ve düzenli aralarla kızıl bir ışığın görünüp kaybolduğunu, sonra yine göründüğünü görenler olmuştu. Bir çoğalıp bir azalan, acayip bir ışıktı bu : Bir körüğün işlemesiyle azalıp çoğalıyor gibiydi. Sonra bu lâmbanın değil de, bir alevin ışığıydı galiba. Karanlığın içinde bu denli yükseklikte bu ışık acayip bir etki yaratıyordu. Bunu gören komşu kadınlar : «Hah,» diyorlardı. «Başrahip yine ateşi körüklemeye başladı, yukarıda yine cehennem ateşi yanıyor!»

Fakat bunlar, muhakkak büyücülük yapıldığı hakkında pek esaslı bir kanıt olamazdı. Ama, herkes yine : «Ateş

olmayan yerden duman çıkmaz,» diye düşünüyordu. Bu yüzden Başrahibin oldukça korkunç biçimde adı çıkmıştı. Yalnız, şunu söylemek yerinde olur ki, Başrahip gizli ilimlerin, ölüleri kullanarak fala bakmanın, büyücülüğün, hattâ en hafif biçiminin bile başdüşmanı geçiniyordu. Bu belki de bir hırsızın içten veya yapmacık olarak : «Hırsız var!» diye bağırması gibi bir şeydi ama, meslekdaşları Başrahibi gizli ilimlerle uğraşan, böyü yapan bir kimse sayıyorlardı. Halk da olup bitenlerin farkındaydı : Az-çok sezgi sahibi bir kimse, Quasimodo'nun şeytan, Claude Frollo'nun da büyücü olduğunu hemen anlardı. Açıkça belliydi ki, çancı, belirli bir süre boyunca Başrahibe hizmet edecek, sonunda ruhu onun egemenliği altına girecekti. Onun için, Başrahip çok sofu, ciddî, sade bir yaşam sürmekle birlikte, halk tarafından pek tutulmuyordu. Hele sofu kadınların en tecrübesizi bile onun büyücü olduğunu sanmaktan geri durmuyordu.

Yaşlandıkça Başrahibin bilgi hazinesinde nasıl gedikler, uçurumlar açıldı ise, yüreğinde de öylece uçurumlar belirmişti. Nitekim, her zaman çatık kaşlı, asık yüzlüydü. Sonra, geniş alnı niye böyle dazlaktı, başını niye hep eğik tutuyordu, göğsü niye ikide-bir uzun iç çekişlerle kalkıp inmekteydi? Kaşları toslamaya hazır iki boğa gibi birbirine yaklaşarak çatılırken, tam o sırada hangi gizli düşünce yüzünden, dudaklarında bu denli acı bir gülümseyiş beliriyordu. Başında kalmış olan saçlar neden kırlaşmıştı? Bazan bakışlarında beliriveren o içten gelme ateş neydi? O ateş ki, gözünü, bir fırının duvarı üzerinde açılmış bir deliğe benzetiyordu.

İşte, rahibin için-için bir şeylerle uğraştığını gösteren bu belirtiler bu hikâyenin geçtiği dönemde en yüksek derecesine varmıştı. Koroda ilâhi okuyan çocuklardan biri kaç kez kilisede Başrahiple karşılaştığı zaman, bakışındaki aca-

yıp parıltıyı görerek korkup kaçmıştı. Çoğu zaman, âyinler sırasında Başrahibin yanında oturan herhangi bir kimse, dualar veya ilâhiler okunurken onun ara yerde anlaşılmaz, garip başka bir takım sözler söylediğini işitmişti. Papazların çamaşırlarını yıkayan çamaşırcı kadın da, çoğu kez Başrahibin cübbesi üzerinde tırnak izleri, kasılmış parmak izleri görmüştü.

Beri yandan, Başrahip günden güne daha ciddî, daha sert tavırlar takınıyordu. Kilisedeki ödevini ise herkese örnek olacak biçimde, canla-başla yerine getirmekteydi. Hem mesleği, hem de yaradılışı dolayısyle kadınlardan daima uzak durmuştu. Onlardan tiksinir gibi bir hali vardı. İpekli bir kadın fistanının sadece hışırtısını duysa, cübbesinin kukuletesini hemen gözlerinin üstüne indiriveriyordu. Hattâ 1481'de Kralın kızı keşişlerin oturdukları manastırı ziyarete geldiği zaman içeriye girmesine Başrahip engel olmuştu. Piskopos eski kitaplardan bölümler okumuş, daha neler yapmış, Başrahibi bir türlü yola getirememişti.

Sonra, Başrahibin Çingene kız ve kadınlarına beslemekte olduğu tiksintinin de son zamanlarda artmış olduğu seziliyordu. Piskoposun, Çingene kadınlarının kilisenin önündeki meydanlıkta tef çalıp oynamalarını şiddetle yasak eden bir buyruk çıkarmasını istemişti. Beri yandan da dinî mahkemenin eski evrakını karıştırıyor, tekeleri, dişi domuzları veya keçileri kullandıkları için asılarak veya yakılarak ölmeğe mahkûm olan kadınlı-erkekli büyücüler hakkında dosyalar düzenliyordu.

VII

SEVİLMEYEN İKİ KİŞİ

Dediğimiz gibi Başrahiple çancı, kilisenin dolaylarında oturan halkça pek az sevilmekteydi. Claude Frollo ile

Quasimodo çoğu zamanlar yaptıkları gibi birlikte sokağa çıkıp, efendi önde, uşağı arkada, Notre-Dame Kilisesinin bulunduğu mahallenin serin, dar ve loş sokaklarında ilerledikleri zaman, arkalarında epey kötü veya alaylı sözler söyiendiği oluyordu.

Claude Frollo arada-bir yaptığı gibi başı havada ve dik olarak yürüdüğü, çatık ve hemen hemen azametli diyebileceğimiz alnını kendisiyle eğlenmeye yeltenenlere gösterdiği zaman, kimsede ağzını açacak hâl kalmıyordu, ama yine de, tıpkı baykuşların peşine takılan serçe kuşları gibi, onların arkasından da gelenler eksik olmuyordu.

Kimi zaman sinsi bir çocuk, bir temiz dayak yemeyi göze alıp gidiyor, Quasimodo'nun kamburuna iğne batırıyordu. Kimi zaman da fazla hoppa, açık-saçık bir kız gidip Başrahibin cübbesine sürtünüyor, peşi-sıra alaylı bir şarkı söylüyordu. Başka sefer, bir evin sundurmasındaki gölgelikte, merdivenlere oturmuş buruşuk, sıska kocakarılar, Başrahiple çancı geçerken homurdanıyorlar, Başrahibin işiteceği kadar yüksek sesle: «Arkadaki herifin vücudu nasıl eciş-bücüşse, öndeki herifin de ruhu öyle!» diyorlardı. Ya da sokakta kaydırak oynayan öğrencilerle haylaz çocuklar, onlar geçerken oyunlarını bırakıp alay ediyorlar, arkalarından bağırıyorlardı.

Fakat çoğu zaman Başrahiple çancı bu küfürleri, alayları fark bile etmiyorlardı. Çünkü Quasimodo bu sevimli sözleri işitemeyecek kadar sağırdı. Başrahip ise, düşlere dalmış olduğu için, dünya yıkılsa farkında olamazdı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I

PARİS VALİSİ

1482 yılında Robert d'Estouteville adındaki kişi, cidden mutlu bir insan sayılabilirdi : Şövalye rütbesini haizdi, Beyne eyaleti Beyiydi, Marche'daki Yvri ve Saint-Andry Baronu idi. Kralın danışmanı ve mabeyincisiydi. Bundan tam onyedi yıl önce, yani kuyrukluyıldızın göründüğü yıl, tamtamına 7 Kasım 1465'te Kral ona Paris Valiliğini de vermişti. 82 yılında bütün bu rütbelere, unvanlara sahip olmak, doğrusu pek olağanüstü bir şeydi. Tam onyedi yıl, krallığın belli-başlı mevkilerinde türlü değişiklikler olmuş, fakat Robert d'Estouteville hep olduğu yerde kalmıştı. Bir kere Paris Valisi olmuştu ya, bunu hiç bırakmak niyetinde değildi artık. Bu mevkiye dört elle sarılmış, yapışmış, onunla tekvücut haline gelmişti. Oysa, Kral XI. Louis adam değiştirmeyi hastalık haline getirmişti.

Bu kuşkucu, muzip ve çalışkan hükümdar, sık sık bir adamı bir mevkiden alıp, yerine başkasını geçirmekle, kendi saltanatının sürekliliğini, esnekliğini sağlamaya çalışıyordu. Robert d'Estouteville işte tüm bu değişikliklere karşın, hep yerinde kalmıştı.

Bu yetmiyormuş gibi, bizim akıllı şövalye, görevinin babadan evlâda geçer şekle konmasını da sağlamıştı. Bu yüzden de, Kralın yaveri olan oğlu Jacques d'Estouteville'in adı da, iki yıldan beri, Paris Vilâyeti memur kütüğünün en başında, babasının adıyla yan yana görünmekteydi. Bu, az görülen, pek büyük bir onurdu doğrusu! Şu da var ki, Robert d'Estouteville iyi bir askerdi, halkın isteklerine karşı hep Kralın haklarını savunmuştu. Sonra, Kralın hassa alayının komutanı olan Tristan l'Hermite'in de yakın dostuydu.

Bu koşullar altında şövalyenin çok tatlı ve hoş bir yaşam sürdüğü kolayca anlaşılır. Bir kere, çok dolgun bir maaşı vardı. Üstelik, vilâyet hukuk ve cinayet mahkemelerinin harç gelirleri de bu maaşa ekleniyordu. Ayrıca, küçük olmakla birlikte yine de epey yekûn tutan daha başka gelirleri vardı.

Bütün bu nimetlere şunları da eklemek yerinde olur: Robert d'Estouteville süslü-püslü elbiseler giyerek Paris kentinde, yanında maiyeti, atla dolaşıyordu. Kentin asayişini sağlamakla görevli çavuşlarla sürü sürü memur, müdür, zindancı, atlı çavuşlar, sopalı çavuşlar ve daha birçok kimseler hep onun emri altındaydı.

Bunun dışında yargıç sıfatıyla karar vermeye, işkence yaptırmaya, adam astırmaya, sürgüne yollamaya da yetkisi vardı. İşte Robert d'Estouteville sabahtan akşama dek hem cezaevi, hem mahkeme görevi yapan Büyük Kasır'da kararlar verdikten sonra evine giderek günün yorgunluğunu çıkarıyordu. Robert d'Estouteville ayrıca Kralın mahkemelerinde de söz sahibiydi. Nice büyük adamlar, başlarını cellâda teslim etmeden, onun elinden geçmişlerdi.

Dediğimiz gibi, hayatta mutlu olmak iiçn Robert d'Estouteville'in hiçbir şeyi eksik değildi. Fakat gelin görün ki, bu adam, 7 Ocak 1482 gününün sabahı, yataktan çok asık bir suratla, çok büyük bir öfkeyle kalkmıştı. Bu öfke ne-

den ileri geliyordu? Bunu kendisi de söyliyecek halde değildi. Acaba havanın kapalı olmasından mıydı? Yoksa pencerenin önünden geçen, bellerine şarap şişeleri, yiyecek torbaları asılı birtakım serserilerin kendisiyle alay etmiş olmalarından mı? Yoksa, tahta çıkacak olan Kral VIII. Charles'ın, Vilâyet gelirlerinden her yıl yüzyetmiş altın keseceği şimdiden içine doğmuştu da bunun için mi kızgındı? Artık burasını okuyucu arayıp bulsun. Bizim bildiğimiz tek şey, kendisinin o sabah öfkeli olduğuydu, o kadar.

Zâten o gün, bir bayramın ertesiydi. Böyle günlerde herkesin canı sıkılır. Hele yargıçların canları herkesten çok sıkılır. Çünkü onlar üstelik, Paris'te kutlanan bu bayramın, mecazî ve gerçek anlamda, tüm pisliklerini temizlemekle de ödevlidirler.

Sonra, Robert d'Estouteville'in o gün Büyük Kasır'daki duruşmalarda bulunması da gerekiyordu. Şurası da kesindir ki yargıçlar, duruşmaya çıkmak için hep öfkeli oldukları günleri seçerler. Böylelikle Kral, yasa ve adalet adına, bu öfkeyi hep birinden çıkarmak yolunu rahatça buluverirler.

Fakat duruşma o henüz gelmeden başlamıştı. Robert d'Estouteville'in hukuk ve cinayet mahkemeleriyle özel mahkemedeki yardımcıları, âdet olduğu üzere, onun adına dâvalara bakmaya başlamışlardı. Sabahın saat sekizinden beri kadınlı-erkekli kırk, elli kişi, Robert d'Estouteville'in yardımcısı Florian Bardebienne'in hukuk ve cinayet dâvaları için rastgele verdiği saçma-sapan kararları büyük bir neşe içinde dinliyordu.

Mahkeme salonu küçüktü, basık tavanlıydı. Dipte, krallığın simgesi olan zambak çiçekleriyle süslenmiş bir masa, bu masanın arkasında da oymalı meşe ağacından büyük bir koltuk duruyordu. Robert d'Estouteville'in olan bu koltuk boştu. Onun yanında yardımcısı Florian Barbedienne'in is-

kemlesi vardı. Masanın önünde ve aşağıda zabıt kâtibi oturmuş, harıl-harıl bir şeyler yazmaktaydı. Kapının ve masanın önünde de üzerlerinde beyaz birer haç bulunan mor harmanileriyle bir sürü mahkeme çavuşu durmaktaydı. Ayrıca iki çavuş da masanın arkasındaki alçak, kapalı bir kapı önünde nöbet beklemekteydiler. Salonun tek penceresinden içeriye giren soluk ışık tâ dipte oturan yargıcın asık suratını aydınlatıyordu.

Florian Bardebienne de asık suratlı bir yargıçtı ha. Müsaadenizle onu size biraz tanıtalım: İki dosya yığını arasında masanın başına oturmuş, dirseklerini masaya dayamıştı. Başı, beyaz kuzu derisinden kürküne gömülmüştü. Beyaz kaşları da bu kürkün bir parçasıydı sanki. Yüzü sert ve kırmızıydı. Gözlerini kırpıştırıyordu. Şişman yanakları kendisine pek heybetli bir eda vermekteydi.

Yalnız, işin felâketine bakın ki, yargıç yardımcısı sağırdı. Bununla birlikte yine de istinafı, temyizi olmayan, hale, şarta uygun hükümler veriyordu. Ama, şu da var ki, bir yargıcın sadece dinliyormuş gibi yapması da yeterlidir. Bizim sayın yargıç da, iyi bir adaletin bu ana-koşulunu çok iyi yerine getiriyordu. Çünkü dikkatinin, herhangi başka bir gürültü yüzünden dağılmasına olanak yoktu çünkü.

Zâten dinleyiciler arasında bir kişi vardı ki, yargıç yardımcısının hiçbir davranışını gözden kaçırmıyordu. Bu, bir gün önce Deliler Bayramı kutlanırken epey yaramazlıklar yaptığını gördüğümüz Jehan Frollo, yani Notre-Dame Kilisesi Başrahibinin kardeşiydi. Bu çapkını, okulda hocanın kürsüsünün önü hariç, nerede ararsanız bulurdunuz.

Jehan Frollo'nun yanında, arkadaşı Robin Poussepin oturmaktaydı. İkisi de yapılan duruşmaları gülüşerek izliyorlar, ayrıca aralarında alçak sesle konuşuyorlardı. O sırada ortalık karışır gibi oldu. Çavuşlarda bir kımıldanma görüldü.

Iehan Frollo arkadaşını dürterek: «Ne o yahu?» dedi, «Ihtiyarlı bir konuk geliyor galiba. Baksan-a, tüm çavuşlar, mübaşirler av köpeği gibi fermaya kalktılar. Kim olsa gerek bu? Ay! dünkü herif yahu! Hani Delibaşı seçilen kambur, topal, tek gözlü adam var ya, işte o! Yani Notre-Dame kilisesinin çancıbaşısı Quasimodo!»

Gerçekten de içeriye getirilen oydu.

Eli, ayağı sımsıkı bağlanmış, etrafını nöbetçiler çevirmişti. Fakat Quasimodo'nun halinde, tavrında, bu kadar ihtiyat önlemlerini haklı gösterecek olağanüstü bir taraf yoktu. Suratı asıktı, sesini çıkarmıyor, sâkin sâkin oturuyordu. Yalnız, arada-bir tek gözüyle ellerindeki, ayaklarındaki bağlara ters ters, öfkeli öfkeli bakmaktaydı.

O da bütün sanıkların yaptıkları gibi çevresine bakındı. Fakat bakışları o kadar sönük, o kadar uykuda gibiydi ki, kadınlar parmaklarıyla onu birbirine gösterip gülmekten ileri gitmediler.

Beri yandan da yargıç yardımcısı Florian Bardebienne, zabıt kâtibinin kendisine uzattığı dâva dosyasını dikkatle inceledi. İnceledikten sonra bir süre düşündü. Her suçluyu sorguya çekmeden bu ihtiyat önlemlerine başvurur, dosyayı inceliyerek suçlunun adı-sanı, işi-gücü, işlediği suç gibi şeyler hakkında bilgi edinir, sanığın vereceğini bildiği cevaplara kendisi de cevaplarını önceden hazırlardı. Böylelikle, sorgu işini, sağırlığını pek belli etmeden sona erdirmiş olurdu. Bir körün köpeği neyse, dâva dosyası da yargıç yardımcısı için oydu. Sağırlığı yüzünden bazan hiç ilişkisi olmıyan sözler söylediği, ya da anlaşılmaz bir sual sorduğu olurdu. Fakat bunu kimileri yargıcın kafalı bir adam oluşuna, kimileri de aptal bir adam oluşuna yorarlardı. Her iki halde de yargıçlık mesleğinin onuruna halel gelmiş olmuyordu. Bir yargıcın sağır diye adı çıkmaktansa, aptal ya da kafalı bir adam diye adı çıkması, şüphesiz ki daha iyidir çünkü.

Onun için, yargıç yardımcısı Florian Bardebienne de sağırlığını herkesten bucak bucak gizliyordu. Bunu öteden beri o denli iyi becermekteydi ki, bazan kendisinin bile, sağır olmadığı gibi bir hayale kapıldığı oluyordu. Zâten bu, sanıldığından çok daha kolay bir şeydir. Nitekim tüm kamburlar başlarını dik tutarak yürürler. Tüm kekemeler nutuk çekmeye meraklıdırlar. Tüm sağırlar alçak sesle konuşurlar. Florian Bardebienne'e gelince, o kendisini kulağı biraz ağır işitir sayıyordu, o kadar.

Quasimodo'nun dosyasını iyice inceledikten sonra, başını arkaya attı, gözlerini yarı kapadı. Böylelikle haline, tavrına daha heybetli, daha tarafsız bir eda vermek istedi. Fakat bu yüzden hem kör, hem sağır oldu. Zâten bir yargıç kör ve sağır olmadıkça mükemmel bir yargıç sayılmaz. İşte Florian Bardebienne de tam yargıçlara yaraşan bu tavrı takındıktan sonradır ki, sanığı sorguya çekmeye başladı :

— «Adın ne?»

Yalnız o anda da ortaya, yasada yazılı olmayan bir durum çıkıverdi Gerçekten de yasa, bir sağırın başka bir sağırı sorguya çekmesi halini öngörmemişti!

Quasimodo kendisine sorulan suali duymamış olduğu için hiç aldırmadı, yanıt vermedi. Gözlerini dikip yargıca bakmaya devam etti. Sağır olan ve sanığın da sağır olduğunu bilmeyen yargıç, Quasimodo'nun cevap verdiğini sandı. Zâten tüm sanıklar da böyle yapmazlar mıydı? Onun için o da sorgusuna devam etti :

— «Pekâlâ! Kaç yaşındasın?»

Quasimodo bu soruya da yanıt vermedi. Fakat yargıç onun yanıt verdiğini sanarak ekledi :

— «Şimdi de, ne iş yaparsın, onu söyle bakalım.»

Quasimodo hep susmaya devam ediyordu. Beri yandan, dinleyiciler aralarında fısıldaşmaya, birbirlerine bakışmaya başlamışlardı.

Yargıç yine istifini bozmaksızın bir süre bekledikten sonra, sanığın üçüncü sorusunu da cevaplamış olduğunu sanarak devam etti :

— «Anlaşıldı, anlaşıldı. Şimdi de suçun neymiş, ona bakalım : İlk olarak, geceleyin rezalet çıkarmışsın. İkinci olarak, deli bir kadına saldırıp uygunsuz davranışlarda bulunmuşsun. Üçüncü olarak da, Kralımız Efendimizin maiyetine memur okçu askerlere karşı gelip kafa tutmuşsun. Bunlara ne diyeceksin bakalım?» Sonra zabıt kâtibine sordu : «Kâtip, sanığın bundan önce söylediklerini zapta geçirdin, değil mi?»

Bu saçma soru karşısında, zabıt kâtibinden dinleyicilere kadar, herkes gülmeye başladı. Bu öyle yaman, öyle çılgınca, öyle çabuk yayılıp genişleyen bir gülüşmeydi ki, iki sağır da ister istemez bunun farkına vardılar. Quasimodo kamburunu yükselterek küçümser bir eda ile dinleyicilerden yana döndü. Yargıç Florian da onun gibi şaşırmıştı. Aynı zamanda dinleyicilerin, sanığın verdiği ipsiz sapsız bir yanıta güldüklerini sandı. Çünkü sanığın küçümser bir tavır takındığını da görmüştü. Bunun üzerine Quasimodo'ya öfke ile çıkıştı :

— «Bana bak, rezil herif? Verdiğin bu yanıt yüzünden darağacını boylarsın ha! Karşında kim var, biliyor musun?»

Fakat yargıcın bu çıkışması dinleyicilerin kahkahalarını elbette yatıştıramadı. Üstelik, o kapalı kapının önünde aptal aptal duran iki çavuşa kadar herkes, daha çok gülmeye başladı. Quasimodo ciddiyetini korudu. Bunun nedeni de açıktı : Çevresinde olup bitenlerin farkında değildi. Yargıç gittikçe daha çok öfkeleniyordu. Aynı eda ile söze devam etmenin uygun düşeceğine hükmetti. Böylelikle sanığı korkutacağını, bu korkunun dinleyicileri etkiliyerek onları saygılı davranmaya iteleyeceğini umuyordu.

— «Demek bu suçları işledikten sonra, üstelik bir de yargıca hakarette bulunuyorsun ha?»

Daha konuşmayı sürdürecekti ama, dipteki alçak kapı birdenbire açıldı, içeriye Vali girdi.

O salona girince yargıç yardımcısı Florian susmadı, olduğu yerde yarı-dönerek ve Quasimodo yerine Valiye hitabederek sözlerine devam etti :

— «Efendimiz, şu sanık adalete hakarette bulundu, kendisini gerektiği gibi cezalandırmanızı arz ve rica ediyorum.»

Sonra da, soluk soluğa, yerine oturdu, alnından düşüp önündeki kâğıtları ıslatan nohut gibi terleri silmeye başladı. Robert d'Estouteville kaşlarını çattı. Quasimodo'nun dikkatini çekmek için öyle sert, öyle anlamlı bir hareket yaptı ki, zavallı sağır bunu anlar gibi oldu.

Vali öfkeli bir tavırla ona : «Ne yaptın da buraya geldin bakalım, serseri?» diye sordu.

Zavallı adamcağız : «Galiba bana adımı soruyor,» diye düşündü, içine gömüldüğü sessizlikten vazgeçerek gırtlaktan gelen, kısık bir sesle : «Quasimodo,» dedi.

Yanıt soruya o denli uygunsuz düşmüştü ki, dinleyiciler yine deli gibi, kahkahayla gülmeye başladılar. Bunun üzerine Robert d'Estouteville öfkeden kıpkırmızı oldu.

— «Benimle de mi alay ediyorsun, edepsiz herif?» diye bağırdı.

Bu kez de Quasimodo, kendisine : «Ne iş yapıyorsun» diye sorduğunu sanarak yanıt verdi : «Notre-Dame Kilisesinde çancıbaşıyım.»

Dediğimiz gibi, vali o sabah solundan kalkmıştı. Bu saçma cevaplar karşısında öfkesi daha da arttı :

— «Demek çancıbaşısın sen, öyle mi? Ben sana bir - temiz meydan dayağı attırayım da, çancıbaşılık nasıl olurmuş, gör bakalım!»

Quasimodo yine istifini bozmadan : «Eğer yaşımı sormıyorsanız, galiba bu yaz yirmibirimi dolduracağım,» dedi.

Bu kadarı da fazlaydı doğrusu! Vali artık kendini tutamadı :

— «Hâlâ alay ediyorsun ha?» diye bağırdı. Sonra sopalı çavuşlara dönerek : «Çavuşlar,» dedi, «bu herifi alıp Grève Alanı'ndaki işkence kulesine götürün. Orada ona birer temiz sopa çekin, bir saat süreyle halkın önünde döner direğe bağlayıp herkese gösterin de aklı başına gelsin. Sonra, bu verdiğim karar münadi vasıtasıyle ahaliye ilân edilsin. Münadinin yanı-sıra dört tane de borazancı bulunsun!»

Bunun üzerine zabıt kâtibi hemen kararı yazmaya koyuldu.

Üniversite öğrencisi Jehan Frollo da büzüldüğü köşeden : «Gördün mü bak, karar dediğin böyle olur işte!» diye bağırdı.

Vali yine dönüp kıvılcımlar saçan gözlerini Quasimodo'nun üzerine dikti :

— «Galiba bu herif kararla alay da ediyor,» dedi. «Kâtip, karara bunun için de oniki akçe para cezası ekle!»

Karar birkaç dakika içinde yazıldı. Metin sâde ve kısa idi. Zâten XVI. yüzyıla kadar mahkeme kararları hep böyle açık, çabuk ve anlaşılır bir tarzda yazılırdı. Birkaç satır yazıdan sonra da çarkla işkence, darağacı veya taş kulede halka gösterme cezası hükümlünün karşısına çıkıverirdi.

Zabıt kâtibi kararı valiye uzattı, o da altına mühürünü bastı. Sonra öbür mahkeme salonlarını dolaşmak için dışarıya çıktı. O gün onun bu öfkeli hali yüzünden Paris zindanlarına çok kişi girmiş olsa gerektir. Jehan Frollo ile arkadaşı Robin Poussepin hâlâ bıyık altından gülmeyi sürdürüyorlardı. Quasimodo ise aldırmaz ve şaşkın bir tavırla çevresine bakınmaktaydı.

Yargıç yardımcısı Florian Bardebienne de kararı imzalamak için almış, okumaya başlamıştı. Bu arada zabıt kâtibi

birdenbire zavallı hükümlüye karşı bir acıma duydu. «Belki adamcağızın cezasını biraz indirtebilirim,» diye düşünerek yargıç yardımcısının kulağına olabildiğince yaklaştı, ona Quasimodo'yu göstererek : «Sayın yargıç, bu adamcağız sağır,» dedi.

Yargıç yardımcısı Florian'ın, hükümlünün de kendisi gibi sağır olduğunu öğrenince belki de zavallının lehine olarak yumuşayacağını sanıyordu. Fakat, dedik ya, Florian Bardebienne'in, sağırlığının farkedilmesine aldırdığı yoktu. Sonra, öylesine sağırdı ki, zabıt kâtibinin kendisine söylediklerinin tek kelimesini anlamadı. Ama yine de onun söylediklerini işitmiş görünmek istedi :

— «Ha! Öyleyse iş değişti. Bak ben bunu bilmiyordum. O zaman onu teşhir direğinde bir saat daha fazla tutsunlar.»

Sonra da, zabıt kâtibinin bu yeni biçime göre değiştirdiği kararın altına imzasını attı.

Robin Poussepin nedense Quasimodo'ya hınç besliyordu :

— «Oh olsun,» dedi, «herkesi itip kakmak ne demekmiş anlasın kerata!»

II

FARE DELİĞİ

Şimdi okuyucu izin versin de, onu alıp birlikte Grève Alanı'na götürelim. Hatırlarda olduğu üzere bu alandan Gringoire ile birlikte Esmeralda'nın peşine takılmak için ayrılmıştık.

Sabahın saat onu. Ortalıkta herşey, bir gün öncesinin bayram olduğunu gösteriyor. Kaldırım taşlarının üzerinde

toplar, kurdeleler, paçavralar, sorguç tüyleri, meşalelerden akan balmumu damlaları, halka verilen şölenin artıkları sürünüyor. Birçok kimseler alanda dolaşarak donanma ateşinden arta-kalan yarı yanmış odunları ayaklarıyla itiyorlar, Direkli Ev'e hayran hayran bakıyorlar, bir gün önce duvarlara asılmış, şimdi ise kaldırılmış süslü perdeleri, halıları özlemle anıyorlar ve işin tadını son bir kez daha çıkarmak için, şimdi duvarlardaki boş çivilere bakıyorlar. Şarap ve bira satıcıları kalabalık arasında fıçıları yuvarlıyorlar. Birkaç kişi telâşlı telâşlı gidip geliyor. Esnaf, dükkânlarının önüne çıkmış, birbirine sesleniyor, sohbet ediyor. Dünkü şenlik, elçiler, Coppenole, Delibaşı herkesin ağzında. Herkes tuhaf bir şeyler anlatıp kahkahayı basıyor. Bu arada dört tane atlı çavuş gelerek işkence kulesinin dört yanında yer alınca, alana dağılmış olan halkın büyük bölümü bir suçlunun cezalandırılacağını anlayıp seyretmek için, bunların çevresinde toplanıyor.

Okuyucu, alanın her yanında olup biten bu canlı ve gürültülü sahneleri gördükten sonra, yarı-Gotik, yarı-Roma tarzı Direkli Ev'e bakışlarını çevirse, bu evin ön yüzünün köşesinde cildi yaldızlı, kocaman bir dua kitabı görecektir. Ortaçağ'da sokak köşelerine böyle dua kitapları yerleştirmek, önlerine, geceleri de okunabilsin diye, mum dikmek âdetti. Bu kitabın bulunduğu yerin üstünde, kitabı da, onu okuyacak olanları da yağmurdan korumak için bir sundurma, kitabın durduğu yerin önünde de, hırsızlar çalmasınlar diye, bir parmaklık vardı. Fakat, bu parmaklık kitabı okuyacak kimsenin elini içeriye sokup sayfaları çevirebilmesine olanak verecek biçimde aralıklıydı. Bu dua kitabının yanında alana bakan dar, kemerli bir pencere vardı. Pencere birbirine çapraz iki demir çubukla kapatılmıştı. Evin kalın duvarına oyulmuş olan pencereden, bunun gerisindeki kapısız odaya biraz hava ve ışık girebiliyordu. Önündeki kalabalık, gürültülü alanın aksine olarak, bu evin çok iç ka-

rartıcı, sessiz bir hali vardı. Alanın gürültüsü ve kalabalığı bu sessizliği, bu iç karartıcılığı daha da belirli hale sokuyordu.

Bu küçük oda Paris'te belki üçyüz yıldan beri ün salmıştı. Evin sahibi olan Bn. Rolande de La Tour-Roland, babası Haçlı seferlerinde ölünce onun yasını tutmaya başlamış, sonra da evinin duvarı içinde bu küçücük odayı yaptırarak onun içine kapanmıştı. Odanın kapısı duvarla örülmüş, açık olarak yalnız bir pencere bırakılmıştı. Zavallı kadın saray gibi evinden çıkıp bu odaya kapanmış, evini ve servetini yoksullara bağışlamıştı. Yaz-kış hep bu daracık odada kalıyordu. Biçare yaşlı kadın bu mezar gibi yerde tam yirmi yıl ölümü beklemişti. Bir yandan da ölen babası için gece-gündüz dua etmiş, toprak üstünde uyumuştu. Odada, başını yastık diye koyabileceği bir taş bile yoktu. Kadıncağızın sırtında giysi olarak eski, kara bir çuval vardı. Yoldan gelip geçenlerin penceresi önüne koydukları ekmekle suyu yiyip içerek yaşıyordu. Böylelikle varını yoğunu yoksullara bağışladıktan sonra, kendisi sadaka ile geçinir hale düşmüştü.

Bn. Rolande ölüp de, sahibi bir mezara gömülmeden, burasını yaslı annelere, dullara, kızlara vakfetmişti. Böylelikle, büyük bir acı yüzünden diri diri gömülmek ve başkaları, ya da kendileri için bol bol dua etmek, yahut çile doldurmak isteyenler burada kalabileceklerdi. Bn. Rolande öldüğünde, yoksul halk cenazesini büyük bir törenle, gözyaşları içinde kaldırmış, bu mübarek kadının arkasından hayır dualar etmişti. Belediye de bu iyi yürekli kadının anısını sonsuza dek yaşatmak için, buraya herkese açık bir dua kitabı yerleştirmişti. Bu sayede gelip geçenler burada dua etmek için bir süre duruyorlar, dua ederken sadaka vermeyi akıl ediyorlardı. Bn. Rolande'dan sonra bu odaya kapanmış olan yaşlı kadınlar da, büsbütün unutulmaktan, aç-biilâç ölmekten böylece kurtulmuş oluyorlardı.

Zâten Ortaçağ kentlerinde bu mezarı andıran yerlere oldukça sık rastlanabilirdi. Çoğu zaman en işlek bir sokakta, çarşı-pazar gibi en kalabalık ve gürültülü bir yerin tam ortasında, hemen hemen atların ayakları, arabaların tekerlekleri altında böyle kapısı duvarla örülmüş, penceresine demir parmaklık takılmış bir odaya rastlanıyordu. Bu, yerine göre bir bodrum, bir kuyu, bir hücre de olabiliyordu. Kendi arzusuyla kendini çile çekmeye adamış zavallı bir insan burada ölünceye dek gözyaşı döküyor, gece-gündüz dua ediyordu.

Bu korkunç hücre evle mezar, kentle mezarlık arasında bir köprü gibiydi. Bugün böyle acayip bir manzara bizde türlü düşünceler, duygular uyandırabilir ama, o zamanlar halk böyle bir şeyi fark etmez, böyle bir manzaraya aldırmaz görünürdü. Halk bu çeşit bir özveriye kuşkusuz saygı gösteriyordu ama, çekilen acıların, ıstırapların pek derinine varmıyor, bu yüzden kendini pek fazla acıma duygusuna kaptırmıyordu. Bazı kimseler zavallı çilekeşe zaman zaman biraz yiyecek getiriyorlar : «Acaba hâlâ yaşıyor mu?» diyerek pencere gibi delikten içeriye bakıyorlardı.

İçerideki kadının adını sanını, orada kaç yıldan beri böyle dirî diri gömülü olduğunu pek bilen yoktu. Bir yabancı çıka-gelip de bu mahzende çürümekte olan canlı cenaze hakkında çevreye bir şeyler sorsa, konu-komşu sadece : «Dünyasından geçmiş, çilekeş bir zavallıdır o,» deyip geçiyordu.

Paris'te bu hücrelerden epey vardı. Bunların hemen hepsi doluydu. İçindekiler Tanrı'ya dua edip çile doldurmakla meşguldüler.

Grève Alanı'ndaki bu daracık hücre de hiçbir zaman boş kalmamıştı. Bn. Rolande'in ölümünden sonra burasının, pek seyrek olarak, bir veya iki yıl boş kaldığını anımsıyanlar vardı. Birçok kadınlar bu hücreye kapanarak ölen ana-

babalarının, sevgililerinin arkasından ömürlerinin sonuna dek ağlamışlar, işledikleri günahlar için tövbe-istiğfar etmişlerdi. Paris halkı öteden beri fesattır ve üstüne vazife olmayan şeylere çoğu zaman burnunu sokar. Onun için halk alaycı bir eda ile, buraya dulların pek rağbet etmediklerini söylüyordu!

III

BİR MISIR ÇÖREĞİNİN HİKÂYESİ

Bu hikâyenin olup bittiği sırada da sözünü ettiğimiz hücrede bir insan vardı. Okuyucu bunun kim olduğunu öğrenmek istiyorsa, Grève Alanı'ndan geçmekte olan kendi halinde üç kadının aşağıya aktaracağımız konuşmalarına kulak kabartmalıdır.

Bu kadınlardan ikisi Paris'in yerlileri gibi giyinmişlerdi. Kılıklarından bunların hali-vakti yerinde birer esnaf veya tüccar karısı oldukları belliydi. Parmaklarında yüzük, boyunlarında altın haç yoktu ama, yoksulluktan değil de, para cezası vermekten korktukları için böyle yapmışlardı. Çünkü Ortaçağ'da kadınların gözalıcı ziynet eşyası takmaları yasaktı. Yakalananlar hemen mahkemeye götürülür, kendilerinden para cezası alınırdı.

Bu iki kadının arkadaşı olan üçüncü kadın da aşağı yukarı öyle giyinmişti ama, kılığında, tavırlarında kendisinin taşralı olduğunu anlatan bir hâl vardı. Yürüyüşlerinden, hallerinden anlaşıldığına göre iki kadın taşralı olan üçüncü kadına Paris'i gezdiriyorlardı. Taşralı kadın tombul bir oğlan çocuğu elinden tutmuştu. Oğlan da elinde kocaman bir çörek tutuyordu.

Çocuk, doğru-dürüst yürümüyor, ikide-bir ayağı takılıp sendeliyor, annesinden bunun için sık-sık azar işitiyordu. Şunu da söylemek yerinde olur ki, çocuk, bastığı yere değil, boyuna elindeki çöreğe bakmaktaydı. Fakat herhalde önemli bir nedenle, çöreği ısırmaktan korkuyordu. Çöreğe ikide-bir sevgi dolu gözlerle bakması da, böyle bir nedenin var olduğunu anlatmaktaydı. Ama aslını arasanız, çöreği annesinin taşıması daha yerinde olurdu. Bunu çocuğun eline vermekle ona büyük bir işkence de yapmış oluyordu ama, neyse.

Beri yandan üç kadın kendi aralarında konuşmaktaydılar. İçlerinden en genci taşralı kadına: «Mahiette, çabuk olalım,» diyordu, «yoksa, geç kalacağız. Mahkemedeyken bize 'Adamı hemen işkence kulesine götürecekler' demişlerdi.»

Öteki Paris'li kadın cevap verdi:

— «Neden bu kadar acele ediyorsun, Oudarde? Adamı tam iki saat halka gösterecekler. Bol bol vaktimiz var: Sen hiç böyle işkence kulesinde suçlu teşhir edildiğini gördün mü Mahiette'ciğim?»

Taşralı kadın cevap verdi:

— «Evet, Reims'te görmüştüm.»

— «Ama sizin Reims'teki teşhir kulesi bunun yanında hiç kalır. Orada hep birtakım kaba-saba köylüler teşhir ediyorlardır herhalde.»

Mahiette bu sözlerden alındı.

— «Köylüler mi?» dedi, «ne münasebet! Biz de bir sürü hatırı sayılır caniler seyrettik. İçlerinde ana-babalarını öldürmüş olanlar bile vardı. Köylüler ha? Sen bizi ne sanıyorsun, Gervaise?»

Kendi memleketindeki işkence kulesinin onurunu korumak isteyen taşralı kadın nerdeyse kızmak üzereydi. Neyse ki Oudarde lâkırdıyı hemen çeviriverdi:

— «Ha, Mahiette,» dedi. «Flaman elçilik heyetini gördün mü sen? Reims'e de böyle güzel heyetler gelir mi?»

Mahiette: «Galiba Paris'e Flaman'ların hep böyleleri geliyor;» diye yanıt verdi.

— «Elçilik heyetinde bir de şişman adam vardı. Çorapçıymış. Onu da gördün mü?»

— «Gördüm ya! Dev gibi bir adam.»

Gervaise ekledi:

— «Ya o koca suratlı herif! Sonra, ufak-tefek birisi daha vardı. Gözkapaklarının kenarları kıpkırmızıydı hani.»

Oudarde: «Ama, atlarına da diyeceğimiz yok ya,» dedi. «Ne süslü-püslü, güzel hayvanlardı onlar!»

Fakat Oudarde'ın lâfı ağzında kaldı:

— «Bakın, bakın!» diye bağırdı. «Köprübaşında kalabalık toplanmış, bir şey seyrediyor.»

Gervaise: «Sahi,» dedi, «birisi de tef çalıyor galiba. Esmeralda olacak herhalde. Hani şu Çingene kızı var ya, canım, işte o. Yine, keçisiyle birtakım marifetler yapıyor, dansediyordur. Aman, Mahiette, çabuk ol! Sen Paris'te görülecek şeyleri görmeye gelmiştin ya, şansın varmış doğrusu. Dün Flamanları görmüştün. Bugün de şu Çingene kızını gör bari.»

Mahiette birdenbire duraladı, çocuğunun kolunu kavradığı gibi sımsıkı kavradı: «Çingene kızı mı?» diye sordu. «Allah göstermesin! Çocuğumu çalar sonra. Gel bakayım buraya, Eustache!»

Sonra rıhtımın üzerinde Grève Alanı'na doğru koşmaya başladı. Köprüyü epey geride bırakıncaya kadar koştu, koştu. Fakat peşinden sürüklemekte olduğu çocuk o sırada diz-üstü düştü. Mahiette soluk soluğa durdu. Oudarde ile Gervaise de gelip kendisine yetiştiler.

Gervaise: «Bu Çingene kızı çocuğu çalacak diye korktun galiba. Amma da yaptın ha!» dedi.

Mahiette : «Öyle demeyin!» gibilerden, düşünceli düşünceli başını salladı.

Oudarde : «İşin tuhafı ne, biliyor musun?» dedi, «hani o büyük Direkli Ev'in altındaki kapısız taş odada oturan kadın var ya, o da Çingenelere dehşetli kızıyor.»

Mahiette : «Kimmiş o kadın?» diye sordu.

— «Dünyasından vazgeçmiş bir zavallıdır. Adı Gudule'dür. Yıllardan beri orada tek başına, aç-çıplak oturur. Bazan ağlayıp inler, bazan dua eder. Gelen, geçen penceresine biraz ekmek, su bırakırsa yemek yer, yoksa aç oturur.»

Mahiette : «Ha, anladım,» dedi. «Şu bizim Eustache'ın elindeki çöreği götürdüğümüz kadın, değil mi?»

Oudarde : «Evet,» dedi. «Birazdan Grève Alanı'na bakan penceresinde onu da göreceğiz. Tef çalıp oynayan, fala bakan Çingenelere o da senin gibi pek kızar. Kimse onun bu hıncının nedenini bilmiyor. Ama, Mahiette, sen niçin içerliyorsun bu Çingenelere?»

Mahiette çocuğunun toparlak başını iki elinin içine alarak : «Bizim orada, yani Reims'te, Paquette diye bir kız vardı,» dedi. «Bu Çingeneler yüzünden başına çok acıklı bir iş geldi. Aynı şey benim başıma da gelir diye korkuyorum da onun için sakınıyorum onlardan.»

Gervaise, Mahiette'in kolundan tutarak sordu :

— «Neymiş bu iş, anlatsana bize, Mahiette.»

Mahiette : «Anlatayım,» dedi. «Bu Paquette ben yaştaydı. O zamanlar onsekiz yaşında güzel bir kızdı. Babası öldüğü zaman henüz küçükmüş. Annesiyle oturmaya başlamış. Yalnız, aksiliğe bakın ki, annesi ona işlemeden başka şey öğretmemiş. Bu yüzden, yaşı büyümüştü ama, kendisi pek yoksul, pek parasızdı. Ana-kız o zamanlar nehir üzerindeki Folle-Pein Sokağında bir evde oturuyorlardı. Paquette çok neşeli, çok güzel bir kızdı. İnci gibi dişleri var-

dı. Herkes bunları görsün diye, boyuna gülerdi. Ama, çok gülen çok ağlar, derler. Sonunda da öyle oldu. Paquette'in babası öldükten sonra, ana-kız geçimlerini zar-zor sağlıyorlardı. 1461 yılının kışı pek soğuk geçti. Ana-kızın yakacak odunları bile yoktu. Soğuktan Paquette'in yanakları al al olmuştu. Onun bu hali delikanlıların ,erkeklerin pek hoşuna gitti. Kızcağızın peşine takıldılar. Sonunda zavallıyı baştan çıkardılar.

«Kızın sonunun fena olduğunu hemen anlamıştık. Bir pazar günü kiliseye boynunda altın bir haçla geldi. Daha ondördündeydi. Ne demek bu, bir düşünün artık! Paquette önüne gelenle düşüp kalkmaya başladı. İlk önce Vikont de Cormontreulil'le tanıştı. Bu adam, genç bir soyluydu. Derken Kralın adamlarından Henri de Triacourt'un kapatması oldu, sonra ine ine bir çavuşun, bir saray uşağının, veliahdin berberinin, sarayın aşçısının. Böylece düşe düşe daha az soylu, daha az genç adamlarla düşüp kalktı. Sonunda bir kaldırım yosması oldu çıktı.»

Mahiette sözünün burasında içini çekti, gözünde beliren bir damla yaşı sildi. O sırada Gervaise sordu :

— «İyi ama, bunun Çingenelerle, çocuklarla ne ilgisi var canım?»

Mahiette ekledi :

— «Dur, sabret, hepsini anlatacağım, 1466 yılında —yani bundan tam onaltı yıl önce— Paquette bir kız doğurdu. Zavallı buna pek sevindi. Ne zamandır çocuk, çocuk diye deli-divane oluyordu. Annesi de o sıralarda ölmüştü. Paquette'in dünyada ne sevecek kimsesi, ne de seveni kalmıştı. Sokağa düşeli beş yıl olmuştu. Perişan haldeydi. Evinde yalnız yaşıyordu. Herkes sokakta onu birbirine göstermekte, çocuklar arkasından bağırmaktaydı. Belediye çavuşları ikide-bir ona dayak atıyorlardı.. Mahalle çocukları bile ona takılıyordu. Derken, o sırada Paquette yir-

mi yaşına geldi. Yirmi yaş, bu gibi kadınlar için ihtiyarlık demektir. Artık kaldırım yosmalığı da ona pek para getirmiyordu. Yüzünde her yeni kırışık belirdikçe müşteriler ona biraz daha eksik para öder olmuşlardı. Kışın çok sıkıntı çekiyor, yakacak odun, yiyecek ekmek bulamıyordu. Artık çalışamaz olmuştu. Çünkü erkeğin tadını almıştı bir kez. Bu yüzden tembelleşmişti. Fakat aksiliğe bakın ki, tembel olalıdan beri, erkekleri daha çok arar olmuştu.»

Gervaise: «Hepsi iyi hoş ama, bu işin Çingenelerle olan ilgisini yine anlayamadım,» dedi.

Oudarde daha sabırlıydı:

— «Dur canım, Gervaise» dedi. «Anlatıyor işte, dinlesene! Sen anlatmana bak, Mahiette. Zavallı Paquette, sonra ne oldu kızcağıza?»

Mahiette hikâyesini sürdürdü:

— «Dediğim gibi, zavallı çok üzgün, çok biçareydi. Durmadan gözyaşı döküyordu. Halinden utanıyordu, deli gibiydi, kimse yüzüne bakmaz olmuştu. Ama dünyada sevecek bir şeyi, ya da bir kimsesi olsa, avunacakmış gibi geliyordu ona. İşte onun için çocuk diye deli-divane oluyordu. Zâten bu gibi yosmalara ya bir yavuklu gerektir, ya da bir çocuk. Böylelikle bunlar, gönüllerinin çoraklığını gidermiş olurlar. Paquette de bir dost tutmayı denedi ama, öylesine düşmüştü ki, kimse onunla yaşamak istemiyordu. Sonunda bir hırsızı dost tuttu. Ama bu adamın da kendisini hor gördüğünü, küçümsediğini anlamakta gecikmedi.

«Kimseyi dost tutamıyacağını anlayınca bu kez: 'Sen bana bir çocuk ihsan eyle, Yarabbi!' diye dua etmeye başladı. Tanrı da acıdı, ona, dediğim gibi, küçük bir kız ihsan etti. Zavallı buna nasıl sevindi, anlatamam! Sevincinden ağladı, çocuğu öptü, okşadı. Onu kendisi emzirdi. Tek yorganını bozup çocuğa kundak yaptı. Öyle sevinçliydi ki, açlığı, soğuğu duymaz olmuştu. 'Geçkin kız doğurunca genç ana olur' derler ya. Çocuğu doğurunca erkekler de Paqu-

ette'i yine güzel bulmaya başladılar. Böylece kadıncağız —afedersiniz— malına müşteri bulunca, yine yosmalığa başladı. Kazandığı parayla da çocuğuna kundak bezleri, başlıklar, önlükler yaptı. Oysa kendisinin üstüne örtecek, yorganı bile yoktu. Çocuğa vaftiz sırasında Agnès adını vermişti. Zavallıcığın soyadı yoktu elbet. Babası belirsiz olunca, soyadı nereden olsun? Ama, Paquette kızını pek seviyor, işlemeler, kurdelelerle onu sultanlar gibi giydiriyordu.

«Hele çocuğuna bir çift minicik patik yapmıştı ki, görülecek şeydi. Belki Kralımız XI. Louis bile çocukluğunda böyle patikleri giymemiştir. Paquette kızına bu patikleri kendi eliyle dikmiş, kendi eliyle işlemişti. Bunu yaparken de işlemecilikte ne denli bilgisi, ustalığı varsa hepsini döktürmüştü doğrusu. Çok hoş, minicik, pempe pembe patiklerdi bunlar. Belki şu başparmağım kadardılar. İnsan bunun içine bir ayağın sığabileceğini ancak bebeğin ayağından çıktığını gördüğü zaman inanıyordu. Çocuğun da çok güzel ayakları vardı ha. Minicik, pembe pembe ayaklar. Patiklerin sateninden daha da pembe!»

«Ama çocuğun güzel yanı yalnız ayakları değildi. Ben onu dört aylıkken görmüştüm. Pek şeker şeydi. İnanın ki gözleri, ağzından daha iriydi, İncecik siyah saçları daha o zamandan kıvırcıktı. Onaltı yaşına gelince çok tatlı bir esmer olacağı o zamandan anlaşılıyordu. Annesi çocuğu için deli oluyor, ona her gün daha çok bağlanıyordu. Onu okşayıp seviyor, öpüp gıdıklıyor, giydirip kuşatıyordu! Deli gibi bir şey olmuştu. Hele kızının o pembe, minik ayaklarına bayılıyordu. Boyuna bu ayakları öpüp kokluyor, minikliklerine şaşıyordu. İşi-gücü pembe patikleri bu ayaklara giydirip çıkarmak, hayran hayran bakmaktı. Hani bıraksanız, ömrünü çocuğa patiklerini giydirip çıkarmakla geçirebilirdi.»

Gervaise alçak sesle sordu :

— «Çok güzel hikâye ama, Çingeneler bunun neresinde?»

Mahiette : «Şimdi oraya geldik işte,» dedi. «Günün birinde Reims'te çok acayip birtakım atlılar peyda oldu. Başlarında Çeribaşı denen bir adam vardı. Memlekette o kent senin, bu kasaba benim, dolaşıp duruyorlardı. Renkleri esmer, saçları kıvırcıktı. Kulaklarında gümüş halkalar asılıydı. Kadınlar erkeklerden daha çok çirkindi. Yüzleri kapkaraydı. Yırtık-pırtık elbiseler giyiyorlar, saçlarını at kuyruğu gibi tepelerinden aşağıya sallandırıyorlardı. Bacaklarının arasında dolaşan çocuklarını ise sormayın : hepsi çirkin, mendebur şeylerdi.

«Bütün bu kalabalık tâ Aşağı Mısır'dan kalkmış, Lehistan'a uğradıktan sonra Reims'e dek gelmişti. Söylendiğine göre, Papa bunları hıristiyanlık dinine kabul etmiş ama, çile doldursunlar diye, tam yedi yıl yatakta yatmaksızın diyar diyar dolaşmalarını şart koşmuştu. Onun için 'Biz çilekeşiz' diyorlar, leş gibi de kokuyorlardı. Bunların hepsi kente yayıldılar, fal bakmaya başladılar.

«O zaman Çingenelerin kente girmeleri yasak edildi. Onlar da kalkıp gittiler. Braine Kapısı yanında bir tepe, üzerinde de bir değirmen vardı, işte o tepeye yerleştiler. Ama, fal merakı halkı sarmıştı bir kez. Herkes fala baktırmak için o dediğim yere akın etmeye başladı. Bunlar fala baktıranların avuçlarına bir göz atıyorlar, sonra 'Senin başına şu gelecek, bu gelecek!' diye hoş, acayip şeyler anlatıyorlardı. Yalnız, haklarında kötü lâflar da dolaşıyordu ha : Sözde bunlar çocukları çalarlarmış, hırsızlık ederlermiş, insan eti yerlermiş falan.

«Aklı başında insanlar o anlattığım fal delilerine : 'Gitmeyin şu Çingenelerin yanına!' diyorlardı ama, dinleyen kim? Herkes bildiğini okuyor, bu sefer gizli gizli fal baktırmaya gidiyordu. Çingeneler gelenlere çok şaşılacak şey-

ler söylüyorlardı. Anneler küçük çocuklarının bile falına baktırır olmuşlardı. Çingenelerin o minik avuçlarda okuyup anlattıkları inanılmaz, mucize gibi şeyleri onlar da böbürlene böbürlene başkalarına anlatıyorlardı.

«Bu arada zavallı Paquette de meraka kapılmış. Hem kendi falına, hem de çocuğunun falına baktırmak istemiş. Kızını aldığı gibi Çingenelere götürmüş. Artık Çingeneler çocuğa bayılmışlar, sevip okşamışlar, kara kara ağızlarıyla yavrucağı öpmüşler. Minicik ellerine hayran kalmışlar. En çok, küçük kızın güzel ayaklarıyla güzel patiklerini beğenmişler. O sırada çocuk daha bir yaşında yokmuş. Ama, kuş gibi cıvıldıyor, annesine tatlı tatlı gülümsüyormuş. Tombul, tostoparlak bir şeymiş. Tıpkı bir melek gibi, elleriyle türlü, bin çeşit sevimli hareketler yapıyormuş. Ama yavrucak Çingeneleri görünce pek korkmuş, ağlamaya başlamış. Fakat annesi çocuğu yine öpücüklere boğmuş, falın iyi çıktığına sevinerek Çingenelerden ayrılmış, 'Kızım büyüyünce kraliçe olacak!' diye böbürlene böbürlene, küçük odasına dönmüş.

«Ertesi gün çocuk uyurken bir ara kapıyı hafifçe aralık bırakıp komşulardan bir kadına gitmiş. Çingenelerin falını ona ballandıra ballandıra anlatmış: 'Neler söylediler bilsen!' demiş. 'Agnès büyüyünce kraliçe olacakmış. İngiltere Kralıyla Habeş İmparatoru ona sofrada hizmet edeceklermiş!' Buna benzer bir sürü şeyler... Dönüşün merdivenden çıkınca çocuğun sesini duyamamış. Kendi kendine: 'Daha uyanmadı galiba' demiş. Yalnız, kapının aralık değil de, ardına kadar açık olduğunu görmüş. Hemen deli gibi içeriye dalıp yatağa koşmuş.. Bir de ne görsün? Çocuk meydanda yok, yatağın üzerinde yalnız patiğinin teki var!

«Bunun üzerine odadan dışarıya fırlamış, merdivenleri dörder dörder inmiş. Kafasını duvarlara çarpa çarpa: 'Çocuğum nerede? Çocuğumu kim çaldı?' diye bağırmaya baş-

lamış. Sokak tenha, ev de sapa bir yerdeymiş. Çocuğun nerede olduğunu bilen, gören yokmuş. Paquette sokak sokak dolaşmış, bütün gün sağa, sola koşmuş, deli gibi, çılgın gibi çocuğunu aramış. Zavallı soluk soluğaymış. saçı-başı darma-dağınmış. Görenler ondan korkmuş. Gözleri ateş gibi yandığı için, yaşlarını hemen kurutuveriyormuş. Yoldan gelip geçenleri durdurup : 'Kızım nerede? Kızımı gördünüz mü? Kızımı kim bana getirirse ölünceye kadar onun kulu-kölesi olacağım, beni dövse de, öldürse de gık demiyeceğim!' diyormuş.

«Tam o sırada mahallenin papazına rastlamış, çocuğunu bulsun diye ona da yalvarmış. Görenler onun bu halini ağlaya ağlaya anlatıyorlardı. Her neyse, akşam olunca Paquette eve dönmüş. Tekrar sorup soruşturunca işin aslını öğrenmiş : Bir komşunun anlattığına göre, Paquette kızını aramaya evden çıktığı zaman iki Çingene karısı görünmüş. Birinin koltuğu altında bohça gibi bir şey varmış. Eve girmişler, biraz sonra yine çıkmışlar. Acele acele kaçıp gitmişler.

«Paquette bu sözleri duyunca kahkahalarla gülmüş. Merdivenleri uçar gibi çıkmış. Kapıyı açıp top gibi içeriye girmiş. Ama, ne görse iyi, O pembe, beyaz, körpecik Agnès'in yerine kara-kuru, topal, tek gözlü, çarpık, korkunç bir mahlûk odada emekleye emekleye dolaşmıyor mu? Bu çocuk değil, canavar gibi bir şeymiş âdeta. Dört yaşında kadar varmış. Konuştuğu dil, insanların konuştukları dile benzemiyormuş. Zavallı Paquette, kızının patiği üzerine kapanmış, hayatta kendisine kalan tek şey bundan ibaretmiş çünkü. O kadar uzun zaman bu durumda kalmış ki, onu gören öldü sanırmış : ne soluk alıyor, ne söz söylüyormuş. Kımıldamadan öylesine durmaktaymış. Birdenbire zangır zangır titremiş. Elindeki küçük patiği öpmeye, avaz avaz bağırarak ağlamaya başlamış. Beri yandan da : 'Ah evlâdım! Benim güzel yavrum, nerdesin sen?' diye inliyormuş..

Sonra bir anda yerinden fırlayıp şehirde koşarak : 'Çingenelerin çergisine gelin! Çingenelerin çergisine!' diye bağırmaya başlamış.

«Halk, belediye çavuşları kadıncağızın peşine takılıp çerginin bulunduğu yere gitmişler ama, Çingenelerden eser bulamamışlar. Meğer hepsi o gün yola çıkmışlarmış. Gece zifirî karanlık olduğundan, peşlerinden gitmek de mümkün olamamış. Ertesi gün Reims'ten iki fersah uzakta, Guex ile Tilloy arasındaki bir fundalıkta büyük bir ateşin artıkları görülmüş. Çevre araştırılınca Agnès'in kurdelelerinden birkaç tanesi, birkaç damla kan ve teke tezekleri de bulunmuş. Bir önceki gece cumartesiye rastlıyormuş. Bilirsiniz, cumartesi geceleri büyücüler kendi aralarında toplanırlar, şeytanın başkanlığında korkunç birtakım törenler yaparlar. O dediğim şeyler bulununca herkes, Çingenelerin orada toplanıp böyle bir tören yaptığından kuşku etmemiş. 'Muhakkak bu Çingeneler şeytanlarla bir oldular, çocukcağızı yediler,' diye düşünmüşler. Paquette bu korkunç şeyleri öğrenince ağlamamış. Konuşmak ister gibi dudaklarını oynatmış ama, ağzından tek ses çıkmamış. Ertesi gün saçları ak-pak oluvermiş. Daha ertesi gün de kadıncağız ortadan kaybolmuş.»

Oudarde sonuna değin dinledikten sonra : «Çok korkunç hikâye doğrusu,» dedi. «En taşyürekli insan bile üzülür buna!»

Gervaise : «Şimdi anladım senin Çingenelerden niçin bu denli korktuğunu,» dedi.

Oudarde : «İyi ki demin çocuğu alıp oradan uzaklaştın,» dedi. «Baksana, bunlar da Lehistan'dan gelme Çingenelermiş.»

Gervaise de söze karışarak : «Bunlar da kesinlikle çocukları yiyen cinstendir,» dedi. «Kimbilir, belki o Esmeralda denen kız da çocuk eti yiyordur. Sonra, o beyaz keçisi

nedir onun öyle? Ne marifetler yapıyor! Muhakkak bunda da bir iş var.»

Mahiette sessiz sessiz yürüyordu. Anlattıklarını bir kez daha yaşıyor gibi bir hali vardı. O sırada Gervaise ona sordu :

— «Peki, sonunda o Paquette dediğin kadın ne olmuş?»

Mahiette uykudan uyanır gibi bir tavırla, birden silkinerek yanıt verdi :

— «Kimse bilmiyor ki bunu, çünkü o günden sonra onu hiç kimse görmedi.» Biraz durduktan sonra da ekledi : «Kimisi akşam karanlığında, kimisi de sabah karanlığında onu kentten çıkarken görmüş. Pazarın kurulduğu meydanlıkta da dilencinin biri zavallı Paquette'in altın haçını bulmuş. Kadıncağız o altın haçı meydanlığın ortasındaki taştan haçın üstüne asmış. Anımsadınız elbet : Paquette'in baştan çıkmasına, 1461'de bu haç neden olmuştu. Bunu ona ilk yavuklusu Vikont de Cormontreuil vermişti. Paquette çok sıkıntı çekmiş, aç bile kalmış, fakat hiçbir zaman bu haçı elden çıkarmak istememişti. Canından çok seviyordu onu. Biz onun bu haçı böylece bıraktığını işitince, o öldü sandık. Ama, kendisini Paris yolunda görenler de olmuş. Taşların üzerinde, yalınayak yürüyormuş. Kısacası nerede olduğunu kimse iyice bilmiyor ama, bana kalırsa galiba öldü zavallı.»

İki kadın da aynı anda içlerini çektiler. Gervaise : «Peki, o çocuk patiği ne olmuş acaba?» diye sordu.

Mahiette : «Paquette ile birlikte o da kayboldu elbet!» dedi.

Oudarde : «Ben de patiğe acıdım şimdi,» dedi.

Gervaise'in merakı ise başkaydı :

— «Peki, Paquette'in eve dönünce bulduğu o canavara benzer çocuk ne olmuş?» dedi.

Mahiette : «Ha, o çocuk mu?» dedi. «Evet, başpiskopos çocuğu getirmiş, belki büyülüdür diye okuyup üfleyerek büyüsünü çözmüş. Sonra Notre-Dame Kilisesinde, bulunmuş çocuklarla birlikte halka gösterilsin diye Paris'e göndermiş. Çocuğu kilisenin içindeki tahta yatağa yatırıp her gelene göstermişler.»

— «Peki, Mahiette, çocuk Paris'te ne olmuş? Onu hiç kimse almak istememiştir herhalde.»

Mahiette : «Vallahi, ondan sonrasını pek bilmiyorum,» dedi. «Çünkü tam o sıralarda da biz Reims'ten iki fersah uzakta başka bir yere taşındık.»

Böyle konuşa konuşa, üç kadın Grève Alanı'na gelmişlerdi. Fakat dalgınlıkla, o herkesin okumasına mahsus dua kitabının önünde durmaksızın ilerlemişler, işkence kulesinin çevresini saran kalabalığa doğru yürümüşlerdi. Bu kalabalık dakikadan dakikaya büyüyordu. Üç kadın bu koşullar altında, içinde bir çilekeşin bulunduğu taş odayı falan unutmuşa benziyorlardı. Oysa başlangıçta oraya uğrayıp küçük Eustache'ın elindeki çöreği çilekeş kadına vermek niyetindeydiler.

Fakat, küçük Eustache sanki çilekeşin hücresini geçtiklerini anlamış gibi, annesine sordu :

— «Anne, artık çöreği yiyeyim ha, olmaz mı?»

Oysa Eustache'ın aklı olsa bu soruyu annesine dönüşte sorardı. O zaman çilekeş kadının hücresinden çok uzakta olurlar, o da çöreği rahat rahat yeme olanağına kavuşurdu. Onun bu sorusu, annesinin aklını başına getirdi :

— «A! Gördünüz mü yaptığınız işi?» diye bağırdı, «çöreği kadıncağıza vermeyi unuttuk.»

Bunun üzerine üç kadın geri döndüler. Küçük Eustache'ın suratı ise bir karış asılmıştı. Kadınlar taş hücrenin önüne geldikleri zaman Oudarde : «Pencereden üçümüz birden bakmıyalım,» dedi. «Kadıncağızı ürkütürüz sonra.

Siz ikiniz dua kitabını okur gibi yapın, beri yandan ben pencereden bakayım. Çünkü beni biraz tanır. Sonra işaret ederim, siz de gelirsiniz.»

Böyle dedikten sonra, Oudarde tek başına pencerenin önüne gitti. İçeriye baktığı zaman yüzünde derin bir acıma ifadesi belirdi. Benzi sarardı, gözleri buğulandı, dudakları ağlıyacakmış gibi büküldü.

Biraz sonra da bir parmağını dudaklarının üzerine koyarak Mahiette'e : «Gel sen de bak,» der gibi bir işaret yaptı.

Mahiette pek heyecanlıydı. Ölmek üzere olan bir hastanın başucuna yaklaşıyormuş gibi, ayaklarının ucuna basa basa, sessizce yaklaştı.

İki kadın gerçekten de çok feci acıklı manzara karşısındaydılar.

Karşılarındaki yer daracıktı. Fakat derin değil de genişti. Tavanı kubbeli olduğu için, odanın içi kocaman bir koniyi andırıyordu. Odanın bir köşesine bir kadın oturmuş, daha doğrusu çömelmişti. Çenesini dizlerine dayamış, iki koluyla bacaklarını sımsıkı kavrayıp göğsüne doğru bastırmıştı. Böylece, der-top bir halde duruyordu. Sırtında giysi olarak kahverengi, kocaman bir çuval vardı. Uzun, kır saçları önüne doğru sarkmış, bacaklarının üzerinden aşarak yerlerde sürünüyordu. Bu haliyle bir hortlağı andırıyordu. Onu gören kadın mı, erkek mi, canlı mı, cansız mı anlayamazdı. Hayalle gerçek arası, korkunç bir yaratıktı. Yerlere kadar dökülen saçlarının altından çatık ve zayıf yüzü görünüyordu. Çıplak ayaklarının bir teki de giysisinin eteği altından hafifçe dışarıya çıkmıştı. Buz gibi soğuk, katı zemin üzerinde bu ayağın kasılmış bir hali vardı. Bu acayip insan külçesi her göreni irkitiyordu.

Bu yığın ne bir hareket yapıyor, ne düşünüyor, ne de soluk alıyordu. Zavallının ocak ayında, sırtında bu incecik

çuvalla hemen hemen çıplak bir halde, granitten bir zemin üzerinde ateşsiz oturması yürekler acısıydı. Hücrenin penceresinden içeriye dışarının ayazı bol bol giriyordu ama, güneşin hiç mi hiç girdiği yoktu. Fakat kadıncağız bu yüzden acı çekmez, daha doğrusu bu halini hissetmez görünüyordu. Gören onu da sanki hücresiyle birlikte taş olmuş, mevsimle birlikte buz kesilmiş sanırdı. Ellerini kavuşturmuş, gözlerini bir noktaya dikmişti. İlk bakışta onu bir hayalet, ikinci bakışta da bir heykel sanırdınız.

Bununla birlikte zaman zaman soğuktan morarmış dudakları aralanıyor, titriyordu. Fakat dudaklarının bu kımıltısı, rüzgârın etkisiyle titreşen yapraklardaki kadar ölgün ve makineleşmiş bir kımıldanıştı.

Fersiz gözlerinde acayip bir bakış vardı. Bu bakış anlatılamıyacak kadar derin, korkunç, aldırmazdı. Kadıncağız gözlerini hep hücrenin bir köşesine dikmiş, bakıyordu. Yalnız, baktığı yer dışarıdan görülmemekteydi. Bu bahtsız kadının zihninden geçen tüm kederli düşünceler, bu bakış aracılığıyla sanki gidip o esrarlı şeyin üzerinde dikiliyordu.

İşte, yıllardan beri bu hücrede oturan çilekeş kadın, böyle bir yaratıktı.

Şimdi Gervaise de arkadaşlarının yanına gelmişti. Her üç kadın da pencereden içeriye bakıyorlardı. Üçünün başı pencereyi kapadığı için hücrenin içi daha loş bir hale gelmişti ama, içerideki zavallının onlara hiç aldırdığı yoktu.

Oudarde yavaşça: «Onu rahatsız etmiyelim,» dedi. «Yine kendinden geçmiş, dua ediyor.»

Fakat Mahiette bu kadıncağızın solgun, kara-kuru yüzünü, dağınık saçlarını seyrederken de gözleri yaşarmıştı. Kendi kendine: «Olur şey değil!» diye söyleniyordu. Başını penceredeki demir parmaklıktan sokarak, içerideki kadıncağızın hep gözlerini diktiği o köşeye doğru baktı.

Başını geri çektiği zaman yüzünden yaşlar akıyordu. Oudarde'ye sordu:

— «Bu kadının adı ne demiştiniz?»

Oudarde cevap verdi :

— «Vallahi, biz ona Sœur (Sör) Gudule deriz hep.»

Mahiette : «Hayır,» dedi, «bu kadın size anlattığım Paquette'in ta kendisi.»

Oudarde şaşakalmıştı. Mahiette parmağını dudaklarının üstüne koydu. Sonra şaşkın şaşkın duran Oudarde'a, başını pencereden sokup içeriye bakması için işaret etti.

Oudarde baktı ve çilekeşi kadının böyle kendinden geçmiş bir halde gözlerini dikmiş olduğu köşede, pembe satenden minicik bir çocuk patiği gördü. Patik cicili bicili kurdelelerle, şeritlerle süslü idi.

Oudarde da Gervaise'ın peşi-sıra içeriye baktı. O da aynı patiği gördü. O zaman üç kadın da bu bağrı yanık anneye bakarak ağlamaya başladılar.

Fakat çilekeş kadın ne onların bakışları, ne de ağlayışları yüzünden istifini bozmamıştı. Yine öyle ellerini kavuşturmuş, dudakları sımsıkı kapalı, gözleri hep o bir tek noktaya dikili, öylece duruyordu. İşin içyüzünü bilenler de, onun hep o küçük patiğe baktığını gördükçe, yürekleri parça parça olmaktaydı.

Üç kadın kendi aralarında alçak sesle dahi konuşmaya cesaret edemiyorlardı. Böylesine derin bir acı karşısında dilleri tutulmuştu sanki. Üçü de huşu içinde susuyordu. Neredeyse bir mihrap önündeymiş gibi dize geleceklerdi. Gerçekten de o anda kendilerini, bir yortu günü kilisedeymiş gibi sanıyorlardı.

Fakat Gervaise içlerinden en meraklı, dolayısiyle en az duygulu olanı idi. Çilekeş kadını konuşturmak istedi : İçeriye doğru eğilip : «Soeur Gudule, Soeur Gudule!» diye seslendi.

Her seferinde sesini biraz daha yükselterek, kadıncağızı üç kez çağırdı. Fakat zavallı çilekeş kımıldamadı. Ne

bir söz söyledi, ne başını kaldırıp baktı, ne de içini çekti. Kısacası, hayatta olduğunu belli edecek en ufak bir hareket bile yapmadı.

Oudarde da ona seslendi. Tatlı, okşayıcı bir sesle: «Soeur! Soeur Gudule!» dedi ama boşuna: Kadın yine öyle ses çıkarmadan, kımıldamadan duruyordu.

Gervaise: «Acayip bir kadın,» dedi. «Top atsalar aldırmayacak!»

Oudarde içini çekerek: «Belki de sağırdır zavallı,» dedi.

Gervaise de ekledi:

— «Belki de kördür.»

Mahiette ise: «Belki de ölmüştür,» dedi.

Belki de kadının ruhu, bu kımıltısız, uyuşuk bedeni terketmemişti ama, bu vücudun öyle uzak, derin bir yerine çekilmişti ki, dışarıdan gelen her şeye karşı aldırmaz kalıyordu.

Oudarde: «Öyleyse getirdiğimiz çöreği pencerenin önüne bırakalım,» dedi. «Ama belki de bir mahalle çocuğu gelip onu alır. Bu kadını uyandırmak için ne yapmalı acaba?»

O sırada küçük Eustache sokaktan geçmekten olan acayip bir arabaya bakıyordu. Bu küçük arabayı kocaman bir köpek çekmekteydi. Küçük çocuk, arabadaki kadınların dikkatle taş hücrenin penceresine baktıklarını farkedince, onun merakı da aynı noktaya yöneldi. Hemen oracıktaki bir binek taşının üzerine çıktı. Ayaklarının ucuna basıp vücudunu yükselterek pembe yüzünü pencere yaklaştırdı:

— «Ne var orada, anne, dur ben de bakayım,» diye bağırdı.

Çilekeş kadın bu berrak, körpe, ince çocuk sesini duyar duymaz irkildi. Çelik bir zemberek gibi sert ve anî bir hareketle başını çevirdi. Sıska, uzun elleriyle alnındaki saçları kaldırdı, Sonra da şaşkın, acılı, umutsuz gözlerle kü-

çük çocuğa baktı. Fakat bu bakış, bir şimşeğin çakışı kadar kısa sürdü.

Kafasını yine dizlerinin arasına gizleyerek yalvardı :

— «Tanrı aşkına, bari başkalarının çocuklarını göstermeyin bana!»

Kısık sesinin, çıkarken göğsünü yırtıyormuş gibi bir hali vardı.

Çocuk ciddî bir eda ile : «Günaydın teyze,» dedi.

Bununla birlikte bu sarsıntı zavallı çilekeşi sanki uyandırmıştı. Bütün vücudu baştan aşağıya titredi. Dizleri birbirine çarptı. Başını hafifçe kaldırdı. Dirseklerini kalçalarına doğru bastırdı. Ayaklarını, ısıtmak istiyormuş gibi, avuçlarına aldı : «Aman Tanrım,» dedi, «hava amma da soğuk.»

Oudarde'ın yüreği paramparça olmuştu :

— «Kadıncağız, biraz ateş ister misin?» diye sordu.

Fakat biçare çilekeş «istemem» der gibi başını salladı.

O zaman Oudarde ona bir şişe uzattı :

— «Öyleyse al da şunu iç. Isınırsın,» dedi.

Zavallı kadın yine başını salladı, gözlerini Oudarde'a dikerek : «Sudan başka şey içmem,» dedi.

Oudarde yine ayak diredi :

— «Olmaz, ocak ayında su içilmez. Gel inat etme, şu içkiden biraz iç, biraz da şu çörekten ye.»

Kadıncağız Mahiette'ın uzattığı çöreği itti :

— «Kara ekmekten başka şey yemem,» dedi.

Gervaise'in de merhameti kabarmıştı. Sırtındaki yün atkıyı uzatarak : «Şunu al da omuzlarına koy bari, daha sıcak tutar,» dedi.

Biçare kadın şişeyi ve çöreği olduğu gibi atkıyı da istemedi :

— «Bir çuval bana yeter de artar bile,» dedi.

Oudarde : «Ama, dün bayramdı, farketmedin mi?» diye sordu.

Kadıncağız: «Farketmez olur muyum?» dedi. «Bu yüzden iki gündür testimde bir yudum su kalmamış.» Biraz durduktan sonra ekledi: «Zaten bayram günleri beni hep unuturlar. Pekâlâ da yapıyorlar. Herkesin işi-gücü yok da beni mi düşünecek!»

Sonra, bu kadar fazla konuştuğu için, yorulmuş gibi, başını yine dizlerinin üstüne eğdi. Oudarde, onun söylediği son sözlerden, yine soğuktan yakındığını sandı. Saf bir eda ile: «Öyleyse biraz ateş ister misin?» diye sordu.

Çilekeş kadın acayip bir eda ile: «Ateş mi?» dedi. «Ateşi n'apayım ben? Yavrucağım onbeş yıldır toprak altında yatıyor. Ona da biraz ateş bulsanıza!»

Eli-ayağı titriyordu. Kısık, kesik bir sesle konuşmaktaydı. Gözleri alev alev yanıyordu. Dizlerinin üstünde doğrulmuştu. Beyaz, sıska elini birdenbire küçük çocuğa doğru uzattı. Eustache o sırada şaşkın şaşkın ona bakmaktaydı. Kadın: «Götürün bu çocuğu, şimdi Çingene kızı gelecek!» diye bağırdı.

Sonra yüzü-koyun yere yuvarlandı. Kafası yerdeki taş döşemeye çarptı. Bu yüzden taşın taşa çarpmasını andıran bir gürültü işitildi. Üç kadın onu öldü sandılar. Fakat çilekeş kadın biraz sonra yine kımıldadı. O zaman üçü de onun dizleri ve dirsekleri üzerinde sürünerek küçük patiğin durduğu köşeye dek ilerlediğini gördüler. Artık içeriye bakmaya cesaret edemediler. Kadını da göremiyorlardı ama, içeriden yürek paralayıcı çığlıklarla karışık binlerce öpücüğün, binlerce ah-vahın geldiğini duyuyorlardı. Sonra boğuk vuruşlar işittiler: Kadıncağız galiba başını duvara vuruyordu. Derken, bu vuruşlardan biri öyle şiddetli oldu ki, bu yüzden üç kadın durdukları yerde sendelediler. Sonra hiçbir şey işitmez oldular.

Gervaise korka korka başını pencereden içeriye soktu: «Öldü mü acaba?» diye sordu. Sonra da seslendi: «Soeur! Soeur Gudule!»

Oudarde de bağırdı : «Soeur Gudule!»

Gervaise : «Aman Tanrım, hiç kımıldamıyor, öldü mü yoksa?» dedi. Sonra : «Gudule, Gudule!» diye yeniden seslendi.

Mahiette tıkanmıştı âdeta; hiç konuşamıyordu. Kendini zorlayarak : «Durun,» dedi. Sonra pencereye eğilerek sordu : «Paquette, beni tanıdın mı, Paquette?»

Fakat bu sözler Soeur Gudule'ün üzerinde öyle derin bir etki yarattı ki, Mahiette korktu, bunları söylediğine, söyleyeceğine pişman oldu.

Çilekeş kadın baştan aşağı titredi, çıplak ayaklarının üstünde doğruldu. Gözlerinden alevler saçarak pencereye doğru öyle bir saldırış saldırdı ki, üç kadınla, küçük çocuk tâ gerilere, nehrin kıyısındaki rıhtımın parmaklığına kadar kaçtılar.

Çilekeş kadın çirkin yüzünü pencerenin parmaklığına dayamış, korkunç korkunç gülerek bağırıyordu : «Hah! Çingene karısı geldi, beni çağırıyor!»

O sırada, işkence kulesinde olup bitmekte olan bir sahneye gözü ilişti. Yüzü korku ile buruştu, sıska kollarını hücresinden dışarıya uzattı. Hırıltıyı andıran bir sesle bağırdı : «Yine mi sen, Çingene kızı! Beni sen çağırdın değil mi? Çocuk hırsızı n'olacak! Allah belânı versin senin, emi? Allah belânı versin!»

IV

BİR SU DAMLASINA BİR GÖZYAŞI

Bu sözler iki ayrı yerde geçmekte olan iki ayrı sahneyi birbirine bağlıyordu sanki : Aynı anda cereyan eden bu sahnelerden birincisi, gördüğümüz gibi, çilekeş kadının

hücresi önünde cereyan ediyordu. Biraz sonra göreceğimiz ikinci sahne işkence kulesinin merdiveni üzerinde cereyan etmekteydi.

Birinci sahneyi yalnız o üç kadınla yanlarındaki küçük çocuk görmüştü. İkinci sahnenin seyircileri ise, Grève Alanı'nda biraz önce toplandığını gördüğümüz bütün o kalabalıktı. Bu kalabalık şimdi darağacıyla işkence kulesinin çevresini sarmış bulunuyordu.

Kalabalık sabahın saat dokuzundan başlıyarak atlı çavuşların gelip oraya dikildiğini görünce, alanda bir cezanın yerine getirileceğini anlamıştı. Belki adam falan asılmayacaktı ama, bir hükümlü kırbaçla dövülecek, yahut kulakları kesilecekti. Yani kısacası, seyredilecek bir şeyler vardı. Bunu anlayan kalabalık öylesine çabucak büyümüştü ki, arada sıkışıp kalan çavuşlar, atlarını ileri sürerek halkı dağıtmaya çalışıyorlardı.

Ama, bu ayak takımından insanlar, bir cezanın böyle herkesin gözü önünde yerine getirileceğini anladılar mı, intizamı bozmazlar, sabırsızlanmazlardı. Kalabalık da vakit, saat gelsin diye beklerken işkence kulesini seyretmekle meşguldü. Bu kulenin tabanı, üç metre kadar yükseklikteydi, içi boştu. Dik bir merdivenden tırmanınca yukarıki kata çıkılıyordu. Bu sahanlığı andırır yerde, meşe tahtasından yapılmış, yatay olarak yerleştirilmiş kocaman bir tekerlek vardı. Suçluya diz çöktürülüyor, elleri arkasına gelmek üzere, bu tekerleğe bağlanıyordu. Tekerleğin ortasından tahta bir dingil geçmekteydi. Aşağıdaki küçük, oda gibi yerin içinde bulunan bir bocurgat, bu dingili harekete getiriyordu. Böylelikle de, hep yatay durumunu korumakta olan tekerlek, eksen görevi yapan o dingil üzerinde dönmeye başlıyor, suçlunun yüzü alanın her yanından görülmüş oluyordu. İşte, o çağda suçlular böyle gösterilmekteydi.

Bu gösteri kulesinin yanında bir de taştan yapılmış, sıska ve çıplak direkli darağacı vardı.

Bu kulede işkence görüp gösterilecek olan suçlu, nihayet arabayla getirildi. Üst sahanlığa çıkarılıp da adamın yüzü alanın her yanından görülünce, halk arasında yuhalar, alkışlar, gülümsemelerle karışık bir gürültüdür yükseldi. İpler, kayışlarla gösteri kulesindeki çark üzerine bağlı bu adamın, Notre-Dame'ın Kamburu, çancıbaşı Quasimodo olduğunu herkes anlayıvermişti.

Gerçekten de bu, oydu. Kaderin garip bir cilvesiydi bu : Daha bir gün önce, aynı alanda Delibaşı seçildi diye halkça alkışlanmıştı. Yanında Çeribaşıyla Serseriler Kralı ve Lonca Başkanı da olduğu halde parlak bir törenle geçit yapmıştı. Şurası kesin ki, halktan herkes, hattâ suçlunun kendisi bile şu anda aynı şeyi düşünüyordu. Yalnız şair Gringoire görünürlerde yoktu.

Biraz sonra, Kral hazretlerinin borazanbaşısı Michel Noiret göründü. Eliyle bir işaret yapıp halkı susturduktan sonra, Başyargıcın kararına ve buyruğuna uygun olarak, mahkûmiyet ilâmını yüksek sesle okudu. Sonra adamlarıyla birlikte, suçluyu getiren arabanın arkasına geçerek durdu.

Quasimodo hiç aldırmıyor, kılı bile kıpırdamıyordu. Zâten ne kımıldayabilir, ne de karşıkoymaya kalkışabilirdi : Çok sağlam kayışlarla, ince zincirlerle o anlattığımız çarka sımsıkı bağlanmıştı çünkü. Kimbilir, belki bu kayışlarla zincirler onun etine bile girmekteydi.

Muhafızlar onu ite-kaka getirip o sahanlığa çıkarmışlar, önce bir kez bağlamışlar, arkasından bir kez daha bağlamışlardı. Quasimodo'nun yüzünde sadece yabanî veya aptal bir adamın yüzünde görülebilecek bir şaşkınlık vardı. Sağır olduğunu zâten herkes biliyordu ama, gören aynı zamanda kör de sanırdı.

Onu getirip üst sahanlıktaki yuvarlak döşemenin üze-

rine diz çöktürmüşler, ses çıkarmamıştı. Sırtındaki cepkenle mintanı çıkardılar, beline kadar çıplak bıraktılar. O buna da ses çıkarmadı. Derken, vücudunu yine birtakım kayışlarla, sırımlarla bağladılar. Yalnız, arada-bir dana gibi, gürültülü gürültülü soluk aldığı işitiliyordu.

O sırada Jehan Frollo arkadaşı Robin Poussepain'e (bizim iki ahbap çavuşlar suçlunun peşine takılıp buraya dek gelmişlerdi) şöyle dedi :

— «Aptal herif, başına geleceği anlamıyor galiba!»

Quasimodo soyunup beline kadar çıplak kaldığı, kamburuyla deve göğsünü andırır çökük göğsü, kıllı, nasırlı omuzları ortaya çıktığı zaman kalabalık arasında bir kahkahadır koptu. Herkes böyle gülüp dururken Belediye üniforması giymiş kısa boylu, sağlam yapılı bir adam sahanlığa çıkarak gelip hükümlünün yanında yer aldı. O zaman kalabalık arasında bu adamın adı, ağızdan ağıza dolaştı. Bu, Kasır hapishanesinin ve mahkemenin yeminli işkence memuru Pierrat Torterue idi.

İşkence memuru işkence kulesinin köşesine bir kum saati koyarak işe başladı. Bu saatin üst bölmesi kırmızı kumla doluydu, kum aşağıdaki bölmeye dökülüyordu. Sonra sırtındaki harmaniyi arkaya doğru sıyırdı. O zaman sağ elinde uzun bir kırbaç göründü. Bu kırbaca ince uzun, parlak, düğümlü, kimi yerlerine de madenî topuzlar geçirilmiş örme sırımlar bağlıydı. Memur sol eliyle, aldırmaz bir tavırla, gömleğinin kolunu tâ koltuk altına kadar sıvadı.

Bu arada Jehan Frollo manzarayı daha iyi seyredebilmek için arkadaşı Robin Poussepain'in sırtına çıkmıştı. Kıvırcık saçlı sarışın başı kalabalığın çok üstünden görülmekteydi. Bir yandan da şöyle bağırıyordu :

— «Ey ahali, gelin görün! Quasimodo'ya, yani ağabeyim Başrahibin çancısına meydan dayağı atılacak. Adamın

vücudu Doğu tarzı yapılmış bir binaya benziyor : Sırtında bir kubbe var. Bacakları da eğri sütunları andırıyor!»

Bunu işiten kalabalık, hele çocuklarla kadınlar, katıla katıla gülüyordu.

Nihayet işkence memuru ayağını yere vurunca büyük çark dönmeye başladı. Quasimodo bağların altında sendeledi. Çarpık-çurpuk suratında beliriveren şaşkınlık ifadesi, çevrede bulunanları kahkahalarla güldürdü.

Birdenbire, dönmekte olan çark, Quasimodo'nun kambur sırtını tam işkence memuru Pierrat Torterue'nün hizasına getirdiği zaman adam kolunu kaldırdı, kırbacın ince sırımları bir avuç yılan gibi havada ıslıklar çaldı, sonra olanca hızıyla biçarenin omuzları üzerine indi.

Quasimodo sanki birden sıçrıyarak uyanmış gibi, olduğu yerde irkildi. Bağlarının içinde kıvrandı. Yüzündeki kaslar şiddetli bir şaşkınlık ve acı ifadesiyle kasıldı. Fakat «gık» bile demedi. Yalnız yüzünü önce sağa, sonra sola çevirdi. Böğrünü at sineği sokmuş bir boğa gibi başını salladı.

Kırbaç bir ikinci, bir üçüncü kez, sonra bir daha, bir daha indi durdu. Çark boyuna dönüyor, kırbaç darbeleri yağmur gibi boyuna yağıyordu. Çok geçmeden kırbacın indiği yerlerden kan çıkmaya başladı. Kanın kamburun sırtından binlerce ince çizgi halinde aktığı görüldü. İnce sırımlar havayı yırtarak kalkıp inerken, bu akan kanı damlalar halinde halkın üzerine de sıçratıyorlardı.

Quasimodo hiç olmazsa görünürde, başlangıçtaki gibi aldırmaz tavrını yine takınmıştı. Önce belli etmeden ve pek göze çarpan bir çaba yapmaksızın, bağlarını koparmaya çalışmıştı. Tek gözünde bir alevin peydâ olduğu, adalelerinin kasıldığı, kollarının, bacaklarının gerildiği, onlarla birlikte kayışların, zincirlerin de gerginleştiği görülmüştü. Kudretli, harikulâde, umutsuz bir çabaydı bu. Fakat eski-

püskü bağlar yine dayandılar, yalnız biraz gıcırdadılar, o kadar. Quasimodo bitkin bir halde yine olduğu yere yığıldı. Tek gözünü yumdu, başını göğsünün üzerine eğdi ve öylece, ölü gibi kala-kaldı.

Ondan sonra da artık kımıldamadı. Her yanından boyuna kan akıyor, kırbaç darbeleri gittikçe sıklaşıyor, işkence memuru yaptığı işten ötürü coşarak, sarhoş gibi kendinden geçip çılgınca bir öfkeye kapılıyordu; fakat ne bu hâl, ne de kırbacın korkunç ve bıçak gibi keskin kayışları yüzünden, zavallı tek bir hareket bile yapmıyordu.

Mahkemenin siyah bir ata binmiş, baştan aşağı siyahlar giymiş bir memuru, cezanın yerine getirilmesi başladığı andan beri merdivenin yanında durmaktaydı. Bu adam bir ara elindeki abanozdan değneği, kum saatine doğru uzattı. İşkence durdu. Quasimodo'nun tek gözü yavaş yavaş açıldı.

Meydan dayağı sona ermişti. İşkence memurunun iki yardımcısı, hükümlünün kanlar içinde kalan omuzlarını yıkadılar, sonra, bunlara merhem sürdüler. Merhem sayesinde tüm yaralar bir anda kapanıverdi. Bu iş bitince Quasimodo'nun sırtına, kaftanla peştemal arası bir şey örttüler. Öte yandan işkence memuru Pierrat Torterue kırbacın kıpkırmızı olmuş sırımlarındaki kanları kaldırım taşları üzerine damlatıp süzüyordu.

Fakat Quasimodo için herşey bitmiş değildi. Kulede daha bir saat halka gösterilmesi gerekiyordu. Bilindiği gibi Başyargıç Robert d'Estouteville'un kararına, yardımcı Florin Barbedienne bu ek cezayı da ilâve etmişti.

Onun için kum saati tersine çevrildi ve adaletin tam anlamıyla yerine gelebilmesi için, kambur yine çarka bağlı olarak bırakıldı.

Halkın toplumdaki yeri, hele Ortaçağ'da, bir çocuğun ailedeki yerine benzer. Halk da çocuk kadar câhil, kafaca

ve zekâca onun kadar gelişmemiş haldedir. Halk da tıpkı çocuk gibi, acımak nedir, bilmez.

Okuyucularımız halkın Quasimodo'dan türlü nedenlerle tiksindiğini farketmişlerdir. Bütün bu kalabalık içinde Kamburdan şikâyetçi olmayan bir kişi ya vardı, ya yoktu. Onun böylece işkence kulesine çıkışına herkes sevinmişti. Yediği meydan dayağından sonra düştüğü perişan hâl, halkı yumuşatmak şöyle dursun, hıncını daha da arttırmış, hattâ onda az çok sevinç bile uyandırmıştı.

Onun için, suçludan kamunun öcü böylece alındıktan sonra, sıra özel, kişisel öçlere geldi. Mahkeme salonunda olduğu gibi burada da en çok bağırıp çağıranlar, kadınlardı. Kadınların kimisi Quasimodo'ya hainliği, kimisi de çirkinliği yüzünden diş bilemekteydi ama, asıl hınçlı olanlar bu sonunculardı.

Bu yüzden de her kafadan bir ses çıkıyordu.

Kadının biri: «Eh, teşhir kulesinden sonra, bir gün darağacını da boylarsın inşallah!» diyordu.

Bir başka kadın: «O koca çanınla birlikte yedi kat yerin dibine bat inşallah, emi?» diye bağırıyordu.

Bir üçüncüsü: «Bu herif çan çalıyor, biz de dua için kiliseye gidiyoruz. Şu işe bak hele!» diyordu.

— «Yu! Sağır herif! Tek gözlü! Yu kambur canavar n'olacak!»

— «Gebe kadın bunu görse çocuğu düşer alimallah!»

Jehan Frollo ile Robin Poussepain ise bir şarkı tuttur-muşlar:

Darağacına,
Yollamalı herifi,
Darağacına!

diye bağırıyorlardı.

Daha buna benzer binlerce küfür işitiliyor, yuhalar,

bağırışmalar, gülüşmeler duyuluyor, kimilerinin hükümlüye taş attıkları bile görülüyordu.

Quasimodo sağırdı ama, tek gözü pekâlâ görüyordu. Hem zaten söylenenleri işitmeye gerek de yoktu, herkesin beslediği hıncın, tiksintinin ifadesi, yüzlerde okunuyordu. Atılan her taşın arkasından da bir kahkaha kopmaktaydı.

Quasimodo önce aldırmadı. İşkence memurunun kırbacı altında bile sabrı taşmamıştı. Fakat sonunda sabrı tükendi. Sinek gibi kendisini sokan bu kalabalığa hınçlı bakmaya başladı. Sırtına saplanan şişlerden kızıp çılgına dönmüş güreş boğası gibi bir hali vardı.

Önce tehdit dolu bakışlarını ağır ağır kalabalığın üstünde dolaştırdı. Fakat her yanı sımsıkı bağlı olduğu için, yaralarını sokan, ısıran bu sinekleri sert bakışı ile kovamadı. Bunun üzerine bağlarının içinde kımıldandı, zıpladı. Bu yüzden de teşhir direğindeki eski - püskü çark gıcırdadı; alaylar, yuhalar daha da arttı.

Biçare adam kendisini yabanî bir hayvan gibi köstekleyen bu bağları koparamayınca, yatıştı. Yalnız arada bir kuduruk bir öfke ile derin derin iç çekiyor, o zaman göğsünün çukurlukları kabarıyordu. Yüzünde ne utanç, ne de kızartı vardı. Toplumdan daha çok doğaya yakın olduğu için, utancın ne olduğunu bilemiyordu. İnsan böylesine eciş-bücüş olunca nasıl utanç duyabilir zâten? Fakat öfke, hınç, umutsuzluk yüzünden bu korkunç surat daha da asıklaşıyor, tek gözü bu yüzden şimşekler saçıyordu.

Beri yandan da saatler ilerliyordu. Quasimodo belki bir buçuk saatten beri oradaydı. Tüm bu zaman boyunca dayak yemiş, yaralanmış, halk onunla eğlenmiş, onu taşa tutmuştu.

Birdenbire, artan bir umutsuzlukla zincirlerinin içinde yine kımıldanıp çabalamaya başladı. Bu yüzden kulenin tahta kısımları sarsıldı. Sonra, Quasimodo, o âna dek inatla

koruduğu suskunluğu bozdu. İnsan bağırmasından çok köpek ulumasını andıran kısık, öfkeli bir sesle, bütün yuhaları bastırarak bağırdı :

— «Su! Su!»

Fakat bu umutsuzca bağırış herkesin acıma duygusunu kabartacak yerde, kulenin çevresinde toplanmış olan kalabalığı daha da eğlendirdi. O anda o kalabalığın, Haşarat Yatağı'nda gördüğümüz insanlardan farkı yoktu. Zâten burada birikmiş olanlar da en aşağı halk tabakasındandılar. Zavallı hükümlünün çığlığına kimse yanıt vermedi Üstelik onunla alay edenler bile oldu hattâ.

Şu da vardı ki, Quasimodo'nun o andaki hali insanda acıma uyandırmaktan uzaktı. Üzerinden kanlar akan kıpkızıl suratı, şaşkın bakışı, öfke ve acıdan köpürmüş ağzı, yarı-sarkık diliyle, insanda daha çok tiksinti uyandırıyordu. Şurasını da söylemek gerek ki, kalabalığın arasında bu zavallıya bir tas su götürecek birkaç kadın ya da erkek belki vardı. Fakat teşhir kulesinin basamaklarına yaklaşmak o denli utanç verici bir şeydi ki, su vermeye niyeti olan bile bu işten sırf bunun için vazgeçerdi.

Quasimodo umutsuzluk dolu bakışını birkaç dakika kalabalık üzerinde dolaştırdı, daha yürek paralayıcı bir sesle yineledi :

— «Su istiyorum, su!»

Herkes yine güldü.

O sırada Robin Poussepain sokakta akmakta olan kirli suların içinden ıslak bir paçavra alıp ona doğru atarak : «Al da bunu iç, sağır mendebur!» diye bağırdı.

Bir kadın da hükümlünün kafasına bir tas fırlattı, beri yandan da şöyle bağırdı : «Geceleri bizi o mel'un çanlarınla uyandırırsın ha? Al sana!»

Bir sakat ise koltuk değneğiyle Quasimodo'ya vurmaya çalışarak : «Notre-Dame'ın tepesinden yine büyü yapacak mısın?» diye bağırıyordu.

Bir erkek, kırık bir testinin parçasını onun göğsüne doğru fırlatarak: «Al sana bir çanak, suyu bununla içersin! Geçen gün bir gebe kadın seni görmüş de iki başlı bir çocuk doğurmuş!» dedi.

Hükümlünün kafasına kiremit parçası fırlatan bir acûze de şöyle bağırdı:

— «Benim kedi de onun yüzünden altı ayaklı bir yavru doğurdu ya!»

Quasimodo ise hâlâ soluk soluğaydı, çırpınıyordu. Üçüncü kez: «Su! Bir damla su!» diye bağırdı.

Tam o sırada da kalabalığın açıldığını gördü. Halkın arasından, acayip biçimde giyinmiş bir kız çıktı. Yanında boynuzları yaldızlı, küçük, beyaz bir keçi vardı, elinde de bir tef tutuyordu.

Quasimodo'nun tek gözü kıvılcımlandı. Bu gelen, kendisinin bir gece önce kaçırmaya kalkmış olduğu Çingene kızıydı. Nitekim kendisini şu anda bu saldırı olayı yüzünden cezalandırdıklarını da hayâl - meyâl seziyordu. Fakat zavallı, sırf sağır olduğu ve bir sağır tarafından yargılandığı için cezalanmıştı. Onun için, Çingene kızını görünce: «Hah, bu da benden öç almaya geliyor! Bu da ötekiler gibi bana bir kötülük yapacak, kafama bir şeyler atacak!» diye düşündü.

Gerçekten de kızın çabuk çabuk merdiveni çıktığını gördü. Öfke ve umutsuzluktan soluğu kesilir hale gelmişti. Bu işkence kulesini yıkabilmeyi ne kadar isterdi! Sonra, bakışındaki şimşeğin insanı çarpmak gibi bir özelliği olsa, Çingene kızı muhakkak ki, daha işkence kulesinin sahanlığına varamadan yok oluverirdi.

Kız tek söz söylemeden hükümlüye yaklaştı. Quasimodo ise ondan kaçabilmek için boşyere debelenip duruyordu. Kız, kemerine bağlı bir matarayı çözüp biçarenin susuzluktan çatlamış dudaklarına yavaşça yaklaştırdı.

O âna dek alev alev yanan ve kupkuru kalan bu tek gözde o zaman bir damla gözyaşı göründü. Bu yaş, umutsuzluk ve acıyla kasılan bu çarpık yüzde yuvarlanarak yere düştü. Bu belki de, o bahtsız adamcağızın döktüğü ilk gözyaşı idi.

Beri yandan, kendisine uzatılan suyu bir türlü içmiyordu. Kız yine her zamanki sevimli haliyle, sabırsız sabırsız dudak büktü. Sonra gülümseyerek mataranın boğazını, Quasimodo'nun dişlek ağzına yaklaştırdı. Hükümlü uzun yudumlarla su içmeye başladı. İçinin yanmış olduğu belliydi.

Suyu içince zavallı, herhalde ona bu yardımı yapan güzel eli öpmek için olacak, kara dudaklarını ileriye doğru uzattı. Fakat, kız ondan hâlâ çekiniyordu galiba, geceki saldırı olayını da unutmamıştı. Onun için, bir hayvanın ısırmasından korkan bir çocuk gibi, elini geriye çekti.

Bunun üzerine zavallı sağır sitem ve anlatılmaz bir keder dolu bakışlarını kıza dikti. Böyle körpe, temiz, sevimli, aynı zamanda da zayıf bir kızın, bu zavallı, eciş-bücüş ve hain adamın böylece yardımına koşması, nerede olsa, dokunaklı bir manzara yaratırdı. Fakat bu halin bir işkence kulesi üzerinde cereyan etmesi, bu manzaraya yüce bir hâl verdi. Kalabalık da bu halin etkisi altında kaldı :

— «Yaşa! Yaşa!» diye bağırarak el çırpmaya başladı.

İşte tam o sırada, taş odadaki çilekeş kadın penceresinden bakınca, Çingene kızının işkence kulesinde olduğunu gördü. Her zamanki gibi yine ona korkunç şekilde beddua etti :

— «Allah belânı versin senin, emi Çingene kızı! Allah belânı versin!»

V

ÇÖREK HİKÂYESİNİN SONU

Esmeralda sarardı, sendeleyerek işkence kulesinden indi. Çilekeş kadın hâlâ onun peşinden bağırıyordu: «İn aşağı oradan, in aşağı! Ama, yakında seni de orada görürüm inşallah!»

Halktan kimileri: «Çilekeşin yine öfkesi tuttu,» diye mırıldandılar. Fakat pek fazla konuşan olmadı. Halk bu çeşit kadınlardan çekinir, bu yüzden onlara âdeta kutsallığa benzer bir çehre verirdi çünkü. O zamanlar her önüne gelen gece-gündüz dua ile meşgul bir kimseye öyle kolay kolay saldırıda bulunamazdı.

Artık Quasimodo'yu götürmek zamanı gelmişti. Bağlarını çözdüler, halk da dağıldı.

Mahiette de iki arkadaşıyla birlikte dönüş yolunu tutmuştu. Büyük köprünün yanına geldiklerinde oğluna sordu:

— «Eustache, çöreği ne, yaptın?»

Çocuk cevap verdi:

— «Anneciğim hani siz o delikteki kadınla konuşuyordunuz ya, o sırada koca bir köpek geldi, çöreği ısırdı. Bunun üzerine ben de bir lokma ısırdım.»

— «Peki çörek nerede? Hepsini yedin mi yoksa?»

— «Hepsini ben yemedim anneciğim, köpek yedi asıl. Yeme dedim ama, dinlemedi ki! Bunun üzerine ben de yedim, n'apayım!»

Annesi hem gülümser, hem azarlar bir tavırla: «Ne obur çocuk oldun sen!» diye söylendi, sonra Oudarde'a dönerek ekledi: «Evin bahçesinde bir kiraz ağacı var. Bu yumurcak ağaçtaki bütün kirazları tek başına yiyor. Onun için büyükbabası: 'Bu çocuk büyüyünce kumandan olacak,' diyor. Ama, bir daha yapayım deme, emi, Eustache? Aslanım benim!»

BEŞİNCİ BÖLÜM

I

SIRRINI KEÇİYE BIRAKMANIN TEHLİKESİ

Aradan birkaç hafta geçmişti. Martın ilk günleriydi. Her taraf günlük güneşlikti. Tatlı ve güzel bir bahar havası vardı. Tüm Paris halkı alanlara, gezi yerlerine dağılmış, tıpkı pazar günleri olduğu gibi, bu güzel günün tadını çıkarıyordu.

Bu güneşli, ılık ve sâkin günlerde bir an vardır ki, insan işte tam o zaman Notre-Dame Kilisesinin büyük kapısını seyretmelidir. Bu, batmaya başlayan güneşin kiliseye tam karşıdan vurduğu andır. Güneşin gittikçe yatayla-şan ışıkları alanı kaplayan kaldırım taşlarının üzerinden yavaş yavaş çekilir, kilisenin dik cephesi boyunca yükselmeye başlar. Bu yüzden cephedeki kabartmalar daha canlı, daha belirli bir hâl alır. Cephenin ortasında, gül biçimindeki büyük pencere ise bir dev gözü gibi, kızıl parıltılarla alev alev yanar durur.

İşte, o anda da günün o saati gelmişti.

Batan güneşin kızıla boyadığı yüksek kilisenin karşısında, Gotik tarzına göre yapılmış güzel bir ev vardı. Bu evin kapısındaki sundurmanın üzerine taş bir balkon kondurulmuştu. Ev tam kilise alanıyla kilisenin önünden geçen

sokağın köşesinde bulunmaktaydı. Balkonda bulunan birkaç güzel kız neşeli neşeli, sevimli sevimli konuşup gülüşüyorlardı. Hallerinden ve giyinişlerinden, hepsinin halivakti yerinde, soylu aile kızları olduğu belliydi. Kurdelelerle, dantellerle süslü giysileri pek şıktı. Bu giysilerin yakaları açıktı, o zamanın modasına uygun olarak, kızların omuzlarını, körpe gerdanlarını, dik göğüslerinin üst kısmını herkesin gözü önüne seriyordu.

Bu genç kızlar, Lys Gondelaurier ile arkadaşları Diane, Amelotte, Colombe idi. Yanlarında ayrıca Bérangère adlı küçük bir kız da vardı. Hepsi de, dediğimiz gibi, iyi ailelerin evlâdı idiler. O sırada dul Bn. Gondelaurier'nın evinde bulunuyorlardı. Kralın oğlunun yakında Prenses Marguerite ile nikâhı kıyılacağından, genç nişanlı Flaman'lardan alınırken, soylu ve güzel Fransız kızları da karşıcı gideceklerdi, sonra onun yanında nedime olarak Paris'e geleceklerdi. Paris'in çepeçevre otuz fersah etrafında tüm taşra soyluları, kızları nedimeliğe seçilsin diye can atıyorlardı. Onun için birçok babalar kızlarını ya Paris'e getirmişler, ya da göndermişlerdi.

Sözünü ettiğimiz genç kızlar da Bn. Aloise Gondelaurier'nin evinde kalıyorlardı. Bn. Gondelaurier Kralın eski okçubaşılarının birinden dul kalmıştı. Kızıyla Paris'te, Notre-Dame Kilisesinin karşısındaki bir evde oturuyordu.

Kızların bulundukları bu balkondan içeriye bakılınca çok güzel döşenmiş bir oda görülmekteydi. Tavanın kirişleri oymalı, yaldızlı ve göze hoş gelen bin türlü süslerle dolu idi. Odanın döşeniş tarzında, evsahibesinin bir şövalyeden dul kalmış olduğu belliydi. Tâ nihayette, baştan aşağı armalarla süslü yüksek bir ocağın yanında, kırmızı kadife kaplı mükellef bir koltukta da Bn. Gondelaurier oturmaktaydı. Elli beş yaşında kadar vardı. Yaşı giyiminden de, yüzünden de belli oluyordu.

Bn. Gondelaurier'nin yanında bir delikanlı ayakta durmaktaydı. Mağrur, fakat biraz kof ve sözde kabadayı bir hali vardı. Bu gibi yakışıklı delikanlıları kadınlar beğenirler ama, ciddî erkekler bunlara pek aldırmazlar, omuz silkip geçiverirler. Bu genç süvarinin sırtında, Kralın maiyetine memur okçuların yüzbaşı rütbesindeki subaylarına özgü parlak, cicili bicili üniforma vardı.

Kızların bir kısmı odanın içinde, bir kısmı balkonda oturuyordu. Her birinin dizleri üstünde büyük bir işlemenin bir parçası vardı. Bunu hep bir arada işliyorlardı. İşlemenin bir ucu da yerdeki halının üstünde sürünmekteydi.

Kızlar, fısıldaşarak, boğuk boğuk gülüşerek konuşuyorlardı. Aralarında bir erkek oldu mu, kızlar hep böyle yaparlar zâten. Delikanlı ise tüm bunlara kendisinin neden olduğunu, onların arasına fit soktuğunu bilmekteydi ama, buna uzun boylu aldırdığı yoktu. Bu birbirinden güzel kızların hepsi genç subayın dikkatini çekmeye uğraşırken o, aldırmaz bir tavır takınıyor, ceylân derisinden eldiveni ile kemerinin tokasını parlatıyordu.

Arada-bir yaşlı hanım yavaşçacık ona bir şeyler söylüyor, o da beceriksiz ve zoraki bir nezaketle ona elinden geldiğince yanıt vermeye çalışıyordu. Bn. Aloise Gondelaurier'nin gülümseyişlerine, yüzbaşıyla konuşurken arada-bir kızından yana göz kırpışlarına bakılırsa, iki gencin nişanlı oldukları ve yakında evlenecekleri anlaşılıyordu. Subayın sıkıntılı ve soğuk duruşundan da, nişanlısına pek büyük bir sevgi beslemediği anlaşılmaktaydı. Halinden, tavrından bu işleri can sıkıcı bir angarya saydığı açıkça belliydi.

Fakat yaşlı kadının gözü dünyada sevgili kızından başka şey görmediği için, genç subayın bu isteksizliğinin farkında değildi. Boyuna subaya kızının güzel dikiş diktiğini, iyi işleme yaptığını anlatıp duruyordu.

Subayı kolundan çekip kulağına: «Bak yavrum, bak eğiliyor, gördün mü?» diyordu.

Delikanlı: «Evet gördüm,» diye baştan savma bir yanıt veriyor, sonra yine dalgın ve soğuk bir biçimde suskunluğunu sürdürüyordu.

Biraz sonra Bn. Gondelaurier onu yine kolundan çekiyor, genç subay yine yaşlı anneye doğru eğiliyor, bu kez de anne şöyle diyordu: «Sen hiç böyle güzel, böyle sevimli kız gördün mü? Saçları altın sarısı, teni kar gibi beyaz. Ya elleri? Sonra şu boyuna bak, kuğu gibi alimallah! Bazan seni kıskanıyorum doğrusu. Senin gibi çapkın bir erkeğe kızımı vermeye kıyamıyorum. Lys çok güzel kız, ona sen de bayılıyorsundur herhalde, değil mi?»

Genç subay içinden başka şeyler geçirirken: «Ona ne şüphe?» diyordu.

Şunu hemen söyleyelim ki, yüzbaşının utangaçlık gibi bir meziyeti veya kusuru yoktu. Ama, yine de yaşlı hanımın arzusunu yerine getirmek istedi.

Lys'e yaklaşarak: «Yaptığın işlemenin üzerindeki şekiller ne?» diye sordu.

Lys biraz bozularak yanıt verdi:

— «Daha önce de söylemiştim ya canım! İşlemenin üzerinde Neptunus'un mağarasının resmi var. Sana demiştim ya: Deniz Tanrısı Neptunus suların altındaki mağara gibi sarayında yaşar. Denizatlarını hep mağarasında kapalı tutar, onlar da onun arabasını dalgalar üzerinde çekip götürürler, diye.»

Şurası kesin ki Lys, Yüzbaşının tavırlarındaki soğuk, dalgın halin annesinden daha iyi farkındaydı. Bunun üzerine yüzbaşı genç kızla biraz konuşmak ihtiyacını duydu:

— «Peki, bunu kimin için işliyorsun?» diye sordu.

Lys başını önündeki işten kaldırmaksızın yanıt verdi:

— «Saint-Antoine Manastırı için işliyorum.»

Yüzbaşı işlemenin bir ucunu tutup kaldırarak: «Peki, bu yanaklarını şişirerek boru çalan şişman herif kim?» diye sordu.

Kız cevap verdi:

— «Neptunus'un oğlu Trito; o da deniz tanrılarından biridir.»

Fakat Lys'in konuşmasında hep küskün bir edâ vardı. Sonunda delikanlı onun kulağına saçma, çapkınca bir şeyler söylemek gerektiğini anladı. Kıza doğru eğildi ama, bula bula şu sözleri buldu:

— «Kuzum, annen niçin hâlâ VII. Charles döneminin modasına göre giyiniyor? Artık bu moda çoktan geçti. Bana kalırsa hiç doğru yapmıyor.»

Lys nişanlısına sitem dolu güzel gözlerle bakarak alçak sesle: «Bula bula, bana söyleyecek bunu mu buldun Tanrı aşkına?» diye sordu.

Beri yandan zavallı Bn. Aloise, iki genci böyle baş başa görünce gülümsedi. Kendi kendine: «Kumrular gibi sevişiyorlar maşallah,» dedi.

Yüzbaşı söyleyecek söz bulamayınca yine işlemeden sözetmeye başladı

— «Çok da güzel işlemişsin doğrusu,» dedi.

O sırada öteki kızlar da söze karıştılar: Colombe da arkadaşı Lys gibi beyaz tenli, sarışın bir kızdı. Diane'ın güzel; inci gibi dişleri vardı, onun için her zaman gülüyordu. Amelotte ise kıvırcık saçlı, genç ve hoş bir esmerdi. Diane'ın boyuna gülmesi gibi, o da nedenini bilmeksizin boyuna içini çekiyordu. Genç kızlar Roche-Guyon konağında bulunan bir işlemeden sözetmekteydiler. O sırada Bn. Aloise de söze karıştı:

— «Colombe yavrucuğum,» dedi, «sen galiba Bacqueville'in konağındaki işlemeden söz ediyorsun. Bu zat Kral VI. Charles zamanında yaşamıştı. Konağında gerçekten güzel işlemeler vardır.»

Genç yüzbaşı : «VI. Charles diyor! VI. Charles ha! Hanımcağız da amma eski şeyleri anımsıyor!» dedi.

Haksız değildi, çünkü Bn. Aloise, o devirde kral olan XI. Louis'den önceki hükümdarı, yani VII. Charles'ı kasdetmek istiyordu. VI. Charles ise olayın geçtiği tarihten en az altmış yıl önce ölmüştü.

Bn. Gondelaurier hiç oralı olmadan ekledi : «Sahiden güzel işlemeler onlar. Hiçbir yerde eşleri bulunmaz.»

O sırada yedi yaşındaki küçük Bérangère balkonun parmaklıkları arasından alanı seyretmekle meşguldü. Birdenbire bağırdı :

— «Bak bak, Lys Abla, güzel bir oyuncu kız gelmiş, herkesin ortasında tef çalıp oynuyor.»

Gerçekten de odadakiler bir tef sesi işittiler.

Lys aldırmaz bir tavırla alandan yana bakarak : «Aman! Çingenedir herhalde,» dedi.

Arkadaşları : «Dur da görelim şunu!» diyerek balkona koştular. Lys hâlâ nişanlısının soğuk tavırlarını düşünüyordu; onun için, arkadaşlarının peşinden acele etmeksizin, ağır ağır ilerledi.

Bunun üzerine yüzbaşı rahat bir soluk aldı : Böylelikle, zoraki bir konuşmadan kurtulmuş oluyordu. Angaryadan kurtulduğu için memnun memnun yine odanın dip tarafına gitti. Oysa Lys gibi güzel bir kızla konuşmak hiç de angarya sayılmazdı. Nitekim eskiden yüzbaşı da böyle düşünüyordu. Fakat yavaş yavaş kızdan bıkmıştı. Hele yakında evleneceğini düşündükçe daha soğuk tavırlar takınıyordu. Biraz hercai tabiatli, bayağı zevkli bir gençti zâten. İyi bir ailedendi ama, askerlere özgü ne kadar kötü huy varsa hepsini edinmişti. Yani meyhaneden, buna benzer yerlerden pek hoşlanıyordu. Ancak ağız dolusu küfür ettiği, askerce çapkınlıklar yaptığı, hafif kızlarla konuşup kolay başarılar kazandığı zaman kendini rahat hissediyordu.

Ailesinden oldukça terbiye, nezaket ve davranış öğrenmişti. Fakat çok genç yaşta asker olmuş, diyar diyar dolaşmış, kışla hayatı yaşamaya başlamıştı. Yaşaya yaşaya da, üstündeki soyluluk cilâsı yavaş yavaş kayboluyordu. Ayıp olmasın diye yine ara-sıra Lys'i görmeye geliyordu ama, bu yüzden iki katlı sıkılmaktaydı. Sevgisini başka yerlerde öylesine har vurup harman savuruyordu ki, nişanlısına bu yüzden pek bir şey kalmıyordu çünkü. Sonra, bu kadar güzel, kibar ve nazik hanımlar arasında bir patavatsızlık yapacağım, ağzımdan bir küfür kaçıracağım diye ödü patlıyordu. Öyle bir şey yaparsa, hali ne olurdu?

Fakat beri yandan giyime, şıklığa, güzel görünmeye de pek meraklıydı. Artık okuyucu tüm bunlara kendi zihninde nasıl biçim verirse versin; ben yalnız olan-biteni anlatmakla yetiniyorum.

İşte bizim yüzbaşı bir süreden beri ocağa dayanmış, öylece duruyordu. Bir şey düşünüp düşünmediği pek belli değildi ama, hiç konuşmadığı kesindi. O sırada Lys nişanlısına döndü. Zavallı kız, genç yüzbaşıya surat ediyordu ama, bunu istemiye istemiye yapıyordu zâten.

— «Phœbus,» dedi, «hani sen bize genç bir Çingene kızından sözetmiştin. 'İki ay önce bir gece devriye gezerken onu kurtardım,' demiştin, anımsıyor musun? Hani, on, oniki kadar serseri bir olup kızı kaçırmaya kalkmışlar?»

Yüzbaşı : «Evet, anımsadım, ne var?» diye sordu.

— «Şurada, kilisenin önünde danseden kız o mu acaba? Gel bak bakalım, tanıyor musun onu?»

Kızın bu sözlerinde nişanlısıyla barışmak isteği de gizliydi. Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers (okuyucularımız genç subayın o olduğunu herhalde anlamışlardır) yavaş adımlarla balkona yaklaştı. Lys sevgi dolu bir edâ ile elini Phœbus'ün koluna dayayarak : «Bak işte şurada danseden kız,» dedi. «Kurtardığın Çingene kızı o mu acaba?»

Phœbus : «Evet, o olacak, yanındaki keçiden tanıdım,» dedi.

Amelotte hayranlıkla ellerini kavuşturarak : «Aman ne güzel keçi ayol!» diye bağırdı.

Küçük Bérangère sordu :

— «Boynuzları sahici altından mı acaba?» Küçük kız bir yandan da boyuna çevresine bakınıyordu. Lys : «Abla,» dedi, «Notre - Dame Kilisesinin çan kulesinde siyahlı bir adam var. N'apıyor orada?»

Bütün kızlar başlarını kaldırıp baktılar. Gerçekten de bir adam kilisenin kuzeye bakan çan kulesinin kenarındaki parmaklığa dayanmış, Grève Alanı'nı seyrediyordu. Bu adam bir rahipti. Kara cübbesi, iki avucuna dayadığı yüzü ayan-beyan belli oluyordu. Bir heykel kadar hareketsiz durmaktaydı. Gözlerini dikmiş, alana bakıyordu.

Adam, bir serçe yuvası görmüş de gözlerini ona dikmiş bir çaylak gibi kımıltısızdı.

Lys : «Bildim, bildim,» dedi. «Bu adam Notre - Dame Kilisesinin Başrahibi Claude Frollo.»

Colombe : «Onu buradan tanıyabildinse çok iyi gözlerin var maşallah,» dedi.

Diane : «Oyuncu kıza nasıl da yiyecek gibi bakıyor, değil mi?» diye sordu.

Lys : «Vallahi, bana kalırsa bu Çingene kızı ayağını denk alsın,» dedi. «Başrahip Çingeneleri hiç sevmez çünkü.»

Amelotte da ekledi :

— «Neden kızcağıza böyle ters ters bakıyor sanki? Kız ne de güzel dansediyor oysa.»

Lys o zaman birdenbire Yüzbaşı Phœbus'e döndü :

— «Sen bu kızı tanıyordun, değil mi Phœbus?» diye sordu. «Bir işaret et ona da buraya çıksın. Eğleniriz biraz.»

O zaman kızlar hep birden el çırparak : «Aman ne iyi olur, hadi çağıralım onu!» dediler.

Phœbus : «Böyle saçma şey olur mu canım,» dedi. «Kız belki beni unutmuştur bile. Sonra, adını bile bilmiyorum. Ama madem arzu ediyorsunuz, bir deneyelim bakalım.»

Sonra balkonun parmaklığından eğilerek seslendi :

— «Hişt, kızım bana baksana!»

Çingene kızı o sırada tef çalmıyordu. Başını sesin geldiği yana çevirdi, parlak bakışlarını Phœbus'ün üzerine dikti. Sonra «zınk» diye olduğu yerde dura-kaldı.

Yüzbaşı yine : «Kızım, baksana,» dedi. Sonra parmağıyla kıza eve gelmesi için işaret etti.

Kız bir kez daha ondan yana baktı, yanakları ateş basmış gibi kıpkırmızı oldu. Tefini koltuğunun altına sıkıştırdı. Şaşkın şaşkın bakışan seyircilerin arasından geçip, Phœbus'ün kendisini çağırdığı evin kapısına doğru ilerlemeye başladı. Yürürken sendeliyordu. Hali-tavrı yılan görüp de büyülenmiş bir kuşu andırmaktaydı.

Biraz sonra oda kapısının önündeki perde açıldı. Çingene kızı kapının eşiğinde göründü. Yüzü kıpkırmızıydı. Utangaç, heyecanlı bir hali vardı. İri gözlerini yere dikmişti. Tek adım atmaya cesaret edemiyor gibiydi.

Bérangère ellerini çırptı.

Fakat oyuncu kız hâlâ kapının önünde hiç kımıldamadan duruyordu. Onun böyle çıka-gelmesi genç kızlar üzerinde acayip bir etki yaratmıştı. Şurası kesin ki, hepsi yakışıklı subayın hoşuna gitmek arzusuyla gizliden gizliye yanıp tutuşuyorlardı. Phœbus'ün parlak, sırmalı üniforması karşısında üçü de şuh tavırlarla, cilveli cilveli kırıtmaktaydılar. Subay eve geldi geleli aralarında az-çok gizli bir yarış başlamıştı. Bu yarışı kendilerine bile açıklamaktan sakınıyorlardı ama, bu hâl davranışlarından, gözlerinden her an belli oluyordu.

Bununla birlikte, hepsi hemen aynı derecede güzel ol-

duklarından, deyim yerindeyse birbirine eşit silâhlarla çarpışmaktaydılar, herbiri zaferi kendisinin kazanacağını umabilirdi. Fakat Çingene kızının çıka-gelişi bu dengeyi birdenbire bozuverdi. Kız öyle güzeldi ki, odanın kapısında görünür görünmez içerisi sanki bir ışıkla doluverdi. Bu dar odada, bu perdelerin, tahta duvar kaplamalarının loşluğu içinde bu kız aşağıda, alanda göründüğünden muhakkak ki çok daha güzeldi. Sanki bir meşaleydi de onu gün ışığından alıp loş bir yere getirmişlerdi. Bu hâl karşısında soylu küçükhanımların da ellerinde olmaksızın gözleri kamaştı. Herbiri güzelliğine hakaret edilmiş gibi bir duyguya kapıldı.

Bunun üzerine hiçbiri bir şey söylemedi ama, hepsinin de bu güzel kıza karşı cephe aldıkları belliydi. Aralarında çok güzel anlaşıyorlardı. İçgüdüleri sayesinde kadınlar erkeklere göre birbirleriyle çok daha çabuk uyuşup anlaşırlar çünkü. Şimdi karşılarına bir düşman çıkmıştı. Hepsi bu hali seziyor, aralarında birleşiveriyorlardı. Bu, hep böyle değil midir zâten? Bir bardak suya bir tek damla şarap damlatsanız, su kızarıverir. Genç ve güzel kadınlardan oluşan bir topluluğu az-çok kızdırmak içinse, daha güzel bir kadının içeriye girmesi yeter. Hele bu kadınların yanında bir tek erkek de bulunursa...

Bu yüzden küçükhanımlar Çingene kızını pek soğuk bir tavırla karşıladılar. Onu baştan aşağı şöyle bir süzdüler, sonra aralarında bakıştılar. Böylelikle ona ilişkin düşüncelerini açıklamış oldular. Aralarında anlaşmışlardı. Beri yandan Çingene kızı da kendisine bir şey söylensin diye bekliyordu. Aynı zamanda öyle heyecanlıydı ki, başını kaldırıp çevresine bakınmaya cesaret edemiyordu.

Sessizliği ilk bozan yüzbaşı oldu. O budalacasına kendine güvenen tavrını takınarak: «Amma da güzel ha,» dedi, «sen ne dersin, Lys?»

Başka biri olsa bu düşüncesini daha alçak sesle açıklardı. Yüzbaşının fikrini böyle ulu-orta söyleyivermesi, Çingene kızından gözlerini ayıramayan küçükhanımların kıskançlıklarını yatıştıracak türden değildi.

Lys yapmacık bir küçümseyişle yüzbaşıya cevap verdi :

— «Eh, fena değil.»

Öteki kızlar ise kendi aralarında fısıldaşıyorlardı.

Bn. Aloise de bu Çingene kızını kendi kızı hesabına kıskanıyordu. Nihayet kızla o konuştu :

— «Yaklaş bakayım yavrum,» dedi.

Küçük Bérangère de gülünç bir ciddiyetle : «Yaklaş bakayım yavrum,» diye yineledi. Boyu Çingene kızının ancak beline gelebiliyordu oysa.

Çingene kızı soylu hanımefendiye doğru ilerledi.

Phœbus de ona doğru birkaç adım attı. Şişinerek : «Bilmem beni tanıyabildiniz mi küçükhanım?» diye sordu.

Esmeralda yüzbaşıya çok hoş biçimde gülümsedi, tatlı tatlı göz süzerek cevap verdi :

— «Tanımaz olur muyum?»

Lys : «Belleği yerinde maşallah,» dedi.

Yüzbaşı Phœbus ekledi :

— «O akşam nasıl da çabucak ortadan kayboluverdin? Seni korkuttum mu yoksa?»

Çingene kızı : «Yok, ne münasebet!» dedi.

Söylediği bu basit sözlerde öyle anlatılmaz bir eda vardı ki, bu yüzden Lys içerledi.

Bir sokak kızıyla konuştukça, yüzbaşının çenesi açılıyordu :

— «Sen gittin, yerine de tek gözlü, kambur, acayip bir herifi bıraktın,» diye sözlerini sürdürdü. «Herif Notre-Dame Kilisesinin çanlarını çalıyormuş galiba. Bana söylediklerine göre o, bir Başrahibin gayrimeşru çocuğuymuş, şeytanıymış da dünyaya bu kılıkta gelmiş. Acayip bir adı var,

ama şimdi anımsıyamadım. Demek o adam seni kaçırmak istedi, öyle mi? Sanki sen kilise zangoçlarına yaraşırmışsın gibi! Nasıl cesaret etmiş buna? Söyle bakayım, o baykuş suratlı herif senden ne istiyordu?»

Kız : «Bilmiyorum,» dedi.

— «Bu ne küstahlık, Tanrım! Bir çan çalıcı, tıpkı bir vikont gibi, kız kaçırmaya kalkışsın ha? Görülmüş şey değil bu! Ama, pahalıya mal oldu ona bu iş. İşkence memuru Pierrat Torterue'den bir-temiz dayak yedi.»

Esmeralda bu sözlerle işkence kulesinde olup biten sahneyi anımsamıştı :

— «Zavallı adamcağız,». dedi.

Yüzbaşı bir kahkaha koparark : «Allah, Allah!» diye bağırdı, «hem seni kaçırmaya kalkıştı, hem de ona acıyorsun, ha?»

Fakat birdenbire durdu. Biraz daha konuşursa ileri-geri şeyler söyleyeceğinden, belki ağzından küfürler kaçıracağından korkuyordu. Kızlara : «Bağışlayın,» dedi, «biraz daha konuşsaydım saçmalayacaktım galiba.»

Colombe : «Aman, sakın ha!» diye bağırdı.

Lys alçak sesle : «Ne yapsın, bu kızla anlayacağı dilde konuşuyor o,» dedi.

Ama öfkesi de gittikçe artıyordu. O sırada yüzbaşı Çingene kızına pek hayran hayran bakıyordu, kendinden de pek memnun bir hali vardı. Askerce bir çapkınlıkla bıyıklarını burarak : «Vallahi hoş kız doğrusu!» dedi.

Diane yine güzel dişlerini gösterip gülerek : «Yalnız kılığı-kıyafeti pek acayip,» dedi.

Bu sözler üzerine, ötekilerin de zihninde bir şimşek çaktı. Çingene kızı kendilerinden güzeldi ama, nihayet onun zayıf bir yanını bulmuşlardı. Güzelliğine dil uzatamadıkları için, kılığına-kıyafetine takılmaya başladılar.

Amelotte : «Sahi, kızım,» dedi, «sen sokaklarda hep böyle göğsün-bağrın açık mı gezersin?»

Colombe de söze karıştı :

— «Bu eteklik ne kadar kısa böyle!»

Lys : «Sonra yaldızlı kemer de takıyor, bu yüzden Belediye çavuşları onu posta edecekler,» dedi.

Diane ise zâlim bir gülümseyişle atıldı :

— «Yavrum, elbisenin koluna bir yen takşan fena olmaz. Böylece kolların güneşten daha az yanar.»

Bu güzel kızların zehir gibi sözlerle oyuncu kızın çevresinde nasıl kıvrana kıvrana dolaştıkları gerçekten görülecek şeydi. Fakat bu, Phœbus'ten daha akıllı birinin anlayabileceği bir manzaraydı. Kızlar hem zâlim, hem sevimliydiler. Acı ve dokunaklı sözler söyleyerek Esmeralda'nın telli - pullu, gözalıcı kılığıyla alay ediyorlardı. Gülüşmelerin, alayların, hakaretlerin ardı arası gelmiyordu. Hepsi Çingene kızına karşı iyi tavırlar takınır gibi yaparken onunla alay ediyoriar, ona hain hain bakıyorlardı. Eskiden Romalı hanımlar, kendilerinden güzel kadın kölelerin göğsüne, eziyet olsun diye, altın iğneler batırırlarmış. İşte bu kızlar da aynı şeyi yapıyorlardı. Tıpkı güzel bir ceylânın çevresinde dönen, fakat efendileri başlarında olduğu için onu parçalamayı göze alamayan av köpeklerini andırır bir halleri vardı.

Bu soylu ev kızlarının yanında bu biçare sokak kızı da neydi sanki! Küçükhanımlar onun orada oluşunu bile farketmemiş görünüyorlar, kendisinden yüzüne karşı, yüksek sesle, pis, kötü, fakat oldukça güzel bir şeyden bahsedermiş gibi söz ediyorlardı.

Çingene kızı bu iğneleyişler karşısında büsbütün kayıtsız kalmıyordu. Zaman zaman yanaklarından bir utanç kırmızılığı, gözlerinden bir öfke parıltısı geçiyordu. Bazan, küçümser bir sözün dudaklarına dek gelmiş gibi bir hali vardı. Arada-bir, okuyucularımızın da bildikleri biçimde, dudak büküyordu ama, sesini çıkarmıyordu. Kımıldamadan ol-

duğu yerde duruyor, ara-sıra Phœbus'e olanlara boyun eğmiş, mahzun ve tatlı bakışlarla bakıyordu. Bu bakışlarda aynı zamanda mutluluk ve sevgi de vardı. Gören zavallı kızın, oradan kovulacağından korktuğu için kendini tuttuğunu sanırdı.

Phœbus ise gülüyor ve biraz küstah, biraz da acır bir eda ile Çingene kızının tarafını tutarak, bir yandan da altın mahmuzlarını şıkırdatarak: «Sen bırak onları, kızım,» diyordu. «Ne derlerse desinler. Evet, kılığın-kıyafetin biraz acayip ama, güzelsin ya, alt tarafına aldırma!»

Colombe kuğu boynu gibi ince boynunu kaldırıp acı bir gülümseyişle: «Maşallah! Kralın maiyetindeki sayın subaylar güzel Çingene kızlarına hemen abayı yakıveriyorlar!» diye bağırdı.

Phœbus: «Ne çıkar bundan?» diye sordu.

Bunun üzerine Colombe, Diane, Amolette ve Lys gülmeye başladılar. Fakat Lys'in gözlerinde aynı zamanda bir damla yaş da vardı.

Colombe'un sözleri üzerine gözlerini yere dikmiş olan Çingene kızı, bu sözleri duyunca başını kaldırdı ve sevinçle, gururla yine Phœbüs'e baktı. Şu anda çok güzeldi doğrusu.

Bu olup bitenleri seyretmekte olan yaşlı hanım bir yandan içerliyor, fakat işin içyüzünü birtürlü kavrıyamıyordu.

Birdenbire: «A! bu da ne?» diye bağırdı. «Bacaklarımın arasında bir şeyler dolaşıyor! Ay! Keçi! Hadi ordan, pis hayvan!»

Gerçekten de keçi sahibini aramaya gelmiş, tam ona doğru koştuğu sırada boynuzları yaşlı hanımın entarisinin kurdeleli, danteleli eteklerine takılıp dolaşmıştı. Bu hale herkes güldü. Çingene kızı tek söz söylemeksizin yaşlı kadının dantelelerini keçinin boynuzlarından kurtardı.

Küçük Bérangère birdenbire sevinçle zıplayarak : «A! keçiye bakın! Altından ayakları var!» diye bağırdı.

Esmeralda yere çömelerek keçinin sevimli başını yanağına dayadı. Bırakıp gittiği için hayvancağızdan özür diler gibi bir hali vardı.

Beri yandan Diane, Colombe'un kulağına eğilmiş :

— «Nasıl oldu da daha önce düşünemedim,» diyordu. «Keçili Esmeralda dedikleri Çingene kızı bu! Büyücüdür de derler onun için. Keçisinin mucize denecek kadar meraklı becerileri varmış!»

Colombe : «Eh, bari keçi de bize mucize dediğin o becerilerden yapsın bakalım,» dedi.

Diane ile Colombe hemen Çingene kızına seslendiler :

— «Baksana, kızım, keçin birkaç marifet yapsın da görelim bakalım.»

Oyuncu kız : «Ne dediğinizi anlayamadım,» dedi.

— «Keçine bir marifet, bir büyü, bir sihirbazlık yaptır da seyredelim.»

Esmeralda : «Vallahi, onun böyle becerileri yoktur,» dedi. Sonra da keçisine : «Cali, Cali!» diye seslenerek onu okşamaya başladı.

O sırada Lys, keçinin boynuna asılı, işlemeli meşinden bir kesecik gördü. Çingene kızına : «Bu ne?» diye sordu.

Esmeralda iri gözleriyle ona baktı, sonra ciddî bir tavırla :

— «O benim sırrımdır, söyleyemem,» dedi.

Lys içinden : «Şu senin sırrın ne, pek bilmek isterdim,» dedi.

O sırada yaşlı hanım öfkeyle yerinden kalkmıştı :

— «Peki Çingene kızı, senle keçinin bize gösterecek danstan başka beceriniz yoksa, burada ne işiniz var?» diye sordu.

Çingene kızı hiçbir şey söylemedi, ağır ağır kapıya

doğru ilerlemeye başladı. Fakat kapıya yaklaştıkça adımları yavaşlıyordu. Kuvvetli bir mıknatıs onu çeker, tutar gibiydi. Birdenbire yaşlarla buğulanan gözlerini Yüzbaşı Phœbüs'ten yana çevirerek durdu.

Yüzbaşı bağırdı :

— «Canım, böyle kalkıp gitmek olur mu? Gel de bir danset karşımızda bari. Ha, aklıma gelmişken sorayım : Adın neydi senin?»

Kız gözlerini yüzbaşıdan ayırmaksızın yanıt verdi :

— «Esmeralda.»

Bu acayip adı duyunca, kızlar bir kahkaha kopardılar.

Diane : «Bu ne biçim ad böyle!» dedi.

Amelotte : «Canım, bu kızın büyücü olduğu besbelli,» dedi.

O sırada Bn. Aloise de resmî bir eda ile söze karıştı :

— «Kızım, bu hiç de dinimize, kilisenin geleneklerine uygun bir ada benzemiyor.»

Beri yandan küçük Bérangère, kimse görmeden, bir tane bademli kurabiye almış, bunu keçiye uzatarak hayvanı odanın bir köşesine götürmüştü. İkisi de kısa zamanda arkadaş oluverdiler. Çocuk meraka kapılarak keçinin boynundaki keseciği çözüp açmış, içindekileri halının üzerine boşaltmıştı. Bu, bir alfabeydi. Her harfi küçücük bir şimşir parçası üzerine ayrı ayrı kazılmıştı. Çocuk bu harfleri halının üzerine henüz yaymıştı ki, keçinin yaptığı hareketleri görerek şaşa-kaldı. Bu da onun «mucize»lerinden, becerilerinden biriydi herhalde. Keçi, yaldızlı ayağıyla harflerden bazılarını yığının içinden çekti, herbirini yavaşça iterek kendine göre bir sıra verip yan yana dizmeye başladı. Biraz sonra bu harflerden bir sözcük oluştu. Keçi herhalde bu işi yapmaya alışıktı. Sözcüğü hiç duraiamadan yazıvermişti çünkü.

Bérangère bu hali görünce birdenbire ellerini hayran-

lıkla kavuşturarak : «Lys Abla, bak keçi ne yaptı?» diye bağırdı.

Lys koştu ve irkildi. Yerde yan yana dizili harfler şu sözcüğü oluşturmuştu :

PHOEBUS

Heyecandan kısılmış bir sesle : «Bunu keçi mi yazdı?» diye sordu.

Bérangère : «Evet Abla,» dedi.

Zâten bundan kuşku etmeye olanak da yoktu. Bérangère okuma-yazma bilmiyordu çünkü.

Lys içinden : «Çingene kızının sırrı buymuş demek,» diyordu.

Beri yandan çocuğun bağırdığını işiten herkes, yani anne, kızlar, Esmeralda ve subay da koşup gelmişlerdi. Çingene kızı, keçinin yaptığı işi gördü. Önce kızardı, sonra sarardı, yüzbaşının karşısında suçlu gibi titremeye başladı. Yüzbaşı ise memnun, şaşkın, gülümseyerek ona bakıyordu. Kızlar da şaşkınlık içindeydiler :

— «Phœbus ha? İyi ama bu bizim yüzbaşının adı!» diye fısıldaşıyorlardı.

Esmeralda taş kesilmişti sanki.

Lys ona : «Maşallah, çok kuvvetli beleğin var,» dedi, sonra hüngür hüngür ağlamaya başlıyarak güzel ellerini yüzüne kapadı. «Dediğim çıktı işte, bu kız büyücünün biriymiş!» diyordu.

Beri yandan da yüreğinin tâ derinliklerinden gelen başka bir ses ona : «Sevgilini elinden almak istiyor,» diye fısıldıyordu.

O anda Lys düşüp bayılıverdi. Annesi pek korkmuştu :

— «Kızım! Yavrum!» diye çığlıklar koparmaya başladı. Sonra Esmeralda'ya dönerek : «Sen de cehennem ol git burdan, uğursuz karı!» diye bağırdı.

Esmeralda bu kargaşalığa neden olan harfleri çabucak

topladı, keçisi Cali'ye bir işaret yaptı, oda kapılarının birinden çıktı. Başka bir kapıdan da Lys'i götürüyorlardı.

Yüzbaşı Phœbus yalnız kalınca iki kapı arasında bir an duraladı, sonra o da Çingene kızının peşi-sıra çıktı.

II

FEYLESOFLA PAPAZ

Kızların kilisenin kuzeye bakan çan kulesi üzerinde gördükleri papaz, gerçekten de Notre-Dame Kilisesinin Başrahibi Claude Frollo'ydu. Çingene kızının dansedişini büyük bir didkatle seyrediyordu.

Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim: Bugün de bu çan kulesinde küçük bir oda vardır. Ufak penceresinden bakılınca içerisi görünür. Bu pencere, kulelerin başladıkları sahanlığın üzerinde, bir adam boyu yüksekliktedir ve doğu yönüne bakmaktadır. Şimdi burası bomboş, harap bir yerdir. Duvarlarındaki sıvalar dökülmüştür. Bu duvarlarda birkaç resim asılıdır. Bunlarda, kimi büyük kiliselerin önyüzleri görülür. Öyle sanıyorum ki, şimdi burada yalnız yarasalarla örümcekler var. Bu yüzden de farelerle sineklere karşı yok edici bir savaş başlamış bulunuyor.

Her akşam güneş batmadan bir saat önce, Başrahip kulenin merdivenini tırmanarak gelip bu odaya kapanıyor, bazan bütün gecelerini burada geçirdiği oluyordu. O gün de o basık odanın kapısına gelmiş, hep yanında taşıdığı anahtarı kilidin deliğine sokacağı sırada birtakım tef ve kastanyet sesleri duymuştu. Bu gürültü kilisenin önündeki meydanlıktan gelmekteydi. Dediğimiz gibi bu odanın kilisenin yan yüzüne bakan bir penceresi vardı. Claude Frollo anahtarı çabucak kilitten çıkarmış, bir an içinde de kulenin te-

pesine çıkarak kızların kendisini gördükeri o ciddî, dikkatli tavrı takınmıştı.

Çatık bir yüzle orada hiç kımıldamadan duruyordu. Gözlerini aşağıya dikmişti. Pek derin düşüncelere dalmış olduğu halinden belliydi. Bütün Paris ayaklarının altındaydı. Çevrede göz alabildiğine, binlerce kilisenin çan kulesi, ufukta çepeçevre tepeler, köprülerin altından yılan gibi kıvrılarak akan Seine nehri, sokaklarda dolaşan insanlar görülmekteydi. Damlardan dumanlar yükseliyor, evlerin kimi yüksek, kimi alçak damları tâ Notre-Dame Kilisesine dek sokularak onu her yandan sarıp sıkıştırıyordu. Fakat bu koca kentte, Başrahip ancak sokağın bir tek noktasına bakmaktaydı : kilisenin önündeki meydanlığa. Oradaki kalabalığın içinde de gözlerini tek bir insana, Çingene kızına dikmişti.

Bu bakışta ne gibi bir anlam bulunduğunu, bu gözlerden fışkırmakta olan alevin nereden geldiğini söylemek biraz güçtü. Sâbit bir bakıştı bu, ama yine de heyecan ve telâş doluydu. Vücudu ise hiç kımıldamıyor, yalnız, ara-sıra makineleşmiş bir titremeyle, tıpkı bir ağacın rüzgârdan sallanışı gibi sarsılıyordu. Dirseklerinin o denli katı bir duruşu vardı ki, gören bunları dayandıkları mermerin bir parçası sanırdı. Yüzünde taş kesilmiş bir gülümseyiş vardı. Bu haline bakan, ondaki tek canlı şey gözleri sanırdı.

Çingene kızı dansediyordu. Elindeki tefi parmağının ucunda döndürüyor, sonra birtakım dans figürleri yaparak tefi havaya atıyordu. Çevik, hafif ve neşeli bir hali vardı. Kurşun ağırlığıyla üzerine inmekte olan bu korkunç bakışların farkında değildi.

Çevresinde karınca gibi kalabalık kaynaşmaktaydı. Zaman zaman, kırmızılı-sarılı, geniş kollu bir gömlek giymiş bir adam da bir parende atıyor, sonra gelip, dansözün birkaç adım ilerisindeki bir iskemleye oturarak, keçinin başı-

nı dizleri üzerine koyuyordu. Bu adam Çingene kızının a. kadaşı olsa gerekti. Bulunduğu yüksek yerden, Claude Frollo onun yüzünü pek seçemiyordu.

Başrahip bu kimliği belirsiz adamı gördüğü anda dikkatini dansözle bu adam arasında böler gibi bir tavır takındı ve yüzü gittikçe daha asık bir hâl almaya başladı. Birdenbire doğruldu, tüm vücudundan bir ürperme geçti : «Bu adam da kim Bu kızı şimdiye dek yalnız görmüş-tüm hep!» diye mırıldandı.

Sonra yine sarmal biçimi merdivenin bulunduğu karanlık kemerin içine dalıp aşağıya indi. Çanların çalındığı odanın aralık kapısı önünden geçerken bir şey gördü, şaşırdı : Quasimodo da, çatıdaki kocaman bir kafesi andıran arduaz kaplamalardan birinin deliğine doğru eğilmiş, alanda olup bitenleri seyrediyordu. Öyle dalmıştı ki, kalabalığın oradan geçtiğinin farkında olmadı. Yabani bakışında acayip bir ifade vardı : Tatlı, büyülenmiş gibi bir bakıştı bu.

Claude Frollo : «Amma da acayip iş ha!» diye mırıldandı. «O da Çingene kızını mı seyrediyor yoksa?»

Aşağıya inmesine devam etti. Birkaç dakika sonra da, kulenin altında bulunan kapıdan düşünceli bir tavırla çıkarak kendini alanda buldu.

Tef sesini duyunca koşup gelmiş olan seyirciler arasına karışarak : «Çingene kızı nereye gitti?» diye sordu.

Yanındakilerden biri : «Vallahi bilmiyorum,» diye yanıt verdi. «Birdenbire ortadan kayboldu. Şu karşıki evden çağırdılar onu. Orada da dansedecek galiba.»

Yerde demin Çingene kızının üzerinde dansettiği halı durmaktaydı. Bu halının üzerinde Başrahip biraz önce gözüne ilişen kırmızı-sarılı gömlek giymiş adamı gördü. Şimdi o da birkaç para kazanmak için, kendi hesabına numara yapmaya başlamıştı. Dirseklerini kalçalarına dayamış, başını arkaya eğmiş, dişlerinin arasına bir sandalyenin ayağını

almıştı. Yüzü kırmızıydı, boynu gerilmişti. Bu sandalyenin üzerine komşulardan birinin kendisine verdiği bir kediyi bağlamıştı. Kedi korkmuş, acı acı miyavlıyordu.

Soytarı boncuk tanesi gibi terler dökerek, üst üste koyduğu iskemleyle, kediyle önünden geçtiği zaman, Başrahip : «Hay Allah cezasını versin!» diye söylendi. «Bizim şair Pierre Gringoire'ın burada ne işi var?»

Başrahibin sert sesini duyan zavallı Gringoire birden öylesine irkildi ki, ağzında taşıdığı şeylerle birlikte dengeyi yitiriverdi. Bunun üzerine de sandalyeyle kedi karma - karışık bir halde ve uzun bağırışmalar, çığlıklar arasında, seyircilerin kafaları üzerine yuvarlandı.

Ortalık birdenbire karıştı. Birçok kimselerin yüzleri, düşen sandalyeden berelendi, kedi birkaç kişiyi tırmaladı. O anda Claude Frollo Pierre Gringoire'a —çünkü gerçekten de bu adam oydu— bir işaret yaparak peşinden gelmesini söyledi. Pierre Grirıgoire kargaşalıktan yararlanarak çabucak kiliseye kapağı atmasaydı, kedinin sahibi olan kadınla kozunu paylaşmak zorunda kalacaktı herhalde.

Kilise daha şimdiden loş ve tenhaydı; yan kubbeler karanlığa gömülmüştü bile. Kilisenin koskocaman kemerleri öylesine kararmıştı ki, mihrapların önlerinde yanmakta olan kandiller bu loşluğun içinde birer yıldız gibi parıldamaya başlamıştı. Yalnız kilisenin ön cephesinde bulunan gül biçimindeki kocaman pencereye, batan güneşin ışığı tam karşıdan vuruyor, pencerenin binlerce renkli camı bu boşluğun içinde bir elmas yığını gibi parıldıyordu. Pencereden giren bu göz kamaştırıcı ışık cümbüşü kilisenin tâ karşısındaki duvarına dek vurmaktaydı.

İkisi de birkaç adım ilerledikten sonra, Claude Frollo bir sütuna dayandı, sabit bir bakışla Gringoire'ın yüzüne baktı. Gringoire Başrahip gibi ciddî ve bilgin bir kimse tarafından soytarı kılığında yakalandığı için pek utanmıştı

ama, Claude Frollo'nun bakışlarında, onu ürküten ifadeden iz yoktu. Papaz ona hiç de alaycı bir halle bakmıyordu. Bu bakış ciddî ve sâkindi, insanın tâ içine işlemekteydi. Sessizliği ilk olarak Başrahip bozdu :

— «Gel bakalım Pierre,» dedi. «Sana soracağım birsürü şey var. Bir kere, ben seni görmeyeli iki ay kadar oldu. Derken, sen bir alanda karşıma çıktın. Kılığın-kıyafetin de gerçekten acayip; ham elma gibi yarısı kırmızı, yarısı sarı bir gömlek giymişsin. Bu ne hâl böyle?»

Gringoire süklüm-püklüm yanıt verdi :

— «Efendim, kılığım gerçekten acayip, biliyorum. İnanın ki, bu yüzden de çok büyük bir utanç duymaktayım. Ben ki bir şair ve feylesofum, bu kılıkta belediye çavuşlarından sopa yersem halim nice olur? Ama, n'apayım, sayın peder? Bütün suç benim eski cepkende. Bu kışın başında beni bırakıverdi. Çok eskimişti. Onun yeri artık benim sırtım değil paçavracının sepetiydi. N'aparsınız, uygarlık yaşlı Diogenes'in özlediği düzeye ulaşamadı : İnsanlar sokakta çıplak gezemiyorlar. Sonra, bu günlerde çok soğuk bir rüzgâr da esiyor. Ocak ayında insanlara bu yeni adımı attırmanın, yani onları çıplak gezdirmenin hiç sırası değildi. Derken, elime bu gömlek geçti. Hemen sırtıma giydim. Benim eski kara cepken pek yırtık-pırtık, pek delik-deşikti. Böylece de soytarı kılığına girmiş oldum işte! N'aparsınız, düşmez, kalkmaz bir Allah.»

Başrahip : «Kendine amma da zanaat seçmişsin!» dedi.

— «Evet, üstadım, biliyorum, bu iş bana göre değil ama, n'apayım? Nitekim bana seslendiğiniz anda birden şaşırıverdim. Dedim ya, n'apayım? Kör boğaz ekmek istiyor. Sonra, şiir de hoş şey ama, örneğin peynirin yerini tutmuyor. Hatırlarsınız. Veliahdin evlenmesi dolayısıyla o piyesi yazmıştım hani. Belediye bunun için bana beş para vermedi. Sözde yazdığım piyes iyi değilmiş de ondan. İyi

ama, dört mangır karşılığında da insana Sophokles'in tragedyasını vermezler-a! Ben de bu yüzden acımdan ölmek üzereydim. Neyse ki çenem kuvvetlidir. Kendi kendime: 'Soytarılık yaparım, ekmeğimi öyle kazanırım,' dedim. Bu arada bir alay serseriyle arkadaş oldum. Onlar da bana türlü beceriler öğrettiler. Şimdi Allaha şükür sabahları alnımın teriyle hayatımı kazanıp akşamları da ağzıma atacak bir lokma ekmek bulabiliyorum. Evet, ben aydın bir kişiyim, yaptığım iş de bana uygun değil, tef çalıp ağzında sandalye bacaklarını ısırmak insana yakışmaz ama, n'aparsınız? Sayın üstadım, yalnız yaşamak yetmiyor, insanın yaşamak için hayatını da kazanması gerek.»

Claude Frollo hiç ses çıkarmadan dinliyordu. Yuvalarına gömülü gözlerinde birdenbire öyle anlayışlı, öyle içe işleyen bir ifade belirdi ki, Gringoire bu bakışların benliğinin en derin köşelerine dek daldığını hissetti.

Başrahip: «Peki, Pierre, tüm bunlar iyi-hoş ama, şimdi ne diye o Çingene oyuncu kızla düşüp kalkıyorsun?» diye sordu.

Gringoire: «Vallahi, sorun basit,» dedi. «O benim karım, ben de onun kocasıyım da ondan.»

Başrahibin fersiz gözleri birden parıldadı. Gringoire'ın kolunu öfkeyle yakalayarak: «Bu işi de mi yaptın alçak?» diye bağırdı. «Tanrı'yı bu denli unuttun mu ki bu kıza el attın?»

Gringoire zangır zangır titremeye başladı:

— «Vallahi, sayın Başrahip,» dedi, «bu ana dek ona elimi bile sürmüş değilim, merak etmeyin.»

O zaman papaz sordu:

— «Peki, öyleyse ne diye karı-kocalıktan söz ediyorsun?»

Bunun üzerine Gringoire, Başrahibe okuyucularımızın zâten bildikleri bütün olayları kısaca anlattı. Haşarat Yata-

ğı'nda başına gelenleri, testiyi kırarak Esmeralda ile nasıl evlendiklerini bir bir hikâye etti. Gringoire'ın söylediklerine bakılırsa bu evlilik o ilk akşamki yerinde kalmıştı; ilk gece olduğu gibi, Çingene kızı gerdeğe girme işini hep savsaklamaktaydı.

Gringoire sözlerini bitirirken : «Cansıkıcı iş ama, n'aparsınız,» diyordu. «Bütün sorun benim bir kız-oğlan kızla evlenmek felâketine uğramış olmamdan ileri geliyor!»

Başrahip Gringoire'ın anlattıklarını dinlerken yavaş yavaş yatışmıştı. Bu son sözleri duyunca : «Ne demek istiyorsun yani?» diye sordu.

Şair cevap verdi :

— «Vallahi bunun anlatılması epey güç. Bir boşinandan ileri geliyormuş. Bizim orada, yani Haşarat Yatağı'nda Çeribaşı denen bir adam var; o söyledi : Bu kız bulunmuş, ya da kaybolmuş bir çocukmuş; hoş, alt tarafı, ikisi de aynı kapıya çıkar ya, neyse. Boynunda hep bir muska taşıyor. Söylendiğine göre kız bu muska sayesinde bir gün ailesini bulacakmış. Ama kızlığını kaybederse, muska da hassasını yitirirmiş. Gerçi karı-kocayız ama, bu yüzden ikimiz de çok namuslu bir hayat sürüyoruz.»

Claude Frollo'nun yüzü gittikçe yatışıyordu :

— «Şu halde, bu kıza şimdiye dek hiçbir erkek yaklaşamadı, öyle mi?» diye sordu.

— «Vallahi, Dom Claude, ortada böyle bir boşinan varken, bir erkeğin elinden ne gelebilir? Kız bir kere bunun böyle olduğunu kafasına yerleştirmiş. Çingene kızlarını elde etmek öteden beri çok kolaydır ama, bu, eline erkek eli değdirtmiyor. Görülmüş şey değil doğrusu. Ama, üç şey var ki onu korumakta : Birincisi Çeribaşı. Bu kızı kendi korumasına almış. Günün birinde satmayı mı düşünüyor, ne? Sonra bütün çengi, yani Çingeneler topluluğu sanki Meryem Anaymış gibi bu kıza büyük bir saygı gösteriyor. Ay-

rıca kızın ufacık bir de hançeri var; silâh taşıma yasağına aldırmıyor, bu hançeri hep üstünde taşıyor. Kolunuzu beline doladığınız anda, hançer de ortaya çıkıveriyor. Yani kız pek öyle kolay elde edilir cinsten değil.»

Başrahip bunun üzerine Gringoire'a birbiri üstüne birsürü soru yöneltti. Gringoire da bunları bir bir şöyle yanıtladı :

— «Bana kalırsa Esmeralda, kendi halinde, iyi bir kız. Üstelik güzel de. Alt dudağını öyle bir büküşü var ki, görmeyin. Sonra, saf duygulu da. Çok cahil, en ufak şey bile onu şevke, heyecana getirebiliyor. Bir kadınla bir erkek arasındaki farktan bile haberi yok. Dansetmeye, gürültülü bir yaşam sürmeye, açık havada yaşamaya bayılıyor. Kadın değil, kelebek sanki. Ayaklarında gözle görülmeyen kanatlar var. Kendini bir hay-huya kaptırmış yaşayıp gidiyor. Hep göçebe yaşantısı sürdüğü için sonunda böyle bir tabiat edinmiş.

«Sonra, öğrendiğime göre, bu kız İspanya'yı, Katalonya'yı dolaşmış. Ta Sicilya'ya dek gitmiş. Kesin olan bir şey varsa o da şu : Esmeralda Fransa'ya çok küçük yaşta Macaristan'dan gelmiş. Kız bütün bu dolaştığı ülkelerin herbirinde acayip diller öğrenmiş, birtakım tuhaf düşünceler edinmiş, şarkılar bellemiş. Bu yüzden de konuşması, tıpkı giydiği elbise gibi: yani, yarısı Paris'li, yarısı Afrika'lı gibi bir şey.

«Gezip dolaştığı tüm mahallelerin halkı onu pek seviyor : Neşeli, sevimli, canlı bir kız çünkü. Üstelik, çok güzel dansedip şarkı söylüyor. Kendi anlattığına bakılırsa şu koca Paris kentinde onu sevmeyen iki kişi varmış. Bunlardan bana çok defa korkuyla sözetti. Birisi, Grève Alanı'ndaki Direkli Ev'in altında, taş bir odada tek başına oturup dualar eden çilekeş kadın. Bu kadının nedense tüm Çingenelere dehşetli hıncı varmış. Bizim zavallı Esmeralda

ne zaman bu kadının penceresi önünden geçse, bu acûze ona belâ okurmuş. Sonra bir de papaz varmış. Ne zaman Esmeralda'ya rastlasa yüzüne öyle bir bakış bakarmış, ona öyle sözler söylermiş ki, kızcağız bu yüzden de korkuya kapılırmış.»

Bu son sözler üzerine Başrahip bozulur gibi oldu ama, Gringoire bunun farkında olmadı. Çünkü bizim gamsız şairin Esmeralda'ya o acayip koşullar altında ilk rastladığı geceden beri iki ay geçmişti. Şair bu işte Başrahibin oynadığı rolü unutup gitmişti. Gringoire yine sözlerini sürdürdü :

— «Esmeralda'nın hiçbir şeyden korkusu yok zâten. Fala bakmadığı için, öteki Çingeneler gibi onun hakkında da, büyücülük yaptı diye, ikide-bir dâva açılmıyor. Sonra, ben ona kocalık değilse bile, ağabeylik ediyorum. Onu koruyorum. Bu adı-var kendi-yok evliliğe de alıştım gitti artık. Ne de olsa yatacak bir yerim, ağzıma atacak bir lokma ekmeğim var. Her sabah Haşarat Yatağı'ndan yola çıkıyorum. Çok defa Esmeralda da benimle birlikte geliyor. Meydanlarda birlikte numara yapıyoruz. Birlikte parsa topluyoruz. Akşam olunca yine birlikte odamıza dönüyoruz. Yalnız, o bitişikteki başka bir küçük odaya geçip kapıyı sürgülüyor, ben de yatıp rahat bir uyku çekiyorum. Tam bana göre yaşam bu. Tatlı tatlı yaşıyorum, istediğim gibi hayaller kurabiliyorum.

«Ha, sonra bir şey daha var! Aslı aranırsa ben, bu Çingene kızına pek öyle uzun boylu tutkun da değilim. Örneğin kız kadar, onun keçisini de seviyorum. Çok hoş bir hayvan doğrusu : Akıllı, iyi huylu, şakacı. Bir sürü de becerisi var.»

Gerçi Ortaçağ'da bu gibi becerili hayvanlara pek sık rastlanırdı. Halk bunları büyük bir merakla seyrederdi ama, sahipleri çoğu kez büyücü sanılır, bir odun yığınının üze-

rinde yakılarak idama mahkûm olurlardı. Fakat boynuzları ile ayakları yaldızlı olan o keçinin yaptığı becerilerin büyücülükle falan bir ilgisi yoktu.

Gringoire keçinin bu becerilerini Başrahibe anlattı. O da bunlara derin bir ilgi gösterdiğini anlatan tavırlar takındı.

Gringoire : «Bütün sorun o tefte,» dedi. «Tef şu veya bu biçimde tutulduğuna göre, keçi de bunu hemen anlıyor, filân veya falan marifeti yapıyor. Onu Esmeralda yetiştirmiş. Bu gibi şeyleri çok iyi biliyor doğrusu. Örneğin iki ay içinde keçiye tek tek harfleri yan yana getirip 'Phœbus' yazmasını öğretti.»

Papaz sordu : «Phœbus mu? Kimmiş bu Phoebus?»

Gringoire : «Vallahi bilmiyorum,» dedi. «Belki de Esmeralda bu sözcükte büyülü, gizli bir anlam mı var sanıyor, ne? Yalnız olduğunu sandığı zamanlar sık sık, alçak sesle bu sözcüğü yineleyip duruyor.»

Başrahip yine o insanın içine işleyen bakışlarıyla Gringoire'ı süzerek sordu :

— «Sana göre bu bir sözcük mü, yoksa birisinin adı mı?»

— «Kimin adı olabilir?»

— «Bilmem ki!»

— «Ama, Başrahip Efendi, bana sorarsanız işin içyüzü şu olsa gerek : Bu Çingene milleti acayiptir, güneşe filân tapar. Phœbus de yunancada Güneş Tanrısı anlamına geliyor ya. Belki Esmeralda bunun için o sözcüğe o denli çok ilgi gösteriyordur.»

— «Vallahi, bu bana senin anladığın kadar açık, anlaşılır bir şey gibi görünmüyor.»

Şair : «Hoş, benim buna pek aldırdığım yok ya,» dedi. «İstediği kadar 'Phœbus' desin-dursun. Kesin olan şu ki Cali, hanımı kadar beni de seviyor.»

— «Bu Cali dediğin şey de ne?»

— «Cali keçinin adı.»

Başrahip eliyle çenesini okşadı, bir süre düşünceye daldı. Sonra birdenbire Gringoire'a dönerek sordu :

— «Ona dokunmadığına yemin edebilir misin bana?»

Gringoire : «Kime? Keçiye mi?» dedi.

— Hayır canım, o kıza.»

— «Karıma mı yani? Yemin ederim ki dokunmadım.»

— «Onunla sık sık yalnız kalıyor musun?»

— «Her akşam bir saat kadar.»

Claude Frollo kaşlarını çatarak sert bir tavirla yineledi :

— «Ona el sürmediğine ananın başı için yemin eder misin bana?»

— «İsterseniz babamın başına da yemin ederim. Ama ben de sizden bir şey sormak istiyorum, sayın peder.»

— «Söyle, bakayım, neymiş?»

— «Neden bu işe bu denli ilgi gösteriyorsunuz?»

Başrahibin yüzü bir genç kızın yanakları gibi kıpkırmızı oldu. Bir süre cevap vermedi.

Sonra pek göze batan sıkıntılı bir halle : «Dinle beni, Pierre,» dedi. «İnşallah bu kıza dokunup cehennemlik olmamışsındır. Ben seni düşünüyorum, senin iyiliğin için bunları soruyorum. Bak hatırında olsun, bu Çingene kızına parmağının ucuyla dahi dokunsan, sen de şeytanın kulu-kölesi oluverirsin. Bilirsin ya, insanın ruhunu baştan çıkaran hep bedendir. Bu kıza yaklaşırsan senin için felâket olur, iyi bil, bak.»

Gringoire kulağını kaşıyarak cevap verdi :

— «Bir kere denemedim değil ama, az daha başıma dert açıyordum. İlk gün olmuştu bu.»

— «Bu münasebetsizliği yaptın mı, Pierre?»

Bunları söylerken papazın suratı yine asılmıştı.

Şair gülerek ekledi :

— «Bir keresinde de yatmadan önce anahtar deliğinden içeriye baktım. Gecelikle hali pek hoştu. Ayakları çıplaktı .Sonra gitti, yatağı gıcırdatarak yatıp uyudu.»

Şair bunu söylerken hâlâ o görüntüyü seyrediyormuş gibi gözleri ışıl ışıldı. Fakat papaz ona korkunç bir bakışla baktı, sonra omuzlarından tutup iterek : «Allah belânı versin, defol!» diye bağırdı.

Sonra da geniş adımlarla kilisenin en karanlık köşesine doğru ilerleyerek gözden yokoldu.

III

ÇANLAR

Quasimodo'ya işkence edildiği o sabahtan beri, Notre-Dame Kilisesine yakın evlerde oturan konu-komşu çancının çanları artık eskisi kadar aşkla, şevkle çalmadığını sanır gibi olmuştu.

Eskiden Quasimodo olur olmaz şeyler için çan çalmayı âdet edinmişti. Sabahtan akşama dek, büyük bir âyin, bir vaftiz, bir nikâh için yerine göre büyük veya küçük çanlar çalındıkça gökyüzü bunların tatlı sesleriyle dolardı. Böylece, eski kilise binası bu seslerden çınlayıp inler, çan seslerinin neşesi, sevinci koca binanın içine de dolardı.

Şimdi ise bu sesler kesilmişti. Kilisenin ıssız, sessiz bir hali vardı. Yortular için de, cenaze törenleri için de kısaca, kupkuru bir tarzda çan çalınır olmuştu. Bir kilisenin iki türlü gürültüsü vardır : İçeride org, dışarıda çan çalar. Şimdi artık yalnız içeride org çalar olmuştu. Çan kulelerinin çalgıcısı ise çekilip gitmişti sanki. Oysa Quasimodo yine her zamanki gibi kilisedeydi. Şu halde ona ne gibi bir hâl olmuştu?

Böyle herkesin önünde kırbaçlanmış olmaktan ötürü içinde yer eden utanç ve üzüntü hâlâ devam mı ediyordu yoksa? İşkence memurunun kırbaç darbelerini hâlâ sırtında mı duymaktaydı? Böyle bir davranışla karşılaşmış olduğu için duyduğu keder, ondaki herşeyi, hattâ çanlara olan sevgisini bile söndürmüş müydü? Yoksa Quasimodo'nun yüreğinde, çanlara beslediği sevgiye baskın çıkan başka bir sevgi daha mı yer etmişti de, Marie adını taktığı büyük çanla onun ondört tane kardeşini bu yüzden mi ihmâl ediyordu?

O 1482 yılının Annonciation yortusu bir salı gününe rastladı. Bilindiği gibi bu yortu her yıl 25 martta kutlanır. O gün hava öyle ılık ve berraktı ki, Quasimodo çanlarına karşı içinde beslemekte olduğu sevginin yeniden canlandığını duydu. Bunun üzerine kuzeye bakan kuleye çıktı. Aşağıda da kilisenin hademesi kapıları ardına kadar açmıştı. Bu kapılar tahtadandı. Üzerleri meşin kaplıydı. Kıyılarında yaldızlı demir çiviler, ortalarında ise çok ustalıklı yapılmış güzel heykeller vardı.

Quasimodo çan kulesinin üst bölümüne gelince başını kederli kederli sallayarak altı çana baktı. Yüreğinde bunlarla arasına bir şey girmişti. Fakat çanları sallayıp çalmaya başladığı zaman yine hemen mutlu oldu, herşeyi unuttu; sevinçle şişen yüreği, yüzüne de huzur, neşe getirdi.

Boyuna gidip geliyor, ellerini çırpıyor, bir ipten ötekine koşuyor, altı çanı da el hareketleriyle ve sesiyle hareket getiriyordu. Bu haliyle usta virtüozları yöneten bir orkestra şefini andırmaktaydı tıpkı.

Bir yandan da çanlar sanki birer insanmış da lâftan anlıyorlarmış gibi, herbiriyle ayrı ayrı konuşuyordu :

— «Hadi bakalım. Gabrielle, sesini etraftan işitsinler. Bugün yortu, biliyorsun ya! Thibauld, tembellik istemem, davran biraz. Uyuştun galiba, tembel seni!.. Daha çabuk,

daha çabuk... O kadar hızlı çalacaksın ki, tokmağını görmiyeceğim. Seni işitenleri benim gibi sağır et, göreyim ha.. Tamam Thibauld, ha şöyle, aferin!.. Guillaume! Guillaume! Boyundan utansan-a! Bak, Pasquier çok daha ufak ama, sana göre çok iyi. Bahse girerim ki sesi seninkinden iyi duyuluyordur... Sen de, Gabrielle Daha hızlı çal, emi kızım, daha hızlı! Ya siz, serçeler, yukarıda ne yapıyorsunuz öyle? Hiç sesiniz çıkmıyor yahu?. Çalacak yerde esner gibi duruyorsunuz. Hadi bakalım, siz de davranın biraz. Bugün Annonciation yortusu. Hava güzel. Çanların da güzel çalması gerek... Zavallı Guillaume, hemen de soluk soluğa geliverdin! Bu ne hâl, yahu?»

Quasimodo, işte böylece, çanlarını isteklendirmek, kışkırtmakla meşguldü. Bunlar da vargüçleriyle çalıyorlardı

O sırada Quasimodo bir aralık kuleyi kaplıyan arduazlar arasından aşağıdaki meydanlığa baktı. Gözü acayip şeyler giyinmiş bir kıza ilişti. Kız gelip durdu, sonra yere bir halı serdi. Küçük bir keçi halının üstüne çıktı. Seyirciler de kızın çevresinde halka olmaya başladılar. Quasimodo bunları görünce, zihnindeki düşünceler alt - üst oldu. Demin çanları iyi çaldırmak için duymakta olduğu heves uçup gidiverdi sanki. Durdu, arkasını çanlara döndü, çömelerek gözlerini oyuncu kıza dikti. Bakışlarında yine o sevgi dolu, tatlı ve hülyalı hâl vardı. Nitekim daha önce Başrahip de onun bu halini görüp şaşmıştı.

Beri yanda yüz-üstü kalan çanlar hep birden sustular. Çan seslerini sevenler bu yüzden düş kırıklığına uğradılar. Bunlardan birçoğu Sarraflar Köprüsünün üstünde durmuşlar, çanların çalışını dinliyorlardı çünkü. Çanlar susunca pek şaştılar, sonra da birbiri peşi-sıra çekilip gittiler.

IV

KADER

Yine o mart ayının güzel bir sabahı —galiba 29 mart cumartesi günü— bizim genç ahbap Jehan Frollo giyindiği sırada, beş parası kalmamış olduğunu farketti.

Cebinden kesesini çıkararak: «Vah zavallı!» dedi, «bomboşsun ha? E, barbut oyununa, maşrapalar dolusu biraya, birsürü yosmaya para mı dayanır? İşte bu yüzden bomboş kalmışsın, yamyassı, bumburuşuk olmuşsun.»

Bunları söylerken bir yandan da kederli kederli giyindi. Kunduralarını bağladığı sırada aklına bir şey geldi, ama önce bunun üstünde pek durmak istemedi. Fakat aynı düşünce biraz sonra yine zihninde belirdi. Bu yüzden de bizim delikanlı yeleğini ters giydi. Bu da, içinde zorlu bir savaş olup bittiğini gösteriyordu. Sonunda başlığını kaptığı gibi yere fırlatarak: «Ne olursa olsun» diye bağırdı, «gidip ağabeyimi bir göreyim bakayım. İlkin bana uzun uzun öğütler verecek ama, sonunda da muhakkak ondan biraz para koparırım.»

Bunun üzerine hemen kenarları kürklü harmanisini giydi. Yerden başlığını aldı, üzgün bir halle dışarıya fırladı.

Yolda giderken burnuna bir aşçı dükkânından gelen nefis kebap kokuları çarptı. İçeride, ateşin üstünde dönmekte olan kocaman kebap şişine şöyle bir baktı ama, yutkunmaktan başka çare yoktu. Delikanlının cebinde metelik kalmamıştı çünkü. İçini çekti, Notre-Dame Kilisesine doğru yöneldi. Fakat kilisenin önüne gelince yine içine bir duraksama geldi. Kendi kendine: «Öğüt dinleyeceğim kesin amma, para koparacağım şüpheli,» diyordu.

O sırada kilisenin manastırından çıkmakta olan bir hademenin yolunu keserek: «Başrahip nerde biliyor musun?» diye sordu.

Hademe : «Galiba çan kulesindeki küçük odada,» dedi. «Ama, onu orada rahatsız etmesen iyi edersin.»

O sırada Jehan sevinçle ellerini çırptı :

— «Hah! tam da bizim biraderin büyücülük yaptığı o ufak odayı görmenin sırası,» diye bağırdı.

Aklına bu gelince kararını verdi, kilisenin içine dalıp kulenin üst katlarına giden sarmal biçimi merdiveni tırmanmaya başladı. Merdivenden çıkarken : «Şu odanın içini görebileceğim nihayet,» diyordu. «Kimbilir orada ne acayip şeyler saklı! Duyduğuma göre ağabeyim orada cehenneme yaraşan birtakım şeyler pişiriyor, feylesof taşını kazanda kaynatıyormuş. Ama feylesof taşı falan bana vızgelir! Odada onu yumurta pişirirken bulsam örneğin, bu daha çok makbule geçer doğrusu!»

Jehan Frollo kilisenin içindeki küçük sütunlarla süslü galerinin hizasına çıkınca durup biraz soluk aldı. Bitmez-tükenmez merdivene ağız dolusu küfürler ettikten sonra, kuzeye bakan kulenin dar kapısından içeriye girerek yine merdivenleri tırmanmayı sürdürdü. Çanların iplerinin sallandığı boşluğu geçtikten sonra, yandaki bir girintide yapılmış sahanlık gibi bir yere geldi. Burada, bir kemerin altında alçak bir kapı vardı. Duvardaki mazgal deliğini andırır küçük pencereden gelen hafif ışık sayesinde, bu kapının koskocaman kilidini, bir yanını kaplamış olan demir çemberleri gördü. Bu kapıyı bugün gören meraklılar, bunun üzerinde, siyah zemine beyaz harflerle yazılı şu cümleyi okurlar : **«Coralie'ye bayılıyorum. 1829. İmza : Ugene.»** Bu «imza» sözü de cümlede aynen bulunmaktadır.

Genç öğrenci : «Amma da dik merdivenmiş ha!» diye söylendi. «Neyse geldik galiba.»

Anahtar kilidin üstündeydi. Kapı da aralıktı. Kapıyı hafifçe itti, sonra başını içeriye uzattı.

Okuyucularımız, ressamların Shakespeare'i demek olan Rembrandt'ın yapıtları hakkında herhalde fikir sahibidirler. Bu dâhi ressamın yapıtları arasında bir tanesi vardır ki, söylendiğine göre, Dr. Faust'u göstermektedir. İnsan bu eseri seyrederken âdeta gözleri kamaşır. Tabloda loş bir hücre görürüz. Ortada, üzeri kuru kafa, küreler, imbikler, pergeller, hiyeroglifi andıran yazılar yazılı birtakım parşömenlerle dolu bir masa vardır. Dr. Faust bu masanın önündedir. Sırtında o uzun, geniş harmanisi vardır, başına da kürklü başlığını giymiş, tâ kaşlarına dek indirmiştir. Resimde vücudunun yarısı görünür. Kocaman koltuğundan yarı kalkmıştır. Sıkılı yumrukları masaya dayalıdır. Merak ve korkuyla, ışıklı bir yuvarlağa bakar. Bu yuvarlak, birtakım esrarlı harflerden oluşmuştur. Bu harfler, karanlık bir odanın içindeki güneş ışığı gibi, resmin nihayetindeki duvarın üzerinde parıldar. Bu büyülü güneş, bakınca sanki titriyormuş gibi görünür ve hücreyi esrarlı ışıklarıyla doldurur. Hem korkunç, hem güzel bir resimdir bu.

İşte, Jehan Frollo kapının aralığından başını içeriye soktuğunda, aşağı-yukarı buna benzer bir manzarayla karşılaştı. Burası da loş ve yarım-yamalak aydınlanmış ufak bir hücreydi. Burada da büyük bir koltukla büyük bir masa, masanın üzerinde de pergeller, imbikler vardı. Tavanda, asılı birtakım hayvan iskeletleri görülmekteydi. Yerde bir küre vardı. Yine içlerinde yaprak altınlar bulunan kavanozlar, karmakarışık bir halde sürünmekteydi. Ayrıca cilt cilt kitapların üzerinde kurukafalar görünüyordu. Kısacası, bilimin ne kadar tortusu, süprüntüsü, çöpü varsa bu odanın içindeydi. Hepsinin üzerini toz ve örümcek ağları kaplamıştı. Yalnız, Rembrandt'ın tablosundan farklı olarak, bu odada ışıklı bir yuvarlak ve o parlak yuvarlağı —güneşe bakan kartal gibi— kendinden geçmiş bir halde seyreden Dr. Faust yoktu.

Fakat bu daracık odanın içi de boş değildi. Koltuğa birisi oturmuş, masanın üzerine doğru eğilmişti. Jehan'a arkası dönük olduğu için genç üniversiteli bu adamın yalnız omuzlarıyla kafasının arkasını görebilmekteydi ama, bu dazlak kafayı hemen tanımakta güçlük çekmedi.

Evet, masanın başında oturan ağabeysiydi. Kapı öyle yavaş açılmıştı ki, Claude Frollo kardeşinin geldiğini fark bile etmemişti. Meraklı öğrenci bu fırsattan yararlanarak hücrenin içini rahat rahat seyredebildi. İlkin göremediği geniş bir ocak da gözüne ilişti. Bu ocak koltuğun sağ yanında, pencerenin altındaydı. Pencereden girmekte olan gün ışığı yuvarlak bir örümcek ağından aşıyordu. Bu örümcek ağı pencerenin çerçevesi içine girmişti. Örümcek de sanki dantelden yapılmış bir tekerleğin dingili gibi, tam ortada kımıldamadan durmaktaydı. Ocağın üzerinde her türden kavanozlar, kumlu balçıktan yapılmış çömlekler, camdan imbikler, kömür kapları vardı. Jehan tüm bunlar arasında bir tava bulunmadığını üzülerek gördü.

Ama zâten ocakta ateş yandığı yoktu. Görünüşe göre bu ocakta uzun zamandır ateş yakılmamıştı hattâ. Simya ilmiyle uğraşanların kullandıkları malzeme arasında, Jehan bir tane de cam maske gördü. Bu maske, Başrahip korkunç birtakım maddeler hazırlarken, onun yüzünü korumaya yarıyordu herhalde. Maske de bütün öteki eşya gibi toz - toprak içindeydi. Unutulmuş gibi, bir köşede öylece duruyordu. Onun yanında da bir körük durmaktaydı.

Duvarlarda birtakım özdeyişler, bilgece sözler yazılıydı. Bunların kimisi mürekkeple yazılmış, kimisi sivri uçlu bir demirle duvara kazılmıştı. Gotik, İbranî, Grek, Lâtin harfleri duvarın üstünde birbirlerine karışmış haldeydi. Yazılar da birbirine girmiş durumdaydı. En yeni cümleler, en eskilerinin üzerinde yer almıştı. Hepsi de bir çalının dalları gibi birbirine dolanmış haldeydiler.

Tüm bunlar, türlü felsefe kollarının, türlü hayallerin, insanoğlunun türlü derin düşüncelerinin bir karışımı halindeydi. Ara-sıra bu yazılardan birinin, ötekiler arasında, tıpkı mızrak demirleri üzerinde bir bayrağın dalgalanışı gibi, göze çarptığı görülüyordu. Bunların çoğu Lâtince, ya da Grekçe birer özdeyişti.

Bu yazıların arasına rastgele serpilmiş birtakım yıldız resimleri, insan ve hayvan şekilleri, yahut birbirini kesen üçgenler vardı. Bu yüzden odanın duvarları, bir maymunun, mürekkebe batırdığı kalemi üzerinde gezdirmiş olduğu bir kâğıdı andırıyordu.

Odanın genel görünüşünden buranın bakımsız, harap bir yer olduğu anlaşılmaktaydı. Kapların, âletlerin eksikliği, bu odanın sahibinin uzun zamandır başka işlerle uğraşarak buradaki çalışmalarını sürdüremediğini anlatmaktaydı.

Fakat şimdi bu odanın sahibi, acayip birtakım resimler çizili bir elyazmasının üzerine eğilmiş bulunmaktaydı. Zihninden birtakım düşünceler geçtiği, fakat başka bir fikrin ikidebir gelip bu düşünceler arasına karıştığı adamın halnden, tavrından belli olmaktaydı. Daha doğrusu, ağabeyisinin kendi kendine söylediği sözleri işiten Jehan Frollo, bunun böyle olduğunu sandı.

Başrahip şöyle diyordu :

— «Evet, Zerdüşt'e göre güneş ateşten doğmuştur, ay da güneşten. Ateş, herşeyin başıdır. Onun parçacıkları sonsuz akımlar halinde aralıksız olarak dünyanın üzerine düşüp yayılırlar. Bu akımlar gökyüzünde birbirlerini kestikleri yerde, ışığı oluştururlar. Yeryüzünde kesiştikleri noktada ise altını meydana getirirler. Buna göre ışıkla altın aynı şeydir. Yani altın ateşin elle tutulur hale girmişidir. Bunların hiçbiri hayâl değildir. Doğanın genel yasaları bunun böyle olmasını emreder. Ama, bu genel yasanın sırrını bilim denen dipsiz kuyunun içinden çekip çıkarmak için ne yapmalı?

«Demek şu elimin içini dolduran ışık, altın ha? Nasıl yapmalı, Yarabbi? Kimileri altın elde etmek için gün ışığını toprağa gömmeyi düşünmüşlerdir. Kimdi bunu düşünen? Ha! İbn-i Rüşd! Evet, evet o! İbn-i Rüşd. Kurtaba'daki büyük caminin sağdan birinci sütununun altına güneş ışığını gömmenin yolunu bulmuştu. Ama deneyin başarıyla bitip bitmediğini anlamak için sekiz bin yıl beklemek gerek. Çünkü gün ışığını içinde barındıran çukur sekiz bin yıl sonra açılabilecek ancak.»

Jehan kendi kendine : «Amma da uzun zaman ha!» diye söylendi.

Hülyalara dalmış olan Başrahip yine kendi kendine söylenmeyi sürdürdü :

— «Başkaları da Sirius yıldızının bir ışığını yere gömmenin daha iyi olacağını düşünmüşler ama, bu yıldızın ışığını saf halde elde etmek çok güç. Onun ışığı gökte başka yıldızların ışığıyla karışıyor çünkü. Ünlü simyacı Flamel'e göre en iyisi, bu iş için yeryüzündeki bildiğimiz ateşi kullanmak. Elmas kömürden çıkmıyor mu? Şu halde altın da ateşten çıkar. Ama, altını ateşten nasıl çıkarmalı? Magistri'ye göre kimi kadın adları varmış ki bunlarda çok tatlı, çok esrarlı bir büyü gizliymiş. Bu iş yapılırken bu adları söylemek yetermiş. Dur bakalım, bu konuda Manou neler söylüyor : 'Kadınlar saygı görürlerse buna tanrılar da sevinirler. Kadınların hor görüldükleri yerlerde tanrılara yalvarmak boşunadır. Bir kadının ağzı daima temizdir, saftır. Bu ağız bir akar su, bir güneş ışını gibidir. Bir kadının adı hoş, tatlı, hayali okşar olmalıdır. Uzun ve sesli harflerle sona ermeli ve bir duanın sözcüklerini andırmalıdır.' Örneğin Maria, Sophia, Esmeral... Hay Allah kahretsin : Kafamda hep bu düşünce var!»

Sonra sert bir davranışla kitabı kapadı. Kafasına takılan düşünceyi kovmak istiyormuş gibi, elini alnından ge-

çirdi. Sonra masanın üzerinden bir çiviyle küçük bir çekiç aldı. Çekicin sapında büyücülükle ilgili esrarlı birtakım harfler vardı.

Acı acı gülerek: «Birkaç zamandan beri yaptığım hiçbir deneyi başarıyla bitiremiyorum. Kafama saplanmış bir düşünce var, beynimi işlemez hale getiriyor sanki. Örneğin Cassidore adlı bilgin, fitilsiz, yağsız bir lâmba icat etmişti. Ben bunun sırrını bile yeniden bulamadım. Oysa aslında çok basit bir şey!» diye söylendi.

Jehan Frollo yavaşça kendi kendine: «Vay canına!» diye mırıldandı.

— «Demek ki bir tek cılız düşünce bile insanı sefil etmeye, çıldırtmaya yetiyor. Örneğin ben şu korkunç hekim Zechiele'in büyülü çekicini elimde tutuyorum. Bu korkunç adam, hücresinin içinde bu çekiçle bir çiviye vurdu mu, düşmanlarından birisi, ikibin fersah uzakta da olsa, toprağa iki karış gömülürmüş. Toprak da onu yer, yutarmış. Fransa Kralı bile bir gece, bu mucizevî hekimin kapısını ölçüsüz bir tarzda vurdu diye, dizlerine dek sokağın taşlarına gömülüvermiş. Bu iş bundan üçyüz yıldan daha az bir zaman önce olmuş. İşte, benim de elimde çekiçle çivi var ve bundan çok korkunç birer silâh. Ama, bütün sorun, Zechiele'in çivinin üzerine çekici indirirken söylediği esrarlı sözcüğü bulabilmekte!»

Jehan: «Bu da iş mi yani?» diye düşündü.

Başrahip: «Hele bir deneyelim bakalım,» dedi. «Başarırsam çivinin başından mavi bir kıvılcım çıkması gerek. 'Emen-hetan! Emen-hetan!.' Yok, bu değil, 'Sigenai! Sigenai!' Her kim Phœbus adını söylerse, bu çivi onun tabutuna çakılsın!... Hay Allah cezasını versin, hâlâ aynı şeyi düşünüyorum! Bu düşünceyi kafamdan söküp atamıyorum bir türlü.»

Sonra elindeki çekici öfkeyle yere fırlattı. Peşinden de

koltuğa öylesine gömüldü ki, masanın arkasında kayboldu. Jehan onu, koltuğun kocaman arkalığının ötesinde göremez oldu. Birkaç dakika süreyle ağabeysinin bir kitap üzerinde sıkılmış yumruğunu gördü. Sonra Claude Frollo birden ayağa kalktı, eline bir keski aldı, hiç bir şey söylemeksizın gidip duvarın üzerine Grek harfleriyle şu sözcüğü kazıdı :

K A D E R

Jehan kendi kendine : «Ağabeyim, sapıttı galiba,» diyordu. «Bunu Grekçe yazacak ne var? Herkes Grekçe bilmek zorunda mı sanki?»

Başrahip yine gelip koltuğuna oturdu, başı ağrıyan, ateşli bir hasta gibi alnını iki avucunun içine aldı.

Jehan ağabeysinin bu halini şaşkınlıkla seyrediyordu. Yalnız, anlıyamadığı, bilemediği bir şey vardı : kendisi, içi dışı bir olan bir delikanlıydı. Aklına eseni yapardı. Her gün zâten başından türlü heyecanlı olaylar geçtiği için, heyecan duyma yeteneğini yitirmişti. Onun için, insanın içindeki tutkular çıkacak bir yol bulamıyarak birikip kaynamaya başlarsa, bunun ne gibi hallere yol açabileceğinin farkında değildi : Nitekim bu durumda kalan tutkular toplanır, yığılır, taşar, sonunda insanın yüreğini kazır, birtakım hıçkırıklar, için için kıvranmalar biçiminde kendini belli eder. Sonunda da kendisini çeviren tüm setleri yıkıp yatağından taşıverir. İşte şimdi Başrahip Claude Frollo da aynı durumdaydı. Kendisi ciddî ve soğuk görünüşlü bir adamdı. Fakat ağabeysinin bu erdemle dolu, asık yüzlü dış görünüşü, Jehan Frollo'yu hep aldatmıştı. Genç üniversiteli, tıpkı bir yanardağın karları altında olduğu gibi, ağabeysinin içinde de kızgın lâvların kaynama, kabarma halinde olduğunu hiç bir zaman düşünememişti.

Bunları birdenbire anlayıp anlamadığını bilemiyoruz ama, havai bir çocuk olmakla birlikte yine de birtakım şeyler sezdi : Örneğin görmemesi gereken şeyleri gördüğünü,

ağabeysinin ruhunu, düşüncelerini olanca çıplaklığıyla seyrettiğini kavradı. Onun bu işlerden haberi olduğunu bilmemesi gerekti. Başrahibin yine biraz önceki gibi kımıldamadan oturmakta olduğunu görünce, Jehan ağabeysinin arkasından birtakım ayak sesleri çıkardı, sanki birisi geliyormuş da geldiğini haber veriyormuş gibi davrandı.

Başrahip içeriden bağırdı :

— «Gir, Jacques! Anahtarı mahsus kapının üstünde bırakmıştım. Buyur, gel.»

Jehan Frollo hiç istifini bozmadan içeriye girdi. Başrahip kardeşinin bu odada kendisini böyle damdan düşercesine görmeye geldiğini görünce pek şaşırdı :

— «Vay sen miydin, Jehan?» diye haykırdı.

Jehan'ın arsız ve neşeli yüzü kızarmıştı :

— «Neyse,» dedi, «siz Jacques adında birini bekliyormuşsunuz, Jehan adında biri geldi. İkisinin de adı 'J' harfiyle başladığına göre, hepsi aynı kapıya çıkar, değil mi?»

Fakat Claude Frollo'nun suratı yine asılmıştı :

— «Ne işin var burda?» diye sordu.

Genç üniversiteli süklüm-püklüm, aynı zamanda uslu - akıllı bir eda takınmaya çalışarak, masum bir tavırla da elindeki şapkasını çevirerek : «Ağabeyciğim, sizden bir şey istiyecektim de...» dedi.

— «Ne istiyecektin?»

— «Şey, bana biraz öğüt verseniz diyordum. Çok gereksinimim var buna.»

Jehan aynı zamanda : «Biraz da para istiyecektim, buna daha çok gereksinimim var,» da diyecekti ama, lâkırdısının sonunu getiremedi.

Başrahip soğuk bir tavırla : «Senden hiç memnun değilim, bunu iyi bil,» dedi.

Genç üniversiteli içini çekerek yanıt verdi :

— «Bunun böyle olduğunu biliyorum ne yazık ki!»

Claude Frollo koltuğunu biraz kardeşinden yana çevirerek ona dik dik baktı :

— «Seni gördüğüme pek sevindim.»

Fakat Jehan, bunun korkunç bir başlangıç olduğunu biliyordu. Onun için, ağabeysinden esaslı bir azar işitmeye hazırlandı. Başrahip devam ediyordu :

— «Her gün hakkında yeni yeni şikâyetler duyuyorum. Geçen gün yine bir kavgaya karışmışsın. Vikont Albert Ramonchamp adında birini dövüp yara-bere içinde bırakmışsın. Nedir bu iş?»

Jehan : «Pek önemli bir şey değil,» dedi. «Bu çocuk, sarayla ilişkili olmasına güvenip, atını çamurun içinde sürerek bizim üstümüzü-başımızı kirletiyordu!»

— «Peki, Mahiet Fargel adında birisinin de cübbesini yırtmışsın. Buna ne diyeceksin?»

— «Sırtındaki partal bir gömlekti. Bu da şikâyete değer mi?»

— «Şikâyetnamede cübbe deniliyor, gömlek değil.»

Jehan cevap vermedi, Başrahip başını sallıyarak ekledi :

— «Demek derslerine çalışacak, okuyup adam olacak yerde, bu gibi işlerle uğraşıyorsun ha?»

Üniversiteli kararlı bir eda ile başını kaldırdı :

— «Ağabeyciğim, şu duvarda yazılı olan Grekçe sözün fransızcası nedir, lûtfen söyler misin bana?» dedi.

— «Hangi sözmüş o?»

O zaman Jehan, Başrahibin demin duvara yazmış olduğu grekçe sözcüğü gösterdi.

Başrahibin solgun yanaklarında bir kızartı belirdi. Bu, lâv püskürtmek üzere olan bir yanardağın tepesinden çıkan dumanları andıran bir kızartıydı. Ama, Jehan Frollo bunun pek farkında olmadı.

Claude Frollo kendini zorlayarak : «Peki sen söyle bakalım, bu sözün anlamı ne?» diye sordu.

Jehan cevap verdi : «Kader demektir bu.»

Dom Claude Frollo'nun beti-benzi yine uçtu. Genç üniversiteli de aldırmaz bir tavırla sözlerini sürdürdü :

— «Sonra, şu üstteki, aynı elyazısıyla duvara kazılmış sözcük, yani 'anagneia' da 'kötülük' demek. Görüyorsun ya, ben de biraz Grekçe biliyorum.»

Başrahip sesini çıkarmadı. Bu Grekçe dersi onu derin derin düşündürmüştü. Genç üniversiteli, her şımarık çocuk gibi pek de kurnazdı. Dileğini ağabeysine bildirmenin tam zamanı olduğuna hükmetti. Onun için tatlı bir sesle, aşağıdan alarak söze başladı :

— «Ağabeyciğim, ciğeri beş para etmez bir-iki insanla kavga ettim diye bana bu denli kızman yakışık alır mı?»

Bu gibi sözler öteden beri ağabeysini yumuşatırdı ama, bu kez öyle olmadı. Başrahibin yüzü yine hep öyle asıktı. Ters bir tavırla : «Lâfı nereye getirmek istiyorsun Tanrı aşkına?» diye sordu.

O zaman Jehan gözünü kırpmadan konuya giriverdi :

— «Sorun şu : Bana para gerek...»

Bu arsızca sözler karşısında Başrahibin yüzü yine babaca bir eda aldı :

— «Sen de biliyorsun Jehan,» dedi. «Şu bizim de payımız olan yirmibir evden otuzdokuz altın gelir sağlıyoruz. Eskisine göre bu, yarı yarıya daha yüksek ama, yine de çok değil.»

Jehan yine istifini bozmadan : «İyi ama, bana para gerek,» dedi.

— «N'apacaksın parayı?»

Bu soru üzerine Jehan'ın gözlerinde bir umut ışığı parıldadı. Yine o eski tatlı, okşayıcı tavrını takındı :

— «Ağabeyciğim, inan ki bu parayı meyhanelerde

harcamak, sokaklarda peşimde uşakla, sırmalar, yaldızlar içinde dolaşmak için istemiyorum. Bir hayır işi için istiyorum ben bunu.»

Claude Frollo biraz şaşırdı :

— «Hangi hayır işi için?» diye sordu.

— «Arkadaşlarımdan iki tanesi, zavallı bir dulun çocuğuna çamaşırla bez alacaklar da... Alt tarafı, bir hayır işi bu. Masraf üç florin kadar tutacak. Ben de payıma düşeni vereyim diyorum.»

— «O iki arkadaşının adları ne?»

— «Birinin adı Balyoz Pierre, ötekinin adı da Kuşbaz Baptiste.»

— «Ne biçim adlar bunlar? Arkadaşların külhanbeyi mi ne?»

Jehan'ın arkadaşlarının adlarını pek kötü tarafından seçtiği kesindi. Ama bunun çok geç farkına vardı. Claude Frollo ekledi :

— «Sonra, çocuk çamaşırı, çocuk bezi üç florin eder mi? Üstelik bu kadar masrafı bir dulun çocuğu için yapacaksınız!»

O zaman Jehan işin doğrusunu söylemeye karar verdi :

— «İşin aslı şu,» dedi. «Bu akşam İsabeau adında bir kızla buluşacağım da!»

Başrahip : «Utanmıyor musun sen?» diye bağırdı. «Defol git burdan! Bir konuğum gelecek, onu bekliyorum.»

Genç üniversiteli son bir çaba daha yaptı :

— «Ağabeyciğim,» dedi. «Bari bir mangır ver de gidip karnımı doyurayım.»

Claude Frollo sordu :

— «Derslerin ne âlemde?»

— «Defterlerimi kaybettim.»

— «Lâtince çalışıyor musun?»

— «Kitabımı çaldılar.»

— «Peki, Grekçeni ilerletiyor musun?»

— «Vallahi, bence bu, çalışmaya değer bir konu değil.»

— «Bana bak, delikanlı, bir atasözü vardır: 'Çalışmayana ekmek yok' derler. Bunu duymuşsundur herhalde.»

Genç üniversiteli bir süre sessiz durdu. Eliyle kulağını kaşıyordu. Gözlerini yere dikmişti. Öfkeli bir hali vardı. Birdenbire yana dönerek: «Demek bana karnımı doyuracak kadar da para vermiyorsun, öyle mi?» diye sordu.

— «Çalışmıyana ekmek yok!»

O zaman Jehan Frollo ağlar gibi yaparak yüzünü avuçlarının içine sakladı. Bir yandan da umutsuz bir eda ile: «Ototototototottoy!» dedi.

Claude Frollo kardeşinin bu acayip sözünü duyunca şaşırdı:

— «Bu da ne demek?» diye sordu.

Jehan, ara yerde yüzüne ağlamış gibi bir ifade vermek için, yumruklarını göz çukurlarına bastırmıştı. Arsız arsız ağabeysine bakarak: «Bu da Grekçe bir söz,» dedi, «ıstırabı anlatır.»

Sonra öyle komik, öyle sonu gelmez bir kahkaha kopardı ki bu yüzden Başrahip bile gülümsemek zorunda kaldı. Kendi kendine: «Suç biraz da benim, bu çocuğu böylesine şımartacak ne vardı» diye düşündü.

Jehan bu gülümseyişi görünce yüz buldu:

— «Ağabeyciğim,» dedi, «bakın ayağımda kundura kalmadı. Bundan daha acıklı şey olabilir mi?»

Ama Başrahip hemencecik yine o eski sert tavrını takınıvermişti:

— «Ben sana yeni kundura yollarım ama, para vermem,» dedi.

Jehan yalvarır bir eda ile: «Bir tek mangır olsun ver, ağabeyciğim,» dedi. «Lâtinceyi yutacağım, Tanrı'ya inanacağım, bilgi ve erdemden yana tıpkı Pitagoras'a benzeyeceğim. Ama Tanrı aşkına bir tek mangır ver bana!»

Claude Frollo buruşuk yüzlü başını yine salladı :

— «Çalışmayana...» diye söze başlayacağı sırada Jehan onun sözünü kesti :

— «Peki, öyle olsun. Ben de keyfime bakarım. Gidip meyhanede içerim, dövüş ederim, yosmalarla düşer kalkarım!»

Bunu söyledikten sonra başlığını çıkarıp duvara fırlattı, parmaklarını da kastanyet gibi şıkırdattı.

Başrahip asık bir yüzle kardeşine bakarak : «Jehan, sende duygu denen şeyden eser yok,» dedi. «Artık adam olmanın yolunu bulmalısın.»

Genç üniversiteli bir ağabeysine, bir de çevresindeki boynuzlu imbiklere, potalara, şişelere bakarak : «Burada da herşey eğri-büğrü,» dedi. «Şişeler de öyle, düşünceler de!»

— «Jehan, çok kötü yoldasın. Bu seni nereye götürür biliyor musun?»

— «Biliyorum : Meyhaneye götürür.»

— «Meyhaneden işkence kulesini boylarsın.»

— «Vallahi, orası umurumda değil.»

— «Evet ama, işkence kulesi insanı darağacına yollar.»

— «Darağacı bence bir terazidir. Bir gözünde bir insan, öbür gözünde de bütün dünya vardır. Bence böyle bir insan olabilmek hoş şeydir.»

— «Darağacı insanı cehenneme götürür.»

— «Cehennem dediğin, büyük bir ateş değil mi?»

— «Jehan, Jehan! Senin sonunu hiç iyi görmüyorum!»

O sırada merdivende ayak sesleri duyuldu.

Başrahip bir parmağını ağzının üzerine koyarak : «Sus! Jacques geliyor,» dedi. Sonra alçak sesle ekledi : «Bana bak Jehan, burada görüp duyacaklarını sakın kimseye söyliyeyim deme emi? Çabuk şu ocağın altına saklan, hiç sesini çıkarma.»

Jehan hemen gidip ocağın altına büzüldü. Tam o sırada da parlak bir şey düşündü :

— «Ağabey,» dedi, «bari bir florin ver de sesimi çıkarmayayım.»

— «Sus! Sonra veririm.»

— «Şimdi ver ağabeyciğim.»

Başrahip kesesini çıkarıp parayı ona öfkeyle fırlatarak: «Al bakayım!» dedi.

Jehan ocağın altına saklandı, kapı da açıldı.

V

SİYAHLAR GİYİNMİŞ İKİ ADAM

İçeriye giren adamın sırtında kara bir cübbe vardı. Suratı asıktı. Elbette anlamışsınızdır. Jehan gizlendiği köşeye herşeyi görüp işitecek biçimde yerleşmişti. İlk bakışta gözüne çarpan, gelen adamın giysisinin de, yüzünün de çok iç karartıcı olduğuydu. Gerçi bu adamın yüzünde az-çok tatlı bir taraf vardı ama, bu tatlılık bir kedinin, ya da bir yargıcın yüzünde görülen türdendi: Acayip, ekşi bir tatlılık. Saçları iyiden iyiye aklaşmış, yüzü buruşmuştu. Altmış yaşında kadar vardı. Gözlerini boyuna kırpıştırıyordu. Kaşları beyaz, dudakları sarkık, elleri kocaman kocamandı.

Jehan adamı görünce: «Ya hekim olmalı, ya yargıç!» diye düşündü. «Sonra, burnu da ağzından epey uzakta. Bu ise aptallığa alâmettir.»

Bunun üzerine gizlendiği köşede yerleşti. Beri yandan da böyle sıkıntılı bir halde, bu sıkıcı insanlarla bir arada kalmak durumuna düştüğünden dolayı içinden söyleniyordu.

Başrahip ise bu adam içeriye girince yerinden bile kalkmamıştı. Adama, kapının yanındaki bir iskemleye oturması için işaret etti. Daha önce düşünmeye başlamış da hâlâ

devam ediyormuş gibi, bir süre sustuktan sonra, yeni gelene biraz da küçümser bir eda ile : «Hoş geldin,» dedi.

Siyahlı adam cevap verdi :

— «Hoş bulduk, üstat!»

İkisinin de konuşma tarzlarından, aralarındaki rütbe farkı hemen belli oluyordu. Bu hale göre, Başrahip Claude Frollo'nun daha «yüksek rütbeli» olduğu iyice anlaşılmaktaydı. İkisinin arasında, öğretmenle öğrencinin birbirlerine yaptıkları muameleyi anımsatan bir eda vardı.

Başrahip yine bir süre sustu. Bu arada öteki adam hiç sesini çıkarmadı. Derken, Claude Frollo sordu :

— «Ey, ne haber? Bir başarı elde edebildin mi bari?»

Öteki kederli bir gülümseyişle : «Ne yazık ki hayır,» dedi. «Boyuna uğraşıyorum ama, külden başka bir şey elde ettiğim yok. Henüz altının zerresini bile bulamadım.»

Claude Frollo sabırsızlığını gösteren bir hareket yaptı :

— «Yok canım, ben bunu demiyorum Jacques Charmolue. Şu büyücünün dâvası ne oldu, onu soruyorum. Adamın adı Marc Cenaine idi, Sayıştay'da çalışıyordu, değil mi? Büyü yaptığını açıkladı mı bari? İşkence yapınca iyi sonuç elde ettiniz mi?»

Jacques Charmolue hep o kederli gülümseyişiyle : «Ne yazık ki hayır,» dedi. «Bir sonuca varamadık. Mezartaşı gibi, ağzından tek söz çıkmıyor. Galiba o tek söz söylemeden biz onu suçluları attığımız kazana atıp kaynatacağız. Tanrı bilir ya, gerçeği öğrenmek için elimizden geleni yapmaktan geri kalmıyoruz. İşkenceden iler-tutar yanı kalmadı. Ama, ne yapsak boş. Yaman bir adam doğrusu.»,

— «Evinde bir şey bulamadınız mı?»

— «Şu kâğıdı bulduk. Üstünde anlayamadığımız birtakım sözler yazılı. Cinayet dâvalarına bakan Philippe Dheulier biraz İbranice bilir ama, o da içinden çıkamadı.»

Jacques Charmolue bunları söylerken elindeki parşömen kâğıdı açıyordu.

Başrahip : «Ver bakayım şunu bana,» dedi. Kâğıda bir göz attıktan sonra da : «Tam anlamıyla büyücülük bu,» diye bağırdı. «Bak ne yazıyor : 'Emen-hetan!' Bu, büyücülerin cumartesi akşamları yapılan toplantılara geldikleri zaman söyledikleri sözdür. Şurada Lâtince birkaç sözcük var : Bunlar şeytanı cehennneme hapsetmek için söylenir. Şu 'hax, pax, max' sözleri ise hekimlikle ilgilidir. Kuduz köpek ısırmasına karşı söylenir. Jacques Charmolue, sen ki Kralın kilise mahkemesinin savcısısın, bu kâğıtta korkunç şeyler yazılı olduğunu anlamadın mı?»

— «Adama yine işkence edeceğiz.» Jacques Charmolue böyle dedikten sonra yine cebini araştırdı : «Marc Cenaine'in evinde şunu da bulduk,» dedi.

Bu, Başrahibin ocağının üstündekilere benziyen bir pota idi.

Jacques Charmolue utangaç ve zoraki bir tarzda gülümseyerek : «Ha, şunu da söyleyeyim bakın,» dedi. «Kavanozu ocakta denedim ama, pek de bir sonuç elde edemedim.»

Başrahip potayı incelemeye başladı :

— «Ne yazmış bu potanın üstüne?» dedi, «dur bakayım? 'Och! Och!' yazıyor. Bu söz, pireleri kovmak için söylenir. Şu Marc Cenaine de cahilin biri! İnsan bu pota ile imkân yok altın yapamaz!»

Savcı : «Hatırıma gelmişken bir şey daha sorayım,» dedi. «O büyücü kız hakkında da kovuşturma yaptırayım mı?»

— «Hangi büyücü kız?»

— «Hani şu Çingene kızı, canım. Dinî mahkemenin yasağına kulak asmıyor da her gün gelip kilisenin önündeki meydanlıkta dansediyor. Yanında hep bir keçi gezdiriyor. Şeytan bu keçinin kalıbına girmiş herhalde. Boynuzları da şeytanınkileri andırıyor zâten. Hem bu keçi okur -

yazar bir şey. Üstelik hesap biliyor. Dâva için herşey hazır. Yakında başlıyabiliriz. Kız da Allah için güzel ha! İri siyah gözlerinin eşi yok. Göz değil de iki tane koyu renk yakut sanki. Dâvaya ne zaman başlıyalım?»

Başrahibin beti-benzi kül gibi olmuştu. Güçlükle kekeliyerek : «Ben sana haber veririm,» dedi. «Ama, sen de önce şu 'Marc Cenaine'in icabına bak.»

Jacques Charmolue gülümseyerek : «Siz hiç merak etmeyin,» dedi. «Gider gitmez onu yine meşin kaplı işkence minderine yatıracağım. Ama, dedim ya, bu Marc Cenaine şeytan gibi adam. İşkence memurumuz Pierrat Torterue'ye bile 'pes' dedirtti. Ama, bu kez ona çıkrıkla işkence yaptıracağım, yani ellerini, ayaklarını ayrı ayrı çıkrıklara bağlayacağız, sonra hepsi ayrı yönlerde işleyecek. Bu sefer kesinlikle söyletiriz onu.»

Başrahip pek derin bir düşünceye dalmış görünüyordu. Charmolue'ye dönerek : «Ama dediğim gibi, şimdilik yalnız Marc Cenaine ile meşgul ol,» dedi.

Charmolue cevap verdi :

— «Elbet, elbet. Ama, zavallı adam, çok da acı çekecek. Sen Sayıştay'da memursun, ne işin var büyücüler toplantısında! O kıza gelince, adı Esmeralda'ydı. Onun hakkında da emirlerinizi beklerim. Ama, üstat, pek derin düşüncelere daldınız bakıyorum.»

Gerçekten de başrahip öyle derin derin düşünüyordu ki, onu dinlemiyordu bile. Jacques Charmolue onun gözlerini diktiği yana doğru baktı, üstadın bakışlarını penceredeki örümcek ağından ayırmamakta olduğunu gördü. O sırada, mart güneşine kavuşmak isteyen şaşkın bir sinek gelip örümcek ağına çarparak yapıştı kaldı. Ağının sarsıldığını gören örümcek, ağın tam ortasından dışarıya fırladı. Bir sıçrayışta sineğin üstüne atıldı, ön ayaklarıyla hayvanı ikiye büktü. Beri yandan da korkunç hortumuyla hayvanın başını araştırıyordu.

Dinî mahkemedeki Krallık savcısı : «Zavallı sinek!» dedi.

Sonra onu kurtarmak için elini kaldırdı. Başrahip hemen davranıp savcının kolunu sımsıkı kavradı :

— «Bırak, kaderin hükmü yerine gelsin!» diye bağırdı.

Savcı şaşkın bir tavırla Başrahipten yana döndü. Demir bir kıskaç kolunu sımsıkı kavramıştı sanki. Başrahibin gözleri yine tek bir noktaya dikiliydi. Bakışları şaşkın ve parıltılıydı. Sinekle örümcekten oluşan o korkunç tablodan gözlerini ayıramıyordu bir türlü.

Mezardan gelir gibi bir sesle : «Görüyorsun ya şu manzarayı?» dedi. «Şu sinek daha yeni doğmuştu, uçuyordu, sevinç içindeydi. Bahara, açık havaya, özgürlüğe kavuşmak istedi. Ama, gelip şu korkunç ağa takıldı. O çirkin örümcek ağdaki yuvasından çıktı. Zavallı oyuncu kız! Zavallı ölüme mahkûm sinek! Jacques Charmolue, bırak da kaderin hükmü neyse yerine gelsin!»

Sonra kendi kendine söylenerek ekledi :

— «Sen de, ey Claude, sen de bu örümcek gibisin. Ama, aynı zamanda sineksin de! Sen de bilgiye, ışığa, güneşe doğru uçuyordun. Açık havaya kavuşmaktan, sonsuz gerçeğin nuruna ulaşmaktan başka şey düşünmüyordun. Amma, ışık, zekâ ve bilgi dünyasına açılan o gözkamaştırıcı pencerenin önüne gelince tıpkı gözü kör bir sinek gibi, sen de ışıkla kendi arana kaderin gerdiği o incecik ağı göremedin. Zavallı deli, olanca hızınla bunun üstüne atıldın, şimdi de kafan kırılmış, kanatların kopmuş bir halde, kaderin demir pençesinde kıvranıp çabalanıyorsun. Jacques Charmolue, azizim, bırak da örümcek işini bitirsin!»

Charmolue bu sözlerden hiçbir şey anlamaksızın Başrahibin yüzüne bakıyordu :

— «Yok, yok, merak etmeyin, elimi bile sürmem! Yal-

nız. kolumu bırakın Tanrı aşkına, kerpeten gibi eliniz var çünkü,» dedi.

Fakat Başrahibin onu dinlediği yoktu. Gözlerini pencereden ayırmaksızın sözlerini sürdürdü :

— «Ey gafil! Bu korkunç örümcek ağını o incecik kanatlarınla koparabilsen dahi, ışığa kavuşabileceğini mi sanıyorsun? Ne gezer! Ağın arkasında da cam var ki, bu da gözle görülmiyen bir engeldir. Bu, tunçtan daha sert, billûrdan bir duvardır ki tüm felsefe kollarını gerçek'ten ayırır. Ya onu nasıl aşacaksın? Şu ilim denen şey de boş şey doğrusu! Nice bilge insanlar tâ uzaklardan uça uça geliyorlar da, kafalarını buna çarpıp kırıyorlar! Bu ebedî cama, boyuna vızıldayarak, nice nice yöntemler, düzenler karma - karışık bir halde gelip çarpıyorlar!»

Sustu. Benliğini belirsiz şekilde bilime yaklaştırmış olan bu sonuncu düşünceler onu yatıştırmışa benziyorlardı. Jacques Charmolue Başrahibe şu soruyu sorarak onu daldığı hayallerden kurtardı :

— «Şu halde, üstat, altın yapma işinde gelip bana yardımda bulunacaksınız, değil mi? Ne zamandır uğraşıyorum ama, bir türlü başaramadım şu işi.»

Başrahip acı bir gülümseyişle başını salladı :

— «Vallahi Bay Savcı,» dedi, «bana sorarsan yaptığımız işler pek de masum ve doğru sayılmaz.»

Charmolue : «Aman, daha yavaş konuşun, üstadım,» dedi. «Bunu ben de biliyorum ama, insan yılda dokuzyüz frank ücretle kilise mahkemesinde savcılık etti mi, biraz da bu gibi bilimlerle meşgul olmalıdır. Yalnız, yavaş konuşalım, çok rica ederim.»

O sırada Jacques Charmolue'nün kulağına ocağın altından doğru bir ağız şapırtısı geldi : Birisi bir şeyler yiyordu galiba.

— «Bu da ne?» diye sordu.

Bunu yapan, Başrahibin kardeşi Jehan Frollo idi. Gizlendiği yerde hem sıkılmış, hem rahatsız olmuştu. O arada da orada bir parça kuru ekmekle bir topak küflü peynir bulmuş, öğle yemeği yerine geçsin diye, ayrıca kendisini avutmuş olmak için, bunları yemeye başlamıştı. Karnı fena halde acıkmış olduğu için ağzına iri iri lokmalar atıyor, bunları çiğnerken de ağzını gürültüyle şapırdatıyordu. İşte savcının kulağına gelen ses buydu.

Başrahip: «Bir şey değil canım,» dedi. «Benim kedi orada bir fare yakalamış da onu yiyordur.»

Charmolue bu sözlerle yetindi. Fakat Claude Frollo kardeşi Jehan'ın yeni bir marifetinden çekindiği için: «Hadi, şimdi gidelim de, kilisenin büyük kapısındaki kabartmaları inceliyelim, bunlarda da gizli bir anlam var, onları da anlatmalıyım,» dedi.

Onlar çıkınca, genç üniversiteli saklandığı yerde rahat bir soluk aldı. Çünkü zavallı biraz daha orada kalsaydı, çenesinin kalıbı nerdeyse dizinin üzerine çıkacaktı!

VI

AÇIK HAVADA YEDİ KÜFÜR

Jehan Frollo gizlendiği delikten dışarıya çıkınca: «Hele şükür, iki baykuş da defolup gitti,» dedi. «Och! Och! Hax! pax! max! Yok pire, yok kuduz köpek! Yok şeytan! Amma sıkıcı lâflar ettiler yahu! Dinlerken kafam kazana döndü. Üstelik küflü peynir yedim. Hadi bakalım! Şimdi aşağıya inelim. Bizim ağabeyin kesesindeki tüm paraları içki haline getirelim!»

Elindeki kesenin içine sevecenlik ve hayranlık dolu gözle baktı. Üstüne-başına çeki-düzen verdi. Kunduraları-

nın tozunu aldı, küllerle kirlenmiş cübbesinin kollarını silkeledi, ıslıkla bir şarkı tutturdu, olduğu yerde şöyle «fırrr» diye bir döndükten sonra, odada alıp götürecek başka bir şey daha var mı diye baktı. Ocağın üstünde sürünmekte olan encik-boncuk türünden birkaç muskayı, dostu yosma İsabeau'ya vermek üzere alıp cebine indirdi. Sonra da ağabeysinin aralık bıraktığı kapıyı fesatlık olsun diye ardına dek açık bırakarak, sarmal biçimi merdivenlerden zıplaya zıplaya aşağıya inmeye başladı.

Merdivenin ortalarına doğru bir şeye çarptı. Bu şey homurdanarak kenara çekilip ona yol verdi. İçinden: «Herhalde Quasimodo'dur bu!» diye düşündü. Bu düşünce ona öyle komik geldi ki, merdivenin geri kalanını, gülmekten kasıklarını tuta tuta indi. Kilisenin önündeki meydanlığa çıktığı zaman hâlâ gülüyordu.

Sokağa çıktığı zaman ayağıyla yere vurarak: «Oh!» dedi, «şu Paris kaldırımının da tadı başkadır, canım! O merdivenin hali neydi öyle? İnsanın soluğu kesilecek nerdeyse! Bunca basamak merdiveni tırmandım da ne oldu sanki? Gidip orada takır takır kurumuş ekmekle küflü peynir yedim. Pencereden de Paris'in çan kulelerini seyrettim!»

Birkaç adım ilerleyince önü-sıra gitmekten olan iki baykuşu, yani Başrahip Claude Frollo ile Savcı Jacques Charmolue'yü gördü. Kilisenin büyük kapısının karşısına geçmişler, bir heykeli seyre dalmışlardı. Ayaklarının ucuna basa basa yanlarına yaklaştı. Ağabeysi savcıya diyordu:

— «Şu kenarları yaldızlı Eyyub heykeli var ya? Onu vaktiyle Guillaume de Paris yaptırmış. Yani Eyyub burada, feylesof taşı üzerinde görülüyor. Böylece de, mükemmelleşmek için çile doldurup sınav geçiriyor.»

Jehan Frollo kendi kendine: «Boş ver!» dedi. «Ben para kesesini aldım ya, ona bakarım.»

O sırada da birinin sıtma görmemiş bir sesle arkasın-

dan bağırıp çağırdığını işitti. Adam : «Vay canına! Hay Allah kahretsin! Allah müstahakını versin!» diye avaz avaz bağırıyordu.

Jehan : «Ay! bu bizim ahbap Yüzbaşı Phœbus olsa gerek!» dedi.

Başrahip o sırada kabartmalar arasında bulunan bir ejderhanın ne anlama geldiğini savcıya anlatmakla meşguldü. Ejderhanın kuyruğu bir taşta kaybolmuştu. Taştan da dumanlarla birlikte bir kral kafası çıkmaktaydı. Tam Başrahip bunları anlatırken bu «Phœbus» adı kulağına çarptı. Birden irkildi, lâkırdısı ağzında kaldı. Savcı şaşırmıştı. Claude Frollo dönüp bakınca kardeşi Jehan'ı gördü. Delikanlı, Gondelaurier ailesinin oturduğu evin kapısı önünde, iriyarı bir subayın yanına yaklaşıyordu.

Gerçekten de bu subay, Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers'di. Nişanlısının evinin duvarına yaslanmış, ağız dolusu küfürler savuruyordu.

Jehan onun elini yakalıyarak : «Yamansın, Yüzbaşım!» dedi. «Amma da küfürler savuruyorsun ha! Ne var böyle? Birisine mi kızdın yoksa?»

Phœbus, Jehan'ın elini sıkıp sallayarak yanıt verdi :

— «Hoşgör, kardeşim, bilirsin ya, insan çenesini bir kez açtı mı duramıyor artık. Ne zaman bu eve gelsem, kendimi tutuyorum. Patlayacak gibi oluyorum. Kapıdan çıkar çıkmaz da içimde biriken küfürlerin hepsini savurup rahatlıyorum.»

Jehan : «Hadi gel de bir - iki kadeh içelim istersen,» dedi.

Bu sözler yüzbaşıyı yatıştırdı :

— «İçmesine içelim ama, para nerede?» dedi.

— «Aldırma, bende para var.»

— «Yok canım? Göster de görelim.»

Jehan afili bir tavırla keseyi çıkarıp yüzbaşıya göster-

di. Öte yandan da Başrahip şaşkın şaşkın bakıp duran savcıyı orada bırakmış, kardeşiyle yüzbaşının yanına yaklaşarak, birkaç adım kala durmuştu. Belli etmeden ikisini seyrediyordu. Ama onlar kesenin içindekileri öylesine seyre dalmışlardı ki, dünya umurlarında değildi.

Yüzbaşı Phœbus bağırdı :

— «Senin cebinde bir kese bulunsun ha? Olur şey değil! Ama, içinde para olduğuna inanamam. Çakıltaşı filân vardır kesinlikle.»

Jehan mağrur bir tavırla :

— «Benim kesemde bu tür çakıltaşları bulunur,» dedi.

Sonra başka bir şey eklemeden gitti, vatan kurtaran aslan edasıyla kesenin içindekileri hemen oracıkta bulunan bir binektaşının üzerine boşalttı.

Phœbus : «Vay canına be!» diye bağırdı. «Bunlar ne böyle, yahu? İnsanın gözleri kamaşıyor!»

Jehan vakur bir eda ile, kılı kıpırdamadan öylece duruyordu. Ufak paralardan birkaç tanesi çamura yuvarlanmıştı. Yüzbaşı heyecanla eğilip bunları toplamak istedi. Jehan onu kolundan tutarak : «Boş ver be Yüzbaşım,» dedi.

Phœbus paraları saydı. Sonra ciddi bir tavırla Jehan'a dönerek : «Kesede tam yirmiüç altın var,» dedi. «Dün gece sokakta birini mi soydun yoksa?»

Jehan kıvırcık sarı saçlı başını arkaya attı. Gözlerini küçümser bir eda ile yarı-kapatarak : «Benim enayi bir ağabeyim vardır, kendisi Başrahiptir de,» dedi.

Phœbus : «Yaşasın böyle ağabey!» diye bağırdı.

Jehan : «Hadi gidelim de içelim,» dedi.

Phœbus : «Nereye gideceğiz?» diye sordu. «Çardaklı bir meyhane vardır hani. İnsan kapının önünde yeşilliği gördü mü içi ferahlar adeta. Oraya gidelim.»

Jehan yüzbaşının koluna girerek : «Hadi öyle olsun,» dedi.

İki arkadaş çardaklı meyhaneye gitmek için yola çıktılar. Ama yola çıkmazdan önce paraları topladılar.

Claude Frollo da onların arkasından geliyordu. Yüzünde asık ve şaşkın bir hâl vardı. Esmeralda hakkında şair Gringoire ile konuştuğu günden beri bu «Phœbus» adı zihninde yılan gibi çöreklenmişti. Demek o adam bu yüzbaşıydı ha? Burasını pek bilmiyordu ama, bu adamın da adı Phœbus'tü ya, bu büyülü sözcük Başrahibin iki gamsız arkadaşın peşine takılmasına yetmişti. Beri yandan da kaygılı bir dikkatle onların konuştuklarını dinliyor, en ufak hareketlerini gözden kaçırmıyordu. Zâten onların konuştuklarını dinlemekten daha kolay bir şey olamazdı : Yoldan gelip geçenlerin sözlerini duyabileceklerine aldırmaksızın, ikisi de avaz avaz bağırarak konuşuyorlardı çünkü. Düellodan, yosmalardan, içmekten, hovardılıktan söz etmekteydiler.

Tam bir sokağın köşesini dönecekleri sırada, o yakınlarda bulunan bir dörtyol ağzından kulaklarına bir tef sesi geldi. Claude Frollo o sırada yüzbaşının Jehan'a : «Eyvahlar olsun! Biraz daha hızlı yürüyelim,» dediğini duydu.

— «Neden Yüzbaşım?»

— «Çingene kızı beni görür diye korkuyorum.»

— «Hangi Çingene kızı?»

— «Canım, hani yanında hep keçiyle gezen bir kız vardır ya, işte o.»

— «Esmeralda mı?»

— «Tâ kendisi! Adını da hep unutuyorum. Çabuk olalım, yoksa beni görür. Sokakta bu kız yanıma gelsin istemiyorum.»

— «Sen tanıyor musun onu, Phœbus?»

Konuşmalarının buraşında Başrahip, Phœbus'ün bıyık altından güldüğünü gördü. Sonra da yüzbaşı, Jehan'ın kulağına doğru eğilerek ona alçak sesle bir şeyler söyledi.

Peşi-sıra bir kahkaha kopardı, sonra da muzaffer bir eda ile başını salladı.

Jehan : «Sahi mi?» diye sordu.

Phœbus cevap verdi :

— «Şuradan şuraya selâmet gitmiyeyim ki doğru söylüyorum.»

— «Bu akşam mı?»

— «Bu akşam.»

— «Geleceğine emin misin?»

— «Sen deli misin be, Jehan? İnsan böyle şeylerden kuşku eder mi hiç?»

— «Şanslı adamsın be Yüzbaşı Phœbus!»

Başrahip bu konuşmaların hepsini işitmişti. Dişleri birbirine vurdu. Tüm vücudundan bir ürperti geçtiği gözlerinden belli oluyordu. Bir süre durdu. Sarhoş gibi oracıktaki bir taş direğe yaslandı. Sonra iki çapkının peşi-sıra yürümeyi sürdürdü.

Yanlarına yaklaştığı sırada iki delikanlı lâkırdılarını değiştirmişlerdi. Biraz sonra da bağıra çağıra şarkı söylemeye başladılar.

VII

KARA PAPAZ

Havva'nın Elması adındaki meyhane, Üniversitenin bulunduğu mahallede, bir sokağın köşesindeydi. Kapıdan, basık tavanlı, oldukça geniş bir salona giriliyordu. Salonun ortasındaki tonozun tam altında sarıya boyanmış, büyük bir direk vardı. Her yanda masalar, duvarlarda parıl parıl parlıyan kalaylı maşrapalar, bir sürü sarhoşlar, yosmalar görülüyordu. Salonun sokağa bakan penceresi vardı. Kapının üzerinde bir de çardak görülmekteydi.

Akşam olmak üzereydi. Sokak karanlıktı. Meyhanenin içinde bir sürü mum yanıyordu. Karanlığın içinde burası bir fırın ağzı gibi aydınlık görünmekteydi. Tokuşan kadehlerin gürültüsünden, yiyip içenlerin patırtısından, küfürlerden başka şey işitilmiyordu. Kimi zaman, içeride kavga edenlerin bağırışmaları kırık camlardan dışarıya vurmaktaydı. İçerisinin sıcaklığı yüzünden camlar buğulanmıştı. Bu buğuların arkasından salonda büyük bir kalabalığın kaynaştığı görülmekteydi. Arada-bir gürültülü bir kahkaha yükseliyordu. Yoldan gelip geçenler, meyhanenin önünde hiç başlarını çevirip içeriye bakmadan geçiyorlardı. Yalnız arada-bir, üstü-başı yırtık-pırtık bir çocuk pencereye yaklaşıp ayaklarının ucuna basarak, içeriye doğru: «Yahu sarhoşlara bak!» diye bağırıyordu.

Beri yandan da bir adam bu gürültülü meyhanenin önünde dolaşıyordu. Arada-sırada içeriye şöyle bir bakıyordu. Geniş bir harmani giymiş, yakasını burnuna kadar kaldırmıştı. Harmaniyi biraz önce, meyhanenin bitişiğindeki eskiciden satın almıştı. Bu harmaniyi ya kendisini mart ayının sert ayazından korumak, ya da üstünde ne biçim bir giysi bulunduğunu belli etmemek için satın almış olmalıydı. Arada-bir, buğudan bulanıklaşmış pencerenin önünde duruyor, konuşulanları dinliyor, içeriye bakıyor, ayağı ile yere vuruyordu.

Nihayet meyhanenin kapısı açıldı. Adam da bunu bekliyora benzemekteydi. İçeriden iki müşteri çıktı. Kapıdan dışarıya vurmakta olan ışık bir an için ikisinin de neşeli yüzlerini aydınlattı. Harmanili adam sokağın karşı yanındaki bir evin saçağının altına giderek, oradan o iki kişiyi seyretmeye başladı.

Bu iki kişiden biri: «Allah müstahakını versin!» dedi. «Saat ner'deyse yediye geliyor. Kızla o saatte buluşacaktık.»

Arkadaşı da peltek bir dille ona şöyle diyordu :

— «Boş ver canım!»

Öteki : «Jehan, sen sarhoş oldun galiba,» diyordu.

Jehan sendeliye sendeliye yürürken : «Kim sarhoş, ben mi? Ağzını hayra aç!» dedi.

Okuyucular herhalde bizim iki ahbap çavuşları, yani Jehan Frollo ile Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers'i tanımışlardır. Görünüşe göre, sokakta durup iki arkadaşı gözetleyen adam da onları tanımıştı. Çünkü onlar sağa sola yalpa vurarak ilerlerken, o da onların arkası sıra yürüyordu. Yüzbaşı içkiye daha dayanıklı olduğu için, arkadaşını çekip-çevirmeye çalışmaktaydı. Harmanili adam iyice kulak kabartarak onların arasında geçmekte olan konuşmayı hemen hemen eksiksiz olarak duyabildi.

Yüzbaşı : «Doğru yürüsen-e, yahu!» diyordu. «Birazdan ben gideceğim. Baksan-a, saat yedi oldu. Bir kızla buluşacağım demiştin ya.»

— «Aldırma canım, boş ver.»

— «Jehan, saçmalama Tanrı aşkına! Ha, iyi ki hatırıma geldi. Yanında biraz para var mı?»

— «Parayı n'apacaksın, yahu? Boş ver!»

— «Jehan, kardeşim, bu kıza, Saint-Michel Köprüsünün başında buluşalım, demiştim. Ancak Falourdel'in evine götürebilirim onu. Oda için de para vermek gerek elbet. O karı bana imkânı yok veresiye yapmaz. Onun için, biraz para ver bana Tanrı aşkına! Kesedeki paraların hepsini şaraba mı verdik yoksa? Tek meteliğimiz kalmadı mı?»

— «Kalmadı ama ,meyhanede fena mı vakit geçirdik? Bu da kâr sayılmaz mı?»

— «Canım bırak şimdi bu lâfları! Sahiden para yok mu sende? Yoksa üstünü ararım, bulursam zorla alırım, bak sana söyliyeyim.»

Fakat arkadaşının bu yalvarmalarına Jehan'ın hiç al-

dırdığı yoktu. Şimdi de avazı çıktığınca bağıra bağıra şarkı söylemeye başlamıştı.

Phœbus : «Allah cezanı versin senin!» diye bağırdı, sonra da sarhoş delikanlıyı sert bir hareketle itti. Jehan duvara doğru kaydı, kaldırımın üstüne külçe gibi yığılıverdi. Fakat Phœbus'ün yine de içine elvermedi, arkadaşını sokağın kenarındaki bir çöp yığını üzerine doğru yuvarladı. Zenginler buna çöp yığını derler ama, bunlar Paris'te yoksullar için geceleri yastık yerini tutar. Sonra yüzbaşı, üniversitelinin başını lâhana koçanlarından oluşan bir yığının üzerine rahatça yerleştirdi. O anda da Jehan horul horul uyumaya başladı. Yüzbaşının arkadaşına olan hıncı geçmemişti :

— «İnşallah çöpçüler seni de arabalarına koyup götürürler,» dedi, sızmış olan Jehan'ı orada öylece bırakıp uzaklaştı.

Harmanili adam yüzbaşının peşini bir an bile bırakmamıştı. Yerde yatmakta olan Jehan'ın önünde durakladı. Kararsız bir hali vardı. Sonra derin derin içini çekti, o da yüzbaşının peşi-sıra yürüyerek oradan uzaklaştı.

Biz de Jehan'ı orada öylece uyurken bırakalım da, okuyucularımız izin verirlerse, yüzbaşıyla harmanili adamın peşi-sıra gidelim.

Yüzbaşı Phœbus sokakta ilerlerken arkasından birisinin geldiğini farketti. Bir ara başını çevirdiği zaman, bir gölgenin duvarlara sürtüne sürtüne geldiğini gördü. O durunca gölge de durdu. O yürüyünce gölge de yürüdü. Fakat yüzbaşı bu yüzden pek telâşlanmadı : «Adam sen de, cebimde zâten metelik yok,» diye düşündü.

Autun okulunun önüne gelince durdu. Sokakta kimseler yoktu. Deminki gölgenin yine kendisinden yana doğru gelmekte olduğunu gördü. Öyle ağır adımlarla ilerliyordu ki, yüzbaşı bu adamın sırtında bir harmani, başında da bir

şapka olduğunu farketti. Gölge onun yanına geldiği zaman durdu. Hiç kımıldamıyordu. Heykel gibi bir hali vardı. Fakat gözlerini Phœbus'ün üzerinden ayırmıyordu. Bu gözlerde, tıpkı karanlıkta kedilerin gözlerinden çıkan parıltı gibi, belli-belirsiz bir parıltı görülmekteydi.

Yüzbaşı ödlek adam değildi. Karşısına çıkacak bir hırsızdan, hayduttan pek öyle korkmazdı. Fakat bu yürüyen heykeli, bu taş kesilmiş adamı görünce korkudan eli-ayağı buz kesildi. O sıralarda ortalıkta ağızdan ağıza bir «Kara Papaz» hikâyesi dolaşıyordu çünkü. Söylendiğine göre bu kara papaz, geceleri Paris sokaklarında gezinmekteymiş. İşte yüzbaşı o anda bu söylentileri hayâl-meyâl anımsadı. Birkaç dakika şaşkın şaşkın durdu.

Sonunda, gülmeye çalışarak zoraki bir sırıtışla : «Bana bak, arkadaş,» dedi, «eğer hırsızsan, avucunu yala. Cebimde metelik yok çünkü. Biz ailece züğürdüzdür zâten. Ama, şu kiliseye girebilirsen kârlı çıkarsın. İçeride altın, gümüş haçlar, şamdanlar, daha ne istersen hepsi var çünkü.»

Gölgenin eli harmaninin altından çıktı ve bir kartal pençesi gibi, tüm ağırlığıyla Phœbus'ün kolu üzerine indi. Aynı anda gölge konuşmaya başlayarak : «Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers!» dedi.

Phœbus : «Allah Allah!» dedi, «adımı nerden biliyorsun sen?»

Harmanili adam mezardan gelirmiş gibi çıkan sesiyle ekledi : «Yalnız adını değil, bu akşam bir kızla buluşacağını da biliyorum.»

Phœbus pek şaşırmıştı :

— «Evet, öyle,» dedi.

— «Kızla saat yedide buluşacaksın.»

— «Evet, yani bir çeyrek saat vaktim var.»

— «Onu Falourdel'in evine götüreceksin.»

— «Tamam.»

— «Falourdel denen o karı, Saint-Michel Köprüsündeki muhabbet tellâlıdır.»

— «Orası da öyle.»

— «Kimmiş buluşacağın kız?»

Phœbus keyifli keyifli «Esmeralda,» dedi.

Bunları söylerken tüm gamsızlığını, aldırmazlığını yeniden takınmıştı ama, o bu adı söyleyince, gölgenin kartal pençesini andıran eli, Phœbus'ün kolunu öfkeyle sarstı :

— «Yalan söylüyorsun yüzbaşı!»

Bu sözler üzerine subayın yüzüne âdeta ateş baştı. Geriye doğru bir sıçrayışta, kolunu kerpeten gibi kavramış olan o pençeden kurtuldu. Elini mağrur bir eda ile kılıcının kabzasına attı :

— «Sen ne cesaretle bana yalancı diyorsun?» diye bağırdı. «Yine söyle de göreyim bakayım!»

Gölge aynı soğuk eda ile : «Yalan söylüyorsun,» dedi.

Yüzbaşı dişlerini gıcırdattı. O anda kara papaz, hayalet, boşinan adına ne varsa hepsini unutmuştu. O şimdi karşısında sadece bir adam görüyor, bu adamın kendisine hakaret ettiğini biliyordu.

Öfkeden kısılmış bir sesle : «Ya, öyle mi?» diyerek kılıcını çekti. «Hadi bakalım, çık karşıma erkeksen!»

Fakat beriki hâlâ kımıldamadan duruyordu. Hasmının saldırmaya hazır halde beklediğini görünce titrek bir sesle : «Yüzbaşı,» dedi, «kızla buluşacaktın, unuttun galiba.»

Bu söz üzerine yüzbaşı, elinde parıldamakta olan kılıcı yere indiriverdi.

Adam ekledi :

— «Yüzbaşı, beni yarın, öbür gün, bir ay sonra, on yıl sonra da bulabilirsin, senin gırtlağını o zaman da kessem olur. Ama önce git de kızla buluş.»

Phœbus kendi kendine bir çıkar yol bulmak istiyormuş gibi : «Sahi öyle,» dedi. «Kızla da buluşmak hoş şey-

dir, kılıçla vuruşmak için buluşmak da hoş şeydir. Ama önce kızla buluşalım, bu herifle kozumuzu ne zaman olsa paylaşırız.»

Bunun üzerine kılıcını kınına soktu.

Kim olduğu belirsiz adam : «Hadi, gidip kızla buluşsan-a?» dedi.

Phœbus : «İlgine çok teşekkür ederim,» dedi. «Yarın istediğin kadar vuruşuruz. Neyse, seninle yine de hoş vakit geçirdim sayılır. Ama, önce seni temizleyip sonra kızla buluşsam da olurdu ya. Kadınları bekletmek de bazan iyidir çünkü. Ama sen acar bir adama benziyorsun. Vuruşmamızı yarına bırakmak daha iyi olur. Onun için, ben kızla buluşmaya gidiyorum. Bildiğin gibi, yedide buluşacağım onunla. Ha! az daha unutuyordum yahu! Kızla buluşacağız ama, oda kirasını vermek için cepte metelik yok. O mendebur karı da parayı peşin almadan odayı vermez.»

— «Al, oda kirasını bununla verirsin.»

Phœbus, meçhul adamın, avucunun içine kocaman bir sikke yerleştirdiğini hissetti. Ama yine de bu parayı almaktan, bu eli sıkmaktan geri durmadı :

— «İyi adammışsın be!» diye de bağırdı.

Adam : «Yalnız, bu parayı sana bir şartla veriyorum,» dedi. «Beni de o gideceğin yerde, bir köşeye gizleyeceksin. Buluşacağın kadın senin dediğin mi, yoksa başkası mı, bunu anlamak istiyorum.»

Phœbus : «Adam sen de, onun orası umurumda bile değil,» dedi. «Benim kalacağım odanın yanında yük gibi bir yer var. Sen de oraya saklanırsın, olur biter.»

Gölge : «Hadi gel öyleyse,» dedi.

Yüzbaşı : «Evet gidelim,» dedi. «Yalnız, sen insan mısın, şeytan mısın, bilemiyorum ama, bu akşamlık dost olalım. Yarın sana paradan da, kılıçtan da yana olan borçlarımın hepsini öderim.»

Sonra ikisi de hızlı hızlı yürümeye başladılar. Birkaç dakika sonra nehirden gelen gürültüden, Saint-Michel Köprüsüne ulaştıklarını anladılar. O zamanlar bu köprünün üstünde de, Paris'in birçok köprülerinde olduğu gibi, evler vardı çünkü.

Yüzbaşı Phœbus yol arkadaşına: «Dur da önce seni içeriye sokayım,» dedi. «Sonra gider, kızı alıp getiririm.»

Arkadaşı bir şey söylemedi. Yan yana yürümeye başladıkları andan beri de hiç bir şey söylememişti zâten. Phœbus alçak bir kapının önünde durup hızlı hızlı vurdu. Kapının çatlaklarından bir ışık göründü. Dişsiz bir kocakarı sesi sordu:

— «Kim o?»

Yüzbaşı: «Aç be! Boş lâfın sırası mı şimdi?» diye bağırdı.

Kapı hemen açıldı, karşılarına, elinde lâmba ile, yaşlı bir kadın çıktı. Kadın da, lâmba da tir-tir titriyordu. Kadın iki-büklümdü. Sırtında yırtık-pırtık giysiler vardı. Kafası ihtiyarlıktan sallanıyordu. Gözleri ufacık ufacıktı. Başına bir paçavra sarmıştı. Elleri, yüzü, boynu, her yanı buruşuk içindeydi. Dudakları dişetlerinin altına kaçmıştı. Ağzının çevresinde beyaz beyaz kıl tutamları vardı. Bu kıllar ona bir kedi hali veriyordu.

Evin içi de kadının kendisi gibi eski, harap bir haldeydi. Duvarların sıvası dökülmüş, tavandaki kirişler isten kararmıştı. Duvarın dibinde kırık-dökük bir ocak vardı. Her yanda örümcek ağları görülüyordu. Odanın ortasında birtakım sarsak masalar, kırık iskemleler göze çarpıyordu. Üstü-başı pis bir çocuk, ocağın külleri içinde oturuyordu. Dipte de bir merdiven vardı. Bunun üzerinde, tavanda bir kapak görülmekteydi.

Bu in gibi yere girerken, Phœbus'ün esrarengiz arkadaşı harmanisini tâ çenesine dek kaldırdı. Beri yandan yüz-

başı yine ağız dolusu küfürler savururken, elindeki parayı ışıkta parıldatacak biçimde kadına göstererek : «Bir oda istiyorum,» dedi.

Yaşlı kadın yüzbaşıya «efendimiz» diye hitap etti. Parayı alıp götürdü, bir çekmeceye koydu. Hatırlanacağı üzere, bu parayı Phœbus'e siyah harmanili adam vermişti. Kadın arkasını dönünce ocağın külleri içinde oynamakta olan dağınık saçlı, hırpani kılıklı çocuk gidip usulcacık çekmeceye yaklaştı. Parayı oradan aldı, yerine oradaki çalı-çırpı yığınlarından kopardığı kuru bir yaprağı koydu.

Yaşlı kadın, peşinden gelmeleri için iki erkeğe işaret etti. Sonra onların önü-sıra merdiveni tırmandı. Üst kata gelince, elindeki lâmbayı bir sandığın üzerine koydu. Phœbus'ün bu eve eskiden de gelmiş olduğu belliydi. Gidip karanlık bir odaya açılan kapıyı itti.

Arkadaşına : «Sen şuraya gir bakalım hele,» dedi.

Siyah harmanili adam hiç ses çıkarmadan, yüzbaşının dediğini yaptı. Phœbus de kapıyı onun üzerine kapatıp sürgüledi. Biraz sonra yüzbaşının yaşlı kadınla birlikte merdivenden indiği işitildi. Işık ortadan kaybolmuştu.

VIII

IRMAĞA BAKAN PENCERENİN YARARI

Claude Frollo (çünkü okuyucularımız kara harmanili adamın o olduğunu herhalde anlamışlardır) yüzbaşının kendisini kapattığı bu daracık, karanlık odada çevreyi el yordamıyla şöyle bir yokladı. Burası tavanarasında yapılmış, kesiti üçgen biçiminde, daracık bir yerdi. Penceresi falan yoktu. Tavanı çatının biçimine uygun olarak eğri olduğu için, insan bu odanın içinde ayakta duramıyordu.

Onun için, Claude Frollo da yerdeki tozların, dökülmüş sıvaların üzerine çömeldi. Başı ateş gibi yanıyordu. Elleriyle çevresini yoklayarak yerde kırık bir cam parçası buldu. Bunu alıp alnına dayadı. Camın serinliği içine biraz ferahlık verdi.

Başrahibin karanlık ruhunda bu anda neler olup bitmekteydi? Bunu ancak kendisiyle Tanrı bilir.

Acaba kafasının içinde Esmeralda, Phœbus, Jacques Charmolue, çamurlar içinde yatmakta olan kardeşi, sonra kendi sırtındaki Başrahip cübbesi ne gibi bir sırayla yer almışlardı? Falourdel'in evine gittiğini duysa herkes ona ne derdi? Tüm bu soruları ben de yanıtlayacak halde değilim. Yalnız, kesin olan şu ki, bu düşünceler onun kafasının içinde korkunç bir halde kaynaşıp durmaktaydı.

Bir çeyrek saatten beri beklemekteydi. Fakat kendini yüzyıl birden yaşlanmış sanıyordu. Birdenbire, tahta merdivenin basamaklarının gıcırdadığını işitti. Birisi yukarıya çıkıyordu. Yerdeki kapak yine açıldı. Bir ışık göründü. Yüzünü oraya yapıştırdı. Böylelikle, bitişik odada olup biten herşeyi görebilecekti. Önce kapaktan kocakarının kedi kafasını andıran suratı göründü. Elinde yine lâmbası vardı. Onun peşinden, bıyıklarını bura bura Phœbus gelmekteydi. Onların arkası sıra da tüm inceliği ve güzelliğiyle Esmeralda göründü!

Papaz onu görünce, yerden göz kamaştırıcı bir hayâl çıkıyor sandı. Olduğu yerde ürperdi, gözlerinin önünden bir bulut geçer gibi oldu. Şakakları zonklamaya, çevresindeki herşey hışırdayıp dönmeye başladı. Ondan sonra hiçbir şey duymaz oldu.

Kendine geldiği zaman Phœbus'le Esmeralda yalnız kalmışlar, lâmbanın yanındaki tahta sandığın üzerine oturmuşlardı. Başrahip lâmbanın ışığında iki genci, odanın tâ dibinde de pis, partal bir yatağı iyice görebiliyordu.

Yatağın yanında camları kırık bir pencere vardı. Bu pencereden gökyüzünün bir köşesi ve şilte gibi yumuşak bulut yığınlarına yaslanmış ay görünmekteydi.

Kız utancından kıpkırmızıydı. Şaşkın ve heyecanlı bir hali vardı. Yere bakan gözlerinin uzun kirpikleri, kırmızı yanaklarını gölgeliyordu. Başını kaldırıp yüzbaşıya bakma yürekliliğini gösteremiyordu. Yüzbaşı ise hayatından pek memnundu, ağzı kulaklarına varıyordu. Kızcağız makineleşmiş bir davranış ve sevimli bir acemilikle, oturduğu sıranın üstüne birtakım kargacık-burgacık çizgiler çiziyor, bir yandan da parmağına bakıyordu. Ayağı görünmüyordu. O küçük keçi gelip tam hanımının ayakları üstüne oturmuştu çünkü.

Yüzbaşı çok şık giyinmişti. Yakasında, bileklerinde, o zamanın modasına uygun olarak danteller, işlemeler vardı.

Claude Frollo'nun şakakları öylesine zonkluyor, kulakları o denli uğulduyordu ki, iki gencin konuştuklarını güçlükle işitebildi.

Kız hep yere bakarak: «Sakın beni hor görmeye kalkmayın, Yüzbaşı Phœbus,» diyordu. «Yaptığım şey çok kötü, biliyorum bunu.»

Yüzbaşı kendine güvenen bir hovarda edasıyla yanıt verdi:

— «Seni hor görmek mi şekerim? Neden hor görecekmişim seni?»

— «Peşinize takılıp buraya geldim diye.»

— «Ha, bak, şekerim, bu noktada pek anlaşamıyacağız galiba. Benim seni hor görmem değil, senden tiksinmem gerek çünkü.»

Kız korkuyla yüzbaşının yüzüne baktı:

— «Benden tiksinecek misiniz? Ne yaptım ki ben?» diye sordu.

— «Beni çok yalvarttın da ondan.»

Kız içini çekerek : «Evet, orası öyle,» dedi. «Benim bir adağım vardı çünkü... Onu yerine getiremedim. Bu yüzden anamı, babamı bulamıyacağım... Çünkü boynumdaki muska gücünü yitirecek. Ama ne çıkar bundan. Şimdi artık benim ana-babaya ihtiyacım yok ki!»

Bu sözleri söylerken, sevinçten buğulanan iri, kara gözlerini yüzbaşıya dikmişti.

Phœbus : «Vallahi, söylediklerinin hiçbirini anlayamadım,» dedi.

Esmeralda bir süre sessiz sessiz durdu. Sonra gözlerinden birer damla yaş aktı, yine içini çekerek : «Ah! sizi ne denli seviyorum bilseniz!» dedi.

Kızın çevresinde iffetten, temizlikten oluşan öyle bir hâle vardı ki, Phœbus onun yanında kendini beceriksiz, acemi hissediyordu. Fakat bu sözleri duyunca yüreklendi.

Kendinden geçmiş bir halde : «Demek beni seviyorsun ha?» dedi.

Sonra kolunu genç kızın beline doladı. Ne zamandır böyle bir fırsat beklemekteydi zaten.

Başrahip gizlendiği yerden bu hali görünce, elini göğsüne doğru uzattı. Koynunda gizlediği bir hançerin sivri ucunu parmağıyla şöyle bir yokladı.

Kız, yüzbaşının cüretli ellerini yavaşça belinden uzaklaştırarak : «Phœbus, sevgilim,» dedi. «Sen iyi, mert yaradılışlı, yakışıklı bir erkeksin. Bense zavallı bir kızım. O gece beni kaçırmak istediler, sen gelip kurtardın. Ne zamandır düşlerimde görüyordum zâten : hep bir subay geliyor, beni kurtarıyordu. Demek daha seni tanımadan rüyalarıma girmeye başlamışsın, sevgilim. Düşümde gördüğüm delikanlının da seninki gibi güzel bir giysisi, mağrur bir edası, belinde bir de kılıcı vardı. Ben senin adını da seviyorum, kılıcını da. Çıkar şu kılıcını da bir göreyim, n'olur!»

Yüzbaşı : «Çocuksun sen,» dedi.

Sonra, gülümseyerek, kılıcını kınından çıkardı. Kız kılıcın ucuna, ağzına baktı, kabzasındaki harfleri sevimli bir merakla inceledi.

Sonra kılıcı öperek ona : «Sen yiğit bir subayın kılıcısın, ben de o subayı seviyorum,» dedi.

Phœbus bu fırsattan yararlanarak kızın eğik ensesine bir öpücük kondurdu. Esmeralda kıpkırmızı oldu. Başrahip de bu hâl karşısında, karanlıkta dişlerini gıcırdatmaktan kendini alamadı.

Esmeralda · «Phœbus,» dedi, «dur da biraz konuşayım seninle. Yürü de boyunu-bosunu göreyim, mahmuzlarının şıkırtısını işiteyim. Nasıl da yakışıklısın!»

Yüzbaşı, onun dediğini yapmış olmak için ayağa kalktı. Sonra kendinden memnun bir eda ile gülümseyerek sevgilisini azarladı :

— «Çocuksun sen, canım! Ha, sen beni törenlerde giydiğim büyük üniformayla gördün mü hiç?»

— «Görmedim.»

— «O üniforma çok güzeldir.»

Phœbus yine gelip genç kızın yanına oturdu ama, bu kez ona daha çok sokuldu :

— «Dinle beni sevgilim,» diye söze başladı.

Kız çok sevimli, çocukça bir eda ile güzel elini kaldırdı, yüzbaşının ağzına birkaç kez vurarak : «Hayır, hayır, dinlemiyeceğim seni,» dedi. «Beni seviyor musun, onu söyle asıl.»

Yüzbaşı yere diz çökerek : «Seviyor muyum da söz mü hayatım!» dedi. «Vücudum, kanım, canım, tüm benliğim sensin. Seni seviyorum elbet, senden başkasını da sevmedim.»

Yüzbaşı bu gibi hallerde bu cümleleri öyle çok söylemişti ki, bu kez de bunları hiç kekelemeden, bir solukta

söyleyiverdi. Kız bu tutku dolu sözleri duyunca mutlu bakışlarını odanın pis tavanına doğru kaldırdı: «Şu anda canım ölmek istiyor,» diye fısıldadı ama Yüzbaşı Phœbus «şu anı» genç kızdan yeni bir öpücük daha çalmak için kullandı. Bu yüzden Başrahibin yüreğine geno bıçak saplanmış gibi oldu.

Yüzbaşı: «Ölmek mi?» diye bağırdı. «Ne söylüyorsun sen güzelim! İnsan asıl böyle anlarda yaşamalı! Tam böyle tatlı bir şeyin başlangıcındayken ölmek de ne demek! Dinle beni, sevgili Similar... şey... Esmeralda... Afedersin, öyle çetrefil adın var ki, bir türlü dilim dönüp de doğru söyleyemiyorum.»

Kız dudak büktü:

— «Bense kimseninkine benzemiyor diye bu adı güzel sanırdım,» dedi.

— «Aman şekerim, bu kadarcık şey için üzülme. Adını söylemeye de alışırım elbet. Bir kez öğrendim mi, unutmam artık. Dinle beni, Similar sevgilim, seni çıldırasıya seviyorum. Öyle çok seviyorum ki, anlatamam. Hattâ bir kız var, bu yüzden nerdeyse hasedinden ölecek...»

Esmeralda birden kıskançlık duydu.

Yüzbaşının sözünü keserek: «Kimmiş o kız?» diye sordu.

— «Nene gerek senin! Sen de beni seviyor musun, onu söyle asıl.»

— «Sevmek de söz mü?»

— «Hah, iyi öyleyse. Ben de seni nasıl seviyorum, göreceksin bak. Seni dünyanın en mutlu kızı yapmazsam Tanrı da benim canımı alsın. Bir yerde küçücük bir evimiz olacak. Okçu askerlerimize senin pencerenin önünde geçit resmi yaptıracağım. Benim okçularımın hepsi de atlıdır. Yüzbaşı Migon'un okçularına taş çıkartırlar. Sonra seni toplantılara, törenlere de götürürüm. Bunlarda seksenbin silâhlı-

nın, otuzbin atlının geçtiği olur bazen. Arkasından yetmiş tane küçük bayrakla zanaatkârlar, Meclis ve Sayıştay üyeleri, hazine ve darphane memurları, ne bileyim, daha bir sürü insan geçer. Sonra Kral Sarayına gideriz, sana oradaki arslanları gösteririm. Bunlar çok yırtıcı hayvanlardır. Her kadın bu gibi şeylere bayılır.»

Kız bir zamandan beri kendi hoş düşüncelerine dalıp gitmişti. Yüzbaşının sesini duyuyordu ama, sözlerinin anlamını kavrıyamıyordu. Phœbus devam etti :

— «Çok mutlu olacaksın, inan bana.» Phœbus bunları söylerken kızın kemerini yavaşça çözüverdi. Genç kız onun bu davranışı üzerine birden silkindi, hülyalarını unutarak sordu :

— «Ne yapıyorsun Tanrı aşkına?»

Phœbus hiç istifini bozmadan yanıt verdi :

— «Hiç. Yalnız, benimle yaşamaya başladığın zaman bu acayip kılığı da terketmen gerek. Sana bunu anlatmaya çalışıyorum.»

Kız sevgi dolu bir sesle : «Seninle yaşamaya başladığım zaman, öyle mi, Phœbus'üm?» dedi.

Sonra yine sustu, düşünceye daldı. Yüzbaşı kızın bu yumuşak tavırlarından yüreklenerek, kolunu yine onun beline doladı. Esmeralda hiç karşı koymuyordu. Sonra yüzbaşı onun giysisinin göğsünü çözmeye başladı. Robun yakasını da öylece açtı ki, saklandığı yerde soluk soluğa olan Başrahip, tüllerin arasından kızın çıplak ve güzel omuzunun çıktığını gördü. Bu omuz tıpkı şişler içinde ufuktan yükselen ay gibi, yuvarlak ve esmerdi.

Phœbus'ün yaptıklarına kız hiç sese çıkarmıyordu. Bunun farkında da değilmiş gibi bir hali vardı. Çapkın yüzbaşının gözlerinde parıltılar belirmeye başlamıştı.

Esmeralda birdenbire yüzbaşıdan yana döndü. Sesinde çok derin bir sevgi ifadesi çınlamaktaydı :

— «Phœbus, kendi dinini bana da öğret, n'olur!» dedi.

Yüzbaşı bir kahkaha koparark : «Benim dinim mi? Dinimi sana öğreteyim öyle mi?» diye sordu. «Benim dinimi n'apacaksın, canım?»

— «Seninle evleneceğim de...»

O anda yüzbaşının yüzünde şaşkınlık, küçümseme, aldırmazlık ve çapkınca tutkularla karışık bir ifade belirdi :

— «Adam sen de!» dedi. «Evlenmek de ne demekmiş!»

Esmeralda sararıverdi, kederli bir davranışla başını önüne eğdi. Phœbus ekledi

— «Sevgilim, evlenmek deliliktir bence. Evleneceğiz de başımız göğe mi erecek? İnsan muhakkak bir papazın karşısına çıkıp Lâtince birkaç lâf mı söylemeli? Böyle yapmazsak sevişemeyiz mi sanki?»

Yüzbaşı tatlı bir sesle bunları söylerken, bir yandan da kıza iyiden iyiye sokulmuştu, ellerini yine onun incecik beline dolamıştı. Gözleri gittikçe daha çok parıldamaya başlıyordu. Sevgiden, şehvetten gözünün döndüğü her halinden belli olmaktaydı.

Beri yandan da Başrahip olup bitenlerin hepsini görmekteydi. Kapının kaplama tahtaları çok eskimiş, çürümüştü. Herbirinin geniş çatlakları vardı. Buradan, bitişik odada olup bitenleri rahatça seyredebiliyordu.

Başrahip esmer tenli, geniş omuzlu bir adamdı. O güne değin manastırdaki hücresinde aşk denen şeyi bilmeden yaşamıştı. Şimdi karşısında olup biten bu sevgi ve şehvet dolu sahneyi seyrettikçe titriyor, kanı kaynıyordu. Bu göğsü-bağrı açık genç ve güzel kızın kendini bu ateşli delikanlıya bırakışı papazda, damarlarına erimiş kurşun akıyormuş gibi bir duygu uyandırmaktaydı. Kendinde o zamana değin bilmediği, acayip birtakım şeyler hissetmekteydi. Şehvet ve kıskançlık dolu bakışlarını, bu çözük düğ-

melerin açıkta bıraktığı güzelliklere dikmişti. Şu anda yüzünün girdiği hali gören kimse sanki bir kaplan, kafesinin parmaklıklarından bakıyor da, bir çakalın bir ceylânı parçalayışını seyrediyor sanırdı. Kapının aralıklarından dışarıya bakan gözleri faltaşı gibi açılmıştı.

Yüzbaşı Phœbus birdenbire kızın üstündeki bulûzu çıkarıverdi. O âna değin solgun yüzüyle hayallere dalmış duran kızcağız, uykudan uyanır gibi birden sıçradı. Çapkın subaydan hemen uzaklaştı. Çıplak göğsüyle omuzlarına bir göz atınca utancından kıpkırmızı oldu. Göğsünü delikanlıdan gizlemek için güzel kollarını memelerinin üzerine kavuşturdu. Yanaklarındaki kırmızılık olmasa, bu sessiz ve kımıltısız halini gören, onu utancı simgeleyen bir heykel sanırdı. Hâlâ yere bakmaktaydı.

Fakat yüzbaşının yaptığı davranışla, kızın boynundaki o esrarlı muska da ortaya çıkmıştı. Phœbus kızı korkutmuştu ya, şimdi de ona daha çok sokulmak için bu muskayı bahane etti :

— «Bu ne Tanrı aşkına?» diye sordu.

Esmeralda birden : «Dokunma!» dedi, «beni o muska korur. Sonra, namusuma zarar verdirmezsem, beni aileme kavuşturacak olan da odur. N'olur, bırak beni Phœbus! Anneciğim! Zavallı anneciğim! Nerdesin? Yetiş yardımıma, n'olursun! Hadi, bulûzumu ver bana, Phœbus!»

Phœbus geri çekildi, soğuk bir tavırla : «Ya, demek öyle ha, küçükhanım?» dedi. «Beni hiç sevmiyorsun demek!»

Zavallı kız : «Seni sevmiyor muyum?» diye bağırdı. Aynı zamanda yüzbaşının boynuna sarılarak onu yine yanıbaşına oturttu. «Seni sevmiyorum öyle mi? Beni üzmek için neler söylüyorsun böyle? Hadi, al beni, herşeyi al! Bana ne istersen yap. Herşeyimle seninim. Muska da umurumda değil, annem de. Madem ki seni seviyorum, benim

annem de, herşeyim de sensin! Phœbus sevgilim, beni görüyorsun, değil mi? Benim ben, baksan-a! Beni reddetme, n'olur! Bak, kendi ayağımla buralara dek geldim. Ruhum, canım, vücudum, tüm benliğim senin, Phœbus! Sen istemiyorsan evlenmeyiz de. Hem ben neyim ki alt tarafı? Sefil bir sokak kızıyım. Sen bir soylusun oysa. Bir oyuncu kız bir subayla evlensin, olacak iş mi bu? Ne çılgınmışım, yarabbi! Hayır, Phœbus, hayır! İstediğin anda senin kadının, oyuncağın, eğlencen olacağım. Bana böylesi yaraşır zâten. Namusum mahvolacak, herkes beni hor görecek ama, ne çıkar! Sevileceğim ya, bana asıl o gerek. O zaman kadınların en mağrûru, en mutlusu ben olacağım. Yaşlandığım, çirkinleştiğim, seni sevemiyeceğim hale geldiğim zaman da beni kovma Phœbus. O zaman da sana hizmetçilik edeceğim. Başka kadınlar sana kemerler, kolluklar işleyecekler. Bense onları yıkayacağım. Mahmuzlarını parlatacağım, giysilerini fırçalayacağım, çizmelerinin tozunu sileceğim. Değil mi, Phœbus'üm? Bana acıyacaksın, beni yanında alıkoyacaksın, değil mi? Hadi, şimdi al beni. Tüm benliğimle seninim. Tek beni sev, o kadar. Biz Çingenelere hayatta iki şey gerektir : Hava ve sevgi.»

Kız bunları söylerken kollarını subayın boynuna dolamıştı. Bir yandan gözyaşı dökerken, öbür yandan sevimli sevimli gülümsüyor, başını kaldırmış, subaya yalvaran gözlerle bakıyordu. Körpe göğsü subayın kalın çuhadan cepkenine, onun üzerindeki sert işlemelere sürünmekteydi. Dizlerinin üstünde, yarı-çıplak güzel vücudu boyuna kıvranıyordu. Yüzbaşı sarhoş gibiydi. Ateşli dudaklarını bu güzel, esmer omuzlara yapıştırdı. Kız arkaya doğru devrilmiş, gözlerini tavana dikmiş, bu öpüşün altında soluk soluğa, tir-tir titriyordu.

Esmeralda birdenbire Phœbus'ün başının üzerinde bir baş daha gördü. Gözlerinin önünde solgun, yemyeşil, ka-

sılmış bir yüz belirdi. Bu yüz, yuvalarından fırlamış gözlerle kendisine bakıyordu. Yanında da hançer tutan bir el vardı. Başrahibin yüzü, Başrahibin eliydi bu. Kapıyı kırdığı gibi içeriye girmişti.

Phœbus onu göremiyordu. Kız bu korkunç manzara karşısında kımıldayamadı. Korkudan eli-ayağı buz kesilmişti. Kartalın karşısında kalan güvercini andırır bir hali vardı tıpkı.

Zavallı bağıramadı bile. Hançerin Phœbus'ün üzerine indiğini, sonra dumanlar çıkararak kalktığını gördü.

Yüzbaşı : «Allah kahretsin!» dedi, yere yuvarlandı.

Esmeralda düşüp bayıldı.

Gözleri kapandığı, kendinden geçtiği sırada dudaklarına ateş gibi bir şeyin değdiğini hissetti. Cellâdın kızgın demirinden daha da kızgın bir öpücüktü bu.

Kendine geldiği zaman çevresini devriye askerleri çevirmişti. Askerlerin birkaçı al kanlar içinde yatmakta olan yüzbaşıyı alıp götürdüler. Papaz görünürlerde yoktu. Odanın dibinde, nehre bakan pencere ardına dek açıktı. Askerler yerden bir harmani aldılar. Bunu subayın harmanisi sanıyorlardı.

Esmeralda çevresindekilerin : «Bu büyücü kız yüzbaşıyı bıçaklamış,» dediğini duydu.

ALTINCI BÖLÜM

I

KURU YAPRAK OLAN PARA

Gringoire da, Haşarat Yatağı'nın bütün üyeleri de derin bir kaygı içindeydiler. Tam bir aydan beri Esmeralda'nın nerelerde olduğunu kimse bilmiyordu. Bu yüzden Çeribaşı ile çevresindeki serseriler pek kederliydiler. Keçi de görünürde yoktu sonra. Gringoire ayrıca buna da çok üzülüyordu.

Kız bir akşam ortadan kaybolmuş, ondan sonra da nerde olduğunu kimse öğrenememişti. Her yanda araştırmalar yapılmıştı ama boşuna.

Bazı kimseler muziplik olsun diye Gringoire'a: «Biz onu gördük,» diyorlardı. «Saint Michel Köprüsünün orada bir subayla gidiyordu.»

Ama, Gringoire, Esmeralda ile Çingene töresine göre evlenmişti; sabırlı, tevekküllü bir adamdı sonra, söylenenlere pek inanmadı. Karısının ne temiz, namusuna ne denli düşkün olduğunu biliyordu zâten. Bir kere ortada muska vardı, sonra kız temiz kalmaya, erkeklerle düşüp kalkmamaya yemin etmişti âdeta. Onun için, Gringoire Esmeralda'yı kimsenin baştan çıkaramıyacağı düşüncesindeydi. Bu yandan uzun boylu kaygı duyduğu yoktu.

Fakat, beri yandan, kızın ortadan kayboluşuna hiçbir anlam veremiyordu. Bu yüzden çok derin bir keder duymaktaydı. Hattâ, mümkün olsa zayıflardı bile. Ama, zavallı zâten öyle kupkuruydu ki, ayrıca zayıflamaya mecali kalmamıştı. Bu yüzden edebiyatla da uğraşamaz olmuştu. Yazmaya başladığı bir yapıtı bile bırakmıştı hattâ. Eline ilk para geçer geçmez bu kitabı bastırmak niyetindeydi oysa.

Bir gün kederli kederli, cinayet mahkemesinin önünden geçerken, Adliye Sarayı'nın kapısı önünde bir kalabalık gördü.

Saraydan çıkmakta olan bir delikanlıya : «Ne var, ne oluyor?» diye sordu.

Delikanlı : «Bilmiyorum vallahi,» dedi. «Bir kadın bir subayı öldürmüş de, onun duruşması yapılıyormuş galiba. İşin içinde büyücülük falan da varmış. Bunun üzerine piskoposla dinî mahkeme de işe karışmış. Benim ağabeyim Notre-Dame Kilisesinin Başrahibidir. Herşeyi bıraktı, bu işle uğraşıyor şimdi. Gidip konuşayım dedim ama, kalabalık o denli büyüktü ki, yanına yaklaşamadım. Bu da çok kötü oldu benim için, çünkü dehşetli paraya ihtiyacım var.»

Gringoire : «İnan ki, bende para olsa seve seve verirdim,» dedi. «Ama, tek metelik yok cebimde.»

Bu arada delikanlıya, ağabeysini tanıdığını söylemek yürekliliğini gösteremedi. Kilisedeki o olaydan sonra Başrahibi görmeye gitmemişti. Bu savsama yüzünden pek sıkılıyordu.

Genç üniversiteli yoluna devam etti. Gringoire da büyük mahkeme salonuna giden merdivenden çıkmakta olan kalabalığın arasına karıştı. Pek kederli olduğu için, biraz oyalanıp avunmak üzere duruşmayı dinlemeye karar vermişti. Kendisinin de karıştığı kalabalık büyük bir sessizlik içinde yürüyor, itişip kakışıyordu. Gringoire koca binayı bir baştan öbür başa kateden loş, uzun koridorda epeyce

yürüdükten sonra büyük bir salona açılan alçak bir kapının önüne geldi. Boyu uzun olduğu için kalabalığın arasından içeriye şöyle bir baktı.

Salon geniş ve loştu, bu yüzden daha da geniş görünüyordu. Akşam olmak üzereydi. Kemerli uzun pencerelerden içeriye giren solgun ışık, daha tavana ulaşamadan eriyip gidiveriyordu. Şurada-burada masaların üstünde mumlar yanmaktaydı. Birkaç zabıt kâtibi, kâğıt yığınlarının içine gömülmüşler, harıl-harıl çalışıyorlardı. Salonun ön yanına halk dolmuştu. Sağda-solda, masaların başında cübbeli birtakım adamlar vardı. Tâ dipte bir kürsü görünüyordu. Bunun gerisinde de bir sürü yargıç vardı. Bunların sonuncu sırası karanlığın içinde kaybolup gidiyordu. Hepsinin yüzü kımıltısız, korkunçtu. Duvarlarda, Krallığın simgesi olan bir sürü zambak çiçeği resmi vardı. Yargıçların başucunda, duvarda hayal-meyâl Hz. İsa'nın bir heykeli farkediliyordu. Ayrıca her yanda mızraklar, kargılar göze çarpmaktaydı. Mumların ışığı bunların sivri uçlarını parıldatıyordu.

Gringoire yanındakilerden birine sordu :

— «Şu oturan papaz kılıklı adamlar kimler?»

Komşusu :

— «Yargıçlar,» dedi.

— «Peki, oturduğu yerde buram-buram terleyen şu kırmızı suratlı adam kim?»

— «O da başkan.»

— «Ya onun arkasındakiler?»

— «Onlar Kralın temsilcileri.»

— «Onun önündeki o yabandomuzu suratlı adam kim?»

— «Zabıt kâtibi.»

— «Ya sağdaki timsah suratlı adam kim?»

— «Philippe Lheulier. Kralın başsavcısı.»

— «Onun yanında iri-yarı, kara kediye benzer biri daha var.»

— «O da Jacques Charmolue'dür. Kralın dinî mahkemedeki savcısı.»

Gringoire sorularını sürdürdü :

— «Peki, bu adamlar niçin toplanmışlar buraya?»

— «Yargılamak için.»

— «Kimi yargılıyorlar? Sanık falan yok ki ortada!»

— «Sanık bir kadın ama, burada görünmüyor. Arkası bize dönük çünkü. Sonra, kalabalığın da ardında kalıyor. Şurada, ileride birçok mızraklılar duruyor. İşte kadın da orada.»

Gringoire : «Kimmiş bu kadın? Adı ne acaba?» diye sordu.

— «Vallahi adını bilmiyorum. Ben de şimdi geldim zâten. Yalnız, dinî mahkemenin yargıçları da burada bulunduklarına göre, işin içinde büyücülük var galiba.»

Gringoire : «Dinleyelim öyleyse,» dedi. «Bu cübbeli adamların hepsi insan eti yiyecekler demek. Bu da bir manzara.»

Yanındaki adam Gringoire'a sordu :

— «Şu Jacques Charmolue'nün çok hoş bir edası var, değil mi?»

Gringoire : «Evet ama, burun delikleri kısık, dudakları da çok ince. Ben bu çeşit yumuşak insanlardan korkarım doğrusu,» dedi.

O sırada çevredekiler, Gringoire ile yanındaki adamı susturdular. Mahkeme o sırada tanıklardan birini dinlemeye başlamıştı çünkü.

Bu tanık yaşlı bir kadındı. Yüzü, sırtındaki yırtık-pırtık giysilerin içinde öylesine kaybolmuştu ki, onu gören, bir paçavra gelmiş de ortalıkta dolaşıyor sanırdı.

Kocakarı : «İşte böyle, efendilerim,» diyordu, «anlattıklarımın tümü gerçektir. Benim adım Falourdel. Kırk yıldan beri Saint-Michel Köprüsünde otururum. Şimdi yaşlan-

dım ama, eskiden güzeldim. Hani halk arasında bir Kara Papazın sözü ediliyor. Geçen yıl bu hayalet Temple dolaylarında geziniyormuş. Şimdi de galiba bizim bu yana, Cité adasına geldi. Konu komşu : «Aman dikkat et, senin kapını da zorlamasın,» diyorlardı. Herneyse, bir akşam oturmuş, yün eğiriyordum. Derken, kapı çalındı. 'Kim o?' diye sordum. Dışarıdan birisi küfür etti. Gidip kapıyı açtım. İçeriye iki kişi girdi. Birisi tepeden tırnağa siyahlar giymişti. Öteki yakışıklı bir subaydı. Siyahlının yalnız gözleri görünüyordu. İki tane ateş parçasıydı bu gözler sanki. Kafasında bir şapka, sırtında yerlere kadar inen bir harmani vardı. 'Oda istiyoruz,' dediler. Ben de üst kattaki odayı verdim. Orası en temizidir çünkü. Bana para verdiler. Parayı çekmeceye koydum. İçimden de : 'Yarın gidip bu parayla kasaptan işkembe alırım,' dedim. Neyse uzatmıyalım, yukarıya çıktık. Odaya girince ben bir ara arkamı dönmüştüm. Bir de baktım ki siyahlı adam ortadan yokolmuş. Tuhafıma gitmedi desem yalan olur. Subay pek yakışıklı delikanlıydı. Benimle aşağıya indi. Sonra sokağa çıktı. Çok geçmeden güzel bir kızla yine geldi. Bebek gibi bir kızdı bu. Yanında bir de teke vardı. İri bir tekeydi ama, beyaz mıydı, siyah mıydı, pek bilemiyorum. Bunun üzerine, beni bir düşüncedir aldı. Kıza aldırdığım yoktu ama, teke!.. Ben bu hayvanları hiç sevmem. Sakalları, boynuzları vardır. İnsana benzerler. Ayrıca bunların büyücülük işlerinde kullanıldıkları da söylenir. Her ne hal ise, ben yine sesimi çıkarmadım.

«Kızla yüzbaşıyı yukardaki odaya çıkardım. Yalnız bıraktım. Yani yalnız dedimse, teke yine yanlarındaydı. Aşağıya indim, yine yün eğirmeye başladım. Ha, az daha unutuyordum. Benim ev iki katlıdır. Köprü üstündeki bütün evlerin hepsi gibi, arkası nehre bakar. Alt katla üst katın pencereleri suya açılır. Dediğim gibi, ben yün eğiriyordum

Neden bilmem, aklımda-fikrimde hep o Kara Papaz vardı. Teke yüzünden aklıma gelmişti bu. Sonra, üst kata çıkan kız da bir acayip giyinmişti. Birdenbire yukarıda bir çığlık işittim. Yere bir şey yuvarlandı. Sonra pencere açıldı. Ben de alt kat penceresine koştum. Gözlerimin önünden kara bir gölge geçti, suya düştü. Papaz kılıklı bir hayaletti bu. Ay ışığı vardı. Onun için, çok iyi gördüm. Cité adasından yana doğru yüzüyordu.

«Bunun üzerine zangır-zangır titremeye başladım. Bekçileri, devriyeleri çağırdım. Geldiler. Yalnız, ilk anda işin içyüzünü anlıyamadılar. Biraz da keyiftiler galiba. 'Bizi ne diye boşuna çağırdın?' diye beni dövdüler. Bunun üzerine işi anlattım onlara. Hep birlikte yukarıya çıktık. Bir de ne görelim! Benim oda kan içinde kalmış. Yüzbaşı upuzun yerde yatıyor. Boynunda bir hançer yarası var. Kız da yere yatmış, ölü gibi duruyor. Tekeye gelince, o da tüm bu olup bitenlerden pek ürkmüşe benziyordu. Kendi kendime 'eyvah!' dedim, 'bana iş çıktı! Bu tahtaları yıkamak için on beş gün uğraşmak gerek. Kan lekelerini de kazımak gerekecek.' Neyse, subayı alıp götürdüler. Zavallı delikanlı! Kız yarı-çıplak haldeydi. Onu da götürdüler. Ha! Az daha unutuyordum, bakın: Ertesi gün gidip kasaptan işkembe almak için çekmeceyi açtım, parayı çıkarayım dedim. Ama, ne görsem iyi? Para ortadan yok olmuştu. Yerinde kuru bir yaprak duruyordu.»

Yaşlı kadın sustu. Dinleyiciler arasında korku dolu bir fısıltı dolaştı.

Gringoire'ın yanındakilerden biri: «O hayalete, o tekeye bakılırsa, bu işin içinde büyücülük var,» dedi.

Başka birisi: «Ya o kuru yaprağa ne demeli?» diye sordu.

Bir üçüncüsü: «İş apaçık canım,» dedi. «Kız büyücü, o kara papaz olacak hayaletle anlaşmış, subayın paralarını çalıyor.»

Gringoire bile bu hali korkunç ve [illegible] bulmaya başlamıştı.

Başkan heybetli bir eda ile:

— «Falourdel Kadın,» dedi, «ifadene ekliyecek başka bir şeyin var mı?»

Kocakarı yanıt verdi:

— «Hayır efendimiz. Yalnız bir itirazım var. Tutanakta benim ev için 'Pis kokulu, harap bir berhane' diye yazılmış. Bu doğru değil. Köprünün üstü çok kalabalık olduğundan, buradaki evler de pek öyle âhım-şâhım şeyler değildir. Ama, kasapların hepsi bizim orada otururlar. Hepsi zengindir. Temiz-pak, güzel kadınlarla evlidir.»

Gringoire'ın timsaha benzettiği adam ayağa kalkarak: «Anlaşıldı, anlaşıldı,» dedi. Sonra yargıçlar kuruluna dönerek: «Şu noktayı da gözden uzak tutmamanızı rica edeceğim,» diye ekledi, «sanığın üzerinde bir de hançer bulunmuş. Sonra, Falourdel Kadın, sen demin para kuru yaprak oldu demiştin. O kuru yaprağı da yanında getirdin mi?»

— «Evet efendimiz. Buyurun, işte burda.»

Mübaşirlerden biri kuru yaprağı alıp timseh kılıklı adama verdi. «Timsah» başını korkunç bir tavırla salladıktan sonra, yaprağı Başkana uzattı. Başkan da bunu dinî mahkemedeki Krallık Savcısına verdi. Böylece kuru yaprak elden ele bütün salonu dolaştı.

Jacques Charmolue: «Bir kayın yaprağı,» dedi. «Bu işte büyücülük olduğunu bu da kanıtlar.»

Mahkeme üyelerinden biri tanığa: «Falourdel Kadın,» dedi, «sen yukarı kata iki kişi çıktı demiştin. Bunlardan biri o siyahlı adamdı. Önce ortadan kaybolmuş, sonra sırtında papaz giysisiyle Seine nehrine atlayıp yüzmeye başlamış. Sonra da subay vardı. Bu ikisinden hangisi sana parayı vermişti?»

Kocakarı bir süre düşündükten sonra: «Subay vermişti,» dedi.

Notre Dame'ın Kamburu/ 9

Bunun üzerine halk arasında bir fısıltı dolaştı.

Gringoire: «Bak buna pek inanmadım işte,» diye düşündü.

Fakat Kralın Başsavcısı Philippe Lheulier yine söze karıştı:

— «Mahkeme heyetine bir noktayı anımsatacağım,» dedi, «subay olay yerinde verdiği ifadede şöyle demiş: 'Evet, sokakta yanıma gelen kimse galiba Kara Papazdı. Bu adam bana kesinlikle gidip kızla buluşmamı söyledi. Ben 'Param yok,' deyince çıkarıp para verdi. Ben de bunu Falourdel Kadına oda kirası diye verdim.' Bu da gösteriyor ki, bu para cehennemden gelme, şeytanî bir paradır.»

Bu su-götürmez sözler Gringoire'ın da dinleyiciler arasındaki en kuşkucu kimselerin de zihinlerinde yer etmiş olan duraksamaları gideriverdi.

Kralın Başsavcısı yerine oturmadan önce şunları ekledi:

— «Dosya mahkeme kurulunun emrindedir. İstiyenler, Phœbus de Chateaupers'in ifadesini orada da okuyabilirler.»

Bu ad söylendiği zaman sanık kadın ayağa kalktı. Başı, kalabalığın üzerinden göründü. Gringoire, dehşet içinde sanığın Esmeralda olduğunu gördü.

Zavallı kız sapsarıydı. Eskiden o denli hoş biçimde örüp paralarla süslediği saçları, karmakarışık halde, omuzlarından aşağıya dökülmüştü. Dudakları mosmordu. Çukura kaçmış gözleri, insanın merakına dokunuyordu. Yani acınacak haldeydi zavallı.

Şaşkın bir halde: «Phœbus!» dedi. «Phoebus nerede? Size çok yalvarırım efendilerim, beni öldürtmeden önce söyleyin lûtfen, Phœbus sağ mı?»

Başkan: «Sus kadın!» dedi. «Orası bizi ilgilendirmez.»

Esmeralda güzel, fakat zayıflamış ellerini birleştirerek ekledi:

— «Tanrı aşkına söyleyin bana, Phœbus sağ mı?»

Kız ellerini, kollarını oynattıkça, çevresinde de zincirlerin şıkırdadığı işitiliyordu.

Krallık Savcısı ters bir tavırla : «Ölmedi ama ölmek üzere,» dedi. «Nasıl, memnun musun şimdi?»

Zavallı kız tek söz söyleyemedi, ağlayamadı. Yüzü kireç gibi bembeyaz olmuştu. Yine iskemlesinin üzerine çöktü.

Başkan önünde, kürsünün altında oturan birisine doğru eğildi. Bu adamın yaldızlı bir başlığı, kara bir cübbesi vardı. Boynuna bir zincir takmıştı. Elinde bir sopa tutuyordu.

Başkan bu adama : «Mübaşir, öteki sanığı da getir,» dedi.

Tüm gözler yandaki küçük kapıya dikildi. Kapı açıldı, içeriye boynuzları, ayakları yaldızlı bir keçi girdi. Keçiyi görünce de bizim Gringoire'ın yüreği ağzına geldi. Güzel hayvan bir an kapının eşiğinde duraladı. Sanki bir kayanın tepesindeymiş de ayaklarının altında uçsuz-bucaksız bir ufuk varmış gibi, başını uzatıp baktı. Sonra birdenbire Çingene kızını gördü. Bir masayla bir zabıt kâtibinin başının üzerinden aştıktan sonra, iki sıçrayışta hanımının dizleri dibine geldi; kendisine bir şey söylesin, ya da sevip okşasın diye beklemeye başladı. Fakat sanık hiç kımıldamadı. Zavallı Cali'ye bakmadı bile hattâ.

Falourdel Kadın : «Hah, işte yine o uğursuz hayvan geldi!» dedi. «Kızı da tanıdım, hayvanı da!»

O sırada Jacques Charmolue de söze karıştı :

— «Sayın mahkeme kurulu izin verirse keçiyi de sorguya çekelim,» dedi.

Gerçekten de keçi, öteki sanıktı. Ortaçağ'da hayvanlar aleyhine de büyücülük dâvaları açılırdı zâten. Örneğin eski mahkeme kayıtlarında Gillet-Soulard adında birisiyle dişi

domuzu hakkında açılan dâva için yapılan masraflara rastlanır: Domuzu gömmek için kazılan çukur, hükümlüleri yakmak için satın alınan beşyüz çalı demeti, hükümlünün cellâtla baş başa yediği son yemeğin tutarı olan üç şişe şarapla ekmeğin bedeli, hattâ domuzun onbir gün süreyle beslenip bakılması için yapılan tüm giderler dahi bu hesapta yazılıdır. Bazan hayvanları mahkûm etmekten de daha ileri gidiliyordu. Nitekim bazı kralların iradeleri ve emirnameleri arasında, havada görünmek cüretini gösteren alevli hayaletlere karşı çok ağır cezalar konulmuştu!

Beri yandan mahkemede savcı şöyle bağırmıştı:

— «Şayet bu keçinin içinde gizlenmiş olan şeytan, büyüyü bozmak için yapılan tüm çalışmalara karşı durur da kötülüklerini sürdürür ve bu yüzden mahkeme kurulunu korkutursa, onun hakkında da asılarak, ya da yakılarak idam cezası istiyeceğiz!»

Gringoire soğuk terler dökmeye başladı. Charmolue bir masanın üzerinden Çingene kızının tefini aldı, tefi özel bir biçimde tutarak keçiye sordu:

— «Saat kaç?»

Keçi zeki bakışlarla savcıya baktı, yaldızlı ayağını kaldırdı, yere yedi kez vurdu. Gerçekten de saat yediydi. Kalabalık bu hali görünce bir dehşet hareketiyle ürperdi.

Gringoire kendini tutamadı. Yüksek sesle: «Hayvan kendini mahvediyor,» diye bağırdı. «Zavallının ne yaptığını bilmediği besbelli.»

Mübaşir de buna karşılık: «Arkadakiler, gürültü etmeyin!» diye çıkıştı.

Jacques Charmolue tefi yine türlü biçimlerle hareket ettirerek keçiye başka birçok marifetler yaptırdı. Ayın kaçı, yılın kaçıncı ayı olduğunu sordu ki, okuyucularımız bunları zâten daha önce görmüşlerdir. Duruşmayı dinliyenlerin ruh haleti de mahkemenin havası yüzünden değişmiş-

ti. Örneğin daha önce sokaklarda, alanlarda Cali'nin bu zararsız marifetlerini alkışlamış olan aynı seyirciler, bu beceriler şimdi mahkemenin çatısı altında tekrarlanıyor diye, dehşetli bir korkuya kapıldılar. Evet, bu keçi kesinlikle şeytanın tâ kendisiydi.

Derken, bundan beter şeyler de oldu : Savcı, Cali'nin boynundaki meşin torbadan birtakım harfler çıkardı. Bunları yere boşalttı. Keçi hemen ayağını uzatarak bu harflerin içinden bazılarını ayırıp yan yana dizdi. Böylece ortaya «Phœbus» adı çıktı. Böylelikle, yüzbaşının kurban gitmiş olduğu büyüler, sihirler de söz götürmez biçimde kanıtlanmış oldu. Herkes, vaktiyle, danslarını bayıla bayıla seyrettiği bu güzel oyuncu kızın korkunç bir büyücü olduğunda karar kıldı.

Zâten zavallı Esmeralda'da hiçbir hayat eseri görülmemekteydi. Ne Cali'nin yaptığı sevimli marifetler, ne mahkemede savrulan tehditler, ne de dinleyiciler arasından yükselen boğuk beddua ve lânetler zavallı kızın kulağına girmiyordu.

Esmeralda'yı kendine getirmek için, bir çavuş gidip onu sert davranışlarla silkeledi, başkan da sesini yükselterek : «Kalk bakayım kız,» dedi. «Senin Çingene olduğun, büyücülükle uğraştığın anlaşıldı. Yanında bulunan ve duruşmaya sokulan büyülü keçiyle birlikte, 29 mart gecesi, gizli güçlerle işbirliği ederek, birtakım büyülerle sihirlere de başvurarak, Kralın maiyetindeki okçu birliklerinden Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers'i öldürmüşsün. Suçunu inkârda ayak direyecek misin?»

Kız ellerini yüzüne kapatarak bağırdı :

— «Aman Tanrım! Phœbus'üm ölmüş öyle mi?»

Başkan soğuk bir tavırla yine sordu :

— «Suçunu inkârda ayak direyecek misin?»

O zaman kız yerinden fırladı. Gözlerinden parıltılar saç-

çılıyordu. Çığlığı andıran korkunç bir sesle: «Evet, inkâr ediyorum!» diye bağırdı.

Başkan hiç istifini bozmadan ekledi:

— «Öyleyse hakkındaki kanıtlar için ne diyeceksin?»

Esmeralda kesik kesik yanıt verdi:

— «Daha önce de söylemiştim ya, benim hiçbir şey bildiğim yok. Bu işi bir papaz yaptı. Tanımadığım bir papaz. O korkunç papaz bir an bile peşimden ayrılmıyor zâten.»

Başkan: «Anlaşıldı,» dedi, «Kara Papaz olsa gerek bu.»

— «Efendilerim, acıyın bana. Ben kendi halinde, zavallı bir kızım...»

Başkan: «Evet ama, Çingenesin,» dedi.

O sırada Savcı Jacques Charmolue tatlı bir sesle söz aldı:

— «Sanığın suçunu inkârda ayak diremesi dolayısıyle, kendisine işkence yapılmasını talep ediyorum,» dedi.

Başkan: «Talebiniz kabul olunmuştur,» diye yanıt verdi.

Zavallı kız baştan ayağa zangır zangır titremeye başladı. Fakat mızraklıların buyruğu üzerine yine de ayağa kalktı. Savcı Charmolue en başa geçti. Yanında dinî mahkemenin üyeleri olan rahipler vardı. Kız da iki sıra mızraklının arasında, oldukça metin adımlarla biraz ilerideki küçük bir kapıya doğru ilerlemeye başladı. Kapı kızın üzerine hemen kapanıverdi. Bu hali gören Gringoire, bu kapıyı, Esmeralda'yı parçalayıp yutacak olan yırtıcı bir hayvanın korkunç ağzına benzetti.

Esmeralda gözden kaybolduktan sonra hazin bir meleme işitildi. Zavallı keçi güzel hanımının arkasından ağlıyordu.

Oturuma ara verildi. O sırada mahkeme üyelerinden birisi: «Mahkeme kurulu yorulmuştur. İşkencenin sonuna

değin beklemek çok uzun sürecektir,» deyince Başkan : «Bir yargıç gerektiği zaman görev uğrunda özveriye katlanmayı bilmelidir,» diye cevap verdi.

II

KURU YAPRAK OLAN PARANIN DEVAMI

Esmeralda loş koridorlarda ilerledi. Birkaç basamak merdiven inip çıktı. Koridor o kadar karanlıktı ki, güpegündüz bile buralardan lâmbayla geçmek gerekiyordu. Esmeralda, çevresinde hep o korkunç kalabalık da bulunduğu halde, Adliye Sarayı çavuşları tarafından itile-kakıla insana dehşet veren bir odanın içine sokuldu.

Bu oda yuvarlaktı. Bugün de var olan kulelerden birinin en alt katındaydı. Bu mahzen penceresizdi. Kapısından başka girip çıkacak yeri yoktu. Kapı demirdendi, çok da sağlamdı. Kalın duvar oyularak içine bir ocak yapılmıştı. İçinde alev alev büyük bir ateş yanıyor, alevlerin kızıl parıltıları mahzenin içini aydınlatıyordu. Bir köşede eski-püskü bir şamdan vardı ama, onun ışığı ocağın parıltıları yanında pek sönük kalıyordu. Ocağın önünde sivri demirli, inip kalkan bir parmaklık vardı. Parmaklık o anda yukarıya kaldırılmış olduğu için, demirlerinin ancak alt uçları görünüyordu. Bu sivri ve aralıklı demirler, alev alev yanmakta olan ocağı, efsanelerde okuduğumuz, ateş saçan ejderha ağzına benzetmekteydi.

Ocaktan çıkan ışığın yardımıyla zavallı kız odanın her yanında korkunç birtakım aletler gördü ama, bunların ne işte kullanıldığını anlıyamadı. Odanın ortasında yere meşin kaplı bir şilte konulmuştu. Şiltenin üzerine doğru, uca ilmikli halkalı bir kayış sarkmıştı. Bu kayış, tavandaki bir

bakır halkaya asılıydı. Fırının içine kerpetenler, kıskaçlar geniş sapan demirleri sokulmuştu. Bunların hepsi ateşten kızarmış haldeydi. Bu ocağın kan kırmızı aydınlığı, odada ancak korkunç ve müthiş birtakım şeyleri aydınlatmaya yarıyordu.

Bu işkence yerinin adı sadece «Sorgu Odası» idi.

Meşin şiltenin üstüne, Kralın yeminli işkence memuru Pierrat Torterue oturmuştu. İki de yardımcısı vardı. Bunlar kısa boyluydu. Dörtköşe yüzleri, meşin birer önlükleri vardı. Demin anlattığımız o demirden işkence aletlerini ateşte kızdırıyorlardı.

Zavallı kız cesaretini toplamak için çok çaba harcamıştı. Fakat bu odaya girince dehşete kapıldı.

Adliye Sarayı çavuşları bir yana, dinî mahkeme üyesi papazlar öbür yana sıralandılar. Bir köşede de bir masa ile hokka - kalem duruyordu. Masanın başına bir zabıt kâtibi oturmuştu.

Savcı Jacques Charmolue tatlı tatlı gülümseyip kıza yaklaşarak : «Evlâdım, hâlâ ayak direyecek misin?» diye sordu.

Zavallı kız güç işitilen bir sesle : «Evet,» dedi.

Charmolue ekledi :

— «Öyleyse, seni daha sıkı biçimde sorguya çekmek zorunda kalacağız ne yazık ki. Sana zahmet, şu şiltenin üstüne otur bakalım. Sen de, Pierrat, küçükhanıma yer ver, kapıyı da kapat!»

Pierrat yerinden kalktı :

— «Kapıyı kapatırsam ateş söner,» diye homurdandı.

Charmolue : «Eh, kapı açık kalsın öyleyse,» dedi.

Esmeralda hâlâ ayaktaydı. Bir sürü biçarenin üzerinde acıyla kıvranmış olduğu bu meşin şilte onu ürkütüyordu. Korkudan eli-ayağı buz kesilmişti. Şaşkın, afallamış bir tavırla, öylece duruyordu. Charmolue işaret verince, işkence

memurunun iki yamağı Esmeralda'yı tuttukları gibi şiltenin üstüne oturttular. Canını acıtmadılar ama, bu adamlar kendisine dokundukları, bu meşum şilte vücuduna değdiği zaman, kız tüm kanının yüreğine hücum ettiğini sandı. Şaşkın bakışlarla odanın her yanına göz gezdirdi. Duvarların dibindeki çeşit çeşit işkence aletlerinin, kendisini ısırıp sıkıştırmak için harekete gelerek üzerine yürüdüklerini sanır gibi oldu.

Savcı Charmolue : «Yargıç nerede?» diye sordu.

Esmeralda'nın o âna değin dikkat etmemiş olduğu siyahlar giymiş bir adam : «Buradayım,» diye yanıt verdi. Kız titredi.

Savcı yine o tatlı, okşayıcı sesiyle : «Yavrucuğum, üçüncü kez soruyorum bak, sana yorulan suçları inkârda ayak diriyor musun?» dedi.

Bu sefer kızcağızın sesi çıkmadı. Yalnız başıyla bir işaret yapabildi.

Charmolue : «Demek ayak diriyorsun ha?» dedi. «Öyleyse, çok üzgünüm ama, ödevimi yerine getirmek zorundayım.»

O sırada işkence memuru Pierrat birdenbire sordu :

— «Sayın Savcı, hangisinden başlayalım?»

Charmolue, uyak arayan bir şair edasıyla bir süre düşündü.

Sonunda : «Demir çarıktan başlıyalım,» dedi.

Zavallı Esmeralda o anda kendisini Tanrı'nın da, kullarının da yüzüstü bıraktıklarını öyle derinden hissetti ki, başı dayanağı olmıyan bir şey gibi göğsünün üzerine doğru eğilip düştü.

İşkence memuruyla hekim aynı anda yanına yaklaştılar. Yamaklar da o korkunç aletler arasında bir şey araştırmaya başlamışlardı.

Bu uğursuz demir şıkırtıları yüzünden zavallı kızcağız

baştan ayağa titredi. Kimsenin işitemiyeceği kadar alçak sesle : «Ah! Phœbus, sevgilim!» diye mırıldandı. Sonra yine heykel gibi sessiz, kımıltısız, öylece kalakaldı. Bu manzara, yargıçlardan başka herkesin yüreğini param-parça ederdi. İnsan bu hali görünce, zavallı bir günahkârı cehennem kapısı önünde şeytanın sorguya çektiğini sanırdı. Bu korkunç işkence âletleri, bu testereler, çarklar, sehpalar, bu güzel beyaz ve narin vücuda işkence etmek için kullanılacaktı demek!

Beri yandan Pierrat'nın yamakları nasırlı elleriyle hemen harekete geçerek, kızın o güzel bacağını, minicik ayağını soyup ortaya çıkarmışlardı. Bu bacakla bu ayağı Paris sokaklarında kimbilir kaç seyirci hayran hayran seyretmişti oysa.

İşkence memuru bu hoş, nâzik ayakla bacağa bakarak : «Yazık da olacak!» diye homurdandı.

Başrahip Claude Frollo orada bulunup bu hali görseydi, o anda, çan kulesindeki küçük hücrede gördüğü örümcekle sineği kesinlikle anımsardı : Pierrat örümcek, Esmeralda ise sinekti.

Çok geçmeden zavallı kız, gözlerinin önünde yayılan bir bulut perdesi arkasından, demir çarığın kendisine doğru yaklaştığını gördü. Yamaklar ayağını kavradıkları gibi, bu korkunç işkence aletinin demirli padavraları arasına yerleştirdiler. O zaman kız öylesine korktu ki birdenbire cermanı yerine geldi.

— «Çıkarın ayağımı buradan!» diye bağırdı. Sonra, saçı başı darmadağın bir halde ayağa kalkarak : «Acıyın bana, n'olur!» diye inledi.

Kraliyet Savcısının ayaklarına kapanmak için meşin şilteden dışarıya doğru atıldı ama, bacağı tahtadan, demirden yapılmış ağır, kocaman aletin içine sıkıştırılmış olduğu için, dermanı kesilmiş bir kelebek gibi, yine olduğu yere yığılıverdi.

Charmolue'nün bir işareti üzerine kız yine meşin şiltenin üstüne yerleştirildi. İki kocaman el de, tavana asılı duran meşinle onu incecik belinden bağladı.

Charmolue yine o sahte merhametiyle: «Son kez soruyorum,» dedi, «olup bitenleri açıklıyacak mısın?»

— «Benim hiçbir suçum yok.»

— «Peki, aleyhindeki kanıtlara ne diyeceksin öyleyse?»

— «Vallahi, orasını bilemiyorum.»

— «İnkâr ediyorsun demek?»

— «Evet, herşeyi inkâr ediyorum.»

O zaman Charmolue Pierrat'ya: «Başla bakalım,» dedi.

Pierrat bir kolu çevirmeye başladı. Çarık sıkışmaya, Esmeralda'nın ayağını da sıkıştırmaya başladı. Zavallı o anda anlatılmaz, yürek parçalayıcı bir çığlık kopardı.

Charmolue Pierrat'ya: «Dur!» diye emretti. Sonra kıza yine sordu: «Konuşacak mısın?»

Zavallı kız: «Evet! Hepsini anlatacağım! Yalnız, acıyın bana Tanrı aşkına!» diye bağırdı.

İşkence odasına girerken bu işe ne denli dayanabileceğini hesaplayamamıştı. O zamana dek neşeli, tatlı, kaygısız bir yaşam sürmüş olan bu zavallı, duyduğu ilk acı karşısında yenilivermişti.

Kraliyet Savcısı: «İnsaniyet bakımından şunu de söyliyeyim, bak,» dedi. «Açıklarsan yine ölüme mahkûm olacaksın.»

Esmeralda: «Biliyorum,» dedi. Sonra da meşin şiltenin üstüne ölü gibi yığıldı. Vücudu, göğsü hizasından kavramış olan kayış yüzünden, iki-büklüm olmuştu.

İşkence memuru Pierrat onu kaldırarak: «Hadi bakalım güzelim, davran biraz, kendini koyuverme böyle,» dedi.

Jacques Charmolue sesini yükselterek zabıt kâtibine: «Yaz bakalım,» dedi ve Esmeralda'ya dönerek ekledi: «Demek sen büyücüler toplantısına katıldın, büyü, sihir ve afsun yaptığını kabul ediyorsun, öyle mi?»

Esmeralda : «Evet,» dedi, fakat bunu o denli yavaş söyledi ki, sesi bir soluk gibi çıkıyordu adeta.

— «Tanrı'ya değil de, hayvanlara taptığını ikrar ediyorsun, değil mi?»

— «Evet.»

— «Keçi kılığına girmiş şeytanla hep temas halinde olduğunu ikrar ediyorsun, değil mi?»

— «Evet.»

— «Ve son olarak, şeytanın ve halk arasında adına Kara Papaz denen hayaletin de yardımıyla, mart ayının yirmidokuzuncu gecesi, Phœbus de Chateaupers adında bir yüzbaşıyı da öldürdüğünü ikrar ediyorsun değil mi?»

O zaman Esmeralda, sabit bakışlı iri gözlerini Savcıya çevirdi. Makineleşmiş bir davranışla, kılı kıpırdamadan : «Evet,» dedi.

Zavallıda artık irade, derman, güç diye bir şey kalmadığı açıkça görülmekteydi.

Savcı yine zabıt kâtibine dönerek : «Yaz bunları,» dedi. Sonra işkence memuruna : «Sanığı çöz, mahkeme salonuna götürsünler onu,» diye emretti.

Demir çarık Esmeralda'nın ayağından çıkarılınca, Savcı kızın acıdan uyuşmuş ayağını inceledi :

— «Neyse, çok zedelenmemiş. İyi ki vaktinde bağırdın. Bundan sonra da dansedebilirsin!» dedi. Sonra dinî mahkeme üyelerine döndü : «Sonunda adalet, işin gerçeğini meydana çıkarttı baylar,» dedi, «artık içim rahat. Sonra, küçükhanım da kabul edecekler herhalde : Kendisine çok iyi davrandık. Mümkün olduğunca yumuşak davrandık.»

III

KURU YAPRAK OLAN PARANIN SONU

Esmeralda solgun bir yüzle topallaya topallaya mahkeme salonuna döndüğü zaman, halk onu keyifli bir mırıltıyla karşıladı. Bu, bir oyunun sonuncu perdesinden önceki arada seyircilerin duyduğu memnunluğu anımsatıyordu tıpkı. Şimdi perde yine açılmıştı. Son perde oynanacak, oyun bitecekti. Yargıçlar ise birazdan gidip yemek yiyebileceklerine sevinmekteydiler. Küçük keçi de sevinçli sevinçli meledi. Koşup sahibinin yanına gitmek istedi ama, yapamadı. Çünkü sıralardan birine bağlamışlardı onu.

Artık gece iyiden iyiye bastırmıştı. Şamdanlar çevreyi o denli az aydınlatıyordu ki, salonun duvarları görünmüyordu. Karanlık herşeyi sis gibi sarmıştı. Yalnız bu loşluğun içinde birkaç yargıcın duygusuz yüzleri seçilebilmekteydi. Yargıçlar karşılarında, uzun salonun tâ öbür ucundaki loş zeminin üzerinde hayâl-meyâl belli olan silik beyaz bir nokta görmekteydiler. Bu da sanık, yani Esmeralda idi.

Ayağını sürüye sürüye yine yerine gitmişti. Savcı Charmolue de kendi yerine gitti. Oturdu, sonra kalktı. Kazandığı başarı yüzünden pek böbürlenerek : «Sanık herşeyi açıklayıp kabul etmiştir,» dedi.

Başkan : «Kalk bakayım kız,» dedi. «Büyücülük ve fuhuş yaptığını, Phœbus de Chateaupers adında birini de öldürdüğünü itiraf ediyorsun, değil mi?»

Zavallı kızın yüreği burkuldu. Karanlıkta hıçkırdığı işitildi. Hafif bir sesle : «Ne isterseniz, hepsini itiraf ediyorum,» dedi. «Yalnız, Tanrı aşkına çabuk öldürün beni!»

Başkan, dinî mahkemedeki Krallık Savcısına dönerek : «Bay Savcı,» dedi, «mahkeme kurulu iddianamenizi dinlemeye hazır.»

Bunun üzerine Savcı Jacques Charmolue ortaya korkunç bir defter çıkardı. Elleriyle, kollarıyla hareketler yaparak, sesini aşırı derecede yükselterek Lâtince birtakım şeyler söylemeye başladı. Bu hukuk şaheserini okuyucularımıza olduğu gibi sunamadığımıza çok üzülüyoruz. Savcı iddianamesini çırpınarak, debelenerek okuyordu âdeta. Onun için daha ilk sayfalarda nohut tanesi gibi ter dökmeye başlamış, gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Bir aralık duruverdi birden. Öteden beri yumuşak, hattâ biraz aptalca olan bakışları sertleşti, yıldırımlar saçmaya başladı :

— «Baylar,» diye bağırdı ama, bu söyledikleri defterde yazılı olmadığı için bu kez Lâtince konuşmuyordu. «Baylar, bu işe öylesine şeytan karışmıştır ki, kendisi de şimdi duruşmada hazır bulunmaktadır ve mahkemenin yüceliğiyle alay etmektedir. Bakın!»

Bu sözleri söylerken, eliyle küçük keçiyi gösteriyordu. Keçi, Savcı Charmolue'nün elleriyle, kollarıyla birtakım davranışlar yaptığını görünce arka ayaklarının üstüne oturarak ön ayakları ve sakallı kafasıyla Savcının taklidini yapmaya başlamıştı. Anımsanacağı gibi bu, keçinin en hoş marifetlerinden biriydi zâten. Bu olay, yani bu sonuncu kanıt herkes üzerinde çok derin bir etki yarattı. Keçinin ön ayakları bağlandı. Kraliyet Savcısı da iddianamesini bitirebildi.

İddianame çok uzundu, fakat son bölümü cidden çok güzeldi. Savcı elde edilen kanıtları bir bir sayarak Esmeralda'nın büyücülük yaptığını, adam öldürdüğünü ileri sürüyor, bunu ikrar ettiğini ekleyerek kendisinin Seine nehri kıyısında ve Kral Sarayının bahçeleri karşısındaki Grève Alanı'nda asılarak idamına karar verilmesini istiyordu. Ayrıca, idamdan önce Esmeralda, Notre-Dame Kilisesinin kapısı önünde yapılacak büyük bir tören sırasında, işlediği bu suçlardan ötürü tövbe-istiğfar edecekti.

Başlığını yine başına giyen Savcı, yerine oturdu.

Sanığın yanında oturmakta olan siyah cübbeli başka bir adam ayağa kalktı. Esmeralda'nın avukatıydı bu. Karınları acıkmış olan yargıçlar mırıldanmaya başladılar.

Başkan: «Kısa kesin lûtfen,» dedi.

Avukat: «Sayın başkan,» dedi, «sanık suçunu kabul ettiğine göre, benim yüksek mahkeme kuruluna söyleyecek bir tek sözüm var. Yasa diyor ki: 'Bir büyücü bir erkeği yer de bu suçunu itiraf ederse, sekizbin akçe para cezasına mahkûm edilir.' Ben de müvekkilem hakkında para cezasına hükmedilmesini rica ediyorum.»

Kralın Başsavcısı: «Yasanın o maddesi yürürlükten kalkmıştır,» dedi.

Avukat: «Hayır,» diye yanıt verdi.

Üyelerden biri: «Müzakereye çekilelim, vakit geç oldu,» dedi.

Mahkeme kurulu salondan çıkmaksızın müzakereye başladı. Yargıçlar kararlarını hemen bildirdiler. Hepsinin işi aceleydi çünkü. Başkan herbirine oylarını sordukça, onlar da birbiri ardı-sıra şapkalarını çıkarıyorlardı. Loş salonda bu, korkunç bir manzara teşkil etmekteydi. Zavallı sanık onlara bakıyor gibiydi ama, kararan gözleri, çevresini görmüyordu.

Zabıt kâtibi bir şeyler yazmaya koyuldu. Sonra Başkana uzun bir parşömen kâğıt uzattı.

O sırada zavallı Esmeralda kalabalığın kımıldandığını, mızrakların birbirlerine çarptığını, buz gibi soğuk bir sesin şöyle dediğini işitti:

— «Çingene kızı, Kralımızın uygun gördüğü bir gün öğle üzeri, sırtında bir gömlekle, yalın-ayak, bir arabaya bindirilecek, boynuna da bir ip geçirilerek Notre-Dame Kilisesinin büyük kapısı önüne götürüleceksin. Orada, elinde iki libre ağırlığında bir mum olduğu halde tövbe-istiğfar edeceksin. Sonra Grève Alanı'na götürülerek asılmak sure-

tiyle idam edileceksin. Sana ait olan bu keçi de asılacaktır. İşlediğin ve ikrar ettiğin büyücülük, sihirbazlık, fuhuş ve Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers'in katli suçları için dinî mahkemeye tazminat olarak üç altın ödeyeceksin. Hadi bakalım, Tanrı taksiratını bağışlasın.»

Esmeralda: «Ulu Tanrım, düş mü görüyorum yoksa?» diye inledi.

O sırada da hoyrat eller onu alıp götürdüler.

IV

«UMUDUNU KES!»

Ortaçağda bir binanın yapımı sona erdi mi, yerin altında ayrıca, hemen hemen üstündeki kadar büyük başka bir bina bulunurdu. Notre-Dame Kilisesi gibi direkler üzerine kurulmuş yapılar dışında, bir sarayın, bir kilisenin, bir kalenin büyük bölümü toprağın altındaydı. Hele büyük kiliselerde bu, yeraltında başka bir kilise gibiydi sanki. Binanın bu bölümü çukur, karanlık, esrarlı, kör ve sağır olurdu. Buna karşılık üst bölümü aydınlıktı. Bu bölümde gece - gündüz org ve çan sesleri işitilirdi. Bazan bu alt mezar görevi yapardı. Saraylarda, kalelerde alt bölüm hapishane veya mezarlık, bazan da hem hapishane, hem mezarlık diye kullanılırdı.

Bu sağlam yapıların sadece temelleri yoktu da kökleri vardı âdeta. Bu kökleri yerin altında odalar, koridorlar, merdivenler halinde uzanıp giderdi. Bunlar da yerin üstündeki yapının inşa tarzına uygun olurdu. Bu hale bakarak kiliselerin, sarayların, kalelerin yarı-bellerine dek toprağa gömülü olduklarını söyleyebiliriz. Bir yapının bodrumları, mahzenleri başka bir yapı demekti. Bu binaya çıkılmaz, içi-

ne girilince aşağıya inilirdi. Yerin üstünde nasıl birkaç kat varsa, yerin altında da birkaç kat vardı. Bu bakımdan şöyle bir benzetiş yapabiliriz: Hani bazan ormanlar, dağlar bir gölün durgun sularına yansırlar; insan yukarıda asıl ormanları, dağları, suyun yüzünde de bunların yansımalarını görür. Ortaçağ binaları tam bu biçimdeydi işte.

Saint-Antoine Kalesinde, Paris Adliye Sarayı'nda, Louvre Sarayı'nda bu yeraltı yapıları hapishane olarak kullanılırdı. Bu hapishanelerin katları yerin içine gömüldükçe daralıyor ve loşlaşıyordu. Korkunçluğun çeşitli derecelerinin sıralandığı bölgeler halindeydi bunlar. Dante de «Cehennem» için bunlardan daha uygun bir şey bulamaz. Bu huni şeklindeki zindanlar genel olarak kuyu gibi bir yerde son buluyordu. İşte Dante, şeytanı böyle bir yere yerleştirmiştir. Ortaçağ'ın toplumu ise bu yere idam mahkûmunu yerleştirirdi.

Bir kez bir biçare oraya hapsedilmiye-görsün, sonsuza dek gün ışığına, havava, hayata veda etmiş demekti artık. Buradan ancak darağacına çıkmak, ya da bir odun yığını üzerinde yakılmak üzere dışarıya çıkabiliyordu. Hükümlü, insanlarla kendisi arasında başının üzerine bir yığın taşla bir sürü zindancının çökmüş olduğunu hissediyordu. Hapishanenin kendisi, yani o muazzam kale ise artık koskocaman, çapraşık bir kilitten başka şey değildi. Böylece, mahpus, yaşayan dünyanın dışında bir yere kilitlenmiş oluyordu.

Esmeralda da bu türden bir zindana kapatılmıştı işte. Bu önlem onun kaçmasından çekinildiği için alınmıştı belki. Kız, başının üstünde o muazzam Adliye Sarayı, darağacına götürüleceği günü bekliyordu.

Aslı aranırsa bu işte Tanrı da, toplum da insafsız davranmışlardı. Bu denli âciz, zayıf bir yaratığın başına bunca felâketi, bunca işkenceyi yığmaya pek gerek yoktu çünkü.

Zavallıcık karanlıklar içindeydi. Diri diri gömülmüş durumdaydı. Vaktiyle onun sokaklarda güneşin altında dans edip gülüşünü seyrettikten sonra, biri şimdi bu halde görse, kesin olarak korkuyla ürperirdi. Zindanı gece gibi karanlık, ölüm gibi soğuktu. Saçlarına hiçbir rüzgâr çarpmıyordu. Ağır zincirlerinin altında zavallı kız iki büklümdü. Zindanın duvarlarından sızan sular, orta yerde bir birikinti oluşturmuştu. Bunun üstüne, yatak yerini tutsun diye, birkaç tutam ot atılmıştı. Esmeralda bu otların üstüne çömelmiş, hiç kımıldamadan, hattâ, soluk bile almadan, öylece duruyordu. Yanında bir testi suyla bir parça ekmek vardı. Phœbus, güneş, öğle vakti, açık hava, Paris sokakları, alkışlanan danslar, sevgilisiyle yaptığı tatlı söyleşiler, sonra, papaz, muhabbet tellâlı kadın, hançer, kan, işkence, darağacı gibi şeyleri zihninden geçirdiği oluyordu hâlâ. Bunların bir bölümü ışıklı, şarkılı bir düş, bir bölümü de biçimsiz bir karabasan halindeydi.

Esmeralda oraya geldiğinden beri ne uyuyor, ne de uyanık duruyordu. Bu felâketli halinde, bu zindanın içinde artık uykuyu uyanıklıktan, rüyayı hakikatten, gündüzü geceden ayırdedecek hali kalmamıştı. Bunların hepsi birbirine karışmış, param-parça olmuş, zihnine belirsiz, darmadağın yayılmış haldeydi. Artık duymuyor, artık bilmiyor, artık düşünmüyordu. Sadece kafası yarım-yamalak işliyordu, o kadar. Yokluğun içine hiçbir canlı yaratığın böylesine gömülmüş olduğu görülmüş şey değildi.

İşte Esmeralda bu uyuşuk, donmuş, taş kesilmiş haldeyken, birkaç kez başının üstünde bir kapağın açıldığını ancak işitebilmişti. Bu kapaktan ışık bile girmemiş, sadece bir el ona bir parça kara ekmek uzatmıştı. Zindancının zaman zaman gelmesi, onun insanlarla tek teması olacaktı oysa.

Kulağına makine düzgünlüğüyle yalnız bir tek ses gel-

mekteydi : Başının üstünde nem, tonozun küflenmiş taşları arasından süzülüyor, yukarıdan aşağıya düzenli aralarla bir damla su iniyordu. Esmeralda bu su damlasının yanıbaşındaki su birikintisi içine düşüşünü, aptallaşmış bir halde dinlemekteydi. Çevresindeki tek kımıltı, yeryüzündeki tüm gürültüler arasından kendisine değin gelen tek gürültü, zamanı ölçen tek saat hep bu su damlasıydı.

Zaman zaman bu karanlık, çamurlu ve iğrenç yerde kolunun, ayağının üzerinden soğuk bir şeyin geçtiği de oluyor, kız korkuyla ürperiyordu o zaman.

Ne zamandan beri oradaydı? Bunu kendisi de bilmiyordu. Anımsadığı tek şey, bir yerde birisi için ölüm kararı verilmiş olduğu idi. Onu alıp götürmüşlerdi sonra. Gözünü açtığında kendisini soğuktan donmuş bir halde, gecenin ve sessizliğin içinde bulmuştu. Elleri üzerinde sürünmüş, o zaman demir halkalar ayağının bileğini kesmiş, zincirler şıkırdamıştı. Çok geçmeden etrafının çepeçevre duvar olduğunu, altında suyla kaplı taş bir döşeme, bir demet de ot bulunduğunu anlamıştı.

Fakat zindanında ne lâmba vardı, ne pencere. Bunun üzerine o ot yığınının üstüne oturmuştu. Zaman zaman da, vücudunun durumunu değiştirmiş olmak için, gidip zindandaki bir merdivenin son basamağına oturuyordu. Bir ara, su damlasının her düşüşü arasındaki dakikaları saymak istemişti ama, yorgun kafası bu iç karartıcı işe dayanamamıştı.

Nihayet bir gün veya bir gece (bu mezar gibi yerde geceyle gündüzü ayırdetmek mümkün değildi çünkü) başının üstünde zindancının ekmekle suyu getirirken yaptığından daha güçlü bir gürültü işitti. Başını kaldırdı, tavandaki kapak gibi şeyin çatlakları arasından kırmızımtırak bir ışığın sızdığını gördü. Aynı anda koca demirler takırdadı, kapak menteşelerin üzerinde gıcırdayıp döndü. Sonra Es-

meralda bir fenerle bir el, iki kişinin vücutlarının da alt yanlarını gördü. Kapak çok alçak olduğundan, gelenlerin başlarını göremiyordu. Işık öylesine gözünü aldı ki, gözlerini yumdu.

Yeniden gözlerini açtığında kapak kapanmış, fener merdivenin basamağına konmuştu. Bir adam tek başına genç kızın karşısına dikilmiş duruyordu. Kolsuz, kukuleteli kara bir cübbe adamın tâ ayaklarına dek inmekteydi. Aynı renkte bir kukulete de yüzünü gizliyordu. Adamın ne başı, ne elleri görünmekteydi. Ayakta duran, kapkara bir kefendi sanki. Esmeralda bu kefenin içinde bir şeyin kımıldadığını seziyordu.

Birkaç dakika bu hayalete baktı. Fakat ne o, ne de öteki bir şey söylemiyorlardı. Birbirlerine bakışan iki heykeli andırıyorlardı. Zindanda yaşar gibi görünen yalnız iki şey vardı: Nem yüzünden cızırdayan fenerin fitiliyle, tavandan düzenli aralıklarla düşen damla. Bu damla her düşüşünde o tekdüze tıkırtısıyla, fenerin çıkarmakta olduğu düzensiz cızırtıyı, yerdeki birikintinin üzerinde meydana getirdiği halkalarla, fenerden suya vuran ışığı hâreler halinde titretiyordu. Söze başlayan, Esmeralda oldu:

— «Kimsin sen?» diye sordu.

— «Papazım.»

Bu sözler ve bunların söyleniş tarzıyla sesin edası kızı korkuyla ürpertti. Papaz boğuk bir sesle ekledi:

— «Hazır mısın?»

— «Neye?»

— «Ölmeye.»

— «Yakında ölecek miyim?»

— «Yarın.»

Kızın sevinçle kaldırdığı başı, yine önüne düştü:

— «Bu da uzun,» diye mırıldandı. «Beni bugün öldürseler ne olurdu sanki?»

Bir süre sustular.

Sonra papaz: «O denli bahtsız mısın yoksa?» diye sordu.

Esmeralda: «Çok üşüyorum,» diye yanıt verdi.

Sonra ayaklarını ellerinin içine aldı. Üşüyen zavallılar hep böyle yaparlar zâten. Nitekim, Direkli Ev'de çile dolduran zavallı kadının da, böyle yaptığını daha önce görmüştük. Beri yandan, Esmeralda'nın dişleri de birbirine vuruyordu.

Papaz kukuletesinin altından, zindanın içine şöyle bir göz gezdirdi.

— «Işık yok, ateş yok; böyle sular içinde, korkunç şey bu!»

Esmeralda, felâketin kendisine verdiği o şaşkın eda ile: «Evet. Gün ışığı herkesin malıdır. Ne diye yalnız geceyi veriyorlar bana?» dedi.

Yine bir süre sustular.

Papaz: «Neden burada olduğunu biliyor musun?» diye sordu.

Esmeralda olup bitenleri anımsamak istermiş gibi, zayıflamış parmaklarını alnından geçirerek yanıt verdi:

— «Galiba biliyordum ama, şimdi bilemiyorum.» Sonra birdenbire çocuk gibi ağlamaya başlıyarak: «Buradan çıkmak istiyorum efendim,» dedi, «üşüyorum, korkuyorum. Vücudumda birtakım hayvanlar dolaşıyor sonra.»

— «Peki öyleyse. Arkamdan gel.»

Böyle söyleyerek, papaz onu kolundan tuttu. Zavallı kız iliklerine dek donmuştu. Fakat bu elin değişi kendisinde ayrı bir üşüme yarattı.

— «Ay!» dedi, «Azrail'in soğuk eline benziyor bu. Ama, sen kimsin?»

Papaz başındaki kukuleteyi kaldırdı. Esmeralda baktı. Ne zamandır peşini bırakmıyan o aynı korkunç adamın su-

ratıydı bu. Falourdel Kadının evinde de, sevgilisi Phœbus'-ün başı üzerinden, bu surat peyda olmuştu. Esmeralda bu adamın gözlerini son kez, bir hançerin üstünde parıldarken görmüştü. Bu adam her karşısına çıkışta kendisine uğursuz gelmiş, onu felâketten felâkete, sonunda işkenceye dek sürüklemişti.

Esmeralda bu yüzü görünce üzerindeki uyuşukluk gidiverdi. Belleğinin üzerine çökmüş olan perdenin yırtıldığını hissetti. Falourdel Kadının evinde o gece olup bitenlerden, mahkemede idama mahkûm edilişine değin, başından geçen korkunç serüvenin ayrıntılarını bir bir anımsadı. Fakat bunları o zamana dek olduğu gibi belirsiz, karışık biçimde değil de açık, belirli, çiğ, korkunç, heyecanlı bir biçimde anımsıyordu. Çektiği aşırı acı yüzünden kaybolan, yarı-yarıya silinen tüm bu anılar, karşısında gördüğü çehre dolayısıyla, birden canlanıvermişti. Hani gizli mürekkeple bir kâğıdın üzerine yazı yazarsınız da sonra kâğıdı ateşe tutarsınız, o zaman kâğıttaki yazıların hepsi meydana çıkıverir; işte Esmeralda da aynı şeyi hissetti. Ona öyle geldi ki, yüreğindeki tüm yaralar açılmakta, hep birden kanamaktadır.

Ellerini gözlerine götürüp kıvrantılarla titreyerek : «A!» dedi, «yine o papaz bu!»

Sonra kolları umutsuz bir davranışla iki yanına sarktı. Oturduğu yerde başını önüne eğdi, gözlerini yere dikti, hiç ses çıkarmadan öylece kala-kaldı. Bir yandan da tir-tir titremeyi sürdürüyordu.

Papaz kıza bakıyordu hâlâ. Göğün yüksekliklerinden zavallı bir tarlakuşunu gören çaylak hali vardı onda. Gökyüzünde geniş geniş daireler çizerek dönmüştü de, uğursuz uçuşunun bu korkunç dairelerini gittikçe daraltmaya başlamıştı. Şimdi ise şimşek gibi bir hızla kurbanının üstüne atılıyor, onu bitkin, perişan bir halde, pençesinde tutuyordu.

Esmeralda alçak sesle mırıldandı :

— «Beni öldür bari de olsun bitsin!.»

Bir yandan da, kasabın bıçağını bekleyen kuzu gibi, başını omuzlarının arasına sokuyordu.

Papaz sonunda : «Korkuyor musun yoksa benden?» diye sordu.

Esmeralda ses çıkarmadı.

Papaz yine sordu :

— «Benden korkuyor musun, ha?»

Esmeralda'nın dudakları, sanki gülümsüyormuş gibi, kasıldı :

— «Evet,» dedi, «sen cellâtsın, benimle alay ediyorsun. Aylar var ki peşimdesin, tehditler savuruyorsun, beni korkutuyorsun! Sen yokken ne mutluydum, yarabbi! Beni bu uçuruma sen sürükledin! Beni sen öldürdün... Onu da, Phœbus'ümü da sen öldürdün! Phoebus, sevgilim!»

Sözlerinin burasında hıçkırmaya başladı. Başını kaldırıp papazın yüzüne bakarak : «Sefil herif!» diye bağırdı, «kimsin sen? Sana ne yaptım ki benden bu denli nefret ediyorsun? Bana olan hıncının nedeni ne?»

Papaz : «Seni seviyorum!» diye bağırdı.

Zavallı kız baştan ayağa titredi :

— «Bu ne biçim sevgi?» dedi.

Papaz ekledi :

— «Lânetlenmiş bir adamın sevgisi bu.»

İkisi de duymakta oldukları heyecanın ağırlığı altında birkaç dakika hiçbir şey söylemeksizin durdular. Papaz deli gibiydi, Esmeralda ise afallamıştı.

Sonunda papaz : «Dinle beni,» dedi. Haline acayip bir sakinlik gelmişti. «Herşeyi anlatacağım sana. Şu âna değin kendime bile açıklama yürekliliğini gösteremediğim şeylerin hepsini anlatacağım. Geceleri, zifirî karanlıkta da vicdanıma bunları sormuştum hep. Bazan karanlık öyle koyu

olur ki, Tanrı bizleri görmüyor sanırız. İşte böyle zamanlarda kendimi sorguya çekmiştim hep. Dinle. Sana rastlamadan önce ben de mutluydum...»

Esmeralda içini çekerek: «Ya ben?» diye mırıldandı.

— «Dur, sözümü kesme. Evet, mutluydum. Yani, daha doğrusu, kendimi mutlu sanıyordum. Saftım, temizdim. Ruhum berrak bir ışıkla doluydu. Alnım açık, yüzüm paktı. Papazlar gelip bana afif kalmanın koşullarını sorarlar, bilginler akıl danışırlardı. Evet, bilim benim için herşeydi. Sanki benim kızkardeşimdi o, bu kızkardeş de bana yetiyor, artıyordu bile. Yaşlandıkça bana başka birtakım düşünceler gelmemiş değildi. Birkaç kez yanımdan bir kadın geçerken tenim istekle ürpermişti. Cinsiyetimin sesini, damarlarımda dolaşan erkek kanının çağırışını daha delikanlıyken, ömrüm boyunca susturduğumu sanmıştım. Ama, papaz olurken afif kalmak, kadınlara yaklaşmamak için içtiğim andın, bu nedenlerle, birkaç kez gevşer gibi olduğunu sezdim.

«Oruç tuttum, dua ettim, kendimi bilime verdim, manastıra kapanıp çile doldurdum, sonunda ruhum yine bedenime egemen oldu. Kadınlarla karşılaşmamaya da çaba gösterdim. Zâten bir kitap açmıya-göreyim, o zaman, bilimin görkemi karşısında, kafamdaki kötü düşünceler bir anda kayboluveriyordu. Birkaç dakika içinde bu ölümlü dünyanın işleri kafamdan silinip gidiveriyor, ben de sonsuz gerçeğin sâkin parıldayışı karşısında gözlerim kamaşmış olarak kendimi rahata, huzura kavuşmuş hissediyorum. Yalnız, şeytan yine de karşıma bir takım kadın hayalleri çıkarıyordu. Kilisede, sokakta, kırlarda yine birtakım kadınlar gördüğüm oluyordu. Fakat şeytanın bu saldırılarını kolaylıkla defediyor, bu kadınları düşüncelerimden, düşlerimden uzaklaştırıyordum. Sonunda zafer bende kalmadıysa, bunun vebali Tanrı'nın boynunadır. Çünkü Tanrı insanla

şeytanı eşit kuvvette yaratmamıştır. Dinle bak. Bir gün...»

Papaz sözünün burasında durdu. Esmeralda onun derin derin iç çektiğini duydu. Bir hırıltıyı andırıyordu bu iç çekişler. Adamın içinden bir şeyler sökülüyordu sanki.

— «Bir gün odamın penceresindeydim. O gün hangi kitabı okuyordum bakayım? Of! kafamın içi karma-karışık! Neyse, kitap okuyordum. Pencerem bir alana bakmaktaydı. O sırada bir tef ve şarkı sesi işittim. Daldığım düşüncelerde böylece rahatsız edildiğim için, alana baktım. Benim o anda görmekte olduğumu başkaları da görüyorlardı. Fakat bu, insan gözü için yaratılmış bir görüntü değildi. Vakit öğle üzeriydi. Güneş pırıl pırıl parıldıyordu. Kaldırımların üstünde bir kız dansetmekteydi. Öyle güzel bir kızdı ki, Tanrı görse, onu Meryem Ana'dan üstün tutardı, kendine ana diye seçerdi. Tanrı dünyaya geleceği sırada bu kız da yaşamış olsaydı, kesinlikle ondan doğmuş olmak isterdi!

«Bu kızın çok güzel kara gözleri vardı. Siyah saçlarının birkaç teli, güneş vurdukça sarı sırma gibi ışıldıyordu. Öyle kıvrak dansediyordu ki, hızdan ayakları görünmüyordu âdeta. Başının çevresinde, saçlarının arasında yuvarlak madenî levhalar vardı. Bunlar da gün ışığında parıldıyor, alnında yıldızlardan bir taç oluşturuyordu. Pullu giysisi, tıpkı bir yaz gecesi gibi, binlerce mavimsi kıvılcım saçmaktaydı. Çevik, esmer kollarını belinin çevresinde bir kuşak gibi kavuşturup kavuşturup çözüyordu. Vücudunun biçimi olağanüstü güzeldi. Bu vücut, güneşin ışığı içinde ayrıca ışıklı bir şeymiş gibi, insanın gözünü alıyordu.

«İşte bu kız sendin. Şaşırmıştım, sarhoş gibi olmuştum, büyülenmiştim. Seni seyretmeye başladım. Sana öyle uzun zaman baktım ki, birden korkuyla titredim. Büyünün beni de etkilemeye başladığını anlamıştım çünkü.»

Papaz sözünün burasında tıkanır gibi oldu. Yine biraz durdu. Sonra ekledi :

— «Yarı-yarıya büyülenmiştim sanki. Bir uçuruma yuvarlanıyor gibiydim. Düşmiyeyim diye bir şeylere tutunmak istedim. Şeytanın bundan önce de bana kurduğu tuzakları anımsadım. Karşımdaki yaratık öyle güzeldi ki, böyle bir güzellik ya Cennetten, ya Cehennemden gelebilirdi. Bizim ölümlü dünyamızın bir avuç toprağından yaratılmışa benzemiyordu bu kız. Bir melekti sanki! Fakat karanlıkların meleğiydi o. Işık değildi de, alevdi.

«Ben bunları düşünürken senin yanında bir de keçi gördüm. Bu da şeytanî bir hayvandı. İşte o anda, şeytanın bana kurduğu tuzağı görür gibi oldum. Senin Cehennemden geldiğine, beni mahvetmek için geldiğine hiç kuşkum kalmadı. Buna böylece inandım.»

Sözünün burasında papaz mahpus kızın gözlerinin tâ içine baktı, soğuk bir tavırla ekledi :

— «Şimdi de inanıyorum buna. Ama, büyü yavaş yavaş etkisini göstermeye başlamıştı. Dansederken yaptığın hareketler beynimin içinde de dönüyordu. Esrarlı büyünün beni yavaş yavaş kavradığını, sardığını seziyordum. Ruhumda uyanması gereken ne varsa uyuşmaya başlıyordu. Kar içinde kalıp donarak ölenler gibi, ben de bu uyuşukluğu zevkle karşılıyordum.

«Sen o sırada birdenbire şarkı söylemeye başladın. Zavallı, biçare ben, artık ne yapabilirdim ki! Şarkı söyleyişin, dansedişinden de güzeldi. Kaçıp gideyim, dedim ama, boşuna. Olduğum yere mıhlanmış, perçinlenmiştim sanki! Öyle geliyordu bana ki, yere döşeli mermerler dizlerime dek yükselmişti sanki. Böylece, sonuna dek orada kaldım böylece.

«Ayaklarım buz kesilmişti ama kafamın içi kazan gibi kaynıyordu. Sonunda, sanki bana acıdın da şarkına son verdin. Ortadan kayboldun. Gördüğüm göz kamaştırıcı manzaranın parıltısı, dinlediğim büyüleyici şarkının yankısı göz-

lerimden, kulaklarımdan derece derece silindi. O zaman, tıpkı yerinden kopmuş bir heykel gibi, hattâ ondan daha katı, daha mecalsiz biçimde, pencerenin köşesine düşüverdim. İkindi duası için çalınan çanlarla kendime geldim. Yerimden kalktım, kaçıp gittim ama, boşuna! İçimde düşmüş de kalkmayan, olup bitmiş de benim ondan kaçamadığım bir şey vardı.»

Yine biraz durdu, sonra sözlerini sürdürdü :

— «Evet, işte o gün bugün, içimde bilmediğim, tanımadığım bambaşka bir adam belirdi. Her zamanki ilâçlarıma yine başvurdum. Manastıra kapandım, mihrabın önünde secdeye vararak dualar ettim, kitapların içine gömüldüm. Hiçbiri işe yaramadı. İnsan içi tutku dolu bir kafayı bilim duvarına çarptığında, bu duvardan nasıl da kof bir ses çıkarıyor, bilemezsin! Kitapla aramda o günden sonra hep neyi görüyordum, biliyor musun? Seni, senin gölgeni, karşımda bir gün belirivermiş olan ışıklı hayâlini görüyordum. Ama, bu hayâl artık aynı renkte değildi. Koyulaşmış, ölümün rengini almıştı. Hani insan boş bulunup güneşe bakar da, sonradan önünde kara kara halkalar belirir. İşte bu hayâl de onun gibi kararmıştı.

«Bu hayâlden kurtulamıyordum bir türlü. Şarkıların boyuna kulaklarımda çınlıyordu. Dua kitabımın üstünde hep danseden ayaklarını görüyordum. Geceleri rüyamda senin gölgenin tenim üzerinden kayıp gittiğini hep hissettim. Seni yine görmek, sana dokunmak, kim olduğunu öğrenmek, senin içinde yeretmiş hayâle uygun olup olmadığını anlamak istedim. Böylece hayâlimi gerçek sayesinde kurmak istiyordum oysa. Şurası kesin ki, senden edineceğim yeni bir izlenimini, ilk izlerini sileceğini umuyordum. Bu ilki, benim için dayanılmaz hale gelmişti çünkü. Seni aradım, yine gördüm ama, felâket! İkinci kez gördüğüm zaman, seni bin kez görmek, her zaman görmek istedim. Bir uçuruma ka-

yıyor, cehenneme sürükleniyordum. O zaman ne yaptığımı bilemez hale geldim. Şeytan kanatlarına bir ip bağlamış, bunun öbür ucunu da senin ayağına takmıştı. Dalgın ve senin gibi âvâre oldum, şurada - burada dolaşmaya başladım. Seni kapı önlerinde bekliyor, sokak köşelerinde gözlüyor, çan kulesinin üstünden seyrediyordum. Her akşam kendimi daha büyülenmiş, daha umutsuz, daha tutkun, daha mahvolmuş hissetmekteydim!

«Kim olduğunu öğrenmiştim. Senin için : 'Çingenedir, Kıptidir' demişlerdi. O zaman beni büyülediğinden kuşku etmeye başladım. Dinle beni! Senin hakkında bir dâva açılırsa büyünün de çözüleceğini umuyordum. Eskiden de Bruno d'Ast adında birini, bir kadın böyle büyülemiş, o da onu yaktırmış ve iyileşmiş. Bunu biliyordum. Ben de aynı çareye başvurdum. Önce senin Notre-Dame Kilisesi önünde dansetmeni yasak ettirdim. Bir daha oralara gelmezsen seni unuturum sanıyordum. Ama yasağa aldırmadın, yine geldin. Sonra seni kaçırmayı düşündüm. Bir gece bu işi yapmaya kalkıştım.

«Önce işimiz rast gitti. Seni alıp götürüyorduk ki, o mendebur subay çıka-geldi. Seni kurtardı. Böylece kendi başına da, benim başıma da dert açmış oluyordu. Sonunda n'apacağımı, ne edeceğimi bilemez hale geldim, seni dinî mahkemeye ihbar ettim. Ben de Bruna d'Ast gibi iyileşeceğimi sanıyordum. Sonra için için, bu dâva sayesinde sana sahip olabileceğimi, bir hapishanede hep elimin altında olacağını düşünüyordum. Hapisteyken benden kaçamıyacaktın. Mademki uzun zamandır beni avucunun içine almıştın, ben de seni avucumun içine alayım diyordum. İnsan bir kötülük yapmaya kalkıştı mı bunu sonuna dek yapmalı. Kötülüğe başlayıp yarı-yolda durmak kadar büyük delilik yoktur. İnsan bir cinayeti sonuna dek işledi mi zevkten çılgına döner. Bir papazla bir büyücü de, bir zindanın ze-

minindeki ot yığını üzerinde zevkten eriyip gidebilirler âdeta!

«Onun için ben de seni ihbar ettim. İşte o zaman rastladıkça seni korkutmaya başladım. Sana kurduğum tuzak, başın üzerinde koparacağım fırtına bende tehditler, şimşekler biçiminde beliriyordu. Ama yine de çekinmekteydim. Hazırladığım tasarının korkunç yanları vardı, karar veremiyordum bu yüzden.

«Belki de bundan vazgeçecektim, belki kafamda yer eden korkunç düşünce gerçekleşmeden, kuruyup gidecekti. Bu dâvayı sürdürmenin, ya da sonuna dek götürmenin kendi elimde olduğunu sanıyordum.

«Ama, her kötü düşüncenin şaşmaz, amansız bir hali vardır, sonunda gerçek bir olay haline gelmek ister. Kendimi çok güçlü sandığım anda, kader benden daha güçlü çıktı. Dâvayı sinsi sinsi ben açtırmıştım ama, ne yazık ki kader, seni kaptığı gibi kendi elimle harekete getirdiğim o korkunç makinenin çarkları arasına atıverdi! Dinle, sonuna geldim artık.

«Bir gün, —o gün de hava günlük güneşlikti— önümden bir adam geçti. Bu adam senin adını söyleyip duruyordu. Gözlerinde çapkınca, hovardaca bir anlam vardı. Fena halde kızdım. Adamın peşine takıldım. Alt tarafını biliyorsun.»

Başrahip sustu. O anda da kızın dudaklarından şu sözler döküldü :

— «Phœbus, sevgilim!»

Papaz, Esmeralda'yı sert bir davranışla kolundan kavrıyarak : «Bu adı söyleme!» dedi. «Ağzından duymayayım bunu! Bu ad ikimizi de mahvetti. Daha doğrusu, kaderin anlaşılmaz bir oyunuyla, ikimiz de birbirimizi mahvettik. Acı çekiyorsun, değil mi? Üşüyorsun, karanlık seni kör ediyor, çevrende zindanın duvarları var. Ama, benliğinin de-

rinliklerinde bir ışık vardır belki. Belki bu ışık, gönlünle oynıyan o kof herife karşı beslediğin çocukça sevgidir! Oysa ben zindanı içimde yaşıyorum. İçimde kış var, buz var, umutsuzluk var. Ruhumu gecenin zifirî karanlığı kaplamış.

«Çektiğim acıyı biliyor musun? Duruşmada ben de bulundum. Mahkemenin dinî üyeleri arasında ben de vardım. Evet, o papaz kukuletelerinden birinin altında, benim gibi lânetli bir günahkâr kıvranıyordu. Seni getirdiklerinde oradaydım. Sorguya çektiklerinde oradaydım. Bir kurt iniydi sanki orası! Alnında kendi cinayetimin, kendi idam sehpamın belirmeye başladığını görüyordum. Her tanığın gelişinde, her yeni kanıtın ortaya çıkışında, her yeni iddianın öne sürülüşünde ben de oradaydım. Girdiğin ıstırap yolunda attığın her bir adımı saydım.

«Seni işkence odasına götürdüklerinde peşinden geldim. Seni soyduklarını, yarı çıplak bir halde cellâdın korkunç ellerine teslim ettiklerini gördüm. Ayağını da gördüm. O ayak ki, bir kez öpmek için dünyanın bir imparatorluğunu vermeye, sonra da ölmeye razıyım. O ayak ki, başımı ezse büyük zevk duyarım. İşte bu ayağın demir çarığa sokulduğunu gördüm. Ne sefilmişim, ne alçakmışım meğer! O hali seyrederken cübbemin altında bir hançer saklamıştım. Sana işkence ederlerken ben de hançerle göğsümü param-parça ediyordum. Sen bağırınca, hançeri etime sapladım. Bir kez daha bağırdın, hançer yüreğime girdi! Bak, hâlâ kanıyor galiba.»

Başrahip sözlerinin burasında cübbesini açtı. Gerçekten de göğsü, sanki bir kaplan pençe atmış gibi tırmık içindeydi. Göğsünün yan tarafında da oldukça geniş, henüz kapanmamış bir yara vardı.

Esmeralda korku ile geri geri çekildi. Papaz ekledi :

— «Tanrı aşkına acı bana! Sen kendini bahtsız sanıyorsun ama, bahtsızlık nedir bilmiyorsun. Bir kadını sev-

mek! Üstelik papaz olmak! Sonra o kadından nefret görmek! O kadını ruhunun olanca ateşiyle sevmek, onun ufacık bir gülümseyişi uğruna kanını, canını, namusunu, onurunu, dünyasını, ahiretini vermeye hazır olduğunu hissetmek! Sevgilinin ayaklarına daha büyük rütbeli bir köle kapansın diye kral, dâhi, imparator, melek, tanrı olmadığına üzülmek! Sevgilisini gece-gündüz hayâlinde, zihninde yaşatmak; sonra da onun gidip bir subay üniformasına vurulduğunu görmek! Buna karşılık ona, ancak korku ve tiksinti uyandırıcı pis bir papaz cübbesinden başka şey verememek! Sevdiği kadın budala, sefil bir palavracıya sevgi ve güzellik hazinelerini ardına değin açarken, yüreğinde kıskançlık ve öfkeyle, bunu seyretmek, bu tenin bir başkasının öpüşleri altında ürperip kızardığına tanık olmak! Daha ne bileyim, yarabbi! O kadının ayağını, kolunu, omuzunu sevmek, mavi damarlarını, esmer tenini düşünüp hücrenin taşları üstünde geceleri sabahlara kadar kıvranıp durmak! Sonra da o kadın için düşünülen tüm sevişlerin, okşayışların işkence haline gelişine tanık olmak! Bunların hepsi ne demektir, bilemezsin. Cehennem ateşinde kızdırılıp kızarmış kerpetenler, asıl bunlardır işte.

«Türlü işkencelere katlanan, iki tahta arasına yerleştirilip testereyle kesilen, ayrı yönde koşan dört ata bağlanıp parçalanan bir insan bile daha mutludur! Zonklayan damarların, parçalanan yüreğin o uzun geceler boyunca insana çektirdiği azap nedir, bilir misin? Öyle anlarda insanın kafası çatlayacak gibi olur, dişlerinle ellerini ısırırsın hep. Çok korkunç bir işkencedir bu: Bir hükümlüyü kızgın saç üstünde nasıl evire-çevire yakarlarsa, insan da sevgisi, kıskançlığı ve umutsuzluğundan oluşan bir düşünce üzerinde, kızgın saç üstündeymiş gibi, kıvranıp durur tıpkı.

«Güzel kız, acı bana! Bir an için rahat soluk alayım! Ateş gibi yanan yüreğime su serp biraz! Alnımdan akan

ter tanelerini Tanrı aşkına sil! Güzel kız, bir elinle bana işkence et ama, öbür elinle beni sev! Acı bana, güzel kız, yalvarırım, acı bana!»

Papaz kendini yere atmış, taşların üstündeki suyun içinde kıvranıp duruyor, taş basamaklara gidip gidip başını vuruyordu. Esmeralda ise onu dinliyor, ona bakıyordu. Papaz bitkin, soluk soluğa bir hale gelip de susunca, genç kız yine tekrarladı :

— «Phœbus, sevgilim!»

Papaz iki dizinin üzerinde sürüklenerek ona doğru gitti :

— «Yalvarırım sana!» diye inledi. «İçinde acıma denen şeyden şu kadarcık varsa reddetme beni! Ah! seni seviyorum! Sefilin biriyim ben! Bu adı her söyleyişinde, yaralı yüreğimi dişlerinle parçalar gibi oluyorsun! Acı bana, n'olur! Cehennemden geliyorsan, ben de seninle oraya gitmeye razıyım. Bu uğurda herşeyi yaptım zâten. Senin gideceğin cehennem, benim cennetim olacak. Seni görmekle, Tanrı'yı görmekten daha çok zevk duyuyorum.

«Söyle, istemiyor musun beni? Öyle geliyor bana ki, bir kadın böyle bir sevgiyi reddettiği gün, dağ-taş da yerinden oynar. Ah! Sen istesen, nasıl da mutlu bir hayat sürerdik! Buradan kaçıp giderdik! Seni alıp kaçırırdım. Yeryüzünde daha çok ağacı, daha bol güneşi, daha mavi göğü olan bir yer arayıp bulurduk. Orada sevişir, ruhlarımızı birleştirirdik. Aşka olan susamışlığımızı o tükenmez aşk pınarından gidermeye çalışırdık!»

Esmeralda korkunç bir kahkaha koparark onun sözünü kesti : «Baksan-a rahip efendi,» dedi, «tırnaklarınız kan içinde kalmış!»

Papaz bir an için, taş kesilmiş gibi kala-kaldı. Gözünü de eline dikmişti.

Sonunda acayip bir yumuşaklıkla : «Peki, öyle olsun,»

dedi. «Beni tahkir et, eğlen benimle, beni azarla ama, gel n'olur! Çabuk olalım. Biliyorsun, idam yarına! Grève Alanı'ndaki darağacı var ya hani? Her zaman hazırdır o. Aman Tanrım, seni o pis arabanın içinde idam sehpasına giderken görmek ne korkunç şey! Ah acı bana! Seni ne derece sevdiğimi şu âna dek hiç hissetmemiştim. Benimle gel! Hele seni bir kurtarayım da, sonra beni ister sever, ister nefret edersin! Ama, gel n'olur! Yarın... seni... asacaklar! Of! Kaç hadi! Beni de azaptan kurtar!»

Sonra Esmeralda'nın kolunu tuttu. Şaşkın bir hali vardı. Kızı sürükleyip götürmek istedi.

Esmeralda sabit gözlerini ona dikmişti :

— «Phœbus'üm n'oldu?» diye sordu.

Papaz onun kolunu bırakarak : «Ah! ne acımasız şeysin sen!» diye bağırdı.

Esmeralda soğuk bir tavırla yineledi :

— «Phœbus ne oldu?»

Papaz : «Öldü!» diye bağırdı.

Esmeralda hep o buz gibi tavrıyla, hiç kımıldamadan :

— «Öldü ha?» dedi. «Ne diye bana yaşamaktan söz ediyorsun öyleyse?»

Papaz onu dinlemiyordu. Kendi kendine konuşur gibi : «Evet,» diyordu, «ölmüştür kesinlikle. Hançer tâ yüreğine dek girdi. Ucu muhakkak kalbine değmiştir. Hançer de benden bir parçaydı sanki. Onun ucuna değin yaşadığımı hissediyordum!»

Kız öfkeli bir dişi kaplan gibi papazın üstüne atıldı. Olağanüstü bir güçle onu tuttuğu gibi merdivenin basamakları üstüne itip bağırdı :

— «Defol, katil! Bırak beni öleyim! Tâ ki Phœbus'le ikimizin kanları sonsuza dek leke gibi senin alnında kalsın! Senin olacakmışım ha? Hiçbir zaman, anladın mı, hiçbir zaman! Cehennemde bile buluşmıyacağız seninle! De-

fol, mel'un herif! Hiçbir zaman senin olmıyacağım, anladın mı?»

Papaz merdiven basamaklarına çarpıp sendelemişti. Hiç ses çıkarmaksızın ayaklarını cübbesinin eteklerinden kurtardı. Fenerini yine eline aldı, kapıya giden basamakları ağır ağır çıkmaya başladı. Sonra kapıyı açıp dışarıya çıktı.

Kız birdenbire onun başının yine kapağın üstünden aşağıya baktığını gördü. Papazın yüzünde korkunç bir hâl vardı. Öfkeden, umutsuzluktan kısılmış bir sesle: «Öldü o diyorum sana, anladın mı?» dedi.

Esmeralda yüz-koyun yere düştü. Ondan sonra da zindanda, yerdeki birikintiyi karanlığın içinde dalgalandıran o tek damlanın sesinden başka şey işitilmez oldu.

V

ANA

Öyle sanıyorum ki, dünyada bir annenin, çocuğunun patiğini seyrederken yüreğinde beliren duygulardan daha hoş şey yoktur. Hele bu patik bayramlarda, yortularda, vaftizde giyilen türdense, tabanına dek her yanı işlemeliyse, yani çocuk bu patikle henüz tek bir adım atmamışsa.

Bu patik öyle sevimli, minik bir şeydir, yürümek onun için o denli olanaksızdır ki, anne bu patiği gördüğü zaman kendi yavrusunu görmüş gibi olur. Patiğe gülümser, onu öper, onunla konuşur. Kendi kendine: «Yeryüzünde böylesine minik bir ayak var mıdır acaba?» diye sorar. Çocuk görünürde olmasa bile, bu güzel patik onun hayalini annenin gözleri önünde canlandırıverir. Anne onu görür gibi olur, hattâ görür. Canlı, neşeli hali, körpecik elleri, yuvar-

lak başı, pembe dudakları, akları mavi olan sâkin gözleriyle yavrusu, gözlerinin önüne gelir.

Mevsim kışsa yavrucak halının üstünde emekler, bir sandalyeye tırmanır, çocuk ateşe yaklaşacak diye annenin yüreği titrer. Mevsim yazsa, yavrucak bahçede emekler, taşların arasındaki otları yolar, iri köpeklere, kocaman atlara hiç korkmadan, bön bön bakar. Midye, istiridye kabuklarıyla, çiçeklerle oynar. Bahçıvan çiçek tarhlarında kum, bahçe yollarında toprak gördüğü zaman bunların çocuğun marifeti olduğunu anlayarak homurdanıp söylenir. Çocuğun çevresindeki herşey de tıpkı onun gibi güler, herşey parlar, herşey oynar. Havadaki hafif rüzgâra, çocuğun saç lüleleri arasında parıldayıp oynayan güneş ışıklarına kadar herşey için bu, böyledir hattâ. İşte küçük patik, annenin gözleri önünde bunların hepsini canlandırır, ateş balmumunu nasıl eritiverirse, bu hâl de onun yüreğini öylece eritiverir.

Fakat çocuk kayboldu mu, minicik patiğin çevresinde kaynaşmakta olan bu neşe dolu, hoş ve sevimli binlerce hayâlin herbiri korkunç bir şey haline gelir. O işlemeli küçük patik artık bir işkence aleti haline gelmiştir sanki, zavallı annenin yüreğini sonsuza dek ezip sıkar. Annenin içinde yine aynı yer titrer ama, orayı bir melek okşamaz da, bir şeytan çimdikler artık.

Bir sabah mayıs güneşi yine koyu mavi bir gök üzerinde yükselmeye başlarken, Direkli Ev'in taş odasında çile doldurmakta olan zavallı kadıncağız Grève Alanı'nda tekerlek, at ve demir gürültüleri duydu. Buna aldırmadı pek, gürültüyü işitmemek için saçlarını kulaklarının üzerinde topladı, hep öyle diz çökmüş olduğu halde, on beş yıldır hayran hayran seyretmekte olduğu cansız şeyi yine seyretmeye başladı.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu minicik çocuk pa-

tiği onun için bütün evren demekti. Aklı fikri hep bu ufacık patikteydi, ancak ölünce unutabilecekti bunu. Bu kadıncağızın bu pembe satenden küçük patik uğruna ne denli dövünüp inlediğini, ne denli dua edip gözyaşı döktüğünü Direkli Ev'in taş odasındaki duvarlar bilir ancak. Böyle sevimli, böyle hoş bir şey yüzünden dünyada hiç kimse bu kadıncağız gibi ağlayıp sızlamamıştır.

O sabah da kadının acısı, kederi her zamankinden daha derindi galiba. Onun yüksek ve tekdüze bir sesle, insanın yüreğini üzüntüyle dolduracak tarzda söylenip sızlandığı dışarıdan bile işitiliyordu.

Zavallı kadın : «Kızım, evlâdım!» diyordu, «benim zavallı yavrucuğum! Seni artık hiç göremiyeceğim demek. Herşey bitti demek artık! Oysa bunların hepsi dün olmuş gibi geliyor bana! Tanrım, Ulu Tanrım, madem elimden böyle çabuk alacaktın, ne diye verdin onu bana? Çocuklar annelerinin etinden, kanından bir parçadır, çocuğunu yitiren bir ana da Tanrı'ya inanmaz olur artık, bunu bilmiyor musun? Ah, ne ettim de o gün sokağa çıkasım tuttu? Ulu Tanrım, yavrumu böylece elimden aldığın sırada, hiç beni onunla bir aradayken seyretmedin mi? Onu bağrımda nasıl sevinçle, neşeyie ısıttığımı, meme emerken onun bana nasıl gülümsediğini, minik ayaklarını göğsümün üstünden tâ dudaklarıma dek nasıl götürdüğünü görmedin mi?

«Ulu Tanrım, bunları görmüş olsaydın sevincim karşısında merhamete gelir, yüreğimde kalan tek sevgiyi böylece elimden almazdın! Ulu Tanrım, o denli kötü insan mıydım ki, bana bu kötülüğü reva görmeden bir kerecik olsun yüzüme bakmadın? İşte, yavrumun patiği burada ama, ayağı nerede? Vücudu nerede? Kendisi nerede? Kızım, evlâdım, n'aptılar seni? Tanrım, geri ver onu bana. Tam onbeş yıl sana yalvara yalvara dizlerim yara içinde kaldı, bu kadarı yetmez mi artık? Geri ver onu bana, bir gün, bir

saat, bir dakika, bir tek dakikacık olsun geri ver onu bana Tanrım! Sonra da sonsuza dek cehenneminde yak beni! Eteğinin bir parçası nerede süründüğünü bir bilsem, iki elimle ona yapışır, tâ çocuğumu bana verinceye dek eteğini bırakmazdım. Onun minicik patiğine olsun acımıyor musun, Rabbim? Zavallı bir anayı tam onbeş yıl böyle azap çekmeye nasıl mahkûm edebilirsin? Ey Meryem Ana! Göklerin iyi yürekli bâkiresi! Benim İsa'mı da benden çaldılar, onu elimden aldılar, fundalıklar arasında yediler, kanını içtiler, kemiklerini çiğnediler! Ey iyi yürekli Meryem Ana, sen bana acı! Kızım, yavrum gerek bana! Ama o şimdi cennetteymiş, ne umurum? Ben senin meleğini değil, kendi evlâdımı istiyorum! Bir dişi arslanım ben, yavru arslanımı istiyorum!

«Yerlerde sürünerek kıvranacağım, kafamı taşlara vura vura kıracağım. Lânete uğrayacağım ama, çocuğumu vermezsen, sana da lânet edeceğim, yarabbi! Görüyorsun ki, kollarım çürük içinde. Tanrı olur da, acıma duymaz olur mu hiç? Evlâdımı ver bana, o beni güneş gibi ısıtsın da tek, ömrüm oldukça tuz-ekmek yiyeyim, razıyım. Evet, âdi bir günahkârım ben ama, kızım sayesinde sofu olmuştum. Ona olan sevgim yüzünden dindar olmuştum. Tıpkı gökyüzünün bir kenarından bakıyormuşsun gibi, onun gülümseyişinde seni görüyordum.

«N'olur, bir kez daha, bir tek defacık bu patiği onun küçücük, pembe ayağına giydireyim. Sonra da, ey iyi yürekli Meryem Ana, seni kutsayarak ölmeye razıyım. Tam onbeş yıl geçti. Şimdi büyümüş olacaktı. Zavallı yavrucuğum! Demek öyle ha? Onu bir daha, cennette bile göremiyeceğim, öyle mi? Çünkü ben cennete gidecek değilim zâten. Ne acı şey, yarabbi! Patiği şuracıkta duruyor ama, hepsi bundan ibaret!»

Bahtsız kadın bunca yıldır kendisini hem avutan, hem

üzen bu patiğin üstüne atılmış, tıpkı ilk gündeki gibi içi yanarak, hüngür - hüngür ağlıyordu. Çocuğunu yitiren bir anne, hep kederinin ilk gününü yaşıyor gibidir çünkü. Acının bu çeşidi eskimez, yaşlanmaz. Yas giysileri eskir, rengini atıp ağarır ama, ana yüreği hep öyle kapkara kalır.

O anda taş odanın önünden, körpe sesleriyle cıvıldaşarak, birtakım çocuklar geçti. Zavallı ana ne zaman çocuk görse, çocuk sesi duysa, o mezar gibi hücrenin en loş köşesine koşuyordu hemen. Çocuk seslerini duymamak için başını taşa gömmek istermiş gibi bir hali vardı. Ama, bu sefer, tersine olarak, birden irkilip doğruluverdi, gelen sesleri can kulağıyla dinlemeye başladı. Oğlan çocuklardan biri şöyle diyordu: «Bugün bir Çingene kızını asacaklarmış.»

Daha önce de görmüştük: Ağının titrediğini gören örümcek, sineğin üstüne nasıl birden atılıverdiyse, kadıncağız da hemen koşup pencerenin önüne gitti. Bilindiği gibi bu pencere, Grève Alanı'na bakmaktaydı. Gerçekten de, darağacına bir merdiven dayanmıştı. Cellât da darağacının yağmurdan paslanan zincirlerini düzeltmekle meşguldü. Çevrede birkaç kişi daha vardı.

Çocuklar gülüşe konuşa uzaklaşıp gitmişlerdi bile. Çilekeş kadın, işin içyüzünü sorup öğrenmek için, oradan birisi geçiyor mu diye bakındı. O sırada, odasının hemen yanıbaşındaki kovukta duran dua kitabını okur gibi yapan bir papaz gördü. Ama, papazın kitabı okumaktan ziyade, darağacıyla meşgul olur gibi bir hali vardı. Zaman zaman da çatık bir yüzle dönüp darağacına bakıyordu. Çilekeş kadın papazın, Notre-Dame Kilisesi Başrahibi Claude Frollo olduğunu anladı. Çok mübarek bir adamdı bu.

— «Saygıdeğer peder, bugün birisini mi asacaklarmış?» diye sordu.

Başrahip kadına baktı ama, yanıt vermedi. Kadın sorusunu yineledi. O zaman papaz: «Bilmiyorum,» dedi.

Çilekeş kadın : «Demin çocuklar söylüyorlardı, bir Çingene kızını asacaklarmış,» dedi.

Rahip : «Öyleymiş galiba,» dedi.

O zaman zavallı kadın sırtlan gibi bir kahkaha kopardı.

Başrahip : «Bakıyorum, Çingeneleri hiç sevmiyorsun,» dedi.

Kadın : «Hiç mi hiç sevmiyorum,» dedi. «Hepsi büyücüdür, çocuk hırsızıdır onların. Benim küçük kızımı da yediler. Bir tanemdi o benim. Onu yediler. Bende de onlara acımaktan iz kalmadı artık.»

Kadın bu haliyle pek korkunçtu. Başrahip soğuk bir tavırla ona bakıyordu. Kadın ekledi :

— «Hele bu Çingenelerden bir tanesi var ki, tiksiniyorum. Lânetledim onu. Genç bir kız. Evlâdım yaşasaydı onun kadar olacaktı. Yılan kız odamın önünden ne zaman geçse, kan tepeme fırlıyor!»

Papaz, mezartaşı kadar soğuk bir tavırla : «Eh, sevin öyleyse, bugün asılacak olan o,» dedi.

Sonra başını önüne eğdi, ağır adımlarla oradan uzaklaştı.

Çilekeş kadın sevinçten ellerini çırptı :

— «Demiştim zâten, günün birinde sallandıracaklardı onu! Sağolun papaz efendi!» diye bağırdı.

Sonra, saçı-başı darmadağın, gözlerinden ateşler saçarak geniş adımlarla pencerenin önünde dolaşmaya başladı. Arada-bir omuzuyla duvara çarpıyordu. Onun bu halini gören, kafesinde uzun zaman aç kalmış, fakat karnını doyurmak zamanının geldiğini anlayan dişi bir kurt sanırdı.

VI

DEĞİŞİK YARADILMIŞ ÜÇ ERKEK YÜREĞİ

Fakat beri yandan da Yüzbaşı Phœbus ölmüş değildi. O tip adamlar dokuz canlı olurlar. Kralın Başsavcısı Philippe Lheulier Esmeralda'ya yüzbaşı için : «Ölmek üzere.» demişti ama, bunu ya şaka olsun diye, ya da yanlışlıkla söylemişti. Başrahip de kıza yüzbaşının öldüğünü yinelediği sırada hiçbir şeyden haberi yoktu. Sadece yüzbaşının öldüğünü sanıyor, öleceğine inanıyor, bundan kuşku etmiyor, bunu tüm kalbiyle diliyordu hattâ. Hem kendi rakibi hakkında sevdiği kadına iyi haberler vermek, papaz için çok ağır bir şey olurdu zâten.

Phœbus'ün yarası gerçi ağırdı ama, Başrahibin sandığı kadar değildi. Devriye askerleri onu hemen hekime götürmüşler, o da tam bir hafta subayın öleceğini sanmış, bunu ona söylemişti bile. Ama, yüzbaşının gençliği baskın çıkmıştı : Sonra, sık sık görüldüğü gibi, doğa bu kez de hekimi yalancı çıkarmış, delikanlıyı âdeta tıpla alay edercesine, kurtarmıştı.

Yüzbaşı Phœbus henüz hekimin evindeki yatağında yatarken Başsavcı Philippe Lheulier ile dinî mahkemenin sorgu yargıçları gelip kendisini sorguya çekmişler, bu da yüzbaşının fena halde canını sıkmıştı. Onun için bir sabah uyanıp kendini daha iyi hissedince, hekime verecek parası olmadığı için altın mahmuzlarını para yerine ona bırakarak savuşup gitmişti. Ama, onun böylece ortadan kaybolması, dâvanın soruşturmalarını hiç sektelememişti. O çağda adalet makamları cinayet dâvalarının soruşturmalarında pek o denli ince eleyip sık dokumuyorlardı zâten. Bütün sorun, sanığın asılmasından ibaretti. Yargıçların elinde Esmeralda aleyhinde zâten bir sürü delil bulunuyordu. Phœ-

bus'ü öldü sanmışlar, böylece de herşey olup bitmişti artık.

Phœbus savuşmuştu ama, pek öyle uzaklara kaçmamıştı. Sadece Paris'ten bir kaç fersah uzaktaki Queue-en-Brie'deki bölüğüne iltihak etmişti, o kadar.

Sonra, bu duruşmada hazır bulunmak da hiç mi hiç işine gelmiyordu. Dâva sırasında gülünç düşeceğini için için sezinlemekteydi. Bütün bu işe iyice akıl da erdirememişti zâten. Askerlikten başka şey bilmiyen askerlerin çoğu gibi, o da sofu değildi. Boşinanlara bağlıydı. Bu iş hakkında kendisini şöyle bir yokladığı zaman keçiyi hiç gözü tutmuyordu. Esmeralda'ya ne acayip koşullar altında rastladığını düşünüyor, buna bir anlam veremiyordu. Sonra, kız ona karşı olan sevgisini pek garip bir tarzda açığa vurmuştu. Çingeneydi de üstelik. Bu hengâmede işe bir de Kara Papaz, hayalet falan karışmıştı.

Yüzbaşı bu işe yakından baktıkça bunda sevgiden çok büyü, sihirbazlık falan görür gibi oluyordu. O kız belki büyücü, belki şeytanın tâ kendisiydi. Sözün kısası bir komediden ibaretti bu, kendisi de bunda pek beceriksiz, pek gülünç bir rol oynamaktaydı. Bu yüzden de çok süklüm-püklüm haldeydi. Bu olan bitenlerden dolayı La Fontaine'in ünlü masallarından birinde dediği gibi : «Bir tavuğun yakaladığı bir tilki nasıl utanç duyarsa,» o da öyle büyük bir utanç duyuyordu.

İşin pek dallanıp budaklanmıyacağına, kendisi duruşmada bulunmıyacağına göre adının pek geçmiyeceğine, geçse bile bunun mahkeme salonundan dışarıya çıkmayacağına inanıyordu zâten. Haksız değildi bunda. O zamanlar gazete yoktu. Hemen her hafta bir kalpazan kaynar suya atılarak, bir büyücü asılarak, bir zındık da yakılarak idam ediliyordu. Halk artık bu gibi manzaraları göre göre kanıksamıştı. Hattâ cellât, yerine göre elinde kocaman bir yaba,

bir merdiven, ya da çalı demetleri olduğu halde ödevini yerine getirirken halk bazan başını çevirip de bakmıyordu bile. O zamanın kibar insanları, sokağın köşesinden geçen hükümlünün adını doğru-dürüst bilmiyor, ancak ayak takımı bu gibi kaba, acıklı manzaraları seyretmekten hoşlanıyordu. Bir idam, sokakta her gün görülen olaylardandı. O zaman kasaplık hayvanlar da sokak ortasında kesilirdi. Halka göre cellât da bir çeşit kasaptı. Yalnız o, hayvanları değil de insanları öldürüyordu. Tüm fark bundan ibaretti.

Bu koşullar altında Phœbus büyücü Esmeralda'dan —ya da kendi deyişiyle Similar'dan— yana artık kafa yormaz olmuştu. Çingene kızının, ya da Kara Papazın —ikisi de onun için birdi ya— kendisine indirdiği hançer darbesine aldırdığı, davanın vereceği sonuçtan yana da kaygılandığı yoktu. Fakat, yüreği bu yandan ferahlayınca, aklına yine nişanlısı Lys geldi. Yüzbaşı Phœbus, gönlünün bir an bile boş kalmasından çok korkan bir adamdı çünkü.

Bölüğünün bulunduğu Queue-en-Brie kasabası pek sıkıcı bir yerdi zâten. Burada bir sürü nalbant dükkânından, elleri çatlak bir alay sığırtmaç kadından başka şey yoktu. Yarım fersah boyunca iki yanda kulübelerden, çatıları saz kaplı evlerden başka hiçbir şey görünmüyordu.

Lys, yüzbaşının sondan bir önceki sevgilisiydi. Hem güzel kızdı, hem yüklü bir çeyizi vardı. Onun için, yüzbaşı adam-akıllı iyileştikten, Çingene kızıyla olan serüveninin de iyice unutulduğuna kani olduktan sonra, atına atladığı gibi bir sabah Gondelaurier ailesinin kapısına dayandı.

Oraya gelirken, kilise alanında, Notre-Dame'ın kapısı önünde toplanan büyük bir kalabalığa aldırış bile etmedi. Mayıs ayı olduğuna göre içinden: «Yine dinî bir tören falan vardır herhalde,» diye düşündü. Atını kapının önündeki bir halkaya bağladı, neşeli neşeli güzel nişanlısının yanına koştu.

Lys annesiyle idi, evde başka kimse yoktu.

Lys büyücü kızın eve geldiği günü hâlâ unutamamıştı. Hele keçiyi, sonra keçinin Phœbus adını ezbere yazıverişini, nişanlısının uzun uzun ortadan kayboluşlarını hiç aklından çıkaramıyordu. Bununla birlikte, yüzbaşı içeriye girip de kız onun sağlıklı olduğunu, sırtında yepyeni bir cepken bulunduğunu, halinin-tavrının sevgi ile dolu olduğunu görür görmez keyfinden yüzü kızardı.

Lys her zamankinden daha güzeldi. Görkemli sarı saçlarını çok hoş bir tarzda örmüş, ak tenli kızlara çok yaraşan gök mavisi bir entari giymişti. Gözleri sevdadan mahmur, süzgün bir haldeydi ki, bu hâl de sarışınlara ayrıca pek yaraşır.

Güzel olarak, bölüğünün bulunduğu Queue-en-Brie'deki kaba - saba köylü kızlardan başkasını görmemiş olan Phœbus, Lys'in bu halini görünce sarhoş oldu âdeta. Bu yüzden hemen öyle tutkun, öyle çapkın tavırlar takındı ki, nişanlısıyla çabucak barışıverdi. Bn. Gondelaurier her zamanki gibi büyük koltuğuna kurulup oturmuştu. O da bu hali görünce fazlaca söylenmeye pek neden bulamadı. Lys nişanlısına biraz sitem etmek istedi ama, sonunda o da cilveli bir tarzda söylenmeye, kırıtmaya başladı.

Pencerenin yanına oturmuştu. Neptunus'un mağarasını gösteren o gergefi işlemekle meşguldü hâlâ. Yüzbaşı da onun oturduğu iskemlenin arkalığına dayanmış, duruyordu. Lys de yakışıklı yüzbaşıyı alçak sesle hem sevimli sevimli azarlıyor, hem de ona sitemler ederek :

— «Söyle bakayım, tam iki aydan beri nerelerdeydin?» diyordu.

Phœbus bu soru karşısında biraz bocalamıştı ama, hiç oralı olmadan şu yanıtı verdi :

— «Vallahi, öyle güzelsin ki, en akıllı-uslu insanı bile baştan çıkarırsın sen.»

— «Anladık anladık. Güzelliğimi bir yana bırak da sorduğuma yanıt ver. Güzelliğim bir işe yaramıyor, görüyorsun.»

— «Şey!... Beni birliğimin başına çağırdılar da...»

— «Birliğin neredeymiş? Sonra, niçin gelip bana Allahaısmarladık demedin?»

— «Birliğim Queue-en-Brie'de.»

Phœbus ilk sorunun kendisine ikinciyi yanıt vermemek olanağını bahşetmesinden pek memnundu.

Lys yine sordu :

— «İyi ama Queue-en-Brie çok yakın bir yer. Neden gelip bir defacık olsun beni görmedin?»

Bu soru üzerine Phœbus adamakıllı bocaladı :

— «Şey...» dedi, «işim çoktu da. Sonra, hastalandım.»

Kız telâşla sordu :

— «Hastalandın mı?»

— «Evet... Yaralandım.»

Zavallı kız bu söz üzerine alt-üst oldu.

Phœbus aldırmaz bir eda ile : «O kadar telâşlanma, canım,» dedi, «merak edecek bir şey değil. Kavga etmiştim de, bir kılıç yarası aldım. Ne çıkar bundan?»

Lys yaşlarla dolu güzel gözlerini delikanlıya çevirerek : «Ne çıkar bundan, olur mu?» dedi. «İşin doğrusunu söyle bana : Neymiş bu kılıç yarası? Herşeyi bilmek istiyorum.»

— «Şey- Mahé Fédy ile kavga ettik. Sen de tanırsın onu, teğmendir. İkimiz de birbirimizi yaraladık. Hepsi bundan ibaret.»

Yüzbaşı bu yalanları kıvırırken şeref sorunundan ötürü yapılan bir düellonun, bir kadının gözünde bir erkeği her zaman yükselttiğini biliyordu. Gerçekten, Lys ona korkuyla birlikte gurur ve hayranlıkla da bakmaktaydı. Fakat içi tam iyice yatışmış değildi.

— «Artık tümüyle iyileştin ya inşallah?» diye sordu.

«O Mahé Fédy dediğin teğmeni tanımıyorum ama, her kimse, fena bir adammış. Peki, ne diye kavga ettiniz?»

Phœbus bu yeni soru karşısında da bir süre ne söyleyeceğini bilemedi. Bu gibi durumlarda kafası pek o kadar işlek değildi zâten.

— «Hiç canım,» dedi. «Ne bileyim ben! Aramızda bir at meselesi vardı, o ileri-geri lâf etti...» Sonra, lâkırdıyı değiştirmek için birdenbire bağırdı: «A! Lys, kilisenin önünde bir gürültü-patırdı var.»

Sonra pencereye yaklaşarak ekledi: «Alanda amma da kalabalık birikmiş! Ne var acaba?»

Lys: «Vallahi ben de işin içyüzünü pek bilmiyorum,» dedi. «Galiba bir büyücü kadını idama mahkûm etmişler de, asılmadan önce kilisenin önünde tövbe-istiğfar edecekmiş.»

Yüzbaşı, Esmeralda olayının kapandığına iyice inanmış olduğu için Lys'in bu sözleri karşısında hiç telâşlanmadı. Yalnız, ona yine de bir-iki şey sordu:

— «Adı neymiş bu büyücünün?»

Lys: «Bilmiyorum,» diye yanıt verdi.

— «Suçu neymiş?»

Lys bir kez daha beyaz omuzlarını kaldırarak: «Bilmiyorum,» dedi.

O sırada Lys'in annesi de söze karıştı:

— «Bugünlerde bu büyücüler öyle çoğaldı ki, adlarını bile sormadan hepsini yakıveriyorlar galiba. Gökteki bulutlardan herbirinin adını öğrenmeye kalkışmak gibi bir şey bu.»

Sonra yaşlı hanım yerinden kalkıp pencerenin yanına geldi: «O!» dedi, «hakkın varmış, Phœbus oğlum. Bu ne kalabalık böyle! Baksana, evlerin damlarına bile çıkanlar var.»

Fakat iki sevgilinin yaşlı kadını dinledikleri yoktu. Phœbus yine gelmiş, nişanlısının sandalyesinin arkalığına

dayanmıştı. Burası pek hoş bir yerdi, çünkü. Phœbus çapkın bakışlarını, Lys'in giysisinin açık yakasından içeriye daldırabiliyordu böylece. Yaka inadına genişti. İçine bakınca insan bir sürü hoş şeyler görüyor, onların altında da başka bir sürü hoş şeylerin bulunduğunu seziyordu. Bu ipek gibi ışıldayan körpe ten karşısında Phœbus'ün gözleri kararmıştı. Kendi kendine . «Sarışınların da tadı başka oluyor,» diyordu.

Genç kız zaman zaman nişanlısına dönerek memnun, tatlı bakışlarla bakmaktaydı. İlkbahar güneşinin ışığı altında, iki gencin saçları birbirine değiyordu.

Lys birdenbire yavaşça : «Phœbus,» dedi, «üç aya kadar evleneceğiz. Benden başka hiçbir kadınla sevişmediğine yemin et bakayım?»

Phœbus : «Yemin ederim güzelim,» dedi.

Lys'i sözlerinin doğruluğuna inandırmak için, sesinin içten çınlayışına tutkulu bakışlarını da ekledi. Şu ânda, söylediklerine kendisi de inanmaktaydı belki.

Beri yandan da anne, iki nişanlının bu denli iyi anlaştıklarını görerek pek seviniyordu. O aralık, bir iş için odadan dışarıya çıktı. Phœbus bunun farkına vardı. Bu yalnızlık çapkın yüzbaşıyı öyle yüreklendirdi ki, aklına fesat fesat düşünceler gelmeye başladı. Hem insanın kendi malı olan bir meyveyi ham iken yemesi pek o kadar büyük suç sayılmaz zâten. Böyle bir düşünce yüzbaşının zihninden geçti mi, bilmiyorum ama, kesin olan şu ki, Lys onun bakışlarındaki anlamı görünce birdenbire korktu. Çevresine bakındı, annesinin orada olmadığını gördü. Yüzü kızardı, birden telâşlandı :

— «Burası pek sıcak,» dedi.

Phœbus : «Sahi öyle,» dedi, «nerdeyse öğle olacak. Güneş insanı rahatsız ediyor. Dur da perdeleri kapatayım bari.»

Zavallı kız : «Yok, yok, kapatma,» diye bağırdı. «O zaman büsbütün havasız kalırız.»

Sonra da, peşine av köpekleri takılmış bir ceylan gibi pencereye koşup açtı, oradan balkona fırladı.

Phœbus biraz bozulmuştu. O da nişanlısının peşi-sıra balkona çıktı.

Balkon Notre-Dame Kilisesinin önündeki alana bakmaktaydı. Bu alanda şu anda acayip, korkunç bir manzara cereyan ediyordu. Lys'in duyduğu korkunun mahiyeti bu yüzden değişiverdi.

Bütün yan sokaklardan sel gibi akmakta olan çok büyük kalabalık alanı baştan başa doldurmuştu. Kilisenin önündeki merdivenli seddin çevresindeki alçak duvar bu kalabalığı durdurmaya yetmediğinden, buraya çepeçevre iki sıra çavuşlar, zaptiyeler dizilmişti. Hepsinin ellerinde mızraklar, tüfekler vardı. Bu sayede merdivenli seddi boş tutabilmek mümkün olmuştu. Bu sedde giden yol da yine mızraklı birtakım askerlerin koruması altındaydı. Kilisenin kocaman kapıları kapalıydı. Tersine olarak, alana bakan evlerin pencerelerinin hepsi açıktı. Binlerce baş bu pencerelerden alanda olup bitenleri seyrediyordu.

Kalabalığın rengi kurşuni ve kirliydi. Toprak rengini andıran bir hali vardı. Seyredilecek manzara, halk tabakasının en âdisini oraya toplayacak türdendi zâten. Kimisi sarı başlıklar giymiş, kimisi başı açık, saçları dağınık olan bu kalabalıktan korkunç bir gürültü yükselmekteydi. İşin tuhafı şu ki, kalabalıktan çığlıktan çok gülüşmeler yükseliyordu. Halk arasında da erkekten çok kadın vardı. Zaman zaman bu uğultunun üzerinde tiz bir ses çınlayıp yükseliyordu.

— «Kimi asacaklarmış, Mahiet, haberin var mı?»

— «Aptal, burada kimseyi asmıyacaklar. Hükümlüyü sırtında gömlekle buraya getirecekler. Tövbe-istiğfar ede-

cek. Bu iş hep burada, öğle üzeri yapılır. Ama, sen idam sehpasını görmek istiyorsan Grève Alanı'na git.»

— «Hele şunu bir seyredeyim de, sonra oraya giderim.»

— «Hey, Boucanbry! Büyücü kız idamdan önce günah çıkartmak istememiş, doğru mu acaba?»

— «Evet Béchaigne, öyleymiş galiba.»

— «Vay dinsiz karı vay!»

— «Dediğim gibi bayım, âdet böyledir. Adalet Sarayı Başyargıcı davası görülen suçluyu, eğer adam papazsa piskoposluk mahkemesine, papaz değilse Paris valisine teslim eder.»

— «Sağolun efendim.»

Lys: «Vah zavallı vah,» diyordu. Bu düşüncenin etkisi altında pek kederliydi. Mahzun bakışlarını kalabalık üzerinde dolaştırıyordu. Yüzbaşı ise bu ayak takımıyla değil de, Lys'le meşguldü. Sevgi dolu bir eda ile kızın arkasından kemerini tutmuş, buruşturup mıncıklıyordu. Lys hem yalvaran, hem gülen bir eda ile ondan yana döndü:

— «Tanrı aşkına bırak beni, Phœbus,» dedi. «Annem içeriye giriverirse elinin nerede olduğunu görecek!»

O sırada Notre-Dame Kilisesinin büyük saati ağır ağır öğlenin onikisini çaldı. Kalabalıktan memnunluk dolu bir mırıltı yükseldi. Saatin onikiyi vuruşunun son çınlayışı da susar susmaz tüm başlar, sert bir rüzgâr sağnağı altında harekete gelen dalgaları andırır biçimde kımıldadı. Sokaktan, pencerelerden, damlardan: «İşte, geliyor!» diye, uğultulu bir sestir yükseldi.

Lys bu manzarayı görmemek için gözlerini elleriyle kapattı.

Phœbus: «İçeriye gir istersen sevgilim,» dedi.

Genç kız: «Hayır,» dedi.

Biraz önce korkudan yumduğu gözlerini bu kez merakdan açtı.

Yan sokakların birinden çıkan bir araba, alana doğru ilerliyordu. Arabayı gürbüz bir at çekmekteydi. Mor zemin üzerine beyaz haçlı üniformalar giymiş bir sürü atlı, arabanın çevresini kuşatmıştı. Çavuşlar ellerindeki sopaları rastgele savurup indirerek halkı dağıtıp yol açmaya çalışıyorlardı. Arabanın yanı sıra ayrıca atlarına binmiş birkaç adliye ve zaptiye mensubuyla zaptiye subayı da ilerlemekteydi. Bunlar siyah giysilerinden, at üstünde acemi acemi duruşlarından hemen göze çarpıveriyorlardı. Onların en başında da Savcı Jacques Charmolue ilerlemekteydi.

Uğursuz arabanın içinde bir kız oturmaktaydı. Elleri arkasından bağlanmıştı. Yanında papaz yoktu. Sırtında yalnız bir gömlek vardı. Hükümlünün saçlarını darağacının dibinde kesmek âdet olduğundan, kızın dağınık siyah saçları da yarı-çıplak göğsüne, omuzlarına dökülmüştü.

Bu kapkara, kıvırcık saçlar arasından kalın, pütürlü bir ip görülmekteydi. Bu ip kızın narin omuzlarından —tıpkı bir çiçeğe dolanan solucan gibi— onun güzel boynuna dolanmıştı. Bu ipin altında, yeşil boncuklarla süslü küçük bir muska görülmekteydi. Ölüm mahkûmlarının son isteklerini yerine getirmek âdet olduğundan, bu muska da kızın boynunda bunun için bırakılmış olmalıydı. Pencerelere yerleşmiş olan seyirciler, arabanın içinde kızın çıplak bacaklarını da görebiliyorlardı. Zavallıcık, son bir kadınca içgüdüye uyarak, bacaklarını olabildiğince vücudunun altında gizlemeye çalışıyordu. Ayaklarının dibinde de sımsıkı bağlı küçük bir keçi vardı. Hükümlü, sırtındaki gömlek daha fazla kaymasın diye, bunu dişleriyle tutmaya çalışıyordu. Ölüme mahkûm olduğu yetişmiyormuş gibi, herkesin karşısına böyle hemen hemen çıplak bir halde çıkarıldığına ayrıca üzülür gibi bir hali vardı.

Lys yüzbaşıya : «A! bak, Phœbus!» dedi, «hani keçili Çingene kızı var ya, bu o!»

Bunları söylerken Phœbus'ten yana döndü. Yüzbaşı da gözlerini arabanın üzerine dikmişti. Yüzü sapsarıydı.

Kekeliyerek : «Hangi keçili Çingene kızı?» diye sordu.

Lys : «Canım, unuttun mu yoksa...» diye, anlatmaya başladı.

Phœbus onun sözünü keserek : «Ne demek istediğini anlayamadım vallahi,» dedi.

Sonra da içeriye girmek için bir adım attı. Fakat Lys vaktiyle bu Çingene kızını çok kıskanmış olduğu için, şimdi içinde kıskançlık duyguları yeniden uyanmıştı. Bu yüzden nişanlısına hem meydan okuyan, hem de insanın tâ içine işleyen bakışlarla baktı. Aynı ânda, bu büyücünün duruşması sırasında bir yüzbaşının adı geçtiğini de hayâl - meyâl anımsar gibi olmuştu çünkü.

Phœbus'e : «Nen var kuzum?» dedi. «Bu kadını görünce heyecanlandın galiba.»

Phœbus gülmeye çalışarak : «Ben mi? Ne münasebet!» dedi.

O zaman Lys emir verir gibi : «Kal öyleyse de, olup bitecekleri sonuna dek seyredelim,» dedi.

Bu koşullar altında yüzbaşı balkondan ayrılmamak zorunda kaldı. Yalnız, içini rahat ettiren bir şey vardı : Neyse ki hükümlü kız gözlerini arabanın zeminine dikmiş, hep öylece duruyordu. Evet, bu kız, Esmeralda'nın tâ kendisiydi. Felâketin ve rezaletin son basamağına inmiş olduğu halde dahi yine çok güzeldi. Yanakları zayıflamış olduğu için iri kara gözleri daha iri görünüyordu. Solgun yüzünün yandan görünüşünde çok temiz, çok yüce bir hâl vardı. Bu haliyle tıpkı eskiden ünlü İtalyan ressamlarının yaptıkları Meryem Ana resimlerini andırıyordu. Şu farkla ki, daha zayıf, daha narin, daha inceydi.

Şaşkınlıktan, umutsuzluktan öyle bitkin bir haldeydi ki, kendini koyuvermişti. Her yanı sallanıyordu. Bu arada, yal-

nız utanç duygusuna halel gelmemişti. Araba bozuk kaldırım taşları üzerinde zıpladıkça zavallının vücudu da ölü veya kırık bir şey gibi sallanıyordu. Bakışları fersizdi, deli gibiydi. Gözünün pınarında hâlâ bir damla yaş görünmekteydi ama, bu yaş hiç kımıldamıyordu. Donmuş gibi bir hali vardı.

Bu arada atlı, arabalı korkunç alay, neşeli çığlıklar, acayip hareketler arasında kalabalığın içinden geçmişti. Fakat, olaylara sadık bir tarihçi sıfatıyla şurasını da söyleyelim ki, Esmeralda'nın bu güzel ve bitkin halini görenlerden çoğu, hattâ en taşyürekliler bile üzülüp ona acımaktan kendilerini alamamışlardı. Araba, kilisenin önündeki merdivenli sedde gelmiş bulunuyordu.

Kilisenin tam ortasına düşen büyük kapının önüne gelince, araba durdu. Muhafızlar iki yana sıra oldular. Kalabalık sesizleşti. Bu görkemli ve kaygılı sessizliğin ortasında, büyük kapının iki kanadı, sanki kendiliklerinden açılıyormuş gibi, menteşelerinin üzerinde döndüler. Açılırken de kaval sesini andıran ince bir gıcırtı çıkardılar.

O zaman derin kilisenin içi, tüm uzunluğuyla göründü. Yapının her yanı loştu, yasa bürünmüş haldeydi. Yalnız tâ uzakta, büyük mihrabın önünde birkaç mumun ışıldadığı görülüyordu. Kilisenin kapısı, göz kamaştırıcı bir ışıkla parıldayan alanın ortasında, bir mağaranın ağzını andırıyordu. Tâ dipte, kubbenin loşluğu içinde hayâl-meyâl gümüş bir haç seçilmekteydi. Haç, tavandan kilisenin zeminine dek inen siyah bir kumaşın önüne yerleştirilmişti. Kilisenin içinde kimseler görünmüyordu. Ancak, koroya ayrılmış yerin hemen önündeki ilk sıralarda birkaç papazın başlarının kımıldadığı belli-belirsiz seçilmekteydi. Tam büyük kapı açıldığı sırada kilisenin içinden doğru kalın, yüksek ve tekdüze birtakım seslerin söylemekte oldukları bir dua işitildi. Bu dua ölüm mahkûmunun üzerine kesik kesik parçalar halinde düşüyor gibiydi.

Karanlıklar içinde kaybolmuş birkaç yaşlının söyledikleri bu ilâhi, Ölüler Duası'ydı. Duanın her cümlesi parlak güneşin altında duran, baharın ılık havasının okşadığı Esmeralda'nın, bu gençlik ve hayat dolu güzel yaratığın üstüne bir kefen gibi çöküyordu.

Halk huşu içinde duayı dinlemekteydi.

Şaşkın bir halde olan zavallı kız, kilisenin loş derinliklerine baktıkça görme, düşünme yetilerini kaybeder gibi oluyordu. Soluk dudakları dua ediyormuş gibi kımıldamaktaydı. Cellâdın yamağı arabadan inmesi için yardım etmek üzere yaklaştığında kızın alçak sesle hep Phœbus adını tekrarladığını işitti.

Esmeralda'nın ellerindeki bağları çözdüler. Keçisini de çözdüler, ikisini birden arabadan indirdiler. Keçi nihayet özgürlüğüne kavuştuğu için neşeli neşeli melemekteydi. Esmeralda'yı sert kaldırım taşları üzerinden yalın-ayak yürüterek kapının önündeki merdivenin ilk basamaklarının dibine getirdiler. Boynuna sarılmış olan ip de peşi-sıra sürükleniyordu. Bunu gören, kızın arkasından bir yılanın ilerlediğini sanırdı.

O zaman kilisenin içindeki dua kesildi. Karanlıkta büyük, altın bir haçla sıra sıra mumlar harekete geçtiler. Rengârenk üniformalar giymiş kilise kavaslarının ellerindeki mızrakların sesleri duyuldu. Biraz sonra da uzun cübbeler giymiş papazlarla başlarında taçlar bulunan diyakosların uzun bir sıra halinde, ağır ağır yürüyerek, bir yandan da dualar okuyarak hükümlüye ve halka doğru ilerlediği görüldü. Esmeralda, haçı taşıyandan hemen sonra gelen rahibi tanımıştı. Korkuyla ürpererek: «Yine o! Yine aynı papaz!» diye mırıldandı.

Bu adam, kilisenin başrahibiydi gerçekten. İki yanında başka birer papaz vardı. Başını arkaya atmış, gözlerini açarak belirli bir noktaya dikmiş olduğu halde, yüksek sesle duayı okumaya devam ediyordu.

Büyük kapının önüne gelip de gün ışığı içine çıktığı zaman benzi öyle uçuktu ki, halktan çoğu, koroya ayrılan yerin önündeki kabirlerin üzerinde diz çökmüş duran heykellerden biri canlanmış da biraz sonra ölecek olan bu kızı, mezarın eşiğinde karşılamaya gelmiş sanırdı.

Esmeralda'nın da benzi soluktu. Onun da heykelden farkı yoktu. Eline sarı balmumundan, kocaman bir yanar mum verdiler ama, o bunu ancak farkedebildi. O sırada bir zabıt kâtibi de tövbe-istiğfarın metnini ince bir sesle, havlar gibi okuyordu. Fakat bu uğursuz metin kızın kulağına girmedi bile. Okunup bittikten sonra ona : «Amin de,» dediler. O da «Amin» dedi. O sırada Başrahip, Esmeralda'nın muhafızlarına, uzaklaşmaları için bir işaret yaptı. Sonra tek başına kıza doğru ilerlemeye başladı. İşte Esmeralda ancak o ânda biraz canlandığını, dermanının azıcık da olsa yerine geldiğini sezer gibi oldu.

O zaman kanının beynine hücum ettiğini hissetti, daha şimdiden uyuşmuş, soğumuş olan ruhunda öfkenin ateşi yeniden yanmaya başladı.

Başrahip ağır ağır onun yanına yaklaştı. Esmeralda'nın ölümle göz göze olduğu şu anda bile, Başrahip onun o çıplak haline şehvet, kıskançlık ve arzu dolu gözlerle bakıyordu. Esmeralda onun bu halini gördü.

Papaz ona : «Kızım, işlediğin günahlar ve hatâlar için Tanrı'dan af diledin mi?» diye sordu. Sonra Esmeralda'nın kulağına doğru eğilerek ekledi (Oysa o sırada seyirciler, Başrahibin günah çıkarttığını sanıyorlardı) : «Benim olacak mısın? Seni kurtarmak hâlâ elimde.»

Esmeralda gözlerini ona dikerek : «Defol oradan, şeytan herif!» dedi. «Yoksa yaptıklarının hepsini şuracıkta anlatırım!»

Başrahip korkunç bir eda ile gülümsedi :

— «Sana kimse inanmaz ki! Bir cinayete bir de rezalet

eklemiş olacaksın. Cevap ver çabuk: Benim olacak mısın?»

— «Sevgili Phœbus'ümü n'aptın?»

Papaz: «Öldü o,» dedi.

O anda da alçak herif makine gibi bir davranışla başını kaldırdı, alanın öbür ucunda, Gondelaurier ailesinin evlerinin balkonunda, yüzbaşının Lys'le yan yana durduğunu gördü. Sendeledi, elini gözlerinin üstünden geçirdi, bir daha baktıktan sonra: «Hay Allah belâsını versin!» diye mırıldandı. Sonra yüz çizgileri sımsıkı kasıldı. Dişlerinin arasından: «Öyleyse geber!» diye mırıldandı, «madem benim olmadın, başkasının da olamıyacaksın!»

Sonra elini kızın üzerine doğru kaldırarak, mezardan gelir gibi bir sesle, duanın son cümlesini söyledi. Bu gibi törenler böyle sona ererdi hep. Papazın cellâda verdiği bir işaretti bu.

Halk dize geldi.

Kapının kemeri altında kalmış olan papazlar hep bir ağızdan: «Merhamet, Ulu Tanrı...» dediler.

Tüm kalabalık, dalgalı bir denizin fırtınasını andırır biçimde: «Merhamet, Ulu Tanrı!» diye yineledi.

Bunun üzerine Başrahip: «Amin!» dedi.

Sonra sırtını hükümlüye döndü. Başını yine önüne eğdi, ellerini kavuşturarak öteki papazların yanına gitti. Biraz sonra onun haçla, mumlarla, cübbelerle birlikte kilisenin sisli kemerleri altında kaybolduğu görüldü. Beri yandan da, okumakta olduğu dua, o uzaklaştıkça perde perde alçalıp sönüyordu.

O anda, kilise hademelerinin mızraklarının demirli saplarını aralıklı aralıklı yere vurdukları işitildi. Kubbenin sütunları altında gittikçe azalan bu sesler, hükümlünün son dakikasının geldiğini bildiren bir saat gibiydi sanki.

Fakat kilisenin kapıları hâlâ açıktı. İçeriye bakıldığı zaman mumsuz ve sessiz kilisenin boş, ıssız, yaslı bir hali vardı.

Kız, kendini alıp götürsünler diye, olduğu yerde hiç kımıldamaksızın duruyordu. O sırada eli sopalı çavuşlardan biri gidip Savcı Charmolue'ye bir şeyler söyledi. Savcı tüm bu işler olup biterken gözlerini büyük kapıdaki kabartmalardan birine dikmişti. Yine simya ilmiyle, altın yapmakla ilgili bir şeyler görmüş, bunlar üzerinde düşünüyor olmalıydı.

Öylesine dalmıştı ki, çavuşun kendisine söylediklerini önce işitmedi. Sonunda döndü. Bir işaret yapınca, cellâdın sarılar giymiş iki yamağı kızın ellerini yine bağlamak için ona yaklaştılar.

Yine arabaya binip de darağacına doğru yol alacağı sırada, zavallının içine ölüm korkusu çöküverdi galiba. Kızarmış, kuru gözlerini gökyüzüne, güneşe, engin mavili-ğin şurasındaki-burasındaki gümüşî bulutlara doğru kaldırdı. Sonra bakışlarını daha aşağılarda, kalabalığın, evlerin üzerinde dolaştırdı...

Sarı giysili adam dirseklerini bağladığı sırada Esmeralda birdenbire korkunç bir çığlık, bir sevinç çığlığı kopardı.

Alanın köşesindeki evin balkonunda onu, sevgilisi Phœbus'ü görmüştü! Yargıç yalan söylemişti demek! Evet, Phœbus'ün tâ kendisiydi o, bundan kuşku edemezdi. Yaşıyordu. Yine eskisi gibi yakışıklıydı. Sırmalı üniforması sırtında, sorgucu başında, kılıcı belindeydi.

Esmeralda : «Phœbus, Phoebus!» diye bağırdı.

Sonra sevgi ve sevinçle titreyen kollarını ona doğru uzatmak istedi ama, kolları bağlıydı.

O zaman yüzbaşının kaşlarını çattığını gördü. Phœbus'e dayanmış duran güzel bir kız da dudaklarını küçümser bir eda ile bükmüş, öfkeli gözlerle Esmeralda'ya bakıyordu. Sonra Phœbus bir şeyler söyledi ama, Esmeralda bunları duymadı. Sonunda ikisi de aceleyle balkondan içeriye girip kapıyı kapattılar.

Esmeralda çırpınarak: «Phœbus,» diye bağırdı. «Sen inanıyor musun buna?»

O anda da zihninde korkunç bir düşünce belirmişti: Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers'i öldürdüğü için ölüme mahkûm edildiğini anımsayıvermişti.

Zavallı kız o zamana dek herşeye katlanıvermişti. Fakat bu son darbe ona çok ağır geldi. Tek bir hareket yapmaksızın, külçe gibi kaldırımların üstüne düşüverdi.

Savcı Charmolue: «Hadi bakalım, bindirin şunu arabaya da bu işi bitirelim artık,» dedi.

Fakat, kilisenin üstündeki galeride, sıra sıra kral heykellerinin bulunduğu kapı kemerlerinin hemen üstünde acayip bir seyirci duruyordu. Onu henüz kimse farketmemişti. Bu seyirci boynunu öylesine ileriye doğru uzatarak herşeyi öyle bir sükûnetle ve öylesine biçimsiz, korkunç bir yüzle seyretmişti ki, yarısı kırmızı, yarısı mor giysisi olmasa, herkes onu saçaktaki canavar heykellerinden biri sanırdı. Tam altıyüz yıldan beri, kilisenin saçaklarında biriken yağmur suları, bu canavar heykellerinin ağızlarından aşağıya akardı.

Bu seyirci öğle zamanından beri Notre-Dame Kilisesinin kapısı önünde olup bitenlerin hiçbirini gözden kaçırmamıştı. Daha ilk anlardan başlayarak hiç kimseye belli etmeksizin, galerideki küçük sütunlardan birine düğümlü, kalın bir ipi sımsıkı bağlamıştı. Bu ipin öbür ucu yerde, kilisenin merdivenli seddi üzerinde sürüklenmekteydi. Adam bu işi yaptıktan sonra sakin sakin bakmaya koyulmuş, ara-sıra önünden bir kuş geçtiği zaman da ıslık çalmıştı. Fakat tam cellâdın yamakları Savcı Charmolue'nün aldırmaz bir eda ile verdiği buyruğu yerine getirmeye hazırlandıkları sırada, adam bacağını galerinin parmaklığı üzerinden aşırdı. Ayakları, dizleri ve elleriyle ipi sımsıkı kavradı. Sonra tıpkı camın üzerinden kayan bir yağmur damlası gibi, kilisenin önyüzü boyunca yere doğru kayıp indiği görüldü.

Yere inince kedi gibi çevik bir davranışla cellâdın iki yamağına doğru koştu. İri iri yumruğuyla onları yere yıktı. Bebeğini tutan bir çocuk gibi, bir eliyle kızı kavrayıp kaldırdı. Bir solukta kiliseye doğru koşup içeriye daldı. Sonra kızı iki eliyle tutup başının üstünde havaya kaldırarak korkunç bir sesle bağırdı :

— «Kiliseye sığındı! Kimse dokunamaz ona!»

Bu iş öyle çabuk olup bitiverdi ki, vakit gece olsaydı insan tüm bunları bir şimşeğin çakışı kadar kısa bir an içinde görebilirdi.

Kalabalık da : «Kiliseye sığındı, ona kimse dokunamaz!» diye yineledi.

Sonra onbinlerce el birden, bir alkış tufanıdır kopardı. Bunun üzerine Quasimodo'nun tek gözü sevinçle, gururla ışıldadı.

Bu sarsıntıyla mahkûm kız kendine geldi. Gözlerini açtı, Quasimodo'ya baktı. Sonra, kurtarıcısından korkmuş gibi, gözlerini hemen yine yumdu.

Savcı Charmolue de, cellâtlar da, nöbetçilerle muhafızlar da şaşkınlıktan dona - kalmışlardı. Gerçekten, kilisenin içine girdikten sonra, mahkûm kıza kimse dokunamazdı. Kilise, kaçıp buraya girebilenler için bir sığınaktı. İnsanların adaleti tapınağın kapısının eşiğinde hükümden düşüyordu.

Quasimodo büyük kapının önüne dikilmişti. Kocaman ayakları kilisenin döşeme taşları üstünde, Roma tarzındaki ağır sütunlar gibi çok sıkı, çok sağlam duruyordu. Kabarık saçlı koca kafası omuzlarının arasına gömülmüştü. Nitekim arslanlar da öyledir : Yeleleri vardır ama, boyunları yoktur. Soluk soluğa olan Esmeralda'yı nasırlı ellerinde beyaz bir bez gibi tutmaktaydı. Fakat kızı öyle büyük bir dikkatle, özenle taşımaktaydı ki, onu kırmaktan, incitmekten korkar gibi bir hali vardı. Bu genç kızın çok nâzik,

hoş, değerli bir şey olduğunu, kendisininkilerden başka ellere lâyık olduğunu anlamıştı sanki. Zaman zaman, hattâ soluğuyla dahi ona dokunmaktan çekinir gibi bir tavır takınıyordu.

Sonra, birdenbire onu, sanki kendi malıymış gibi, kucaklayıp bağrına, çıkık kemikli göğsüne bastırıyordu. Bir anne de çocuğunu böyle bağrına bastırabilirdi ancak. Tek gözünü dikmiş, sevecenlik, ıstırap, acıma dolu bir bakışla ona bakıyor, sonra bu bakış şimşeklerle dolu olduğu halde, birdenbire kızın üstünden ayrılıveriyordu. O zaman halk hem gülüyor, hem ağlıyor, kalabalık coşkuyla, heyecanla tepiniyordu. Tam o anda, Quasimodo'nun da kendine göre bir güzelliği vardı çünkü.

Fakat, bu öksüz, bu sokakta bulunmuş çocuk, bu insan paçavrası da güzeldi. Güçlü, kudretli hissediyordu kendisini. Bu toplum Quasimodo'yu içinden söküp atmıştı ama, şimdi o, aynı topluma karşı kudretini göstermişti. Beşer adaletinin elinden, öldürmek üzere olduğu bu kurbanı kurtarmış, tüm bu kaplan gibi yırtıcı kimselerin iştahı kursaklarında kalmıştı. Kendisi bir hiç olduğu halde, sırf Tanrı'nın verdiği kuvvetle bu zaptiyelerin hepsini, bu yargıçları, bu cellâtları, yani Kralın kudretini temsil eden bütün bu kalabalığı altetmesini bilmişti.

Bu kadar eciş-bücüş bir yaratığın bu kadar bahtsız bir kimseyi koruması, Quasimodo'nun bir idam mahkûmunu kurtarması da çok dokunaklı bir şeydi sonra. Bu her iki yaratık da doğanın, toplumun en alt düzeyine dek inmişlerdi, fakat şu anda birleşmişler, birbirlerine yardım ediyorlardı.

Quasimodo zaferinin tadını birkaç dakika çıkardıktan sonra, kucağındaki kızla birlikte kilisenin içine dalıverdi. Yiğitçe başarılmış her iş karşısında hayranlık duyan halk, loş kubbesinin altında Quasimodo'yu araştırıyor, onun al-

kışlardan böyle çabuk kaçıp gidivermesine üzülüyordu.

Birdenbire Quasimodo'nun, Fransa krallarının heykellerinin bulunduğu galerinin bir ucunda ortaya çıktığı görüldü. Deli gibi koşarak, kurtardığı kızı kollarıyla havaya kaldırarak yine bağırdığı işitildi.

— «Kiliseye sığındı! Ona kimse dokunamaz artık!»

Bunun üzerine halk arasında yine bir alkış tufanıdır başladı.

Galeriyi bir baştan öbür başa geçtikten sonra, Quasimodo yine kilisenin içine daldı. Biraz sonra üst şahanlıkta yine göründü. Kızı hâlâ kollarında tutuyordu. Yine hep deli gibi koşuyor, yine bağırıyordu :

— «Kiliseye sığındı! Kimse dokunamaz ona!»

Halk yine bir alkış kopardı.

Sonunda Quasimodo büyük çanın bulunduğu kulenin tepesinde, üçüncü kez yine göründü. Oradan, kurtardığı kızı bütün kente gururla gösterir gibi bir hali vardı. Sonra gür sesiyle, herkesin pek seyrek işittiği, fakat kendisinin hiç duyamadığı o sesle tâ bulutların içine dek deli gibi üç kez bağırdı :

— «Kiliseye sığındı! Kimse dokunamaz ona!»

Halk da beri yandan : «Yaşa! Yaşa!» diye bağırıyordu.

Bu muazzam çığlık, nehrin öbür yakasında birikmiş kalabalığı, gözlerini darağacına dikmiş, hep beklemekte olan Direkli Ev'in çilekeş kadınını derin bir şaşkınlığa düşürdü.

YEDİNCİ BÖLÜM

I

MUAMMA ATEŞİ

Başrahip Claude Frollo Çingene kızının boğazına doladığı uğursuz ilmiğin içinde kendi de mahpus kalmıştı ama, evlâtlığı Quasimodo bu düğümü hiç beklenmedik bir anda kesivermişti. Yalnız bu işler olup biterken Başrahip kilisede yoktu.

Âyin giysilerini hemen çıkarıp kendisine şaşkın şaşkın bakan hademenin kucağına attığı gibi, manastırın yan kapısından dışarıya fırlamış, bir kayıkçı çağırarak : «Beni nehrin sol kıyısına götür,» demişti.

Karaya çıkınca da Üniversite mahallesinin inişli yokuşlu sokaklarına dalmış, nereye gideceğini bilmeksizin rastgele ilerlemeye başlamıştı. Adım başında kadınlı, erkekli insan topluluklarına rastlanıyordu. Bunlar keyifli keyifli Saint-Michel Köprüsüne doğru ilerliyorlar, büyücü kızın asılışını seyretmek için idam yerine vaktiyle yetişmeye çalışıyorlardı.

Başrahibin benzi kül gibiydi. Çocuklar tarafından güpe-gündüz yakalanıp sonra salıverilen, kovalanan bir gece kuşunun gözleri nasıl kamaşır da şaşkın bir hale gelir? İşte,

Başrahip bu kuştan daha şaşkın, daha heyecanlı haldeydi. Nerede olduğunun, ne düşündüğünün, rüya görüp görmediğinin bile farkında değildi hattâ. Gidiyor, yürüyor, koşuyor, rastgele önüne çıkan herhangi bir sokağa dalıyordu. Grève adlı o korkunç alanı arkada bıraktığını hayâl - meyâl farketmekteydi. Bu alan onu hep ileriye doğru itiyor, o da durmadan ilerliyordu sanki.

Böylece Sainte-Geneviève tepesine ulaştı. Saint-Victor kapısından geçerek kendisini kentin dışında buldu. Arkasına dönüp Üniversite'nin dış mahallelerinin tek-tük evlerini gördüğü sürece kaçmaya devam etti. Fakat bir tepe o iğrenç Paris kentini gözünden gizleyince, kendisini yüz fersah uzağa gitmiş, kırlara veya bir çöle ulaşmış sanıp durdu, o zaman rahat bir soluk alır gibi oldu ancak.

O anda da zihnine bir sürü korkunç düşünce üşüştü. Benliğinde olup bitenleri ayan-beyan görür gibi oldu, ürperdi. Mahvettiği ve kendisini mahveden o bahtsız kızı düşündü. Kader ikisini de alıp birbirinden ayrı, eğri-büğrü yollardan götürmüştü. Sonra, bu yolların kesiştiği noktada ikisini de amansızca, acımasızca birbirine çarpıp kırmış, parçalamıştı.

Başrahip bu hali zihninde görür gibi oldu; bu korkunç manzarayı şaşkın şaşkın seyretti. Papaz olmak için vaktiyle içtiği andın delice bir şey olduğunu; kadınlardan uzak ve afif kalmanın boşluğunu; bilimin, dinin, erdemin kof şeyler olduklarını düşündü. Tanrı'yı bile gereksiz, yararsız bulmaya başladı. Büyük bir zevkle kendini kötü düşüncelere kaptırdı, bunlara gittikçe daha çok dalıp gömülürken, içinden şeytanî bir kahkahanın yükseldiğini hissetti.

Ruhunu böyle deştikçe, doğanın benliğinde tutkulara ne denli geniş bir yer ayırmış olduğunu fark ettikçe, daha da acı acı gülmeye başladı. Yüreğinin derinliklerindeki tüm hıncı, tüm hainliği ilk kez daha gözden geçirdi ve tıpkı

hasta muayene eden doktorun soğukkanlı bakışıyla bu hınca, bu hainliğin yolunu sapıtmış bir sevgiden başka şey olmadığını kendi kendine kabul etti. Evet, bir insanda her erdemin kaynağı olan sevgi bir rahibin yüreğinde, korkunç bir şey haline girivermiyordu. Şu halde, kendi yaradılışındaki bir insan rahip olunca, şeytan haline giriyordu. O zaman korkunç bir kahkaha kopardı, uğursuz sevgisinin en korkunç yanını göz önüne getirince ve bu yok edici, zehirli, hınç dolu, amansız aşkın bir kişiyi darağacına, bir başkasını da cehenneme sürüklediğini görünce beni kül gibi oldu. Evet, bu aşk yüzünden Esmeralda idamlık, kendisi de cehennemlik olmuştu.

Sonra Phœbus'ün hayatta olduğunu düşündükçe yine gülmeye başladı. Evet, Yüzbaşı hayattaydı, keyfi yerindeydi, her zamankinden daha iyi giyinmişti. Yeni bir sevgilisi vardı ve buna eskisinin asılışını seyrettiriyordu!

Yüzbaşıdan sonra halkı düşünmeye başladı, o anda görülmedik, işitilmedik bir kıskançlık duydu. Halk, yani bütün o muazzam kalabalık, sevdiği kadını gömlekle, hemen hemen çıplak denecek halde görmüştü. Bu kızın vücudunu karanlıkta tek başına görmek bile kendisi için en büyük bir mutluluk iken, bu kadın güpe-gündüz, tam öğle vakti büyük bir kalabalığın karşısına çıkarılmıştı. Bu sırada bir şehvet gecesi için giyinmiş, hazırlanmış gibi bir hali vardı. Bu iyice kapanmamış gömleğin saklıyamadığı güzellikleri bir sürü iğrenç bakışın keyifle seyrettiğini aklına getirince öfkesinden ağlamaya başladı. Bu güzel kız, bu zambak kadar temiz bâkire, dudaklarını ancak titreterek yaklaştırmaya cesaret edebileceği bu kadınca utanç ve zevk dolu kadeh, herkesin dalıp çıktığı bir karavana haline gelmişti. Paris'in en aşağılık insanları, hırsızlar, dilenciler, uşaklar hep birlikte o güzel kızın bu yarı-çıplak halini seyredip kirli, bayağı, utanmazca bir zevki tatmışlardı.

Oysa örneğin o kız Çingene, kendisi de rahip olmasaydı; sonra ortada Phœbus olmasaydı da Esmeralda yalnız kendisini sevseydi neler olmazdı! Böylece o da sâkin ve sevgi dolu bir yaşam sürme olanağını bulmuş olurdu. Şu anda yeryüzünde kaç mutlu çift vardı kimbilir! Bunlar portakal ağaçları altında, dere kıyılarında, batan güneşin karşısında, ya da yıldızlı bir göğün altında uzun uzun sohbet etmekle meşguldüler. Tanrı istese, onu da Esmeralda ile birlikte bu mutlu çiftlerden biri haline sokabilirdi. Bunların hepsini düşündükçe içi burkuluyor, yüreği kederden erir gibi oluyordu.

Evet, bu kız onun için bir saplantıydı! Bu düşünce boyuna zihnine saplanıyor, onu azap içinde bırakıyor, beynini ısırıp kemiriyor, benliğinin en derin köşelerini paramparça ediyordu. Fakat üzüldüğü, pişman olduğu yoktu. Yapmış olduklarını yine yapmaya hazırdı. Esmeralda'yı yüzbaşının kolları arasında görmektense cellâdın elinde görmeyi yeğliyordu. Yalnız, bu yüzden acı da duymaktaydı. Öyle acı duymaktaydı ki, arada-bir başından tutam tutam saç koparıp, bunlara ak düştü mü diye bakıyordu.

Bir aralık aklına başka bir şey daha geldi. Belki de sabahleyin gördüğü o korkunç, yağlı ip şu anda o hoş, o incecik boyuna dolanmış, sıkıyordu onu. Bu düşünceyle, vücudunun her yanından soğuk ter boşandı.

Bir aralık da kendi kendine şeytanî bir kahkahayla gülerek gözünün önüne başka şeyler getirdi : Önce Esmeralda'yı ilk günkü gibi şakrak, süslü-püslü, kanatlanmış gibi dansederken gördü. Sonra da onu son kez gördüğü gibi sırtında gömlek, boynunda yağlı ip, çıplak ayaklarıyla darağacının eğri-büğrü merdivenini tırmanırken gözünün önüne getirdi. Bu çifte görüntü zihninde öylesine canlanıverdi ki, korkunç bir çığlık kopardı.

Bu umutsuzluk kasırgası benliğindeki herşeyi alt - üst

eder, kırıp döker, söküp atarken, çevresindeki doğa manzarasına baktı : Ayaklarının dibinde birkaç tavuk eşinip yem arıyor, rengârenk kelebekler güneşte uçuşuyor, gökte de ak bulutlar ağır ağır geçip gidiyordu. Ufukta Saint-Victor Manastırının ok gibi sivri çan kulesi görülmekteydi. Copeaux Tepesindeki değirmenci ise, değirmeninin rüzgârla dönen kanatlarını seyrederek, keyifli keyifli ıslık çalıyordu. Gündelik yaşamın kendi çevresindeki böyle sâkin, düzenli bir halde akıp gittiğini görünce bu yüzden de acı duydu. Yine kaçmaya başladı.

Böylece tâ akşama dek kırlarda, tarlalarda boyuna koştu. Doğadan, yaşamdan, kendi benliğinden, insanlardan, Tanrı'dan, herşeyden bu kaçışı gün boyu sürüp gitti. Bazan kendini yüzü-koyun yere atıyor, tırnaklarıyla tarlalardaki yeni yeşermiş buğdayları yoluyordu. Bazan da bir köyün ıssız sokağında duruyordu. Düşünceleri öyle dayanılmaz bir hâl alıyordu ki, başını iki eliyle yakalıyor, yere atıp taşların üstünde kırmak için omuzlarından koparmaya çalışıyordu.

Güneş batacağı sırada kendini bir daha yokladı, çıldırmak üzere olduğunu anladı. Esmeralda'yı kurtarmak umut ve iradesini yitirdiği andan beri içinde başlamış olan fırtına, zihninde tek bir sağlam düşünce, tek bir doğru fikir bırakmamıştı. Bilinci hemen hemen yok olmuştu. Kafasının içinde belirli ancak iki hayâl vardı : Biri Esmeralda, öteki de darağacı. Geri kalanı kapkaraydı. Bu iki hayâl yan yana gelince gözünün önünde korkunç bir görüntü beliriyordu. Düşüncesini, dikkatini bunlar üzerinde topladıkça, birisi sevimli, hoş, güzel, ışıklı bir hâl alıyor, öteki ise korkunçlaşıyordu. Bu yüzden de Esmeralda sonunda bir yıldız, darağacı ise kemikten, kocaman bir kol gibi görünüyordu kendisine.

İşin dikkate değer yanı şu ki, bütün bu azaplı anlar

boyunca hiçbir zaman ölmeyi ciddî olarak düşünmedi. Evet, bu sefil adam böyleydi işte. Yaşamayı seviyordu : Ölürse cehenneme gideceğine gerçekten mi inanıyordu acaba?

Beri yandan yavaş yavaş akşam olmaya başlamıştı. Artık, dönmek zamanının geldiğini düşünür gibi oldu. Kendisini Paris'ten çok uzaklarda sanıyordu. Fakat gideceği yönü araştırınca, boyuna Üniversite mahallesinin surları çevresinde dönüp dolaşmış olduğunu anladı. Ufukta, sağ yanında yüksek birtakım çan kuleleri gördü. O yana doğru ilerlemeye başladı. Sur kapısından içeriye gireceği sırada nöbetçilerin : «Kim var orda?» diye bağırdıklarını duydu. Bunun üzerine yolunu değiştirip kimseye rastlamamaya çalışarak Seine nehrinin kıyısına ulaştı nihayet. Orada bir kayıkçı buldu. Adama birkaç para vererek kayığa bindi. Kayıkçı onu Cité adasına dek götürdü. Orada karaya çıkardı.

Kayığın sallantısı, suyun fışırtısı zavallı Claude Frollo'yu uyuşturmuştu âdeta. Kayıkçı uzaklaşıp gittikten sonra kıyıda aptal aptal dura-kaldı.

Güneş batmış, alacakaranlık bastırmıştı. Gökyüzü beyaz, nehrin suyu beyazdı. Bu iki beyazlık arasında Seine nehrinin sol kıyısı uzayıp gidiyordu. Uzaklaştıkça inceliyor, sonra kara bir ok gibi, ufuktaki sislerin içine dalıp kayboluyordu. Bu kıyıda evler vardı ama, karaltıları görünüyordu ancak. Şurada-burada, pencerelerde ışıklar parıldamaya başlamıştı.

Sokaklara yeniden girdiği zaman dükkânların önündeki ışıklar altında itişip kakışan kalabalık ona hiç durmadan gidip gelen bir hayalet topluluğu gibi göründü. Kulaklarında acayip uğultular çınlamaktaydı. Zihninde acayip düşünceler yer ediyordu. Evleri, kaldırımı, arabaları, erkeklerle kadınları göremez olmuştu artık. Gözlerinin önünde sadece birbirine karışmış, birbirinin içinde erimiş birtakım belirsiz şeylerden oluşan kocaman bir hercümerc vardı.

Hâlâ şaşkındı, nereye gideceğini bilemiyordu. Biraz daha yürüyünce kendini Saint-Michel Köprüsünün üstünde buldu. Bir yapının ilk katındaki pencereden ışık geliyordu. Yaklaştı. Çatlak camların arkasından pis bir meyhane salonu gördü. Bu görüntü zihninde yer etmiş belirsiz bir anıyı canlandırdı. Sönük bir lâmbanın zar-zor aydınlattığı bu meyhanede sarışın, genç bir delikanlı vardı. Pek neşeliydi. Kahkahalarla gülerek, pek açık-saçık giyinmiş bir kızı öpüyordu boyuna. Lâmbanın yanında da yaşlı bir kadın oturuyordu. Yün eğiriyor, bir yandan da titrek bir sesle şarkı söylüyordu.

Şarkı söyleyen kocakarı, Falourdel'di. Kız, bir kaldırım yosmasıydı. Delikanlı da Claude Frollo'nun küçük kardeşi Jehan'dı.

Pencereden içeriye bakmaya devam etti. Ha bu görüntüyü seyretmişti, ha bir başkasını, ne çıkardı bundan?

Bir ara Jehan'ın salonun bitimindeki bir pencerenin önüne gittiğini gördü. Delikanlı pencereyi açtı, dışarıya bakınca evlerin karanlıkta parıldayan binlerce ışığına baktı. «Vay canına! Gece olmuş yahu!» dedi. «Baksana, kentliler lâmbalarını, Allah Baba da yıldızlarını yakmış.»

Sonra yine yosmanın yanına geldi, masanın üstünde duran bir şişeyi kırarak: «Boşmuş yahu!» diye bağırdı. «Bende de metelik kalmadı oysa. İsabeau, kızım, şimdi bir mucize olsa da memelerin birer şarap şişesi haline geliverse! Gece-gündüz bana şarap emzirsen gık bile demem vallahi!»

Bu hoş şaka üzerine yosma güldü. Jehan da sokağa çıktı.

Claude Frollo, kardeşi görüp tanımasın diye, kendini yüzü-koyun yere attı. Neyse ki sokak karanlık, Jehan da sarhoştu. Ama delikanlı yine de kaldırım taşları üstünde, çamurlar içinde yatmakta olan başrahibi gördü:

— «Herif amma da kafayı çekmiş yahu!» diye söylendi.

Başrahibi ayağıyla şöyle bir dürttü. Claude Frollo soluk bile almıyordu.

Jehan: «Körkütük sarhoş,» dedi. «Patlayıncaya dek içmiş. Herif şarap fıçısına sülük gibi yapışmış olacak.» Sonra eğilerek ekledi: «Kafası da dazlak. Yaşlıymış demek! Yaşa be moruk!»

Claude Frollo, Jehan'ın uzaklaşırken şöyle dediğini duydu:

— «Vallahi, kim ne derse desin, akıllı-uslu olmak iyi şey doğrusu. Örneğin ağabeyim Başrahip ne bahtlı adam! Hem akıllı-uslu, hem parası var!»

O zaman Başrahip ayağa kalktı. Notre-Dame Kilisesinin çan kuleleri karanlıkta, evlerin üzerinden görünmekteydi. Bir solukta oraya doğru koştu.

Soluk soluğa kilisenin önündeki alana geldiği zaman başını kaldırıp korkunç yapıya bakma yürekliliğini gösteremedi. Alçak sesle: «Yarabbi! Böyle korkunç bir şeyin bu sabah, burada olup bittiği gerçek mi acaba?» diye söylendi.

Fakat yine de kiliseye şöyle bir baktı. Yapının önyüzü karanlıktı. Arkada, gökyüzü yıldızlarla pırıl pırıldı. Ufuktan yükselmiş olan hilâl biçimindeki ay, şimdi sağ kulenin tam tepesindeydi. Işıklı bir kuş gibi parmaklıkların kıyısına konmuş, öylece duruyordu.

Manastırın kapısı kapalıydı. Fakat Başrahip laboratuvarının bulunduğu kulenin anahtarını yanında taşırdı hep. Kapıyı bu anahtarla açıp kiliseye girdi.

İçerisi bir mağara gibi karanlık, sessizdi. Her yandan aşağıya doğru inmekte olan koyu karartıları görünce, sabahki tören için gerilmiş perdelerin henüz kaldırılmamış olduklarını anladı. Karanlığın içinde büyük gümüş haçın

parıldadığı görülüyordu. Haçın şurasında - burasında ışıldayan birkaç nokta vardı. Bu da bu mezar karanlığı içinde haça, yıldızlardan oluşan bir Samanyolu halini veriyordu. Koroya ayrılan yerin arkasındaki uzun pencerelerin kemerli tepeleri siyah kumaşlar arkasından görülmekteydi. Bu pencerelerin camlarından içeriye ay ışığı süzülmekteydi ama, bu ışıkta da gecenin o kendine özgü donuk rengi vardı. Morla beyazın ve mavinin karışmasından oluşan bu renk ölülerin yüzünde görülür ancak.

Başrahip koro yerinin çevresindeki sivri kemerli, donuk renkli pencere tepelerini görünce bunları lânetlenmiş piskoposların giydikleri sivri uçlu taçlara benzetti. Gözlerini yumdu, yeniden açtığında bir yığın soluk yüzler çepeçevre etrafını almışlar da kendisine bakıyorlarmış gibi geldi.

O zaman kilisenin içinde koşarak kaçmaya başladı. Öyle geldi ona ki, kilise de kımıldanmakta, sarsılmakta, canlanmakta, yaşamaktadır. Koca sütunlardan herbiri sanki birer ayaktır da, geniş tabanı ile yeri dövmektedir. Dev yapılı kilise ise kocaman bir filden başka bir şey değildir. Öyle bir fil ki, sütunlar ayakları, çan kuleleri hortumu, kocaman siyah kumaşlar çuludur da, bu fil soluk almakta ve yürümektedir.

Zavallı Başrahip öyle bir humma ve delilik hali içindeydi ki, dış âlem onun için gözle görülüp elle tutulabilen korkunç bir muamma, bir bilmece haline gelmişti âdeta.

Bir an için ferahlar gibi oldu. Kilisenin yan bölümündeki kubbe altlarına doğru ilerleyince bir sıra sütunun arkasında kırmızımtırak bir ışık gördü. Bir yıldıza doğru seğirtir gibi oraya doğru koştu. Bu, Notre-Dame Kilisesinde, tel bir kafes arkasında gece-gündüz açık duran halka özgü dua kitabının önünde yanan küçük bir lâmba idi. Belki bir avuntu, ya da bir cesaret kaynağı bulurum umuduyla, kut

sal kitabın üzerine atıldı. Kitabın açık olan sayfasında şunlar okunmaktaydı :

«Yüzümün önünden bir ruh geçti, hafif bir soluk duydum; tüylerim diken diken oldu bu yüzden.»

Gecenin bu korkunç saatinde, yerde bulduğu değnek bir yerine batan bir kör ne duyarsa, o da aynı şeyi hissetti. Dizlerinin bağı gevşedi, mermer taşlar üzerine yığılıverdi. Beri yandan da, o gün ölmüş olan kızı düşünüyordu. Beyninin içini öyle korkunç bir sis kaplamıştı ki, kafası cehennemin bacalarından biri haline gelmişti sanki.

Uzun zaman böylece kaldı galiba. Şeytanın avucu içine girmiş, bitkin ve âciz bir haldeydi. Düşünme yeteneğini yitirmişti. Sonunda dermanı biraz yerine geldi. Kuleye çıkıp sadık evlâtlığı Quasimodo'nun yanına sığınmayı düşündü. Kalktı, fakat korktuğu için, yolunu aydınlatmak üzere, dua kitabının önünde duran lâmbayı aldı. Büyük bir günahtı ama, şimdiki halde o bu gibi şeylerle uğraşacak halde değildi.

Çan kulelerine çıkan merdiveni ağır ağır tırmanmaya başladı. Beri yandan da, sokaktan tek-tük gelip geçenler kuledeki mazgal deliklerinin birinden ötekine yükselmekte olan bu esrarlı ışığı gecenin bu geç saatinde görecekler diye için için korku duymaktaydı.

Birdenbire yüzüne serin bir hava çarptığını hissetti, kulenin çevresindeki balkonlardan en yükseğinin kapısı önünde bulunduğunu anladı. Hava soğuktu. Gökyüzünde kıyıları birbirinin üstüne taşan koca koca bulutlar vardı. Hilâl biçimindeki ay bu bulutların ortasında bir gemi gibi duruyordu.

Başını biraz eğdi, iki çan kulesini birleştiren küçük sütunların arkasından bir an uzaklara, Paris'in sis ve duman perdesi arkasından görünen sessiz damlara baktı. Bu sivri sivri, sayılamıyacak kadar çok, birbirine sokulmuş küçücük

damlar, yaz gecesinde durgun bir denizin dalgacıklarını andırıyordu.

Ay çevreye hafif bir ışık saçıyor, yere de, göğe de kurşunî bir renk veriyordu.

O sırada saatin ince sesli çanı geceyarısını çaldı. Başrahip o günün öğle zamanını düşündü. Evet, saat bu kez de oniki defa çalmıştı. Yavaşça : «Şimdi vücudu bile soğumuştur artık,» diye söylendi.

O anda bir rüzgâr sağnağı birdenbire lâmbasını söndürdü. Hemen aynı anda da kulenin karşı köşesinde bir gölge, bir beyazlık, bir şekil, bir kadın gördü, irkildi. Bu kadının yanıbaşında bir de küçük keçi vardı. Keçinin meleyişi, saatin çanının son vuruşlarına karışıyordu.

Var gücünü toplayarak baktı. Evet, o! Esmeralda!

Yüzü solgun ve mahzundu. Saçları sabahki gibi yine omuzlarının üstüne dökülmüştü. Fakat boynunda ip yoktu artık, elleri bağlı değildi. Serbestti, ölmüştü çünkü.

Yine beyazlar giymişti, başında da beyaz bir örtü vardı. Gökyüzüne bakarak, ağır ağır Başrahibe doğru ilerliyordu. O acayip keçi de peşinden gelmekteydi.

Claude Frollo taş kesilmişti, kaçamıyacak kadar uyuşuk haldeydi. Esmeralda ileriye doğru her adım attıkça, o da geriye doğru bir adım atıyordu. Böylece yine merdivenin karanlık tavanı altına girdi. Bir ara Esmeralda'nın da buraya girebileceğini düşündü, eli-ayağı buz kesildi. Girseydi, o da korkudan ölürdü kesinlikle.

Esmeralda merdivenin kapısı önüne geldi. Orada bir an durdu, gözlerini karanlığa dikti ama, Başrahibi görmemiş gibi geçip gitti. Esmeralda, Claude Frollo'ya sağkenkinden daha uzun boylu göründü. Kızın beyaz giysisinin arkasından ay görünüyordu. Esmeralda'nın soluk alışı duyuluyordu.

O geçip gittikten sonra, Claude Frollo, tıpkı biraz önce

gördüğü hayalet gibi ağır ağır merdiveni inmeye başladı. Kendisini de bir hayalet sanıyordu. Şaşkındı, saçları diken-dikendi. Sönmüş lâmbayı elinde tutuyordu hâlâ. Helezon biçimindeki merdiveni inerken, bir sesin güldüğünü ve boyuna şunları yinelediğini açık-seçik işitiyordu :

«Yüzümün önünden bir ruh geçti, hafif bir soluk hissettim, tüylerim diken-diken oldu.»

II

KAMBUR, KÖR, TOPAL

Ortaçağda, XII. Louis zamanına dek de Fransa'da her kentin hükümlüler için sığınılabilecek yerleri vardı. O sıralarda hemen her eylem ceza görüyordu. Kent barbar bir yargı sisteminin pençesinde inlemekteydi. İşte bu sığınma yerleri, insan adaletini bir deniz sayarsak, bunun üzerinde yükselen adalar gibiydiler. Canını buraya atabilen her suçlu kurtulurdu.

Kimi semtlerde cezaevi sayısınca sığınma yeri bulunurdu. Cezalar çoğu kez yersiz verildiği, kötüye kullanıldığı için, bunun yanıbaşında cezasız kalma olanağı da vardı ve bu olanak da kötüye kullanılıyordu. Böylece, bu iki kötü şey, birbirinin kusurlu yanlarını düzeltmeye çalışıyorlardı. Suçluların kral saraylarına, prens konaklarına ve en çok kiliselere sığınmaya hakları vardı. Kimi zaman bir kente fazlaca insanın yerleşmesi istendi mi, burası bir zaman için sığınma yeri haline getiriliyor, cezadan kaçıp kurtulmak isteyen bir sürü suçlu oraya akın ediyordu. XI. Louis de 1467 yılında Paris'i sığınma yeri haline getirmişti.

Suçlu bir kez sığınma yerine ayağını attı mı, kutsal sayılıyordu artık. Fakat buradan dışarıya çıktı mı vay haline!

Kiliseden dışarıya adımını atar atmaz denize düşmüş gibi oluyordu. İşkence çarkı ve direği, darağacı gibi ceza aletleri sığınma yerinin çevresinde âdeta nöbet tutmaktaydılar. Tıpkı bir geminin iki yanında dolaşan köpekbalıkları gibi, onlar da avlarını ele geçirmek için durup dinlenmeden tetikte bekliyorlardı.

Bu yüzden bir manastırda, bir sarayın merdivenlerinde, bir kilisenin kapısında saçları, sakalları ağarmış hükümlülere rastlanırdı. Bu hesapça sığınma yeri de bir hapishane demekti. Zaman zaman Meclis hükümlünün bu sığınma hakkını yürürlükten kaldırıyor, onu yine cellâda teslim ediyordu. Fakat, seyrek görülen bir şeydi bu. Meclis kararı olmadan sığınma yerlerine silâhlı olarak girenin de hali haraptı. Örneğin Robert de Clermont ve Jehan de Chalons adlı iki mareşal bir sığınma yerinin dokunulmazlığını çiğnemişler, bu yüzden öldürülmüşlerdi. Oysa bunlar, Perrin Marc adında bir katili almak için bu işi yapmışlardı. Gerçi ortada sefil bir katil vardı ama, bu iki mareşal onu ele geçirmek için Saint-Méry Kilisesinin kapılarını kırmışlardı. Bu ise o zamana göre çok büyük bir suçtu.

Sığınma yerlerine gösterilen saygı öylesine büyüktü ki eskilerin anlattıklarına göre, kimi zaman hayvanlar bile dokunulmazlıktan yararlanıyorlardı. Aymoin'ın anlattığına göre Dagobert bir gün avda bir geyik kovalamış, hayvan da gelip Saint Denys'nin mezarı yakınına sığınmış. Geyiğin peşine takılan köpek sürüsü tam oraya gelince duraklamış, bir yandan da havlamayı sürdürmüş.

Eskiden gelip sığınma hakkı isteyenler için kiliselerde küçük bir hücre vardı. Notre-Dame Kilisesinde de bu hücre, manastırın bulunduğu yönde, binanın «istinat» duvarlarının altındaydı.

Quasimodo da kulelerin, balkonların altında muzaffer bir eda ile koştuktan sonra Esmeralda'yı getirip bu hücreye

bırakmıştı işte. Bu koşuş devam ettiği sürece kız kendine gelememişti. Yarı uyur, yarı uyanık haldeydi. Hiçbir şey duymamış, havaya yükseldiğini, orada uçup dolaştığını, bir şeyin kendisini alıp yerden kaldırdığını hissetmişti sadece. Zaman zaman kulağının dibinde Quasimodo'nun gürültülü kahkahasını, kalın sesini işitmişti. Bazan gözkapaklarını aradığı oluyordu. O zaman ayaklarının altında Paris kentinin binlerce damını, başının üstünde de Quasimodo'nun korkunç ve memnun yüzünü görüyor, gözlerini yine yumuyordu. Herşeyin bittiğini, baygınken idam edildiğini, kaderine hükmeden bu eciş-bücüş hayaletin de kendisini alıp götürmekte olduğunu sanıyordu. Onun yüzüne bakmaya cesareti yoktu zâten. Kendisini ona bırakmıştı.

Fakat saçı-başı darma-dağın olan çancı, kızı getirip sığınma yeri olarak kullanılan hücreye bırakarak kollarını acıtan ipleri iri elleriyle yavaşça çözdüğü zaman, bir sarsıntı geçirir gibi oldu, kendine geldi. Kafası işlemeye, düşünceleri birbiri peşi-sıra zihnine gelmeye başladı. Notre-Dame Kilisesinin içinde bulunduğunu gördü. Cellâdın elinden kurtarılmış olduğunu; Phœbus'ün yaşadığını ve artık kendisini sevmediğini anımsadı. Bu iki kederli düşüncenin etkisi altında, karşısında ayakta duran ve kendisini pek korkutan Quasimodo'ya döndü :

— «Ne diye kurtardın beni?» diye sordu.

Quasimodo kızın söylediklerini anlamak istiyormuş gibi, kaygıyla onun yüzüne baktı. Esmeralda sorusunu yineledi. O zaman Quasimodo kederli gözlerle onun yüzüne baktı, kaçıp gitti. Esmeralda şaşa-kaldı.

Biraz sonra Quasimodo yine geldi, elindeki bohçayı Esmeralda'nın ayakları dibine attı. Bohçada giyecek vardı. İyi yürekli kadınlar Esmeralda'nın kurtarıldığını görünce, giyebilsin diye, bu eşyayı kilisenin kapısı önüne bırakmışlardı. Bunun üzerine Esmeralda haline baktı, hemen hemen

çıplak olduğunu gördü. Kıpkırmızı oldu. Gittikçe canlanıyordu artık.

Quasimodo onun bu utancını sezmiş gibiydi. Kocaman elini gözlerine tutarak bir kez daha, fakat bu sefer yavaş adımlarla uzaklaştı.

Esmeralda çabucak giyindi. Elbisesi beyaz bir entariden, bir de beyaz başörtüsünden ibaretti. Hôtel-Dieu Hastanesine hastabakıcı olarak girecek rahibeler çömezlik döneminde bu kılıkla gezerlerdi.

Giyinmesini henüz bitirmişti ki, Quasimodo'nun yine geldiğini gördü. Bir elinde bir sepet, koltuğunun altında da bir şilte vardı. Sepetin içinde bir şişe, ekmek ve yiyecek öteberi bulunuyordu. Sepeti yere bıraktı.

Sonra: «Buyur, ye!» dedi. Şilteyi yere yaydı: «Yat, uyu!»

Kendi yiyeceğiyle kendi yatağını alıp kıza getirmişti.

Esmeralda «sağol» demek için başını kaldırdı ama, tek söz söyleyemedi. Zavallı Quasimodo gerçekten korkunçtu. Kız korkuyla irkilerek başını yine önüne eğdi.

Bunun üzerine, Quasimodo ona: «Benden korkuyorsun, çok çirkinim değil mi?» dedi. «Ama, yüzüme bakma. Yalnız beni dinle, o kadar. Gündüzleri burada kalırsın, geceleri kilisenin her yanında dolaşabilirsin. Ne gündüz, ne gece kiliseden sakın çıkayım deme. Seni asarlar yoksa. Sen ölürsen ben de ölürüm.»

Bu sözler Esmeralda'ya pek dokundu. yanıt vermek için başını kaldırdı ama, Quasimodo ortadan kaybolmuştu. Yine yalnız kaldı, bir yandan da bu canavara benzeyen yaratığın acayip sözlerini düşünüyor, sesine de şaşıyordu: Kalın, kısık bir sesti bu ama, öylesine tatlıydı ki!

Sonra hücresini gözden geçirdi. Altı ayak eninde, altı ayak boyunda bir oda idi burası. Küçük bir penceresi vardı. Kapısı da yassı taşlarla kaplı ve hafifçe eğri dama açı-

lıyordu. Yağmur suyunun akması için yapılmış oluk biçiminde hayvan başlarının da pencereden onu görmek için eğilmiş gibi bir halleri vardı sanki. Damın kıyısından, Paris'in dumanlarını havaya püskürten binlerce bacasının üstlerini görüyordu. Zavallı kızcağız için iç karartıcı bir manzara idi bu. Her bakımdan da zavallı sayılırdı : Sokakta bulunmuş bir çocuktu; ölüme hüküm giymişti, bahtsız, yersiz-yurtsuz, ailesiz bir yaratıktı.

Dünyada ne denli yalnız, ne denli kimsesiz olduğunu, böylece, içi her zamankinden çok burkularak düşündüğü sırada ellerinin, dizlerinin üzerinde kıllı, sakallı bir başın gezindiğini hissetti. Titredi. Herşeyden korkar olmuştu artık. Baktı : Zavallı keçici Cali idi bu. Quasimodo Savcı Charmolue'nün askerlerini dağıttığı sırada keçi de kaçıp hanımının peşi-sıra koşmuştu. Şimdi de belki bir saattir Esmeralda'ya sürtünüyor, onu okşuyordu, fakat kız hayvancağızın yüzüne bile bakmıyordu. Esmeralda onu uzun uzun öptü :

— «Cali,» dedi, «seni unutmuştum ben. Hep beni düşünüyorsun demek ha? Hiç olmazsa sen nankör değilsin!»

Aynı zamanda da sanki gözyaşlarını uzun zamandır yüreğinde hapsetmiş olan görünmez bir el kalkıvermiş gibi, ağlamaya başladı. Gözyaşı döktükçe ıstırabının en acı, en buruk yanının da akıp gittiğini hisseder gibi oluyordu.

Akşam olunca geceyi o denli güzel, ay'ı o denli tatlı buldu ki, çıkıp kilisenin üst katındaki balkonda şöyle bir dolaştı. Böyle yüksekten bakılınca dünya kendisine pek sâkin görünüyordu. İçi biraz ferahlar gibi oldu, bu yüzden.

III

SAĞIR

Ertesi sabah gözlerini açtığı zaman, uyumuş olduğunu farketti, tuhafına gitti. Ne zamandır gözüne uyku girmiyordu çünkü. Doğmakta olan güneşin neşeli ışığı pencereden girerek gelip yüzüne vuruyordu.

Güneşle birlikte pencerede bir şey daha görüp korktu. Quasimodo'nun zavallı çehresiydi bu. Elinde olmaksızın gözlerini kapadı ama, boşuna. Pembe gözkapağının arkasından bu tek gözlü, dişlek, çirkin yüzü görür gibi oluyordu hâlâ. Hep böyle gözlerini kapalı tuttuğu sırada kalın bir sesin çok tatlı bir eda ile şöyle dediğini duydu :

— «Korkma, benden kötülük gelmez sana. Uyurken seni seyredersem bana kızmazsın, değil mi? Gözlerin kapalı iken ben burada olmuşum, ne çıkar! İşte gidiyorum. Duvarın arkasına çekildim. Gözlerini aç artık.»

Sözlerinin asıl daha hazin bir tarafı vardı ki, o da bunları söylerken takındığı eda idi. Bu hâl kıza pek dokundu, gözlerini açtı. Gerçekten, Quasimodo artık pencerenin önünde değildi. Esmeralda kalkıp pencerenin önüne gitti, zavallı kamburun bir duvarın dibine büzülmüş olduğunu gördü. Biçarenin acılı, boynu bükük bir hali vardı. Onun kendisinde uyandırdığı tiksinmeyi altetmek için insan-üstü bir çaba gösterdi. Yavaşça : «Gel buraya,» dedi.

Quasimodo kızın dudaklarının kımıldadığını görünce kendisini kovuyor sandı. Bunun üzerine yerinden kalktı, başını önüne eğerek topallaya topallaya, ağır ağır oradan uzaklaştı. Umutsuzluk dolu gözlerini bir an bile kızdan yana çevirmeye cesaret edemiyordu.

Esmeralda : «Gelsen-e buraya!» diye bağırdı ama, Quasimodo uzaklaşmaya devam ediyordu.

O zaman kız hücresinden dışarıya fırladı, ona doğru koşup kolundan tuttu. Quasimodo onun kendisine böyle dokunduğunu hissedince her yanı titredi. Yalvaran tek gözüyle ona baktı, yüzünde derin bir sevgi ve memnunluk ifadesi belirdi. Esmeralda onu hücresine sokmak istedi ama, o illè kapının önünde kalmak için ayak diredi :

— «Hayır, hayır,» dedi, «baykuş serçenin yuvasına giremez ki!»

Bunun üzerine Esmeralda sevimli bir tavırla yatağının içine oturdu. Keçisi ayağının dibinde uyuyordu. İkisi de bir an böylece kımıltısız kaldılar. Hiçbir şey söylemiyorlardı. Quasimodo bu gözalıcı güzelliği, Esmeralda da bu ürkütücü çirkinliği, hiçbir şey söylemeksizin, karşılıklı seyrediyorlardı. Esmeralda her an Quasimodo'da başka bir çarpıklık, başka bir çirkinlik buluyordu. Kızın gözleri, adamın yamrı-yumru dizlerinden kambur sırtına, kambur sırtından tek gözüne gidiyordu. Yeryüzünde böylesine eciş-bücüş bir yaratık olabileceğini aklı almıyordu. Fakat tüm bu çirkinliklerin üstünde o kadar kederli, o kadar tatlı bir hali de vardı ki, kız, Quasimodo'ya alışmaya başladı.

Söze ilk başlayan Quasimodo oldu :

— «Bana, gel mi dedin?» diye sordu.

Esmeralda : «Evet,» derken başını da salladı.

Quasimodo bu baş işaretini anladı. Çekingen bir tavırla : «Şey...» dedi, «aksi gibi... kulağım da işitmez benim.»

Kız merhametli bir tavırla : «Zavallı adam!» diye haykırdı.

Quasimodo ise acı acı gülümseyerek : «Bir bu eksikti, diye düşünüyorsun herhalde,» dedi. «Evet, sağırım da ben. Ama, n'apayım, Tanrı beni böyle yaratmış. Korkunç şey, değil mi? Sen ne kadar güzelsin oysa!»

Biçarenin edasında kendi zavallılığını öylesine anlayan

bir hâl vardı ki, Esmeralda tek bir söz bile söylemeye mecâl bulamadı. Hem zâten söylese de Quasimodo bunu işitmezdi ki. O, sözlerini sürdürdü :

— «Çirkinliğimi şimdiki kadar hiç farketmedim. Seninle kıyasladığım zaman, kendime çok acıyorum. Canavar gibi çirkin bir zavallıyım ben! Senin üzerinde yabanî bir hayvan etkisi uyandırıyorum belki. Sen gün ışığı, şebnem tanesi, bülbül ötüşü kadar güzelsin! Bense korkunç bir şeyim. Ne insanım, ne hayvan. Bir çakıltaşı kadar biçimsiz, onun kadar ayaklar altında çiğnenen, onun kadar kaskatı bir şeyim!»

Sonra gülmeye başladı ama, bu gülüş, dünyanın en iç paralayıcı şeyiydi. Sözlerine devam etti :

— «Evet, sağırım, sen bana ne demek istediğini işaretle anlat. Efendim de benimle böyle konuşur. Ama, ben senin ne istediğini dudaklarının kımıldayışından, bakışından hemen anlayıveririm, merak etme.»

O zaman Esmeralda gülümseyerek : «Peki, söyle bakalım, beni niçin kurtardın?» diye sordu.

Kız konuşurken Quasimodo da dikkatle onun yüzüne bakıyordu.

— «Anladım,» dedi. «'Beni niçin kurtardın?' diye soruyorsun, *değil mi? Hatırlar mısın bilmem? Hani bir gece* serserinin biri seni kaçırmak istemişti de ertesi gün işkence kulesinde cezalandırılmıştı? Hiç kimse semtine uğramazken, sen ona yardım etmiştin. Bana bir yudum su vermiştin, birazcık da merhamet göstermiştin ki, ömrüm oldukca bunun borcunu ödeyemem. Sen belki bu serseriyi unuttun ama, o senin iyiliğini unutmadı.»

Esmeralda onun bu sözlerini içi ezilerek dinliyordu. Çancının tek gözünde bir damla yaş belirdi, fakat yere düşmedi. Bu yaşı gözünün içinde tutmayı bir onur sorunu yapmıştı sanki.

Gözyaşının artık akmıyacağına emin olunca ekledi :

— «Bak, bu kilisenin çan kuleleri çok yüksektir. Buradan düşen adam daha yere değmeden ölür gider. Bu kuleden aşağıya düşmemi istediğin anda bana tek söz dahi söyleme. Bana şöyle bir bak, hemen anlarım.»

Sonra ayağa kalktı. Esmeralda o anda pek bahtsızdı ama, bu acayip yaratık onda yine de az çok merhamet uyandırıyordu. «Gitme!» der gibi işaret etti.

Quasimodo : «Hayır, hayır,» dedi, «fazla kalamam. Yüzüme baktığın zaman, için pek rahat değil. Biliyorum, acıdığın için bakıyorsun bana. Öyle bir yere gideyim ki, ben seni göreyim ama, sen beni görme. Böylesi daha iyi.»

Sonra cebinden küçük bir düdük çıkararak : «Bunu al,» dedi, «bana gereksinmen olursa, yanına geleyim istersen, beni görünce pek korkmıyacağını aklın keserse bu düdüğü çal. Bu çeşit sesi duyarım ben.»

Bunları söyleyerek düdüğü yere bıraktı, savuşup gitti.

VI

TOPRAKLA BİLLUR

Günler birbiri ardınca geçip gitti.

Esmeralda gittikçe yatışmaya başlıyordu. Aşırı ıstırap da tıpkı aşırı acı gibi, şiddetli bir duygudur, kısa sürer. İnsan yüreği uzun zaman aşırı bir his duymaya dayanamaz çünkü. Zavallı kız da öylesine ıstırap çekmişti ki, artık içinde şaşkınlık duygusundan başka şey kalmamıştı artık.

Kendisini güvencede hissedince, umutlanmaya başlamıştı. Gerçi toplumun ve gündelik yaşamın dışındaydı ama, bunlara dönmenin büsbütün imkânsız olmadığını da için

için düşünüyordu. Bir ölü gibiydi, fakat öyle bir ölü ki, mezarının yedek bir anahtarını yanında taşımaktadır hep.

Uzun zaman zihninde yer etmiş olan korkunç sahnelerin yavaş yavaş uzaklaştığını hissediyordu şimdi. İşkence yapan Pierrat Torterue, Savcı Jacques Charmolue gibi korkunç hayaletler birer birer aklından çıkıyordu. Başrahibi bile artık anımsamaz olmuştu hattâ.

Sonra, Phœbus yaşıyordu, buna emindi, onu görmüştü çünkü. Phœbus hayattaydı ya, onun için herşey demekti bu. Benliğinde ne varsa hepsini yıkan bütün uğursuz sarsıntılardan sonra, ruhunda ayakta duran bir tek şey bulmuştu, bu da Phœbus'e karşı beslemekte olduğu sevgiydi. Sevgi denen şey bir ağaca benzer çünkü. Kendiliğinden yetişiverir, köklerini tüm benliğimize salar, kırık bir gönülde bile yeşermeyi sürdürür. Fakat işin asıl anlaşılmaz yanı şudur ki, bu sevgi ne denli körse, o denli de inatçıdır. Us, bilinç gibi şeylere sahip olmadığı zaman da inadına güçlenip sağlamlaşır.

Esmeralda Phœbus'ü düşünürken, keder duymuyor değildi kuşkusuz. Yüzbaşının da aldanmış olması, uğrunda bin cani olsa fedaya hazır bir kızın kendisini hançerlemeye kalkması gibi olmayacak bir şeye inanmış bulunması mümkündü kuşkusuz. Fakat bu yüzden Esmeralda'ya takaza etmek de haksızlık olurdu. Nihayet, işlediği «cinayeti» açıklamıştı ya! Âciz bir kadın olduğu halde, bu uğurda işkenceye katlanmıştı ya!

Esmeralda tüm suçu kendinde buluyor «Keşke tırnaklarımı sökselerdi de ağzımdan böyle bir söz almasalardı,» diye düşünüyordu. Phœbus'ü bir defacık, bir dakikacık görebilse, onun zihnindeki yanlış düşünceyi bir bakışla düzeltip, kendisiyle yeniden barışıverirdi. Hiç kuşku etmiyordu bundan.

Kızın zihnini karıştıran başka birtakım şeyler de vardı

sonra. Örneğin, hangi raslantı yüzünden Phœbus tövbe - istiğfar günü orada hazır bulunmuştu Yanındaki o kız kimdi acaba? Kızkardeşiydi belki. Bu pek akla yakın bir açıklama değildi ama, Esmeralda bununla yetiniyordu. Phœbus'ün kendisini hâlâ sevdiğine, başkasını sevmediğine inanmaya muhtaçtı çünkü. Hem Phœbus bunu kendisine yeminle, kasemle söylememiş miydi? Esmeralda herşeye çabucak inanan saf bir kız olduğuna göre, bundan fazlasını ne yapsındı? Sonra, bu meselede birtakım şeyler, görünürde delikanlının aleyhine olmaktan çok, Esmeralda'nın aleyhine de değil miydi? Onun için bekliyor, umudunu kesmiyordu.

Şunu da ekliyelim ki, onu her yanından sarıp koruyan, kurtaran kilisenin kendisi de çok etkin bir yatıştırıcı ilâçtı. Heybetli binanın vakur çizgileri, kızın çevresindeki tüm eşyada sezilen din korkusu, bunlardan yükselmekte olan sâkin, huzurlu düşünceler, yani, deyim yerindeyse bu taş yığınının her zerresi, Esmeralda farkında olmaksızın, ona etki yapıyordu. Yapının içinden öyle kutsal, öyle görkemli sesler yükselmekteydi ki, bunlar da ayrıca onun hasta ruhunu yatıştırıyordu. Koronun duaları, rahiplerin sorularına cemaatin verdiği yanıtlar, camların gürültüden âhenkli biçimde ürperişi, orgun bir arada çalan yüz boruyu andırır gür sesi, arıkovanları gibi uğuldayan üç çan kulesi, bunların hepsi Esmeralda'nın belleğini, muhayyilesini, acısını yatıştırıyordu.

Onun için, her sabah daha yatışmış, daha terah, daha az solgun olarak uyanıyordu. Yüreğindeki yaralar bir bir kapanırken, hoşluğu, sevimliliği de yüzünden yine okunmaya başlıyordu. Fakat bu hoşluğun, bu güzelliğin şimdi daha olgun, daha durgun bir hali vardı. Bazan eski halini yine bulduğu, hattâ neşelendiği, yine eskisi gibi sevimli sevimli dudak büktüğü, keçisini yine sevdiği, şarkı söyle-

meyi arzuladığı, kadınca bir utanç duyduğu oluyordu. Sabahları hep küçücük odanın tâ köşesine çekilerek orada giyiniyordu örneğin. Komşu evlerin çatı katlarından birisinin bakıp kendisini görmesinden korkuyordu çünkü.

Phœbus'ü düşünmekten vakit bulabildiği zamanlar ara-sıra Quasimodo'yu düşündüğü de oluyordu. İnsanlarla, yaşıyanlarla arasında kalmış olan tek bağ, tek ilişki, tek aracı oydu çünkü. Zavallı kız! Şimdi, o Quasimodo'dan da ziyade dünyanın ve yaşamın dışındaydı! Raslantının kendisine verdiği bu acayip arkadaşın hiçbir haline akıl erdiremiyordu. Çoğu zaman, çancının korkunç çirkinliğini göremiyecek kadar güçlü bir minnet hissi duyamadığı için kendi kendine kızıyor, fakat zavallı kamburun çirkinliğine bir türlü alışamıyordu. Gerçekten de pek çirkindi o.

Esmeralda Quasimodo'nun verdiği düdüğü olduğu yerde bırakmıştı. Fakat ilk günler çancı yine de ara-sıra göründü. Zavallı adam yiyecek sepetini, su testisini getirdiği zaman Esmeralda başını tiksintiyle çevirmemek için elinden geleni yapıyordu ama, Quasimodo onun yaptığı bu çeşit en ufak bir davranışı bile gözünden kaçırmıyor, bunun üzerine de mahzun mahzun çekilip gidiyordu.

Bir seferinde Quasimodo tam Esmeralda keçisi Cali'yi sevdiği sırada çıka-geldi. Kızla keçinin oluşturdukları bu hoş görüntü karşısında bir süre düşünceli düşünceli durdu. Sonunda kocaman, biçimsiz kafasını sallayarak «İşin felâketi şu ki ben, daha çok insana benziyorum,» dedi. «Şu keçi gibi tam-tamına bir hayvan olmayı ne çok isterdim örneğin!»

Esmeralda başını kaldırıp şaşkın şaşkın ona baktı. Quasimodo onun bu bakışına şöyle yanıt verdi :

— «Bunun nedenini bir ben bilirim.»

Sonra yine çekilip gitti.

Başka bir gün de Esmeralda eski bir İspanyol şarkısı

söylediği sırada gelip kapının önünde durdu. Hiçbir zaman içeriye girmiyordu zâten. Kız bu şarkının sözlerini anlamıyordu ama, Çingene kadınları çocukken kendisine ninni yerine bunu söyledikleri için, şarkı ezberinde kalmıştı. Tam şarkının orta yerinde, bu çirkin suratın birdenbire karşısına çıkıverdiğini görünce, elinde olmaksızın bir korku hareketi yaptı, şarkıyı da kesiverdi.

O zaman zavallı çancı kapının eşiğinde dize geldi. Biçimsiz ellerini yalvaran bir eda ile birleştirerek acılı bir sesle : «Yalvarırım sana, şarkını kesme, beni de kovma,» dedi.

Esmeralda onu üzmek istemedi, titreye titreye şarkısına devam etti. Fakat korkusu yavaş yavaş geçti. Tüm benliğini şarkının hazin ve sürükleyici havasına bırakıverdi. Quasimodo ise yine dizüstü ve ellerini bitiştirmiş, dua eder gibi duruyordu. Baştan ayağa dikkat kesilmişti, soluk bile almıyordu âdeta. Gözlerini kızın parlak gözbebeklerine dikmişti. Şarkıyı onun gözlerinden dinliyordu sanki.

Bir başka sefer de utangaç ve beceriksiz bir eda ile kızın yanına geldi. Güçlükle konuşarak : «Dinle beni, sana söyleyeceğim var,» dedi.

Esmeralda : «Seni dinliyorum,» demek ister gibi bir işaret yaptı. O zaman Quasimodo içini çekti, dudaklarını araladı, bir an konuşmaya hazır göründü. Sonra kıza baktı, «hayır» anlamına gelen bir baş hareketi yaptı. Başını elleri arasına alıp Esmeralda'yı şaşkınlık içinde bırakarak yavaş yavaş çekildi, gitti.

Kilisenin duvarlarına yapılmış kaba-saba insan heykelleri arasında çirkin bir tanesi vardı ki, Quasimodo bunu çok sever görünüyordu. Ara-sıra bu heykele kardeşçe gözlerle baktığı olurdu hattâ. Bir seferinde Esmeralda Quasimodo'nun bu heykele şöyle dediğini duydu :

— «Ah! Keşke ben de senin gibi taştan olsaydım!»

Nihayet bir gün, daha doğrusu bir sabah Esmeralda

damın kenarına kadar gitmiş, aşağıdaki alanı seyrediyordu. Quasimodo da orada, onun arkasındaydı. Kızı kendi çirkin yüzünü görmek azabından kurtarmak için çoğu kez kendiliğinden böyle onun arkasına geçip duruyordu. Esmeralda birden irkildi, gözlerinde aynı anda bir damla yaşla bir sevinç parıltısı belirdi. Damın kenarına diz çöküp kollarını kaygılı bir eda ile alana doğru uzatarak: «Phœbus, Phœbus! Gel! Buraya gel! Bir söz, bir tek söz, bir tek söz söyleyeceğim sana, n'olur! Phoebus! Phœbus!» diye bağırdı.

Sesinde, yüzünde, yaptığı harekette, tüm benliğinde kazâya uğrayıp imdat istemek için ufuktan geçen bir gemiye işaretler yapar gibi bir hal vardı.

Quasimodo da alana doğru eğildi. Bu sevgi dolu yalvarışın bir delikanlıya, tepeden tırnağa silâhlı ve sırmalı, yakışıklı bir atlıya yapıldığını anladı. Delikanlı atına binmiş, alanın öbür başından afili bir biçimde ilerliyor, balkondan bakıp kendine gülümseyen güzel bir hanıma da selâmlar yolluyordu. Subay, kendisine seslenmekte olan zavallı kızı işitmiyordu zâten. Çok uzaktaydı çünkü.

Fakat zavallı sağır işitiyordu. Derin derin içini çekti. Arkasını döndü. İçine akıttığı gözyaşlarıyla yüreği kabarmış bir haldeydi. Yumruklarını kıvrantılarla sıkarak kafasına bastırdı. Ellerini çektiği zaman her avucunda bir tutam kızıl saç vardı.

Esmeralda dikkat bile etmiyordu ona, Quasimodo ise dişlerini gıcırdatarak alçak sesle: «Allah belâsını versin,» dedi. «İşte, insanın böyle olması gerek! Dış görünüşün güzelse, sana bol bol yeter bu!»

Beri yandan Esmeralda hâlâ diz çökmüş, deli gibi çırpınarak bağırıyordu:

— «Hah! İşte atından indi! Yine o eve girecek! Phœbus! Bu kadın da ne hain şey, ben konuşurken o da onunla konuşuyor! Phoebus! Phœbus!»

Sağır hâlâ kıza bakıyordu. Bu el işaretlerinin, bu davranışların ne anlama geldiğini anlıyordu. Tek gözü yaşlarla doluyor, fakat o bunların hiçbirinin akmasına meydan vermiyordu. Birdenbire kızı yavaşça kolundan tutup çekti. Esmeralda arkasına döndü. Quasimodo sakin bir tavır takınmıştı.

— «Gidip çağırayım onu istersen,» dedi.

Esmeralda bir sevinç çığlığı kopardı :

— «Hadi, git! Koş, n'olur! Şu yüzbaşıyı al da bana getir. Seni öyle seveceğim ki!»

Bir yandan da Quasimodo'nun dizlerine sarılıyordu.

Çancı başını acı acı sallamaktan kendini alamadı. Alçak sesle : «Onu getireceğim sana, merak etme,» dedi.

Sonra hıçkırıklarla boğularak başını çevirdi, iri adımlarla merdivene doğru koştu.

Alana geldiği zaman sadece Gondelaurier ailesinin kapısına bağlı güzel bir at gördü. Yüzbaşı eve girmişti bile.

Başını kilisenin damına doğru kaldırdı. Esmeralda hep aynı yerde öylece duruyordu. Quasimodo ona başıyla kederli bir işaret yaptı. Sonra Gondelaurier ailesinin oturduğu evin kapısı önündeki taş direklerden birine dayanarak, yüzbaşının dışarıya çıkmasını beklemeye başladı.

Gondelaurier'lerin evinde o gün, nikâhtan önce âdet olduğu üzere, bir şölen veriliyordu. Quasimodo içeriye birçok insanın girdiğini, fakat hiç kimsenin çıkmadığını gördü. Zaman zaman yine kilisenin damından yana bakıyordu. Esmeralda da Quasimodo gibi hiç kımıldamadan durmaktaydı. O sırada bir seyis geldi, atı çözüp evin ahırına götürdü.

Bütün gün böylece geçip gitti. Quasimodo direğin önünde, Esmeralda damın üstünde, Phœbus de Lys'in dizlerinin dibindeydi herhalde.

Nihayet geçe oldu. Aysız, karanlık bir gece. Quasimo-

do yine gözlerini Esmeralda'nin üstüne dikti ama boşuna. Çok geçmeden kız, alacakaranlık içinde beyaz bir leke haline geldi. Daha sonra hiç görünmez oldu. Herşey silindi. Herşey kapkara olmuştu çünkü.

Quasimodo, Gondelaurier'lerin evinin ön yüzünün baştan aşağı aydınlandığını gördü. Alandaki öbür evlerin pencerelerinde de birer, ikişer ışıklar belirmeye başladı. Sonra aynı ışıkların, tâ sonuncusuna değin, bir bir söndüklerini de gördü. Bütün akşam boyunca alanda kalmıştı çünkü. Subay bir türlü dışarıya çıkmıyordu. Sokaklardan son gelip geçenler evlerine döndükten, öteki evlerin hepsinin pencereleri de karardıktan sonra Quasimodo büsbütün karanlıkta kaldı. O zamanlar Notre-Dame Kilisesinin önünde fener, kandil gibi bir şey yoktu.

Beri yandan Gondelaurier'lerin evinin pencereleri geceyarısından sonra aydınlık kaldı hattâ. Quasimodo dikkat kesilmiş, pencerelerin renkli camlarında yansıyan bir sürü canlı, hareketli gölgeyi hiç kımıldamadan seyrediyordu. İçeride kadınlı-erkekli birçok kimseler dansediyor olmalılardı. Kulakları sağır olmasaydı, Gondelaurier'lerin evinden kentin gürültüleri azalırken daha da belirli biçimde bir şenlik gürültüsünün geldiğini işitir, gülüşmeler, çalgı sesleri duyardı zâten.

Sabahın saat birine doğru konuklar birer ikişer gitmeye başladılar. Karanlıkta duran Quasimodo, evin meşalelerle aydınlanan kapısının önünde hepsinin geçişini seyrediyordu. Yüzbaşı bunların arasında değildi.

Quasimodo'nun zihni acı düşüncelerle doluydu. Canı sıkılan insanlar gibi, bazan başını kaldırıp havaya bakıyordu. Gökyüzünde kara kara, ağır, delik-deşik bulutlar vardı. Bunlar yıldızlı gökkubbeye birer siyah tül gibi asılı duruyorlardı. Bu bulutlar gökyüzünde kurulmuş birer örümcek ağıydı sanki.

Bu sırada Quasimodo balkon kapısının birdenbire, yavaşçacık açıldığını gördü. Balkonun taş parmaklıkları çancının başının tam üzerindeydi. Camlı kapıdan iki kişi çıktı, sonra kapı yine sessizce kapandı. Balkona çıkanlar bir kadınla bir erkekti. Quasimodo bu erkeğin yakışıklı yüzbaşı, bu kadının da o sabah yine aynı yerden subaya «Hoş geldin» diyen genç hanım olduğunu anladı hemen. Alan zifirî karanlıktı. Kapı kapandığı sırada yine iniveren çift katlı, al bir perde de evin içinden balkona ışık sızmasına engel oluyordu.

Quasimodo delikanlıyla kızın ne konuştuklarını işitemiyordu ama, ikisinin de âşıkane bir söyleşiye dalıp gittiklerini sezmişti. Kız, subayın kolunu beline dolamasına galiba ses çıkarmamıştı ama, yüzbaşı öpmek istedikçe yavaşça ona karşı koyuyordu.

Quasimodo aşağıdan bu sahneyi seyrediyordu. Sevgililer kendilerini birisinin seyrettiğini hatırlarından bile geçirmedikleri için, bu sahne daha sevimli bir hâl alıyordu. Quasimodo, yüreği acı duygularla dolu olduğu halde, bu mutluluğu, bu güzelliği seyrediyordu. Herşeye rağmen o da insandı nihayet. Belkemiği eğri-büğrüydü ama, bu gibi haller karşısında o da iliklerine değin ürperdiğini hissediyordu.

Kendi kendine : «Tanrı beni ne diye böyle yarattı acaba?» diye düşünüyordu. «Kadın, sevgi, şehvet ömrüm oldukça gözlerimin önünden geçecek ama, ben başkalarının mutluluğuna seyirci kalacağım.»

Fakat bu görüntünün asıl içini burkan, üzüntüsüne öfke de katıştıran yanı şuydu : Esmeralda bu hali görürse kimbilir nasıl üzülecekti! Neyse ki gece zifirî karanlıktı, Esmeralda hâlâ aynı yerdeyse (ki Quasimodo buna emindi) buraya çok uzaktaydı. Quasimodo'nun kendisi bile olup bitenleri güç görebilirken, Esmeralda balkondaki yavukluları

hiç göremezdi. İşte bunları düşündükçe, Quasimodo'nun yüreğine biraz su serpiliyordu.

Beri yandan genç çiftin söyleşileri gittikçe daha hareketli bir hâl almaktaydı. Kızın subaya : «Artık benden daha fazlasını isteme» der gibi bir hali vardı. Quasimodo tüm bu olup bitenlerden ancak kızın bitişmiş güzel ellerini, gözyaşıyla karışık gülümseyişiyle iri yıldızlara doğru kaldırdığı bakışlarını, yüzbaşının ona doğru dikilmiş ateşli gözlerini görebiliyordu.

Tam o sırada balkon kapısı birdenbire açıldı. İsabet de oldu, çünkü artık kız yüzbaşıya pek gevşek bir biçimde karşı koyuyordu çünkü. Açılan kapının önünde yaşlı bir hanım göründü. Kız utangaç, subay küskün bir tavır takındı, sonra üçü de içeriye girdiler.

Çok geçmeden kapının önünde bir atın nal sesleri işitildi, biraz sonra da sırmalı subay, harmanisine bürünmüş olduğu halde, hızlı hızlı Quasimodo'nun önünden geçti.

Çancı, subay sokağın köşesini dönünceye dek bekledi. Sonra o her zamanki, maymunu andıran çevikliğiyle Phœbus'ün arkasından koşmaya başladı. Bir yandan da : «Yüzbaşım! Yüzbaşım!» diye bağırıyordu.

Yüzbaşı durdu. Karanlıkta topallıya topallıya kendisine doğru koşan bu eciş-bücüş yaratığı görünce : «Ne istiyor bu serseri benden?» diye söylendi.

Beri yandan Quasimodo yüzbaşının yanına yaklaşmış, atının dizginine yapışmıştı : «Yüzbaşım, benimle gelin lûtfen. Birisi sizinle konuşmak istiyor da...» dedi.

Yüzbaşı : «Allah Allah! Ben bu herifi bir yerde gördüm galiba,» diye söylendi. Sonra Quasimodo'ya : «Hey! Şu atın dizginini bırak bakayım,» diye bağırdı.

— «Yüzbaşım, sizinle kim görüşmek istiyor, merak etmiyor musunuz hiç?»

Phœbus kızmaya başlamıştı :

— «Atın dizginini bırak diyorum sana!» diye bağırdı.

Quasimodo ise beygirin dizginini bırakmak şöyle dursun, onu geri döndürmeye hazırlanıyordu. Yüzbaşının neden kendisine karşı koyduğunu anlayamadığı için: «Yüzbaşım, gelin,» dedi, «sizi bir kadın bekliyor.» Sonra kendini zorlayarak ekledi: «Sizi seven bir kadın...»

Yüzbaşı: «Rezil herif! Beni seven, ya da sevdiğini söyliyen her kadının yanına gider miyim sanıyorsun?» diye bağırdı. «O kadın da sana benziyorsa vay halime, baykuş suratlı sen de! Söyle seni buraya gönderen kadına, ben evleniyorum artık. Onun da cehenneme kadar yolu var!»

Quasimodo, yüzbaşının çekingenliğini bir tek sözle gideririm umuduyla: «Durun, Yüzbaşım,» dedi, «sizi çağırtan kim, biliyor musunuz? Hani sokaklarda danseden Çingene kızı var ya, işte o! Hadi gelin şimdi.»

Gerçekten de bu sözler Phœbus'ün üzerinde derin bir etki yarattı ama, bu etki zavallı sağırın beklediği türden olmadı.

Okuyucularımız anımsıyacaklardır: İdam hükmünün yerine getirileceği gün, Yüzbaşı Phœbus nişanlısı Lys'le birlikte Quasimodo Esmeralda'yı kurtarmazdan az önce, balkondan içeriye girmişti. O gün-bugün, Gondelaurier'lere her gelişinde Esmeralda'nın sözünü etmekten bucak bucak sakınmıştı. Beri yandan, Lys de Esmeralda'nın hayatta olduğunu Yüzbaşıya söylemeyi kendi işine pek elverişli bulmamıştı. Onun için, Phœbus —kendi deyişiyle— zavallı Similar'ı iki aydan beri öldü sanıyordu. Şunu da ekliyelim ki, bir süredir Yüzbaşı gecenin zifirî karanlık, karşısındaki adamın pek çirkin, sesinin mezardan gelir gibi bir hali olduğunu düşünmeye başlamıştı. Kendi kendine: «Sokakta kimseler yok, tıpkı Kara Papazın bana yaklaştığı gibi bir gece bu, bizim beygir de bu herife baktıkça bayağı heyecanlanıyor,» diye düşündü.

Hemen hemen korkmuş bir halle: «Çingene kızı mı?» diye bağırdı. «Ne demek bu? Öbür dünyadan mı geliyorsun sen yoksa?» Sonra elini hançerinin kabzasına attı.

Sağır, atı çekip götürmeye çalışarak: «Çabuk, çabuk! Bu yandan,» dedi.

O zaman Phœbus onun tam göğsüne çizmesiyle sunturlu bir tekme yapıştırdı.

Quasimodo'nun gözlerinden bir kıvılcım geçti. Yüzbaşının üstüne atılmak için şöyle bir davrandı. Sonra kendini tutarak: «Şanslı adamsınız doğrusu, Yüzbaşım,» dedi. «Sizi seven biri var çünkü!»

Bu «biri» sözünün üzerinde durdu. Sonra, atın dizginini bırakarak: «Hadi gidin şimdi,» dedi.

Phœbus küfürler savurarak atını mahmuzladı. Sokağın sisi içine dalarken Quasimodo da onun arkasından bakarak: «Vay canına! Böyle bir kızı geri çevirsin ha? Olur şey değil!» diye söylendi.

Kiliseye döndü, lâmbasını yakıp kuleye çıktı. Düşündüğü gibi kız aynı yerdeydi hep. Daha uzaktan Quasimodo'yu görür görmez ona doğru koştu. Güzel ellerini acıyla bitiştirerek: «Yalnız mı geldin?» diye sordu.

Quasimodo soğuk bir tavırla: «Bulamadım,» diye yanıt verdi.

Esmeralda heyecanla: «Bütün gece bekleseydin ya!» dedi.

Quasimodo onun öfkeli davranışını gördü, yaptığı takazayı da anladı. Başını eğerek yanıt verdi:

— «Bir daha sefere kaçırmam, merak etme.»

Esmeralda ona: «Hadi git artık,» dedi.

Quasimodo yanından ayrıldı. Esmeralda, hiç memnun kalmamıştı. Fakat Quasimodo onu üzmektense, işin aslını söylemeyip ondan azar işitmeyi yeğlemiş, bu işin tüm acılı yanını kendine saklamıştı.

O günden sonra kız onu bir daha görmedi. Ara-sıra kulelerden birinin tâ tepesinden, Quasimodo'nun mahzun mahzun kendisine baktığını farkediyordu. Fakat Quasimodo'yu görür görmez, hemen çekiliyordu.

Şunu da söylemek yerinde olur ki, zavallı kamburun böyle ortadan yokoluşuna kızın pek üzüldüğü yoktu. Bu yüzden için için ona minnet bile besliyordu hattâ. Hem zâten Quasimodo bu konuda da uzun boylu hayale kapılmamaktaydı.

Esmeralda gerçi artık onu görmüyordu ama, çevresinde koruyucu bir meleğin varlığını hissediyordu. Kendisi uyurken, görünmiyen bir el yiyeceğini, içeceğini getiriyordu. Bir sabah penceresinin önünde bir kuş kafesi buldu. Odasının üstünde çirkin yüzlü bir heykel vardı. Bundan hep korkmuş, bu korkuşunu Quasimodo'nun önünde de birkaç kez göstermişti. Bir sabah —çünkü bütün bu gibi işler gece olup bitiyordu— bu heykeli göremedi. Birisi gelip onu kırmıştı. Heykelin bulunduğu yere dek tırmanan kimse kesinlikle canını tehlikeye koymuştu.

Kimi akşamlar çan kulesinin saçağı altına gizlenmiş bir sesin, sanki ona ninni söyler gibi, hazin ve acayip bir şarkı söylediğini işitiyordu. Tam da bir sağırın yapacağı türden, kafiyesiz dizelerdi bunlar :

Yüzüme bakma güzel kız,
Kalbime bak sen benim.
Yakışıklı gençler çok zaman taşyürekli olur,
Öyle kalpler vardır ki sevmek, sevilmek nedir, bilmez.

Güzel kız, çam ağacı
Kavak gibi güzel değildir
Ama, kızın yaprağı dökülmez.

Ah! neye yarar bunu söylemek?
Çirkin olan yaşamasın, daha iyi.
Güzel güzelden hoşlanır,
Bahar kışı hiç sevmez.

Güzellik yaman şeydir,
Herşeye kadirdir o.
Güzelliğin yarımı, eksiği makbul değildir.

Karga yalnız gündüz uçar,
Baykuş da gece dolaşır.
Kuğu ise hem gece, hem gündüz uçar.

Bir sabah uyandığı zaman, Esmeralda penceresinin önünde içleri çiçek dolu iki vazo gördü. Vazolardan biri billûrdandı, çok güzel, çok parlaktı ama çatlaktı. İçindeki su akıp gitmişti, bu yüzden çiçekler solmaya başlamıştı. Öteki vazo topraktandı, kaba, âdi bir şeydi ama, suyu olduğu gibi duruyordu. İçindeki çiçekler de tâze ve canlıydı.

Bilerek mi yaptı, pek bilinmez ama, Esmeralda solmuş demeti aldı, gün boyu göğsünde taşıdı.

O gün kuledeki sesin şarkı söylediğini duymadı. Fakat pek aldırış da etmedi buna. Günlerini Cali'yi sevip okşamak, Gondelaurier'lerin evinin kapısını gözetlemekle geçiriyordu. Bir yandan da Phœbus'ün adını hep alçak sesle tekrarlıyor, ekmekleri ufalayıp kırlangıçlara veriyordu.

Artık Quasimodo'yu hiç görmez, hiç işitmez olmuştu zâten. Zavallı çancı kiliseden kaçıp kaybolmuştu âdeta. Yalnız bir gece, Esmeralda henüz uyumamıştı, yine yakışıklı yüzbaşıyı düşünüyordu. O sırada odanın içinde birisinin derin derin iç çektiğini işitti. Korktu, yatağından kalktı, ay ışığında bakınca biçimsiz bir yığının oda kapısı önünde upuzun yattığını gördü. Quasimodo idi bu, taşın üstüne yatmış, derin derin uyuyordu.

V

KIRMIZI KAPININ ANAHTARI

Beri yandan, Esmeralda'nın nasıl mucize şeklinde kurtarıldığı Başrahibin kulağına çalınmıştı. Bunu öğrendiği zaman ne türlü bir his duyduğunu kendisi de pek bilemedi. Esmeralda'nın ölümüne kendini alıştırmıştı artık. Böylelikle, bir insanın çekmesi mümkün olan en derin acıyı çekmiş olduğundan, artık rahata kavuşmuştu. Zaten insan yüreğinde (Claude Frollo bu konular üzerinde çok düşünmüştü) ancak belirli bir miktarda kedere yer vardır zâten. Bir sünger suya doymuşluk haline gelince, bunun üzerinden koskoca bir deniz de geçse, süngere bir damla daha su emdiremez.

Esmeralda ölünce, sünger de suya doymuş. Claude Frollo için yeryüzünde son söz söylenmişti artık. Fakat Esmeralda'nın da, Phœbus'ün de hayatta olduklarını bilmek azabın, işkencenin, sarsıntının yeniden başlaması demekti. Claude Frollo ise bunlardan bezginlik getirmişti artık.

Bu haberi öğrenince gidip manastırdaki hücresine kapandı. Ne ruhanî meclis toplantılarında, ne de âyinlerde bulundu. Kimseyle, piskoposla bile görüşmez oldu hattâ. Böylece, birkaç hafta hep dört duvar arasında kaldı. Onu hasta sandılar. Gerçekten de hastaydı.

Böyle, dört duvarın arasına kapanmış, n'apıyordu? Ne gibi düşüncelerle kıvranıyordu zavallı? Korkunç sevgisine karşı son bir savaşa mı girmişti acaba? Yoksa kızı öldürmek, kendini de mahvetmek için bir tasarı daha mı hazırlıyordu?

Sevgili kardeşi Jehan, aynı zamanda onun şımarık çocuğu da sayılırdı. Jehan bir gün ağabeysinin kapısına gelip vurdu, küfürler etti, yalvarıp yakardı, belki on defa:

«Ağabey, benim, kapıyı aç!» diye bağırdı ama Claude Frollo açmadı.

Alnını pencerenin camına dayayarak böylece günler geçiriyordu. Manastırdaki bu pencereden bakınca Esmeralda'nın hücresini görmekteydi. Bazan kızı da, yanında ya keçisi, ya Quasimodo olduğu halde görüyordu. Çirkin sağırın nasıl kızın bir dediğini iki etmediğini, onun karşısında nasıl süt dökmüş kedi gibi durduğunu farkediyordu. Bir akşam çancının oyuncu kıza nasıl yiyecek gibi bakmış olduğunu da anımsıyordu sonra Claude Frollo'nun belleği güçlüydü çünkü. Bellek ise kıskançlara işkence eden duyguların başında gelir. Kendi kendine Quasimodo'nun kızı niçin kurtarmış olabileceğini soruyordu. Bu Çingene kızıyla sağır arasında geçen bir sürü işaretleşmeleri uzaktan gördü, bu sahneleri sevgisinin ışığı altında inceleyince, çok âşıkane oldukları sonucuna vardı. Kadınların acayipliklerinden çekinirdi zâten. Bunun üzerine, hiç beklemediği halde, yüreğinde belli-belirsiz bir kıskançlık duygusunun yer etmeye başladığını sezdi. Bu kıskançlık yüzünden hem utanıp kızarıyor, hem öfkeleniyordu. Kendi kendine: «Yüzbaşı neyse ne ama, ya bu!» diyor, bu düşünce alt-üst ediyordu onu.

Korkunç geceler geçiriyordu. Çingene kızının hayatta olduğunu öğreneliden beri, tüm bir gün zihnini kurcalamış olan hayalet ve mezar düşünceleri kaybolup gitmişti. Teninin yine şehvetle, arzuyla ürperdiğini hissediyordu şimdi. Esmer kızın kendisine bu denli yakında olduğunu hissettikçe geceleri yatağında kıvranıp duruyordu.

Her gece hezeyan halindeki muhayyilesi Esmeralda'yı ona, kanını en çok kaynatmış olan çıldırtıcı durumlarda gösteriyordu. Kızı hançerlenmiş, yüzbaşının üzerine uzanmış yatarken görüyordu. Çıplak göğsünde, Phœbus'ün yarasından akan kanlar vardı. Esmeralda'nın solgun dudaklarının

üstüne o ateşli öpücüğü kondurduğu zevk ânını anımsıyordu sonra. Zavallı kız o sırada yarı-ölü gibiydi ama, yine de bu öpüşün yakıcılığını hissetmişti.

Sonra, duruşma sırasında Esmeralda'ya işkence yapanların hoyrat elleriyle onu soyuşlarını, minicik ayağının, ince, tombul bacağının, yumuk, beyaz dizinin demir çarığın içerisine girişini gözünün önüne getiriyordu. Korkunç işkence aletinin dışında kalan bu sedef rengi güzel diz, hâlâ gözünün önünden gitmemekteydi. Kızı boynunda ip, sırtında gömlekle, omuzları çıplak, göğsü çıplak, kendisi de hemen hemen çıplak bir halde görüyordu nihayet. Bu şehvet dolu hayaller gözlerinin önünde canlandıkça yumruklarını sıkıyor, sırtından aşağıya doğru ürpermeler hissediyordu.

Bir gece bu hayaller, rahip olduğu için hep bâkir kalmış, kadına hiç yaklaşmamış olan Claude Frollo'nun damarlarındaki kanı öyle zalimcesine kaynatmaya başladı ki, yastığını ısırdı zavallı. Gecelik gömleğinin üzerine bir harmani geçirip hücresinden çıktı. Elinde bir lâmba vardı. Yarı-çıplaktı, şaşkın ve gözü dönmüş haldeydi.

Manastırla kilise arasında kırmızı bir kapı vardı. Claude Frollo bu kapının anahtarının nerede durduğunu biliyordu. Sonra, anımsanacağı gibi, çan kulelerine açılan kapının bir anahtarını da kendi üzerinde taşımaktaydı hep.

VI

ANAHTARIN DEVAMI

Gece Esmeralda başından geçenleri unutmuş, gönlü umutlar, zihni de tatlı düşüncelerle dolu olduğu halde yatağına girmişti. Epeydir uyuyor, rüyasında da, her zaman

olduğu gibi, Phœbus'ü görüyordu. Bir ara, uykusunun içinde, çevresinde bir gürültü duyar gibi oldu. Uykusu hafifti hep, kuşlar gibiydi tıpkı, çıt olsa uyanırdı.

Gözlerini açtı. Gece zifirî karanlıktı. Fakat yine de pencereden birisinin kendisine baktığını farketti. Adamın elindeki lâmba odayı aydınlatıyordu. Bu gölge Esmeralda'nın kendisini gördüğünü farkeder etmez lâmbayı söndürdü. Fakat kız yine de onun kim olduğunu anlamıştı. Gözlerini korkuyla yumdu. Bitkin bir sesle.: «Eyvahlar olsun! Yine o papaz gelmiş!» diye söylendi.

Başından geçen tüm felâketleri, bir arıda şimşek gibi anımsayıverdi. Korkudan her yanı buz kesilmişti. Kendini yatağa bıraktı.

Biraz sonra vücuduna bir şeyin değdiğini hissetti. Bu yüzden öyle bir titreyiş titredi ki, iyice uyanıp yatağında öfkeyle doğruldu.

Papaz gelip koynuna girmiş, iki koluyla ona sarılmıştı.

Esmeralda bağırmak istedi ama sesi çıkmadı.

Öfkeden, korkudan titreyen, alçak bir sesle: «Defol buradan, canavar herif! Defol git katil,» diyebildi.

Başrahip dudaklarını onun omuzlarına yapıştırırken: «Tanrı aşkına kovma beni!» diye inledi.

Esmeralda papazın dazlak kafasında kalmış saçları iki eliyle kavradı, adam onu öpmüyormuş da ısırıyormuş gibi, bu başı kendinden uzaklaştırmaya çalıştı.

Papaz hâlâ: «Tanrı aşkına kovma beni!» diye yalvarıyordu. «Seni ne çok seviyorum bilsen! Sevgi değil bu, ateş sanki. Erimiş kurşun gibi bir şey. Binlerce bıçak yüreğime saplanır gibi oluyor!»

Sonra iki kolunu insanüstü bir güçle, mengene gibi sıktı.

Esmeralda boyuna çırpınıyor: «Bırak beni, suratına tükürürüm yoksa,» diyordu.

Sonunda rahip, kızı bıraktı :

— «Beni tahkir et! Tokatla, ne istersen yap! Ama, Tanrı aşkına biraz olsun sev!» diyordu.

O zaman Esmeralda çocukça bir öfkeyle onun yüzüne bir tokat indirdi. Güzel ellerini yumruk halinde sıkmış, papazın yüzüne vurmaya çalışıyor, bir yandan da : «Defol git burdan, uğursuz herif!» diyordu.

Zavallı rahip ise kızın üzerinde çırpınarak, onun yumruklarına, tokatlarına, okşayışlarına cevap vererek : «Tanrı aşkına sev beni! Biraz olsun acı bana!» diye bağırıp yalvarıyordu.

Kız bir an, onunla başa çıkamıyacağını anladı. Claude Frollo dişlerini gıcırdatarak : «Dayanamıyacağım artık,» diyordu.

Kız papazın kolları arasında mahpus kalmış, çırpınıyordu. Bitkin haldeydi, Claude Frollo ona artık ne istese yapabilirdi. Kız şehvetli bir elin vücudu üzerinde dolaştığını hissetti.

Son bir çabayla : «İmdat! Kurtarın beni!» diye bağırmaya başladı.

Fakat gelen giden yoktu. Yalnız Cali uyanmış, acı acı meliyordu.

Papaz ise soluk soluğaydı : «Sus! Sus!» diyordu boyuna.

Esmeralda çırpınır, yerlerde sürüklenirken eli birdenbire yerde duran soğuk, madenî bir şeye değdi. Quasimodo'nun kendisine vermiş olduğu düdüktü bu. Bir umut çırpınışı içinde düdüğü kaptı, dudaklarına götürdü, vücudunda kalan olanca güçle üfledi. Düdük berrak, tiz, çınlayan bir ses çıkardı.

Papaz : «Bu da ne?» diye sordu.

Hemen aynı anda da güçlü bir kolun kendisini kaldırdığını hissetti. Hücre karanlık olduğu için kendisini kimin kaldırdığını farkedemedi. Fakat birisinin öfkeyle diş gıcır-

dattığını işitti. Odayı dolduran loşluğun içinde, başının üzerinde bir bıçağın geniş ağzının parıldadığını gördü.

Aynı zamanda papaz, Quasimodo'nun eciş-bücüş gölgesini de görür gibi oldu. «Ondan başkası olamaz bu,» diye düşündü. İçeriye girerken ayağının, dışarıda kapının önünde enlemesine yatmış bir yığına takıldığını da anımsadı nitekim. Bununla birlikte, içeriye giren kimse tek söz söylemediği için, papaz ne düşüneceğini de bilemiyordu pek. Bıçağı tutan kola doğru atılarak: «Quasimodo!» diye bağırdı. Bu umutsuz anda, Quasimodo'nun sağır olduğunu unutmuştu.

Papaz bir saniye içinde yere serildiğini, krşun gibi ağır bir dizin gelip göğsü üzerine dayandığını hissetti. Dizin kemikli, çıkıntılı halinden, bunun sahibinin Quasimodo olduğunu anladı. Ama ne yapabilir, kendisini nasıl tanıtabilirdi ona? Gecenin karanlığı yüzünden sağırın gözü hiçbir şey görmüyordu.

Claude Frollo mahvolduğunu anladı. Kız ise öfkeli bir kaplan gibi acımasızlaşmış, onu kurtarmak için hiçbir şey yapmıyordu. Bıçak gittikçe papazın başına yaklaşıyordu. Durum çok nâzikti. Birdenbire öfkesi duraklar gibi oldu.

Bir ses: «Kızın üzerine kan akmasın,» diyordu.

Gerçekten de Quasimodo'nun sesiydi bu.

Bunun üzerine papaz iri bir elin kendisini ayağından tutarak hücrenin dışına doğru sürüklediğini hissetti. Dışarıda ölecekti demek. Neyse ki ay gökte yükselmiş bulunuyordu.

İkisi de hücreden dışarıya çıktıkları anda, ayın solgun ışığı papazın yüzünü aydınlattı. Quasimodo babalığının yüzüne baktı, titremeye başladı, onu bırakarak geri geri çekildi.

Esmeralda kapının önüne çıkmıştı. Rollerin birdenbire değişiverdiğini şaşırarak gördü. Şimdi papaz tehdide, Quasimodo ise yalvarmaya başlamıştı.

Papaz sağıra öfke dolu hareketler savuruyor, el hareketleriyle azarlıyordu. Sonra şiddetli bir işaretle, çekilip gitmesini söyledi ona.

Sağır, başını önüne eğdi. Sonra gelip kızın kapısı önünde diz çöktü. Elindeki kamayı papaza uzatarak, olacağa boyun eğmiş, kalın bir sesle : «Efendimiz,» dedi, «önce beni öldürün, sonra ne isterseniz yapın.»

Claude Frollo öfkeden kendini bilmez haldeydi, bıçağın üstüne atıldı ama, kız ondan daha atik davrandı. Bıçağı Quasimodo'nun elinden kaptı, öfkeyle bir kahkaha koparark : «Yaklaş da göreyim!» diye bağırdı.

Bıçağı havaya kaldırmıştı. Papaz ne yapacağını bilmeksizin öylece duruyordu. Kızın bıçağı indirmeye kararlı olduğu belliydi.

— «Artık yaklaşamazsın,» diye bağırdı. Sonra papazın yüreğini dağladığını bile bile, acımasız bir eda ile : «Phœbus ölmedi, haberim var bundan!» dedi.

Papaz bir tekmet atıp Quasimodo'yu yere yuvarladı, öfkeden tir-tir titreyerek merdiven kapısından içeriye daldı.

O gittikten sonra Quasimodo, kızı kurtarmış olan düdüğü yerden aldı, yine ona uzatarak : «Düdük paslanmaya başlamıştı artık,» dedi.

Sonra kızı yalnız bırakıp gitti.

Esmeralda bu savaş yüzünden alt-üst olmuştu. Bitkin bir halde yatağının üstüne yığılarak hüngür hüngür ağlamaya başladı. Durumu yeniden kötüleşmeye başlıyordu çünkü.

Bèri yandan da papaz, el yordamıyla ilerleyerek, hücresine dönmüştü.

Olan olmuştu artık. Claude Frollo Quasimodo'yu kıskanmaktaydı şimdi de.

Düşünceli bir tavırla, o uğursuz sözlerini bir daha yineledi :

— «Kimse o kıza sahip olamıyacak!»

SEKİZİNCİ BÖLÜM

I

GRİNGOİRE'IN PARLAK FİKİRLERİ

Pierre Gringoire olayın aldığı biçimi görünce, işe karışanların ipe çekileceğini anlamış, bir daha da bunun peşini kovalamamıştı. Yine eskisi gibi Haşarat Yatağı'ndaki serserilerle oturuyordu. En sonunda serserilerin Paris'in en iyi insanları olduklarını anlamıştı çünkü.

Fakat, beri yandan serseriler de kendilerinden olan Çingene kızının kaderiyle ilgilenmekten geri duramamışlardı. Gringoire bunu doğal bulmuştu. Çünkü serseriler enin-de-sonunda muhakkak Savcı Charmolue'nün karşısına çıkacaklar, yahut işkence memuru Tortorue'nün eline düşeceklerdi. Onlar, Gringoire gibi hayal âleminde yaşamıyorlardı. Şairlikle filân ilgileri yoktu.

Gringoire çevresinde konuşulanlardan, bir testinin kırılması sonunda evlendiği bu kızın Notre-Dame Kilisesine sığındığını anlamış, buna sevinmişti. Fakat kiliseye gidip kızı görmeye pek niyetli değildi. Yalnız, ara-sıra küçük keçiyi düşünüyordu, o kadar. Zâten gündüzleri karnını doyurmak için sokaklarda türlü soytarılıklar, marifetler yapıyor, geceleri de Paris piskoposuna hitaben bir muhtıra ha-

zırlıyordu. Gringoire, piskoposun değirmenlerinin çarklarından akan sularla ıslanmıştı çünkü, bu yüzden ona karşı hıncı vardı. Ayrıca, başka bir piskopos tarafından yazılmış bir yapıtı inceleyip yorumlamakla meşguldü. Mimariden sözeden bu yapıt, şairde güzel sanatların bu koluna karşı merak uyandırmıştı. Onun için, felsefeden vazgeçmişti şimdilik. Ama, aslı aranırsa, büsbütün vazgeçmiş de sayılmazdı, felsefeyle mimarlık arasında sıkı bir bağ vardır çünkü.

Günün birinde Gringoire bir sokağın köşesinde bulunan For-l'Evêque adlı bir yapının önünde durmuştu. Bu yapı, For-le-Roi adı verilen başka bir binanın karşısındaydı. Bu For-l'Evêque'in içinde XIV. yüzyıldan kalma çok hoş, küçük bir kilise vardı. Bunun kapısı da sokağa açılıyordu. Gringoire bu kilisenin dışındaki heykelleri, kabartmaları hayran hayran incelemekle meşguldü. Duymakta olduğu sanat aşkıyla kendinden geçmiş bir haldeydi ki, birden bir elin omuzuna dokunduğunu hissetti.

Dönüp baktı. Elini omuzuna koyan kimse eski dostu, üstadı Başrahip Claude Frollo idi.

Gringoire şaşkınlıktan dona-kaldı. Başrahibi uzun zamandır görmemişti. Claude Frollo heybetli, önemli bir adamdı sonra. Gringoire gibi bir şair ve feylesof ona ne zaman rastlasa heyecana kapılıp bocalamaktan kendini alamazdı.

Başrahip bir süre sustu. O sırada Gringoire onu uzun uzun inceledi, Flaude Frollo'yu epey değişmiş buldu : Yüzü bir kış sabahı gibi solgundu. Gözleri çukura kaçmış, saçları hemen hemen ağarmıştı. Sessizliği ilk bozan, papaz oldu.

Sâkin, fakat soğuk bir tavırla : «Nasılsın bakalım, Pierre?» diye sordu.

Gringoire : «Sağlığımı soruyorsanız, eh, şöyle böyle, diyebilirim ama,» dedi, «genel olarak iyiyim. Hiçbir şeyin fazlasına gitmiyorum. Hipokrates Hekime göre sağlıcakla

yaşamanın sırrı nedir, bilirsin elbet. Bu büyük adam der ki : 'Kuvvet, güzellik, uyku, yiyecek.. hepsinde ölçülü olmak gerek'.»

Papaz gözlerini Gringoire'ın üzerinden ayırmıyarak : «Şu halde, hiçbir kaygın, tasan yok ha?» diye sordu.

— «Yok, hamdolsun.»

— «Peki, ne iş yapıyorsun şimdi?»

— «İşte görüyorsun üstadım. Şu taşların yontuluş tarzını, şu kabartmanın da yapılış biçimini inceliyorum.»

Papaz gülümsemeye başladı. Fakat ağzının yalnız bir yanını büken, acı bir gülümseyişti bu,

— «Hoşlanıyor musun bundan bari?» diye sordu.

Gringoire : «Hoşlanmak da söz mü?» diye yanıt verdi. Sonra cambazhanelerde hilkat garibelerini halka gösteren bir adamın memnun edasıyla kabartmalara, heykellere doğru eğilerek ekledi : «Şunlara bakın, az sanat, ustalık, sabır ve zerafet mi var bunda! Sonra, ya şu küçük sütunun güzelliği? İnsan hangi sütun başlığında böylesine hoş, canlı gibi duran yapraklara rastlayabilir? Unutmayın ki, alt tarafı çekiçle, keskiyle yapılıyor bu! Tüm bunlar eğlendirici değil de nedir?»

Papaz : «Evet, öyle,» dedi.

Gringoire şairlere özgü o heyecanlı, geveze halle : «Hele kilisenin içini de bir görseniz,» dedi. «Her yanda heykeller var. Başka hiçbir yerde böylesine rastlamadım...»

Claude Frollo şairin sözünü keserek : «Şu halde, hayatından memnunsun demek,» dedi.

Gringoire ateşli bir eda ile yanıt verdi :

— «Doğrusu, evet! Önce kadınları, sonra hayvanları sevdim, şimdi de taşları seviyorum. Taşlar da insanı hayvanlar ve kadınlar kadar oyalar. Onlar gibi kalleş değildirler sonra.»

Papaz elini alnına götürdü. Sık sık böyle yapmak âdetiydi zâten.

— «Gerçekten de öyle,» dedi.

Gringoire papazı kolundan tutup For-l'Evêque'in merdiveninin bulunduğu küçük kuleye doğru götürdü.

— «Bakın örneğin,» dedi, «ne hoş şeyler var dünyada! Şu gördüğümüz, bir merdivenden ibaret, değil mi? Ama, ben bunu ne zaman görsem içim şişer, mutlu olurum. İlk bakışta basit bir merdiven bu ama, yapılışında ne büyük bir sanat, bir ustalık var, bakın! Güzelliği de sadeliğinde değil mi zâten?»

— «Peki, hayatta arzuladığın bir şey yok mu?»

— «Hayır.»

— «Eseflendiğin, pişman olduğun da yok mu?»

— «Vallahi, ne arzu, ne pişmanlık duyuyorum. Hayatımı yoluna koydum çünkü.»

Claude Frollo : «Evet ama, insanların yoluna koydukları şeyleri olaylar bozar,» dedi.

Gringoire yanıt verdi :

— «Vallahi, üstadım, ben feylesof adamım. Herşeyi dengede tutmanın yolunu bilirim.»

— «Peki, hayatını nasıl kazanıyorsun?»

— «Ara-sıra yine destanlar, piyesler yazıyorum. Ama, bana asıl para getiren iş, sizin de bildiğiniz o marifetler, üstadım. Yani iskemleden oluşan bir piramidi dişlerimin arasına alıp taşımak.»

— «Bir feylesof için bu zanaat, biraz bayağı değil mi dersin?»

— «Evet ama, üstadım, bu da bir denge sorunu nihayet. İnsan bir fikir edindi mi, buna her yanda rastlar, bunu her alanda uygular.»

Başrahip : «Evet, öyledir,» dedi. Biraz sustuktan sonra da ekledi : «Yine de hırpani, perişan bir halin var ama.»

— «Hırpani olmasına hırpaniyim ama hayatımdan memnunum.»

O sırada atların nal sesleri işitildi, bizim iki ahbap da sokağın öbür ucundan Kralın maiyetine memur bir okçu asker bölüğünün geçtiğini gördüler. Subayları başlarındaydı. Hepsi mızraklarını dimdik tutuyorlardı. Atların kaldırım taşları üzerinde nal sesleri çıkararak geçişleri parlak ve heybetliydi.

Gringoire Başrahibe : «Şu subaya amma dik dik bakıyorsunuz, üstadım!» dedi.

— «Bir yerden tanıyorum onu galiba.»

— «Adı ne acaba?»

— «Phœbus de Chateaupers falan gibi bir şey olsa gerek.»

— «Phœbus mü dediniz? Acayip bir ad. Bir de Foix Kontu olan bir Phœbus vardır. Sonra, vaktiyle bir kız tanımıştım, bu Phœbus adını dilinden düşürmezdi hiç.»

Papaz : «Gel bakayım,» dedi, «bir şey söyliyeceğim sana.»

Askerler geçeli beri papazın soğuk tavırlarının altında heyecan belirtileri görünmeye başlamıştı. Gringoire papazın peşinden yürüdü. Başrahiple kim konuşsa, onun etkisi altında kalırdı zâten. Hiç konuşmadan Bernardins sokağına dek geldiler, sokak oldukça ıssızdı. Claude Frollo buraya gelince durdu.

Gringoire : «Ne söyliyeceksiniz bana, üstadım?» diye sordu.

Başrahip derin derin düşündüğünü gösteren bir eda ile : «Şu gördüğümüz atlıların giysileri seninkinden, benimkinden daha güzel, değil mi ha?» dedi.

Gringoire başını sallayarak : «Vallahi, ben bu demirden, çelikten kabukları giymektense, benim sarılı-kırmızılı mintanı giymeyi yeğlerim,» dedi. «Bu da iş mi sanki! Adamlar sokakta giderken demirci dükkânını andıran acayip bir gürültü çıkarıyorlar!»

— «Şu halde, sen hiç böyle savaş üniforması giymiş adamlar gibi olmaya heveslenmedin, öyle mi?»

— «Nelerine heves edeyim onların, sayın Başrahip? Güçlerine mi, zırhlarına mı? Bana sorarsanız, insan hırpani elbiseler giymeli ama, feylesof olmalı, bağımsız olmalı. Aslanın kuyruğu olacağıma, sineğin başı olayım daha iyi!»

Papaz düşünceli düşünceli : «Acayip!» dedi. «Ama, güzel bir üniforma da hoş şeydir doğrusu.»

Gringoire onu düşünceleriyle baş başa bırakarak gidip hemen oradaki bir evin kapısını seyretmeye başladı. Sonra ellerini çırparak geri çekildi :

— «Askerlerin giysilerine zihniniz bu denli saplanmasaydı gidin de şu kapıya bakın derdim size,» dedi. «Hep söylerim ya, şu Aubry'nin evinin kapısı, dünyanın en güzel kapılarından biridir.»

Başrahip birdenbire : «Pierre Gringoire,» dedi, «senin yanında Çingene bir okuyucu kız vardı hani. N'aptın onu?»

— «Esmeralda'yı mı soruyorsunuz? Lâkırdıyı amma da çabuk değiştirdiniz, üstadım!»

— «Senin karın değil miydi o?»

— «Evet, bir testiyi yere atıp kırarak nikâhımızı kıymışlardı. Dört yıl evli kalacaktık.» Sonra Gringoire başrahibe alaylı bir tavırla bakarak : «Demek hâlâ onu düşünüyorsunuz, öyle mi?» diye sordu.

— «Ya sen? Sen hiç düşünmüyor musun onu?»

— «Vallahi, az düşünüyorum. Bir sürü dert var başımda! Yalnız, o küçük keçi pek sevimli şeydi.»

— «Bu Çingene kızı senin hayatını kurtarmıştı galiba, değil mi?»

— «Ha! Orası doğru, bakın.»

— «Peki, n'oldu o kız şimdi? N'aptın onu?»

— «Vallahi, pek bilemiyorum. Asmışlar galiba.»

— «Sahi mi?»

— «Pek emin değilim. Ne zaman birisini asmaya kalkışsalar, ben ortalıktan kaybolurum çünkü.»

— «Bütün bildiğin bundan ibaret demek?»

— «Yo, durun bakayım. Bana: 'O şimdi Notre-Dame Kilisesine sığındı, emniyette artık,' demişlerdi. Ben de pek sevindim buna. Yalnız, keçi de onunla birlikte kaçtı mı, bunu öğrenemedim. Tüm bildiğim bu kadar.»

Claude Frollo: «Dur öyleyse, ben sana yeni haberler vereyim,» dedi. O âna değin alçak ve boğuk olan sesini yükselterek: «Gerçekten de Notre-Dame Kilisesine sığındı o,» diye devam etti. «Ama, adlî makamlar üç güne kadar onu oradan alacaklar. Sonra da Grève Alanı'na götürüp asacaklar. Meclis böyle karar verdi.»

Gringoire: «Vah vah, çok yazık!» dedi.

Başrahip yine hemen soğuk ve sâkin bir tavır takınmıştı.

Şair sordu: «Peki, kızın adlî makamlara teslimi için kim başvuruda bulunmuş acaba? Ne vardı Meclis'i hareketе getirecek? Esmeralda gibi zavallı bir kız Notre-Dame Kilisesi'ne sığınmış da, istinat duvarlarındaki kırlangıç yuvalarının yanında yaşıyormuş, ne çıkar bundan sanki?»

Başrahip: «Yeryüzünde şeytana taş çıkartanlar vardır,» dedi.

Gringoire yanıt verdi:

— «Bu da tam şeytana göre iş doğrusu!»

İkisi de bir süre sustular.

Sonra başrahip: «Demek senin hayatını kurtarmıştı o, ha?» diye sordu.

— «Evet. Bizim Haşarat Yatağı'ndaki dostlarla yeni tanışmıştım o zaman. Ama, şakaları yoktu ha: Beni asacaklardı. Asalardı bugün pişman olurlardı belki.»

— «Peki, sen şimdi Esmeralda'yı kurtarmak için hiçbir şey yapmıyacak mısın?»

— «Yapmasına yapayım, Başrahip Efendi; ama, ya benim de bu yüzden başım derde girerse?»

— «Ne çıkar bundan?»

— «Amma yaptınız, üstadım! Ne çıkar, olur mu hiç? Bugünlerde iki tane büyük yapıta başladım.»

Papaz birden elini alnına vurdu. Sâkin görünmeye çalışıyordu ama, zaman zaman yaptığı anî bir hareket, içindeki kaynaşmayı, heyecanı açığa vuruyordu.

— «Nasıl kurtarmalı şu kızı, yarabbi!» dedi.

Gringoire: «Vallahi üstadım,» dedi, «Tanrı'dan umut kesilmez.»

Başrahip yine düşünceli düşünceli tekrarladı:

— «Nasıl kurtarmalı onu acaba?»

O zaman Gringoire de elini alnına vurarak: «Durun üstadım,» dedi. «Ben kafası işlek bir adamımdır, bir çare buldum galiba. Krala dilekçe verip Esmeralda'yı bağışlamasını dilesek?»

— «XI. Louis'ye mi dilekçe vereceksin? Ondan mı af isteyeceksin?»

— «Neden olmasın, üstadım?»

— «Vallahi, Krala dert anlatmak, deveye hendek atlatmaktan daha güçtür bence.»

Gringoire bunun üzerine başka çareler düşünmeye başladı:

— «Peki,» dedi, «ben bir dilekçe versem de kızın gebe olduğunu ileri sürsem?»

Bu sözler üzerine Başrahibin içeriye kaçık gözlerinden bir kıvılcım geçti:

— «Gebe mi?» dedi. «Tuhaf şey! Bu konuda bir bildiğin mi var yoksa?»

Gringoire onun bu tavrından korktu. Onun için, acele acele: «Yok, yok, benden değil yani,» dedi. «Anlatmıştım size ya, aramızdaki evlenme lâftan ibaret. Esmeralda ile

karı-koca olmadık hiçbir zaman. Ama, 'gebedir' diye dilekçe verirsek idamı geciktiririz hiç olmazsa.»

— «Saçma şey bu! Rezilce bir şey! Sus bakayım!»

Gringoire : «Kızmayın üstadım,» dedi. «İdamı geciktirirsek bunun kimseye zararı dokunmaz ki!»

Papazın şairi dinlediği yoktu. Kendi kendine : «Kızın kiliseden çıkması gerek,» diye mırıldandı. «Kararın üç günlük süresi var çünkü. Zâten karar da olmasa, ortada Quasimodo var! Şu kadınların zevklerine de akıl ermez ki!» Sonra sesini yükselterek ekledi : «Bak Pierre, azizim, ben bu işi düşündüm. Esmeralda için tek bir kurtuluş çaresi var.»

— «Ne gibi? Ben hiçbir çare göremiyorum.»

— «Dinle beni, Pierre. Unutma ki, sen bu kıza hayatını borçlusun. Sana herşeyi açıkça söyleyeyim bak. Kilisenin çevresinde gece-gündüz nöbet tutuyorlar. Ancak içeriye girerken gördükleri kimseleri dışarıya çıkarıyorlar. Şu halde sen de kiliseye girebilirsin. Ben seni kızın yanına götürürüm. Onunla elbise değiştirirsin. O senin cepkenini giyer, sen de onun etekliğini giyersin.»

Şair : «Peki, buraya kadar olanı iyi ama sonra n'olacak?» diye sordu.

— «Sonra, kız senin giysilerinle çıkıp gider. Sen onun giysileriyle kilisede kalırsın. Sonunda belki seni asarlar ama, kız da kurtulmuş olur.»

Gringoire çok ciddî bir eda ile kulağını kaşıyarak : «Pek parlak fikir doğrusu,» dedi, «ben kendiliğimden imkânı yok bulamazdım bunu.»

Claude Frollo'nun bu beklenmedik önerisi karşısında şairin açık yürekli, iyi kalpli çehresi birden karışıvermişti.

Papaz sordu :

— «Ey, söyle bakalım Gringoire, ne diyorsun buna?»

— «Şunu derim, üstadım : beni belki değil, kesinlikle asarlar.»

— «Canım, ne üstüne vazife bu senin!»

— «Amma da yaptınız, ne üstüme vazife olur mu?»

— «Kız senin hayatını kurtarmıştı ya. Sen de minnet borcunu ödemiş olursun böylece.»

— «Ama, benim daha ne borçlarım var, üstadım! Hiçbirini de ödemiyorum.»

— «Bu onlara benzemez, Pierre. Kesinlikle ödemelisin bunu.»

Başrahip çok buyurucu bir eda ile konuşuyordu. Şair ise pek bozulmuş, şaşırmıştı :

— «Dinleyin beni üstadım,» dedi. «Siz bu fikir üzerinde ayak diriyorsunuz ama, pek haklı değilsiniz galiba. Neden başkasının yerine beni assınlar, anlayamadım bunu?»

— «Seni hayata bu denli bağlayan ne türlü bir sebep var?»

— «Bir değil, bin sebep var, üstadım. Hava, gökyüzü sabah, akşam, ay ışığı, dostlarım olan serseriler, yosmalarla yaptığımız gevezelikler, Paris'teki güzel mimarî yapıtları, yazmakta olduğum üç kitap... Hangi birini sayayım bilmem ki! Anaksagoras : 'Dünyaya güneşi hayran hayran seyretmek için geldim ben,' dermiş.»

— «Peki, o denli sevdiğin bu hayatı kime borçlusun? Esmeralda olmasaydı sen nerede olurdun şimdi? O kız senin hayatını kurtardı, sen de onun ölmesini istiyorsun. Hadi bakayım, Gringoire, merhamete gel. Üstüne düşen ödevi sen de yerine getir.»

Papaz sert bir tavırla konuşuyordu şimdi. Gringoire onu önce kararsız kararsız dinledi. Sonra yumuşamaya başladı, kederinden yüzü buruştu.

Gözündeki bir damla yaşı silerek : «Çok dokunaklı konuştunuz üstadım,» dedi. «Bakayım, düşüneyim hele bir. Sonra, kimbilir, belki de asmazlar beni. Gelip beni o hüc-

rede böyle açayip bir kılıkta bulunca bir de bakarsınız, katıla katıla gülmeye başlarlar. Assalar da ne çıkar sonra! Alt tarafı, bu da ölümün bir başka biçimi değil mi? Asılarak ölmek, feylesoflara yakışan bir ölüm tarzıdır. Belki benim alnımda da böyle öleceğim yazılı. İnsanın feylesof gibi yaşayıp feylesof gibi ölmesi çok görkemli bir şey doğrusu!»

Papaz onun sözünü keserek : «Şu halde, anlaştık. Yarın geleceksin, değil mi?» diye sordu.

Fakat şair bu soru ile birdenbire kendine geldi :

— «Ne yazık ki hayır üstadım, gelemiyeceğim,» dedi. «Asılarak ölmek saçma bir şey. Benim hiç de böyle bir niyetim yok.»

Papaz pek bozulmuştu :

— «Hadi, Allahaismarladık öyleyse,» dedi. Sonra dişlerinin arasından mırıldanarak ekledi : «Bir gün benim elime geçersin elbet!»

Gringoire bu sözleri işitmişti :

— «Eyvahlar olsun, bu herifin eline geçmeyi hiç de istemem,» diye söylendi. Sonra Claude Frollo'nun peşinden koşarak bağırdı : «Başrahip Efendi, dostlar arasında dargınlık olur mu? Madem ki bu kıza, yani karıma ilgi gösteriyorsunuz, pekâlâ. Onu Notre-Dame Kilisesinden çıkarmak için bir çare de düşünmüşsünüz. Yalnız, bu çare benim için hiç de hoş değil. Bakın, şu anda aklıma çok daha parlak bir şey geldi. Kendimi tehlikeye sokmaksızın onu kurtarmak yolunu bulursam ne dersiniz? Yeter mi bu kadarı size? Siz memnun olasınız diye beni muhakkak asmalarını istemezsiniz herhalde?»

Papaz sabırsızlıkla sordu :

— «Peki canım, bulduğun çare neymiş, onu söyle bakalım.»

Gringoire kendi kendine konuşur gibi : «Serserilerin hepsi iyi adamlardır,» dedi. «Çingenelerin hepsi Esmeral-

da'yı severler. Tek kelimeyle, hepsi bir anda ayaklanırlar. Bundan daha kolay ne var? Gidip kiliseye saldırırlar. O kargaşalık sırasında da kızı kolayca kaçırırlar. Yarın akşamdan tezi yok yaparız bunu. Serserilerin de pek işlerine gelir hem.»

Papaz şairi kolundan tutup sarsarak : «Söylesen-e, neymiş bulduğun çare?» diye yine sordu.

Fakat şair cevap verecek yerde papaza : «Keçi de kızla birlikte, değil mi?» dedi.

— «Şimdi keçinin sırası mı, canım?»

— «Evet ama, kızla birlikte keçiyi de asacaklardı, değil mi?»

— «Assınlar, bana ne bundan?»

— «Evet evet, keçiyi de asacaklardı. Geçen ay da dişi bir domuzu asmışlardı ya. Cellâdın hoşuna gider bu. Çünkü sonra hayvanın etini yiyor, kerata. Ama zavallı Cali'yi asarlarsa yanarım bak.»

Papazın sabrı tükenmişti :

— «Ne çare buldun, söylesen-e!» diye bağırdı.

— «Çok güzel bir çare buldum, üstat, durun da anlatayım size.»

Sonra şair, Başrahibin kulağına eğilerek, ona alçak sesle bir şeyler anlattı. Bir yandan da kaygılı kaygılı çevresine bakıyordu ama, neyse ki sokakta kimsecikler yoktu.

Sözlerini bitirince Claude Frollo onun elini sıktı. Soğuk bir tavırla «Çok iyi, yarın buluşuruz öyleyse,» dedi.

Gringoire da : «Yarın buluşuruz,» diye yanıt verdi.

Başrahip bir yana giderken, o da öbür yana doğru ilerliyerek uzaklaştı. Bir taraftan da kendi kendine şöyle söyleniyordu :

— «Çok dehşet bir iş olacak bu, azizim Gringoire. Biz ufak-tefek adamız ama, büyük işlerden korkmayız. Baksan-a yumruk kadar kuşlar, koskoca okyanusu aşıyorlar.»

II

YAŞASIN NEŞE!

Okuyucularımız, Haşarat Yatağı'nın bir bölümünün çevresinde kentin eski surlarının bulunduğunu herhalde unutmamışlardır. O sıralarda bu surların çoğu harap olmuş, yıkılmaya başlamıştı. Surların burçlarından birini serseriler eğlenti yeri haline getirmişlerdi. İlk kat meyhaneydi. Geri kalan eğlence yerleri de daha üst katlardaydı.

Bu burç, serseriler yatağının en canlı, dolayısıyla en korkunç yeriydi. Burası, gece-gündüz vızıldayan bir arı kovanını andırıyordu. Haşarat Yatağı'nda gece herkes uyur, çevrede çıt çıkmazken, bu burçtan hep neşeli sesler yükselir, pencereden, duvarların çatlaklarından kızılımtırak ışıklar görünürdü.

Dediğimiz gibi, bodrum meyhaneydi. Buraya alçak bir kapıdan giriliyor, dik bir merdivenden iniliyordu.

Bir akşam, kentin tüm kulelerinde ışıkları söndürüp yatma zamanının geldiğini bildiren çanlar çaldığı sırada birisi gelip bu burcun içine girseydi, orada her zamankinden daha çok gürültü edildiğini, daha sıkı içildiğini, daha okkalı küfürler savrulduğunu işitirdi. Ortalıkta büyük büyük insan toplulukları vardı. Bunlar sanki bir kumpas kuruyorlarmış gibi, aralarında alçak sesle konuşuyorlardı. Şurada - burada bir adamın yere çömelerek, elindeki demir parçasını döşeme taşlarına sürtüp bilediği görülmekteydi.

Fakat meyhanenin içinde hava başka türlüydü. Çünkü şarapla kumar, o akşam serserilerin tümünün zihinlerini kurcalamakta olan düşüncelerin burada açığa vurulmasını pek olanak vermiyordu. Onun için, içki içenlerin konuştuklarından, hazırlanan şeyin ne olduğu pek anlaşılmıyordu. Yalnız, meyhanedekiler her zamankinden daha neşeli

görünmekteydiler. Hepsinin bacaklarının arasında da balta, satır, lobut, kılıç, tırpan gibi birtakım silâhlar vardı.

Yuvarlak salon çok genişti ama, içinde öyle büyük bir kalabalık vardı ki, kadınlı-erkekli herkes balık istifi gibi üst üsteydi. Kimi masaların üzerinde mumlar yanmaktaydı. Fakat burasını asıl aydınlatan, ocakta yanan ateşin aleyiydi.

Bu bodrum öyle nemli bir yerdi ki, serseriler burada yaz ortasında bile ateş yakıyorlardı hep. Kocaman bir şişe geçirilmiş et parçaları da korların üstünde kebap olmaktaydı.

Fakat, ilk bakışta göze çarpan kalabalığa, kargaşalığa rağmen, insan bu topluluğun içinde belli-başlı üç küme bulunduğunu anlayıverirdi hemen. Bu kümelerin herbiri üç ayrı kimsenin çevresinde toplanmıştı.

Bunlardan, Şark usulüne göre acayip birtakım şeyler giymiş olanı, Çingenelerin Çeribaşısı Mathias Hunyadi Spicali'ydi. Herif bir masanın üstüne bağdaş kurup bir parmağını havaya kaldırmış, çevresini alanlara büyücülük alanındaki derin bilgisinden bir şeyler dağıtıyordu.

Bir başka küme de bizim eski ahbap, Serseriler Kralı Clopin Trouillefou'nun çevresini almıştı. Adam tepeden tırnağa silâhlıydı. Çok ciddî bir tavırla kocaman bir fıçıdan çıkardığı her çeşit silâhı çevresindekilere dağıtmakla meşguldü. Fıçının içi ağzına dek baltalar, kılıçlar, çakmaklı tüfekler, örme zincirden zırhlar ve mızrak demirleriyle doluydu. Bu yığının içinden herkes bir silâh çekip alıyordu. Çocuklar bile silâhlanmaktaydılar. Silâhlı ve zırhlı birtakım kötürümler, tıpkı yengeçleri andırır şekilde, yan yana sürünerek, içki içenlerin bacakları arasından geçiyorlardı hattâ.

Nihayet bir üçüncü topluluk daha vardı ki bu, hepsinden daha çok konuşup gürültü etmekteydi. Bunların ortasında, başındaki miğferden ayaklarındaki mahmuzlara dek

tepeden tırnağa zırhlar kuşanmış birisi elleriyle, kollarıyla birtakım hareketler yaparak birtakım şeyler anlatıyordu. Bu adam sırtındaki zırhın içinde öylesine kaybolmuştu ki, vücudundan ancak havaya kalkık kırmızı burnuyla bir tutam sarı saç, pembe bir ağız ve küstah, pervasız bir çift göz görünmekteydi.

Bu adam beline hançerler, bıçaklar asmıştı. Kemerinden bir kılıç sarkıyordu. Sol omuzunda ok atmaya yarayan bir yay, önünde kocaman bir maşrapa vardı. Solunda ise şişman, iri-yarı bir yosma oturuyordu. Çevresindekilerin hepsi gülüyor, küfürler savuruyor, içki içiyordu.

Bu başlıca üç kümeye belki yirmi tane daha küçük küme ekleyin. Müşterilere içki taşıyan kızlı-erkekli «garson»ları, binbir çeşit âletler, zarlar, bilyelerle kumar oynayanları, bir köşede kavga edenleri, başka bir köşede öpüşenleri göz önüne getirin, bu kalabalık hakkında az-çok fikir edinmiş olursunuz o zaman. Yanmakta olan büyük ateşin alevleri, tüm bu insanların gölgelerini duvarlar üzerine titrek titrek yansıtıyor, bunları kocaman, ölçüsüz, acayip ve kaba bir biçime sokuyordu. Gürültüye gelince; bunu anlatmak için söz bulamıyoruz.

Bu meyhanenin dip yanında, ocağın önündeki sıraya oturup düşünceye dalmış birisi vardı. Bu adam, bizim şair Pierre Gringoire idi.

Clopin Trouillefou ise çevresindeki serseri tayfasına: «Hadi bakalım, çabuk olun, silâhlarınızı kuşanın. Bir saate dek yola çıkıyoruz,» diyordu.

Bir yosma: «Ey gaziler, yol göründü...» gibilerden bir şarkı mırıldanırken, iki kumarbaz da birbirleriyle çekişmekle meşguldü.

Tepeden tırnağa zırhlar, silâhlar kuşanmış delikanlının sesi ise bütün gürültülerden baskın çıkmaktaydı:

— «Yaşasın!» diye bağırıyordu. «Bugün ilk kez sava-

şacağım. Ben de serseri oldum artık. Hey, bana içki verin, arkadaşlar, yaman bir sefere çıkacağız. Hepimiz yiğit insanlarız. Kiliseyi kuşatıp kapılarını kıracağız, güzel kızı oradan alıp yargıçların elinden kurtaracağız. Onu papazlara bırakmıyacağız. Manastırı yıkacağız, piskoposu dairesinin içinde yakacağız. Göz açıp kapayıncaya dek oluverecek bunlar. Dâvamız kutsaldır, haklıdır. Notre-Dame Kilisesini yağma ettik mi işler tamam! Quasimodo olacak kamburu da asacağız. Hey, kızlar, Quasimodo'yu tanır mısınız siz? Hiç çan çalarken gördünüz mü onu? Kıyak manzaradır bu, vallahi. Arkadaşlar, dinleyin beni. İliklerime değin serseriyim ben. Çok zengindim ama, nem varsa yedim bitirdim. Anam subay olayım, babam papaz olayım istiyordu. Ben serseri oldum. Babam bu yüzden lânet okudu, anam hüngür hüngür ağlamaya başladı. Yaşasın, ben de serseriyim artık! Hey, ahbap, doldur şu kadehleri. Param var, merak etme!»

Beri yandan kalabalık, kahkahalarla gülerek, bu acayip söylevi alkışlıyordu; genç üniversiteli çevresindeki gürültünün arttığını gördükçe daha çok aşka geliyor, bağırıp çağırıyor, şarkılar söylüyordu.

Sonunda : «Bir-iki lokma da yiyecek bir şey verin bana,» diye bağırdı.

Bir ara ortalık yatışır, herkes susar gibi oldu : Bu arada Çeribaşı'nın hâlâ o cırlak sesiyle yamaklarına büyücülük dersi vermeyi sürdürdüğü işitildi.

Beri yandan meyhanenin öbür ucunda serseriler fısıldaşarak silâhlanmaya devam ediyorlardı.

Bir Çingene karısı : «Zavallı Esmeralda!» dedi. «Kardeşimiz o bizim. Ne yapıp yapalım, kurtaralım onu.»

Başka biri soruyordu :

— «Hâlâ Notre-Dame Kilisesinde mi o?»

— «Evet evet, hâlâ orada.»

— «Öyleyse arkadaşlar, haydin, doğru Notre-Dame'a

gidelim! Bir sürü altın heykeller vardır orada. Hepsi de çok ağır çeker. Bir sürü eşya vardır. Ben bunları bilirim, kuyumcuyum çünkü.»

O sırada Jehan'ın önüne yemeğini getirip koydular. Delikanlı yanındaki yosmanın göğsüne yaslanarak bağırdı :

— «Jehan Frollo derler bana! Ağabeyim Başrahiptir ama, şeytan görsün suratını! Anlattıklarım kılı kılına doğrudur bakın : Ağabeyim bana cennette bir evin yarısını vaadetmişti. Serseri olunca bu payımdan vazgeçtim. Tirechappe Sokağında akarlarımız var. Kadınların hepsi de bana biterler.»

Bunları söyledikten sonra tabağını kaldırdığı gibi masanın üstüne vurarak kırdı. Bu kez avazı çıktığı kadar şarkı söylemeye başladı :

Dinim, imanım yoktur benim;
Kanun, nizam tanımam,
Kral da, Tanrı da,
Vızgelir, vızgelir bana!

Beri yandan Clopin Trouillefou silâh dağıtma işini bitirmişti. Derin derin düşünmekte olan şair Gringoire'a yaklaştı :

— «Ne düşünüyorsun bakalım, ahbap?» diye sordu.

Gringoire acı acı gülümseyerek Serseriler Kralından yana döndü :

— «Ateşi pek severim de,» dedi. «Ama, ben ateşi bizi ısıtır, yemeklerimizi pişirir diye değil de, kıvılcımları vardır diye severim. Oturup saatlerce kıvılcımları seyrederim hayran.»

Serseriler Kralı : «Anladımsa arap olayım,» dedi. «Ama saat kaç, sen onu söyle asıl.»

Gringoire : «Bilmiyorum,» dedi

O zaman Clopin gidip Çeribaşı'nın koluna asıldı :

— «Mathias kardeşim,» dedi, «zamanı iyi seçmedik galiba. Söylendiğine göre Kral, Paris'e gelmiş.»

Yaşlı Çingene : «Daha iyi ya işte,» dedi. «Gidip kardeşimiz Esmeralda'yı onun pençesinden kurtarmanın tam zamanıdır.»

Serseriler Kralı : «Aferin be! Erkekçe lâf ettin,» dedi. «Şipşak bitireceğiz bu işi zâten. Kilisede bize karşı koyacak kimse yok. Papaz milleti korkak olur, biz de çok kalabalığız. Yarın Meclisin adamları kızı almaya geldiler mi avuçlarını yalayacaklar. Kızı alabilirlerse ben de nâmerdim, anladın mı?»

Clopin bunları söyledikten sonra meyhaneden dışarıya çıktı.

Bu arada Jehan Frollo da kısık bir sesle bağırıyordu :

— «Yiyorum, içiyorum, sarhoşum, demek ki, Tanrı Jupiter oldum ben. Hey, Balyoz Pierre, suratıma hep böyle bakarsan alırım paçanı aşağıya, bak!»

Gringoire ise artık derin derin düşünmekten vazgeçmiş, çevresindeki kalabalığa bakıyordu Kendi kendine : «İyi ki içmemişim,» dedi, «bu işler ayık kafa ile görülür.»

O sırada Clopin içeriye girdi :

— «Arkadaşlar, gece yarısı oldu!» diye gürledi.

Bu sözler üzerine kadın, erkek, çocuk serserilerin hepsi ellerindeki silâhları, demirleri şıngırdatarak hep birden meyhaneden dışarıya uğradılar.

Ay bulutların arkasına çekilmişti :

Haşarat Yatağı karanlıklara gömülmüş bulunmaktaydı. Hiçbir yerde tek ışık görünmüyordu. Fakat burada yine de kalabalık vardı. Kadın, erkek herkes çok alçak sesle konuşuyordu. Karanlıkta her türden bir sürü silâhın ışıldadığı farkedilmekteydi. Clopin kocaman bir taşın üzerine çıkarak : «Serseriler, sıra olun! Çingeneler sıra olun!» diye bağırdı.

Karanlıkta ayak sesleri, hareketleri işitildi. Kocaman kalabalık sıraya girdi. Aradan birkaç dakika daha geçince Serseriler Kralı bir daha bağırdı :

— «Şimdi de susalım, Paris'i sessizce geçelim. Parolamız 'Alev'dir. Elimizdeki meşaleleri Notre-Dame Kilisesinin önüne varınca yakacağız. Hadi bakalım, ileri marş!»

On dakika sonra atlı devriyeler bir kol halinde Sarraflar Köprüsü'ne doğru inen bir sürü insan gördüler. Bu kalabalık, Hal'ler mahallesindeki eğri-büğrü sokaklardan geçerek hep bir tek noktaya, Sarraflar Köprüsü'ne doğru ilerliyordu. Devriyeler bu korkunç kalabalığı görünce korkup kaçtılar.

III

BECERİKSİZ BİR DOST

Yine o gece Quasimodo uyumamıştı henüz. Biraz önce kilisenin içinde son bir kez daha dolaşmıştı. Kapıları kapayacağı sırada Başrahip yanından geçmişti. Fakat Quasimodo kapıları sürgüleyip arkalarına koca koca kol demirlerini vururken, Başrahibin kendisine ters ters baktığını farketmemişti.

Claude Frollo'nun, zihni her zamankinden çok fazla meşgulmüş gibi bir hali vardı. Zâten, Esmeralda'nın odasına gittiği o gece olup bitenlerden beri Quasimodo'ya ters davranıyordu hep. Zavallıyı boyuna itip kakıyor, hattâ arasıra dövüyordu ama, biçare çancı babalığına karşı o boynu bükük, sabırlı, tevekküllü ve sadık edasını hiçbir zaman elden bırakmıyordu. Başrahip ne yapsa, küfür de etse, dayak da atsa, hiç sesini çıkarmadan hepsine katlanıyordu. Yalnız çan kulelerine giden merdivene yöneldiği zaman

Quasimodo kaygıyla onun peşinden bakıyordu ama, o gece olup bitenlerden sonra Başrahip bir daha Esmeralda'nın gözüne görünmemişti.

İşte o gece de Quasimodo uzun zamandır ilgilenmediği çanlarına şöyle bir göz attıktan sonra, kuzeye bakan kulenin tâ tepesine tırmanmış, elindeki feneri damı kaplayan kurşunların üzerine bırakarak Paris kentini seyretmeye koyulmuştu.

Daha önce de söylediğimiz gibi, gece zifirî karanlıktı. O çağlarda Paris'te sokak lâmbası yoktu. Evlerdeki ışıklar da sönmüş olduğu için kulenin tepesinden bakılınca aşağıda birtakım karma - karışık, kara yığınlar görülmekteydi. Bu yığınların şurasından-burasından, beyazımsı bir çizgi halinde, Seine nehri geçiyordu. Quasimodo yalnız Saint-Antoine kapısının oralardaki uzak bir yapının penceresinde bir tek ışık yandığını görmekteydi. Yapının karanlık, belirsiz yığını gecenin içinde yükseliyordu. Orada da henüz uyumıyan birisi vardı demek.

Çancı tek gözüyle bu karanlık, sisli görüntüye bakarken, içinde de nedenini bilmediği bir sıkıntı duymaktaydı. Birkaç günden beri hep tetikteydi. Kilisenin çevresinde korkunç suratlı birtakım insanların dolaştıklarını görüyordu hep. Gözlerini bir an bile Esmeralda'nın sığındığı odadan ayırmamaktaydılar bunlar.

Quasimodo bu halden, zavallı kıza bir tuzak kurulduğunu sezer gibi oluyordu. Halkın kendine olduğu gibi, Esmeralda'ya da hınç beslemekte olduğunu, günün birinde bir olayın patlak vereceğini seziyordu. İşte onun için yine çan kulesinin tepesine çıkmış, çevreyi gözlüyordu. Bir Esmeralda'nın odasına, bir Paris'e bakıyor, sadık bir çoban köpeği gibi kızın başucunda nöbet bekliyordu.

Doğa ona bir tek göz vermişti ama, çok keskindi bu göz. Böylece, doğa Quasimodo'daki başka eksiklikleri ta-

mamlamak istemişti galiba. Tam o sırada Kürkçüler Köprüsü'nde acayip bir hâl gördü. Köprünün parmaklıkları ak renkli suyun üstünde kara olarak seçiliyordu ama, üzeri, öteki köprüler gibi sâkin ve düzgün değildi. Üstündeki kocaman karaltı bir nehrin suları, ya da yürümekte olan bir kalabalığın başları gibi dalgalanıp kımıldamaktaydı.

Qusimodo'ya bu hâl acayip göründü. Daha çok dikkat etti. Tüm bu hareket halindeki kalabalığın, Cité Adası'na gelir gibi bir hali vardı. Fakat ortalıkta hiçbir ışık görünmüyordu. Kalabalığın rıhtım üzerinden geçişi bir süre devam etti. Sonra kalabalık, Cité Adası'na akmaya başladı. Derken, bu geçiş sona erdi. Rıhtımın karanlıkta seçilen çizgisi de yeniden düz ve durgun hale geldi.

Quasimodo: «Bu n'olsa gerek?» diye derin derin düşünürken, bu kez kalabalığın kilisenin önündeki meydanlığa çıkan sokakta kaynaşmaya başladığını gördü. Sonunda, bu sokaktan bir kolun çıktığını, kalabalığın bir anda alanın her yanına yayıldığını farketti. Fakat, bunun bir kalabalık olduğundan başka şey seçmek mümkün değildi.

Bu görüntünün kendine özgü, korkunç bir hali vardı. Bu acayip kalabalık gecenin karanlığı içinde gizlenmeye önem veriyordu ama, sessiz davranmaya da aynı önemi vermekteydi. Fakat ne de olsa bu kalabalıktan yine birtakım sesler, hiç olmazsa ayak sesleri çıkıyor olmalıydı. Ancak, bu gürültü bizim sağıra dek ulaşamıyordu. Zar-zor seçtiği, sesini ise hiç işitmediği bu büyük kalabalık ona, sessiz ve elle tutulmaz bir ölüler topluluğu gibi görünüyordu. Ona öyle geliyordu ki, içi insan dolu bir sis kendisine doğru ilerlemektedir; gecenin gölgesi içinde başka birtakım gölgeler kımıldanıp yürümektedir.

O zaman içindeki korkular yine canlandı. Esmeralda'yı alıp götüreceklerinden çekinmişti hep. Bu düşünce yine zihninde belirdi. Vur-kır çarpışma olacağını hayâl-meyâl [illegible]

yordu. Bu ciddî anda ne yapmak gerekeceğini kendi kendine şöyle bir düşünüp tarttı. Esmeralda'yı uyandırsa mıydı acaba? Onu alıp kaçırsa mıydı? Nereden kaçacaktı ama? Sokaklar tıkanmıştı. Kilisenin arkası nehre dayanıyordu. O yandan kaçmak için ne bir kayık, ne bir yol, ne de bir köprü vardı. Şu halde, yapılacak tek bir iş kalıyordu : Kilisenin kapısı önünde sonuna dek, ölünceye dek savaşmak, bir yardım gelinceye dek —bu yardıma gelecekse— dayanmak, Esmeralda'yı tatlı uykusundan uyandırmamak. Quasimodo bu kararı verdikten sonra, «düşmana» daha sâkin bir eda ile bakmaya başladı.

Kilisenin alanını doldurmaya başlayan kalabalık her an daha çok artıyordu. Yalnız, Quasimodo kalabalığın pek az gürültü yapmakta olduğunu anladı. Evlerin alana ve sokağa bakan pencerelerinin hiçbirinde ışık yoktu çünkü. Birdenbire karanlıkta bir ışık parıldadı, bir an içinde yedi, sekiz meşale birden yanıp başların üzerinde dolaşmaya, karanlıkta alevlerini titrete titrete ışıldamaya koyuldu. Bunun üzerine Quasimodo, kilisenin önündeki meydanlıkta kadınlı - erkekli, hırpani, korkunç bir kalabalık gördü. Hepsinin ellerinde tırpanlar, mızraklar, baltalar, daha başka çeşitli silâhlar vardı. Bunların binlerce ucu meşalelerin ışığında parıldıyordu. Şurada-burada yükselen sivri kara yabalar, çatallı uçlarıyla bu tiksindirici yüzlerin üzerinde boynuzlar gibi duruyordu.

Quasimodo bu ayak takımının yüzlerini hayâl-meyâl anımsar gibi oldu. Bunların hemen hepsi daha birkaç ay önce kendisi Delibaşı seçildiği zaman çevresini alıp şenlik yapmışlardı. Bir elinde meşale tutan bir adam, oradaki bir taşın üstüne çıkarak, kalabalığa söz söylüyormuş gibi bir tavır takındı. Aynı zamanda da bu acayip ordu kilisenin çevresinde sanki mevzi alıyormuş gibi hareketler yaptı. Quasimodo olup bitenleri daha yakından görebilmek, gerekirse

savunma önlemleri almak için, fenerini kaptığı gibi, iki kule arasındaki sahanlığa indi.

Clopin Trouillefou gerçekten de Notre-Dame Kilisesinin yüksek kapısı önüne gelince tüm «birlik»lerini savaş düzeninde yerleştirmişti. Gerçi kendisine karşı koyulacağını hiç beklemiyordu ama, ileriyi gören bir kumandan gibi önlem alıyor, devriyelerin, zaptiyelerin yapacakları bir saldırı karşısında hemen harekete geçebilecek biçimde, adamlarına çeki-düzen veriyordu. Onun için, yukarıdan bakıldığında, askerlerini bir üçgen biçiminde yerleştirdiği görülmekteydi. Bu üçgenin tabanı alanın sonuna dayanmaktaydı ve alana çıkan sokağı kapatıyordu. Kenarlardan birisi Hôtel-Dieu Hastanesine, öteki Saint-Pierre Sokağına karşıydı. Clopin Trouillefou ise, yanında Çeribaşı, genç dostumuz Jehan ve tayfasının en açıkgözlerinden bir bölümü olduğu halde, bu üçgenin ucunda bulunmaktaydı.

Şu anda serserilerin Notre-Dame Kilisesine karşı girişmiş oldukları bu hareket Ortaçağ'da pek de seyrek görülen bir iş değildi zâten. Bizim bugün adına «polis» dediğimiz örgüt o zamanlar yoktu.

Serseriler, Clopin'in komutlarını en kısa zamanda büyük bir itaatle yerine getirdiler. Böylece, ilk önlemler alındıktan sonra ayak takımının elebaşısı kilisenin önündeki merdivenli seddin parmaklığı üzerine çıkarak, Notre-Dame Kilisesinden yana dönüp elindeki meşaleyi sallayarak konuşmaya başladı :

— «Ey Louis de Beaumont, sen ki Paris piskoposusun, ben Serseriler Kralı Clopin Trouillefou, sana diyorum ki : Kardeşimiz Esmeralda yalan yere büyücülükle suçlanarak mahkûm edilmiş, sonra senin kilisene sığınmıştır. Sen onun bu sığınma hakkına saygı göstermekle, onu korumakla yükümlüsün. Amma, gel gelelim, Meclis, kardeşimiz Esmeralda'yı kiliseden almak istiyor, sen de buna razı oluyorsun!

Öyle ki, Tanrı ile serseriler olmasalar, kardeşimiz yarın sabah Grève Alanı'nda asılacak. İşte bunun içindir ki, biz de sana geldik, ey piskopos. Senin kilisen kutsaldır, anladık ama, bizim kardeşimiz de kutsaldır. Kardeşimiz kutsal değilse, senin kilisenin de kutsal olmaması gerekir. Onun için, sana emrediyoruz : Kiliseni kurtarmak istiyorsan, kızı bize teslim et. Yoksa, onu zorla alacağız, kiliseyi yağma edeceğiz. Bu da çok yerinde bir iş olacak. Söyleyeceklerim bu kadar, işte şuracığa da sancağımı dikiyorum. Hadi Tanrı yardımcın olsun, ey Paris Piskoposu!»

Clopin Trouillefou'nun bu sözlerinde haşin, vahşî bir görkem vardı ama, Quasimodo ne yazık ki, bunları duyamadı. Bir serseri sancağı getirip Clopin'e verdi. O da bunu iki kaldırım taşının arasına yerleştirdi. Sancak dediği şey bir yaba idi, dişlerine de kanları akan bir leşin budu saplanmıştı.

Bu iş bittikten sonra Serseriler Kralı dönüp ordusunun saflarına şöyle bir baktı. Bu haşin kalabalığın gözleri, ellerindeki mızraklar kadar parıldamaktaydı. Clopin biraz bekledikten sonra : «Hadi arkadaşlar, işbaşına!» diye bağırdı.

Bunun üzerine, kalabalığın içinden güçlü-kuvvetli, iri pazulu otuz kişi ayrıldı. Çilingire benziyorlardı bunlar. Ellerinde çekiçler, kıskaçlar, omuzlarında demir çubuklar vardı. Kilisenin cümle kapısına doğru ilerlediler, basamakları çıktılar, çok geçmeden kapının önünde çömeldikleri görüldü. Kapıyı açmak için ellerindeki kıskaçlarla, kaldıraçlarla çalışmaya başladılar. Bir sürü serseri de onlara yardımda bulunmak, ya da sadece yapılan işi seyretmek için peşlerinden gitti. Kapının önündeki onbir basamak merdiven kalabalıkla dolmuştu.

Bununla birlikte, kapı kolay kolay açılacağa benzemiyordu. Adamlar söylenmeye, kızmaya başlamışlardı bu yüzden. Clopin ise adamlarını yüreklendiriyor : «Hadi arkadaş-

lar, göreyim sizi!» diyordu. «Bahse girerim ki, daha bir tek kilise hademesi uyanmadan kapıyı açacağız, içeriye girip kızı kurtaracağız, büyük mihraptaki değerli şeylerin hepsini de aşıracağız. Hah! bakın, kilit kırıldı galiba!»

O sırada arkadan işitilen korkunç bir çatırdı yüzünden Clopin'in sözleri yarıda kaldı. Dönüp baktı. Havadan koskoca bir tahta direk aşağıya düşmüştü. Düşerken kapının önündeki basamaklar üzerinde duran oniki kişiyi ezmiş, sonra kaldırım taşları üzerinde top sesini andırır gürültüler çıkararak sekmeye başlamıştı. Bu zıplayışları sırasında birkaç kişinin bacaklarını kırmaktan da geri durmamıştı. Ayaktakımı bu korkunç hâl karşısında dehşet çığlıkları koparak kaçışıyorlardı. Bir an içinde kapının önündeki set boşalıverdi. Kapıyı zorlamaya gelenler de gerçi kapı kemerinin çıkıntısı altında korunmuş durumdaydılar ama, onlar da oradan ayrıldılar. Clopin bile kiliseden epeyce uzak bir yere çekilip durdu.

Jehan : «Ucuz kurtuldum,» diyordu. «Direğin rüzgârını yüzümde hissettim vallahi. Ama, bizim Balyoz Pierre, direği kafasına balyoz gibi yedi.»

Haydutların üzerine düşen bu direğin onlarda uyandırdığı şaşkınlıkla karışık korkuyu anlatmak olanaksızdır. Hepsi birkaç dakika gözlerini havaya dikerek öylece kaldılar. Karşılarına kralın yirmi bin okçu askeri çıksaydı, bu direğin uyandırdığı şaşkınlığı yaratmazdı onlarda.

Çeribaşı : «Vay canına!» diye bağırdı. «Şeytanın parmağı var bu işte. Büyücü marifetini andırıyor bu.»

Bu arada başkaları da birtakım saçma-sapan düşünceler ileri sürüyorlardı. Clopin sonunda kızdı :

— «Ey! Uzun ettiniz be! Aptal aptal konuşmayın öyle!» diye bağırdı ama, kendisi de bu işe ne anlam vereceğini bilemiyordu.

Beri yandan, kilisenin önyüzünde bir şey görmek müm-

kün değildi. Meşalelerin ışığı cephenin üst bölümüne dek erişemiyordu çünkü. Ağır, kocaman direk, kilisenin önündeki set üzerinde duruyordu. Direğin ilk vuruşuyla yere yıkılmış olan serserilerin iniltileri işitilmekteydi. Direk üzerlerine inince bunlar basamakların köşeleriyle direk arasında sıkışmışlar, bu yüzden karınları deşilmişti.

İlk şaşkınlık geçtikten sonra Serseriler Kralı bu işe su götürür bir açıklama biçimi buldu nihayet.

— «Anlaşıldı,» dedi, «papaz milleti savunmaya geçti! Öyleyse saldırın!»

Kalabalık da : «Saldırın! Saldırın!» diye bağırdı.

O anda da kilisenin önyüzüne bir sürü okun ve çakmaklı tüfek mermilerinin yağdığı görüldü.

Komşu evlerde oturmakta olan kendi halinde insanlar bu gürültüye uyandılar. Birkaç pencerenin açıldığı, başlarında gecelik takkeleri, ellerinde şamdan, üç beş kişinin pencerelerden baktığı görüldü.

Clopin : «Pencerelere de ateş edin!» diye bağırdı. Bunun üzerine pencereler bir an içinde kapandı.

Serseriler bir yandan da hâlâ : «Hücum! Hücum!» diye bağırıyorlardı ama, kapıya yaklaşmaya cesaret edemiyorlardı. Bir kiliseye, bir havadan düşen direğe bakıyorlardı. Direğin kımıldadığı yoktu. Kilise de hep o sâkin, ıssız halini muhafaza etmekteydi ama, serseriler, korkuyorlardı hâlâ.

Clopin : «Hey, çilingirler, işbaşına! Kapıyı zorlayın bakalım!» diye bağırdı.

Fakat kimse tek bir adım atmadı. Clopin öfkeli öfkeli bağırdı :

— «Amma da ödlek şeylermişsiniz be! Havadan direk düştü diye hepiniz taş kesildiniz!»

Çilingirler arasından yaşlı birisi yanıt verdi :

— «Bizim direkten çekindiğimiz yok. Ama, kapının her

yanında demir çemberler var. Bu yüzden kıskaç işlemiyor ki!»

— «Peki, kapıyı nasıl kıracağız öyleyse?»

— «Bu iş için bir koçkafası gerek.»

Serseriler Kralı hemen koşup kocaman direğin yanına gitti, ayağını onun üstüne koyarak : «İşte koçkafası,» diye bağırdı. «Papazlar size kendi elleriyle verdiler bunu. Sonra kiliseden yana komik bir selâm vererek : «Sağ olun, papaz efendiler!» dedi.

Clopin'in bu sözleri iyi bir etki yarattı, direği saran büyü de çözülüverdi. Serseriler yeniden yüreklendiler. Biraz sonra da ikiyüz gürbüz kolun tüy gibi yerden kaldırıverdiği ağır direk, kocaman kapıya «küt! küt!» diye vurmaya başladı.

Direğin vuruşu üzerine, yarı yarıya madenden yapılmış olan kapı kocaman bir davul gibi ötmeye başladı. Kapının kanatları parçalanmadı ama, tüm kilise titredi, yapının tâ derinliklerinden gürültülerin yankıları işitildi.

Aynı anda da binanın önyüzü üzerinden saldıranların üstüne koca koca taşlar yağmaya başladı.

Jehan : «Hay Allah belâsını versin!» dedi. «Bu da ne böyle yahu? Çan kuleleri kıyılarındaki parmaklıkları üstümüze mi atıyorlar yoksa?»

Fakat ok yaydan çıkmıştı artık. Serseriler Kralı arkadaşlarına örnek olacak biçimde didinip duruyordu. Görünüşe göre papazlar savunmaya başlamışlardı. Düşen taşlar sağda, solda birkaç kişinin kafasını yararken serseriler yine kapıyı dövmeye, hem eskisinden daha büyük çabayla dövmeye devam ettiler.

Dikkate değer taraf şu ki, bu taşlar teker teker düşmekteydi ama, hepsi de birbirini yakından kovalıyordu. Taşların kimisi serserilerin başlarına, kimisi bacaklarına düşüyordu. Üzerine taş düşmiyen kimse kalmamış gibiydi. Sal-

dıranların ayakları altında bir sürü ölü, yaralı vardı. Bunlardan kan akıyor, yaralılar yattıkları yerde çırpınıyorlardı. Fakat saldırıya geçenlerin de gözleri dönmüştü. Bunlar boyuna taze kuvvet alıyorlardı. Uzun direk de, tıpkı bir çanın tokmağı gibi, kocaman kapıyı düzenli aralarla dövüyor, taşlar yağmaya, kapı inlemeye devam ediyordu.

Okuyucularımız, serserileri çileden çıkarmış olan bu beklenmedik direnişin Quasimodo'nun marifeti olduğunu anlamışlardır elbette.

Terslik bu ya, raslantı da bu işte zavallı sağıra yardım etmişti.

İki kule arasındaki sahanlığa indiğinde kafasının içi karma-karışıktı. Birkaç dakika galerinin boyunca koşmuş, deli gibi sağa sola saldırmış, yukarıdan bakınca serseriler kalabalığının kiliseye saldırmaya hazırlandığını görmüştü. Güneye bakan kuleye çıkıp yardım istemek için çan çalmayı düşünmüştü o zaman. Fakat o daha çan çalmaya başlamadan, serseriler kapıyı kırıp içeriye gireceklerdi. Tam o sırada çilingirler kapıya yaklaşıp işe koyulmuşlardı zâten. Bu koşullar altında ne yapmalıydı ki?

Birdenbire hatırına bir şey geldi. O günlerde, güneye bakan kulede onarım vardı. Duvarcılar gün boyu kulenin duvarını, çatısını, damını onarmakla uğraşmışlardı.

Quasimodo bunu anımsayınca zihninde bir şimşek çaktı. Duvar taştan, dam kurşundan, çatı tahtadandı.

Hemen kuleye koştu. Alt katta bir sürü yapı malzemesi vardı. Her yanda yığınlarla taş, yaprak yaprak kurşunlar, lata tahtaları, testereyle yarı kesilmiş kocaman direkler, kum, kireç, toprak kümeleri vardı. Bütün bunlar, başlıbaşına bir cephanelikti âdeta.

Yitirecek vakit yoktu. Aşağıda kıskaçlarla çekiçler harıl harıl çalışıyordu çünkü. Quasimodo, tehlike duygusunun on katına çıkardığı bir güçle, direklerden en ağırını, en

uzununu yakaladı, pencereden dışarıya çıkardı. Sonra dışarıya gidip direği çekerek, sahanlığın çevresindeki parmaklığın üzerinden kaydırıp aşağıya, boşluğa salıverdi.

Duvarlara sürtüne sürtüne tam yüz altmış ayak yüksekten düşerek çarptığı heykelleri kıran direk, kendi üzerinde birkaç kez döndü. Sonunda yere düştü. O anda korkunç çığlıklar duyuldu. Beri yandan da kapkara direk kaldırım taşları üzerinde sekerken sıçramakta olan bir yılanı anımsatıyordu.

Direğin düşmesi üzerine Quasimodo scerserilerin çil yavrusu gibi dağıldıklarını gördü. Hepsi korka korka gökyüzüne bakıyorlar, büyük kapının çevresindeki taştan evliya heykellerine ok ve tüfek atıyorlardı.

Quasimodo onların bu korkmuş hallerinden yararlanarak bir yandan boyuna kireç, kum, taş, tahta gibi şeyleri, hattâ duvarcıların âlet torbalarına varıncaya dek herşeyi demin direği attığı parmaklığın kenarına yığmıştı.

Serseriler üstlerine düşen direği koçkafası gibi kullanarak kapıyı dövmeye başlayınca, bu kez de kafalarına iri iri taşlar yağmaya başladı. Hepsi kilisenin üstlerine çöktüğünü sandılar.

O anda birisi Quasimodo'yu görse kesinlikle korkardı. Parmaklığın üstüne yığdığı öte-beriden ayrı olarak, sahanlığa da bir yığın taş getirip koymuştu. Parmaklığın üstündeki taşlar bitince, bu kez yerdeki yığından taşları alıp atmaya başladı. Boyuna eğilip kalkıyor, korkunç bir halde didinip duruyordu. Tek gözlü, dişlek ağızlı iri kafasını parmaklığın üzerinden eğiyor, her seferinde de bir, bir daha, bir daha... taşlar birbiri peşinden aşağıyı boyluyordu. Zaman zaman bir taşın düşüşünü bakışıyla izliyor, taş gidip bir serseriyi öldürünce kendi kendine : «Hayt!» diye bağırıyordu.

Fakat serserilerin de cesaretleri kırılmış değildi. Kili-

senin koca kapısı, indirdikleri koçkafasının vuruşuyla belki yirmi kez titremişti. Yüz kişinin birden indirdiği bu darbeler dayanılır gibi değildi. Kapının tahtaları çatırdıyor, üzerindeki oymalar param - parça olup dökülüyor, menteşeler her vuruşta sarsılıyor, padavraları kırılıyor, demir kaplamaların altındaki tahtalar toz haline gelerek yerlere dökülüyordu. Neyse ki kapıda tahtadan çok demir vardı.

Fakat Quasimodo kapının ne de olsa kırılıp açılmak üzere olduğunu sezmişti. Gerçi o işitmiyordu ama, koçkafasının her vuruşu kilisenin bodrumlarına varıncaya dek her yanda yankılar uyandırmaktaydı. Quasimodo yukarıdan serserileri görüyordu. Hepsi kazandıkları zaferden ötürü kendilerinden geçmiş, fakat aynı zamanda da öfkeli bir haldeydiler. Yumruklarını sıkıp kilisenin loş cephesine doğru sallıyorlardı. Quasimodo bu hali gördükçe, başının üstünde uçuşmakta olan baykuşlara imreniyordu. Kendisinin de, Esmeralda'nın da bu baykuşlar gibi kanatları olsa ne iyi olurdu! İkisi de hemencecik kaçıp gidiverirlerdi.

Serserilerin başlarına boyuna taş yağdırıyordu ama, onları kiliseden uzaklaştıramıyordu.

Bu kaygı dolu anda, üzerinden taş yağdırdığı parmaklığın hemen altında gözüne taştan yapılmış iki oluk ilişti Bu oluklar, damda biriken yağmur sularının akması için yapılmıştı, akan sular da büyük kapının önüne dökülüyordu. Bu olukların delikleri sahanlığın döşeme taşları üzerindeydi. O zaman, Quasimodo'nun aklına bir şey geldi. Hemen koşup bir demet çalı aldı. Üzerine bir sürü lata tahtasıyla birçok kurşun levha yerleştirdi. Yağmur oluklarının her iki deliği üzerine de bunları yerleştirdikten sonra, fenerinin ateşiyle çalıları tutuşturdu.

O bunları yaparken, taşlar artık düşmez olduklarından, serseriler de yukarıya bakmaz olmuşlardı. Haydutların hepsi koçkafasının inişleriyle çarpık-çurpuk olan büyük kapıya

saldırıyorlardı. Fakat kapı hâlâ ayaktaydı. Hepsi kapıyı çökertip deşecek olan son, büyük darbeyi bekliyorlardı. İçeriye ilk önce dalmak için hepsi ön sırada durmaya çalışmaktaydılar. Böylelikle, üçyüz yıldan beri burada birikmiş birçok değerli şeyleri çalmak olanağını bulacaklardı. Hepsi de birbirlerine o güzelim gümüş haçları, altından yapılma dinsel eşyayı, mihraplardaki elmas ve altın kakmaları anımsatıyorlardı.

Kesin olan şu ki, o anda bütün bu haydut güruhu Esmeralda'yı kurtarmaktan çok kiliseden çalacağı değerli eşyayı düşünmekteydi. Bunlardan çoğu için, Esmeralda'yı kurtarmak bir bahaneydi hattâ. Asıl amaçları kiliseyi soymaktı.

Serseriler son bir çabayla koçkafasını kapıya indirmek için bir kez daha toplandılar. Hepsi de soluğunu tuttu, son darbeye olabildiğince büyük güç verebilmek için kaslarını gerdi. Fakat tam o sırada, direğin düştüğü seferkinden daha korkunç çığlıklar işitildi. Bağırmayan ve henüz ölmemiş olanlar başlarını çevirip baktılar. Manzara korkunçtu: Yağmur oluklarından kalabalığın üstüne kol kalınlığında erimiş kurşun su gibi akıyordu.

Bu insan denizi, kaynayan kurşunun akışı altında eriyip yok olmaktaydı. Nitekim her iki oluktan akan erimiş kurşunların düştükleri yer, kalabalık arasında, içi kara, duman tüten iki boşluk oluşturmuştu. Karın üstüne sıcak su dökünce nasıl olur? İşte, erimiş kurşun da bu insan kalabalığını öylece eritip yok etmişti.

Bu boşluklarda yarı-yanmış, can çekişmekte olan, bir yandan da ıstırap çığlıkları koparan insanlar görülüyordu. Kol gibi akan iki kurşun selinin yanı-sıra, ayrıca bu korkunç yağmurun damlaları da aşağıya dökülmekteydi. Ki, bu damlaların herbiri, aşağıdakilerin kafalarına alevli birer burgu gibi giriveriyordu. Serseriler çok ağır kayıplara uğramaktaydılar bu yüzden.

Kalabalıktan yükselen çığlıklar korkunçtu. Serseriler ellerindeki direği ölülerin üstüne atarak karma-karışık bir halde kaçışmaya başladılar. Kilisenin önündeki merdivenli set bir an içinde ikinci kez boşaldı.

Bütün gözler yine kilisenin kubbesine çevrilmişti. Aşağıdakiler burada olağanüstü bir manzara görüyorlardı. En yüksek galerinin üstünde, iki çan kulesinin arasında koskocaman bir alev sütunu yükselmekteydi. Bu parmaklığın altındaki canavar başı biçimiride iki çuk durmadan aşağıya kol kalınlığında erimiş kurşun püskürtüyor, kurşunun gümüşü parıltısı yapının loş cephesi üzerinden parıldayarak, ardsız aralıksız aşağıya dökülüyordu.

Yere yaklaştıkça bu erimiş, su halindeki iki kurşun akıntısı, emzikli bir kovanın ağzından dökülen su gibi, genişliyordu. Alevlerin üzerinde bir yanı kapkara, öbür yanı ateşten kıpkızıl görünen kulelerin önyüzleri göğe doğru yükseliyor, daha iri, daha korkunç, daha güçlü görünüyorlardı. Bunların üzerindeki sayısız şeytan ve ejderha kabartmaları bu yüzden daha korkunç bir hâl almaktaydı. Alevlerin titrek ışığında insanın gözüne oynuyor, kımıldıyor gibi görünmekteydi bunlar. Canavarların hepsi canlanmışlardı hepsi de yürüyor, kımıldanıyor gibiydiler sanki. Tâ uzaklardan kulelerin alevleri içindeki bu halini görenler de korkmuş olmalılardı.

Bütün serseriler bu korkunç görüntü yüzünden korkup ses çıkaramaz oldular. Bu sessizliğin ortasında da, manastırlarına kapanıp kalan papazların yardım isteyen çığlıkları duyuldu. Yanmakta olan bir ahıra kapalı kalmış atlar gibi bağırmaya başlamışlardı bunlar. Bu arada çevredeki evlerin pencereleri de bir an açılıp hemen kapanıveriyor, evlerin ve Hôtel-Dieu Hastahanesinin içinde birtakım insanların telâşla koşuştukları işitiliyordu. Beri yandan rüzgâr da alevleri sağa sola savuruyor, can çekişenler hırıltı çıkarıyorlar,

hiç aralıksız kaldırımlar üzerine dökülmekte olan kurşun yağmuru da ardı arası kesilmeyen, korkunç bir şarıltı çıkarıyordu.

Beri yandan, serserilerin elebaşıları gidip Gondelaurier'lerin kapısı önünde toplanmışlar, ne yapmak gerekeceğini aralarında konuşuyorlardı. Çeribaşı bir taşın üstüne oturmuş, ikiyüz ayak yükseklikte yanmakta olan korkunç ateşi derin bir ürpertiyle seyrediyordu. Clopin Trouillefou ise öfke içindeydi, iki iri yumruğunu kudurmuş gibi ısırıyor: «Giremedik içeriye, Allah belâsını versin!» diye söyleniyordu.

Yaşlı Çingene Mathias Hunyadi Spicali: «Bu kilise perili mi ne?» diye homurdanmaktaydı. Sonra birden bağırdı: «Bakın, bakın, ateşin önünde boyuna birisi gidip geliyor. Şeytan gibi bir herif bu!»

Clopin: «Tamam!» diye bağırdı. «Quasimodo bu. O çancı olacak lânetli herif!»

Çeribaşı başını sallayarak: «Yok canım, şeytanın tâ kendisi o,» diyordu. «Yaman şeydir, insanları taş ediverir.»

Clopin: «Bellevigne nerede?» diye sordu.

Bir serseri kadın: «Öldü,» dedi.

Serseriler Kralı ayağını yere vurarak: «Şu kapıyı açamıyacağız mı yahu?» diye bağırdı.

O zaman Çeribaşı kederli bir tavırla elini uzatıp ona oluklardan akan kurşunları gösterdi:

— «Kiliselerin böyle savundukları olurmuş,» dedi. «Bundan kırk yıl önce de Türkler Kostantiniye'yi kuşattıkları zaman Ayasofya kilisesi, kubbelerini sarstığı gibi, Türk ordularının üstüne taş yağdırmış, derler. Bu Notre-Dame Kilisesini yapmış olan Guillaume de Paris'de büyücüymüş zâten.»

Clopin: «Peki, işi böylesine sıkı tuttuktan sonra, şimdi de enayi gibi kuyruğumuza baka baka geri mi döneceğiz?»

dedi. «Kardeşimiz Esmeralda kilisede kalacak, yarın da o namussuz herifler gelip onu asacaklar üstelik.»

Bir başka serseri de söze karıştı :

— «Ya içerideki o altınlar, gümüşler, o değerli şeyler!» dedi. «Bir kez daha deneyelim bari!»

O sırada Çeribaşı Mathias Hunyadi ortaya yeni bir fikir attı :

— «Kiliseye bu kapıdan giremeyiz,» dedi. «Binanın daha güçsüz bir yanını bulmamız gerek.»

Clopin : «Hadi, gelen var mı? Ben gidiyorum. Ha, hani ateşli bir üniversiteli vardı içimizde. Nerde o?» diye bağırdı.

Birisi yanıt verdi :

— «Ölmüş olacak. Baksan-a güldüğü işitilmiyor artık.»

Serseriler Kralı kaşlarını çatarak : «Vah vah!» dedi. «Zırhlar kuşanmıştı ama, iyi çocuktu doğrusu. Peki, Pierre Gringoire nerelerde?»

Kızıl Andry : «Daha biz Sarraflar Köprüsü'ne ulaşmadan savuşup gitti o,» dedi.

Clopin ayağıyla yere vurarak : «Hay Allah müstahakını versin!» dedi. «Bütün bu dertleri o sardı başımıza, tam işin civcivli yerinde savuşup gidiyor. Korkak herif n'olacak!»

Kızıl Andry alana çıkan sokağa bakıyordu. Birdenbire bağırdı :

— «Clopin Reis, işte üniversiteli genç orada, bak!»

Clopin : «Tanrı'ya bin şükür!» dedi. «Ama, o peşi-sıra sürüklediği şey ne ki?»

Andry'nin gösterdiği adam, Jehan Frollo idi gerçekten. Sırtındaki zırhlar elverdiğince hızlı yürümeye çalışarak, peşinden koskoca bir merdiven sürüklüyordu. Bu haliyle, boyundan büyük ot parçasını taşımaya çalışan karınca gibi ıkınıp sıkınmaktaydı.

Üniversiteli : «Yaşasın, merdiven buldum size!» diye bağırıyordu.

Clopin onun yanına yaklaşarak : «Bu merdiveni n'apacaksın a çocuk?» diye sordu.

Jehan soluk soluğa idi :

— «Buldum merdiveni sonunda,» dedi. «Bir güzel kız verdi. Onun evindeydi bu. Kapıyı çaldım. Kız gömlekliydi. Merdiveni istedim, verdi.»

— «Peki ama, n'apacaksın bu merdiveni?»

Jehan, kurnaz ve çokbilmiş bir eda ile Clopin'e baktı, sonra parmaklarını kastanyet gibi şaklatarak : «Ne mi yapacağım?» dedi. «Bak, şu büyük kapının üstünde aptal aptal duran bir sıra heykel var.»

— «Evet, var. N'olmuş yani?»

— «Bunlar Fransa krallarının heykelleri.»

— «İyi ama, bana ne bundan?»

— «Dur yahu, acele etme! Bu heykellerin durduğu galerinin sonunda bir kapı vardır ama, kitli değildir. Bu merdiveni dayayıp yukarıya çıktım mı, kilisenin içine de girdim demektir.»

— «Dur bakayım delikanlı, önce ben çıkayım.»

— «Yok, yok arkadaş! Merdiven benim. Sen de gel ama, benden sonra çıkacaksın.»

Clopin ters ters : «Allah müstahakını versin!» dedi. «Ben kimseden sonra gelemem, anladın mı?»

— «Öyleyse git sen de bir merdiven bul!»

Jehan bunları söyledikten sonra, peşinden merdiveni de sürükleyerek alanda koşmaya başladı. Bir yandan da : «Hadi arkadaşlar, gelin!» diye bağırıyordu.

Bir an içinde merdiven havaya dikildi. Aşağıdakiler, bunu, yan kapılardan birinin üzerindeki alt galerinin parmaklığına dayadılar. Serseriler de merdivene tırmanmak için çığlıklar koparark bunun çevresinde toplandılar. Fakat Jehan

hakkını kimseye vermedi, basamaklara ilk olarak kendisi ayak attı. Epey tırmanması gerekiyordu. Fransa krallarının heykelleri bulunan galeri bugün kaldırımdan altmış ayak kadar yüksektedir. O çağda kilisenin önünde bulunan on-bir ayak merdiven yüzünden bu galeri daha yüksekte kalıyordu. Sırtındaki ağır zırh yüzünden Jehan bir eliyle merdiven basamağını, öbür eliyle yayını tutarak oldukça ağır ağır yukarıya çıkıyordu. Merdivenin ortasına ulaştığında, kilisenin önündeki sette yatmakta olan ölülere kederli kederli baktı. Sonra yine merdiveni tırmanmaya devam etti. Serseriler de peşi-sıra geliyorlar. Her basamakta bir kişi vardı. Bu birbiri peşi-sıra dizilmiş, sırtları zırhlı insanlardan oluşan sırayı gören, çelik kabuklu bir yılanın kiliseye doğru dikilmiş olduğunu sanırdı. En başta, ıslık çalmakta olan Jehan, bu benzetişe daha gerçek bir hâl vermekteydi.

Üniversiteli nihayet galerinin balkonuna ayak atabildi. Tüm serserilerin alkışları arasında bacağını parmaklıktan aşırdı. Böylece kaleyi zaptettiğine kanaat getirince, bir sevinç çığlığı kopardı ama, birdenbire taş kesilmiş gibi durakaldı. Quasimodo'nun bir kral heykeli arkasında saklanmış olduğnu görmüştü çünkü. Kamburun tek gözünden kıvılcımlar saçılmaktaydı.

Bir kişinin daha galeriye tırmanmasına vakit kalmadan, korkunç kambur merdivenin başına doğru sıçradı. Güçlü elleriyle merdiveni tepesinden yakalayıp kaldırdı, duvardan uzaklaştırdı. Merdivenin üstündekiler de bir yandan korku çığlıkları koparıyorlardı. Quasimodo merdivenin üst bölümünü bir süre boşlukta salladı. Sonra, insanüstü bir güç sarfederek, merdivene tırmanmış olan bu insan salkımını alana doğru itiverdi.

Öyle bir an oldu ki, serseriler içinde gözleri en dönük olanların bile heyecandan solukları kesildi. Geriye doğru itilen merdiven, bir süre dik ve ayakta durdu. Karşıkoyar

gibi bir hali vardı. Sonra sallandı, derken birdenbire korkunç biçimde geriye doğru devrildi, tıpkı zincirleri kopmuş bir asma köprü gibi, üzerindeki bir sürü haydutla birlikte kaldırım taşlarının üstüne yuvarlandı. Bunun üzerine bir sürü çığlık işitildi, sonra ses kesildi. Kolları, bacakları kırılmış birkaç zavallı sürüne sürüne ceset yığınının altından çıktılar.

İlk zafer çığlıklarının yerini de çok geçmeden ıstırap ve öfke dolu feryatlar aldı. Quasimodo dirseklerini parmaklığa dayamış, kılı bile kıpırdamadan olup bitenleri seyrediyordu.

Jehan Frollo ise çok nazik bir durumdaydı. Galeride korkunç kamburla yalnız kalmıştı. Arkadaşlarıyla arasında seksen ayak yüksekliğinde dümdüz bir duvar vardı. Quasimodo merdivenle uğraşırken, genç üniversiteli de demin sözünü ettiğimiz kapıya doğru koşmuştu. Kapıyı açık sanıyordu ama, zorlayınca, kapalı olduğunu gördü. Quasimodo galeriye çıkarken peşi-sıra kapıyı da kapatmıştı. Bunun üzerine, Jehan gidip bir kral heykelinin arkasına saklanmıştı. Soluk almaktan bile sakınıyordu. Beri yandan da şaşkın şaşkın kambura bakmaktaydı.

Sağır ilkin pek aldırış etmedi ona. Fakat sonunda başını çevirdi, birden doğruldu. Üniversiteliyi görmüştü çünkü.

Jehan, sağır üstüne atılsın diye bekledi ama, o hiç istifini bozmadı. Dönmüş ona bakıyordu yalnız.

Jehan : «Ne bakıyorsun öyle?» dedi.

Bir yandan da gizlice elindeki oku yaya yerleştiriyordu. Sonra, birden bağırdı :

— «Quasimodo, sen tek gözlüsün ya, büsbütün kör olacaksın artık.»

Sonra oku attı. Ok bir ıslık sesi çıkararak gitti, kamburun sol koluna saplandı. Quasimodo aldırmadı bile. Elini

uzattığı gibi, oku saplandığı yerden çıkardı, sonra soğukkanlı bir tavırla onu iri dizinin üstünde kırdı. İki parçayı da yere atmadı da, şöylece bırakıverdi. Fakat Jehan ikinci bir ok daha atmaya vakit bulamadı. Quasimodo koluna saplanan oku kırdıktan sonra gürültülü bir soluk aldı, çekirge gibi bir zıplayışta, delikanlının üzerine atıldı. Jehan da sırtındaki zırhla birlikte gidip duvara yapıştı,

O zaman, meşalelerin zar-zor aydınlattığı loşluğun içinde korkunç bir şey görüldü.

Quasimodo sol eliyle Jehan'ın iki kolunu yakalamıştı. Delikanlı kendini mahvolmuş bildiği için çırpınmıyordu bile. Kambur hiç ses çıkarmaksızın, acele etmeksizin, sağ eliyle de Jehan'ın sırtındaki zırhın tüm parçalarını bir bir çıkarmaya başladı. Kılıç, hançerler, miğfer, zırh, kolluklar birbiri peşi-sıra hep çıktı. Quasimodo bir ceviz kabuğunu soymakta olan maymunu andırıyordu bu haliyle.

Jehan böylece silâhsız, zırhsız, bu korkunç ellerin karşısında âciz ve çıplak kaldığını görünce sağıra lâf anlatmaya kalkışmadı. Onun yüzüne bakıp arsız arsız güldü sadece.

Fakat gülüşü yarıda kaldı. Quasimodo'nun galerinin parmaklığına yaklaştığı görüldü. Tek eliyle Jehan'ı ayaklarından yakalamış, onu boşluğun üstünde bir sapan gibi döndürüyordu. Sonra, kemik bir kutunun duvara çarpıp kırılarak patlayışını andıran bir gürültü işitildi. Peşinden de yukarıdan bir şeyin düştüğü görüldü. Bu düşen şey aşağıya kadar olan yolun üçte-birini henüz almamıştı ki, duvardaki kabartmalardan birinin çıkıntısına takılıp kaldı. Çıkıntıya takılan şey, cansız bir cesetti. Belkemiği kırılmış, kafatasının içi boşalmıştı. Boşluğun üzerinde iki-büklüm, öylece duruyordu.

Serseriler bu hali görünce dehşet dolu çığlıklar koparadılar. Clopin : «Onun öcünü alacağız!» diye bağırdı.

Kalabalık da: «Hücum! Hücum! Yağma edelim kiliseyi!» diye bağırıyordu.

Zavallı üniversitelinin ölümü ayak takımını yeniden canlandırdı. Herkes utandı âdeta, sonra bir tek kamburun bunca insanı saatler boyu kilisenin önünde uğraştırıp kimseye tek adım attırmaması da herkesi kızdırmıştı. O öfkeyle serseriler gidip başka merdivenler buldular. Birkaç meşale daha yaktılar. Birkaç dakika sonra Quasimodo, karınca gibi kaynaşan bir sürü insanın her yandan Notre-Dame Kilisesine karşı saldırıya geçtiğini gördü. Merdiven bulamıyanlar düğümlü ip kullanıyorlar, düğümlü ip bulamıyanlar yapının duvarındaki heykellerin, kabartmaların çıkıntılarına tutunarak tırmanıyorlardı. Aşağıdakiler daha yukarıdakilerin hırpani giysilerine asılmaktaydılar.

Korkunç çehrelerden oluşan bu insan seline karşı-koymak için hiçbir çare yoktu. Hepsi de öfkeli öfkeli homurdanmaktaydı. Toprak rengi alınlarından terler akıyordu. Gözlerinden kıvılcımlar saçılmaktaydı. Bütün bu korkunç yüzler, bütün bu çirkin suratlar Quasimodo'yu kuşatmıştı âdeta. Bu serseriler sanki, yapının ön yüzündeki taştan canavarın üzerinde tırmanan, saldıran ikinci bir canavar tabakası halindeydiler.

Beri yandan alan binlerce meşaleyle dolmuş, o zamana dek karanlıklar içinde olup bitmekte olan bu karma-karışık sahne, birdenbire ışıklarla aydınlanmıştı. Kilisenin önündeki alan ışığa boğulmuştu. Bu ışık gökyüzüne doğru yükselmekteydi. Kilisenin üst sahanlığında Quasimodo'nun yaktığı ateş hâlâ sönmemiş olduğu için kenti tâ uzaklara kadar aydınlatıyordu. Bu aydınlığın üzerinde, iki koca çan kulesinin koskoca gölgeleri görünmekteydi. Kentte de heyecan uyanmışa benziyordu bu yüzden.

Uzaktan uzağa, tehlike işareti vermek üzere çalınmaya başlayan çanların sesleri işitiliyordu. Serseriler ise ba-

ğırıp çağırıyorlar, küfürler savuruyorlardı. Hepsi soluk soluğa idi. Bir yandan da boyuna duvarlara tırmanıyorlardı.

Quasimodo böylesine çok sayıda düşman karşısında âciz kalmıştı. Bu korkunç suratlı kalabalığın galeriye gittikçe daha çok yaklaştığını gördüğü için, Esmeralda hesabına da korkmaktaydı. Kollarını umutsuz bir tavırla kavuşturmuş, işlerin düzelmesi için Tanrı'dan bir mucize göstermesini diliyordu.

IV

KRAL KONUŞUYOR

Okuyucularımız bir noktayı herhalde unutmamış olacaklardır : Quasimodo serseri sürüsünün kiliseye yaklaştığı sırada çan kulesinin tepesinden Paris kentine bakmaktaydı. Karanlık kentte yalnız bir tek ışığın parıldadığı görülüyordu. Bu ışık, yüksek ve karanlık bir yapının en üst katında yanmaktaydı. Saint-Antoine Kapısı'nın yanında olan bu yapı, Bastille Kalesi idi. Parlayan tek ışık da, Kral XI. Louis'nin odasında yanan mumdu.

Gerçekten Kral XI. Louis iki gündür Paris'te bulunmaktaydı. İki gün sonra da Montilz-les-Tours'daki şatosuna gidecekti. Paris'e pek seyrek gelip çok az kalıyordu. O gün de Bastille Kalesinde yatmaya karar vermişti. Louvre Sarayı'nda da beş kulaç eninde, beş kulaç boyunda bir odası vardı. Bu odada kocaman bir ocak, üzerinde oniki hayvan heykeliyle onüç peygamber heykeli bulunmaktaydı. Ayrıca odada oniki ayak eninde, oniki ayak boyunda bir de kocaman yatak vardı ama, Kral bu odayı sevmiyordu. Bu büyüklük ve genişlik ortasında kendini kaybolmuş hissetmekteydi. Basit zevkli olan Kral, Bastille'deki bu küçük odada,

ufacık bir yatakta yatmaktan hoşlanmaktaydı daha çok. Bastille, Louvre'a göre daha müstahkemdi sonra.

Fakat Kralın devlet hapishanesi olarak kullanılan Bastille'de kendisine ayırttığı bu oda yine de geniş sayılırdı ve hisardaki kulelerden birinin en üst katında bulunuyordu. Odanın biçimi yuvarlaktı. Tabanı hasır döşeliydi, tavandaki tahta kaplamalar ise krallığın simgesi olan zambak çiçekleriyle süslüydü.

Odanın bir tek penceresi vardı. Kralın ve Kraliçenin armasını taşıyan renkli camlarla süslü bu pencere demir parmaklıklıydı.

Ayrıca, odanın bir tek de kapısı vardı. Bu kapının iç yanına bir duvar halısı asılmıştı. Tahtadan yapılmış olan kapı kanadı ise oymalı, süslü-püslüydü.

Odanın içinde iskemle, koltuk diye hiçbir şey yoktu. Çok süslü, çok görkemli, açılır-kapanır bir tek iskemle görülüyordu yalnız. Bu iskemlenin tahtası üzerine kırmızı zemin üstüne gül resimleri yapılmıştı. Oturacak yeri pembe sahtiyandandı. Kenarlarında uzun ipek saçaklar vardı ki, bunlar bir sürü altın yaldızlı çivilerle tutturulmuştu. Odada yalnız bir tek iskemlenin bulunuşu, orada yalnız bir tek kişinin oturmaya hakkı olduğunu gösteriyordu. Sandalyenin bitişiğinde, pencere yakınında bir de masa vardı. Bu masanın üzerinde kuş resimleriyle süslü bir örtü bulunuyordu. Masanın üstünde birkaç parşömen kâğıdıyla birkaç kalem, işlemeli gümüşten bir kâşe, üzerinde mürekkep lekeleri bulunan bir de hokka durmaktaydı. Biraz daha ileride kadife kaplı bir dua iskemlesi duruyordu. Odanın dip yanında da sarılı-kırmızılı ipekten örtüleriyle, simsiz ve şeritsiz bir yatak göze çarpıyordu. Kral XI. Louis hep bu yatakta uyumuş, ya da uykusuz geceler geçirmişti işte.

Okuyucularımızla birlikte içeriye girdiğimiz sırada, bu oda pek karanlıktı. Işıkların söndürülmesini bildiren çanlar

çalalı bir saat olmuş, gece epey ilerlemişti. Masanın üstünde sadece titrek bir mum yanıyor, bunun ışığı odadaki beş kişinin yüzlerini aydınlatıyordu.

Bunlardan birisi çok süslü-püslü bir poturla bir cepken giymiş bir derebeyiydi. Bu elbiseyi giymiş olan adamın göğsüne kendi arması da canlı renklerle işlenmişti. Belinde bir hançer vardı. Bu hançerin mücevherlerle süslü kabzasının üstünde bir kont tacı görülüyordu. Adam ters bakışlı, mağrur tavırlıydı. Başını dik tutuyordu. İnsan bu çehrede ilk bakışta küstahlık, ikinci bakışta da kurnazlık okuyordu.

Adamın başı açıktı. Elinde bir tomar kâğıt olduğu halde, sandalyenin arkasında duruyordu. Sandalyede ise çok kötü giyinmiş, iki-büklüm bir adam oturmaktaydı. Bu adam ayak ayak üstüne atmış, dirseğini masaya dayamıştı. Oturan adamın kılığı kıyafeti hırpanice idi. Başını önüne fazlaca eğmiş olduğu için yüzü pek seçilmemekteydi. Mumun ışığı yalnız adamın burnunun ucunu aydınlatıyordu. Bu hesapça burnu epey uzun olmak gerekti. Buruşuk elinin zayıflığından bu adamın epey yaşlı olduğu da anlaşılmaktaydı. Bu adam Kral XI. Louis idi işte.

Bu iki kişinin arkasında Flaman biçimi elbiseler giyinmiş iki adam daha oturmakta ve kendi aralarında alçak sesle konuşmaktaydılar. Odanın loşluğuna rağmen dikkatle bakılınca bunların, bizim şair Gringoire'ın piyesinin sergilendiği gün Adliye Sarayına gelen Flaman elçilik heyetinden Guillaume Rym ile çorapçı Jacques Coppenole olduğu görülürdü. Bilindiği gibi bu iki kişi XI. Louis'nin gizli politikasında rol oynamışlardır hep.

Son olarak tâ dipte, kapının yanında bir adam daha tıpkı bir heykel gibi dimdik durmaktaydı. Güçlü-kuvvetli bir adamdı bu; kısa kolları, kısa bacakları vardı. Kılığından asker olduğu anlaşılıyordu. Yüzü dörtköşe, ağzı kocaman,

alnı dardı. Kulakları saçlarının içinde kaybolmuştu. Adamın yüzü hem köpeği, hem kaplanı andırmaktaydı.

Kral dışında, hepsi şapkalarını çıkarmışlardı.

Kralın yanında elinde kâğıtla duran adam uzun bir hesap pusulasını okuyor, hükümdar da dikkatle dinler görünüyordu bunu. İki Flaman hâlâ kendi aralarında fısıldaşmaktaydılar.

Çorapçı Coppenole : «Ayakta dura dura dizlerim kesildi yahu! Burada iskemle yok mu?» diye sordu.

Guillaume Rym : «Hayır» der gibi başını salladı, kaygılı kaygılı gülümsedi.

Coppenole'un alçak sesle konuşmaktan hoşlandığı belliydi :

— «Yere bağdaş kurmak geliyor içimden,» diye ekledi. «Biz çorapçılar dükkânlarımızda da böyle otururuz hep.»

— «Aman, sakın ha!»

— «İyi ama, insan bu odada hep ayakta durmak zorunda mı?»

— «Evet.»

O sırada Kralın sesi duyuldu. İkisi de sustular.

Kral okunan hesap pusulasına karşı çıkıyordu. «Ne çok masraf bu böyle? Altını tonla harcıyorsun bakıyorum, Olivier! Aklını mı oynattın sen?»

Bunları söylerken yaşlı başını da kaldırmıştı. Mum ışığı çatık, zayıf yüzünü aydınlatıyordu. Kâğıtları Olivier dediği adamın elinden alarak bir göz attı :

— «İflâs edeceğim senin yüzünden,» diye ekledi. «Nedir bu masraflar! Bu savurganlığa ne gerek var? Bir sürü uşak, hademe, kilise için rahip, saray için oda hizmetçisi, seyis, aşçı yamakları, ekmekçi, arabacı, demirci ve daha alay alay insan! Olur mu böyle şey? Yazık değil mi milletin parasına?»

Bunları söylerken de masanın üstündeki gümüş kâseye de bir göz attı. Öksürdü. Sonra ekledi :

— «Bana bak, Olivier, Kral gibi, imparator gibi insanlar fazla masraf etmemeli. Onlar halka örnek olmak durumundadırlar. Böyle olmazsa herkes savurganlığa başlar, anladın mı? Bakıyorum, masraflarım her yıl biraz daha artıyor. Hoş şey değil bu. Geçmiş yılların rakamları da hatırımda. Dört yıl içinde sarayın masrafları bir kat artmış. Korkunç şey doğrusu!» Soluk soluğa idi. Biraz durduktan sonra sözlerini sürdürdü : «Çevreme bakıyorum, herkes benim paramla zengin oluyor. Yani hepiniz bir olmuşsunuz, benden boyuna para sızdırıyorsunuz açıkçası.»

Kimse ses çıkarmıyordu. Kral yine ekledi :

— «Bugüne bugün kral benim. Bunu da göstereceğim size!» Bu sözleri söyleyince elindeki büyük gücü düşünerek gülümsedi, öfkesi geçer gibi oldu bu yüzden. Sonra Flaman'lara dönerek : «Başmabeyinci, baş - bilmem - neci, bir sürü baş...» dedi. «Bunların hiçbiri iş görmez. Asıl işi hep uşaklar, hizmetçiler görür.» Durdu, bir süre düşündü, sonra yaşlı başını sallayarak ekledi : «Ben bu tembel alayını besliyeceğim. Bu konuda tıpkı Kral Edouard gibi düşünüyorum. O ne derdi bilirsiniz elbet : Kral ulusu kurtarmalı, derebeylerini öldürmeli. Devam et bakayım, Olivier.»

Olivier le Daim (bu adam, daha önce de dediğimiz gibi, Kralın berberbaşısıydı ama, aynı zamanda akıl hocasıydı da) kâğıtları Kralın elinden alarak masraf listesini yüksek sesle okumayı sürdürdü.

Kral hiç ses çıkarmaksızın dinliyordu. Arada-bir öksürmekteydi. O zaman elini uzatıp masanın üstündeki kâseyi alarak içindekinden bir yudum içip yüzünü buruşturuyordu.

Olivier le Daim yine listesini okumaya devam etti. Biraz sonra odanın kapısı açılınca durdu.

İçeriye giren adam, Kralın masasının üstüne birkaç tane resmî mektup bıraktı. Kral bunların balmumundan mühür-

lerini kendi eliyle açtı, sonra hepsini birbiri ardından okumaya başladı. Bir ara Olivier'ye bir kalem alması için, eliyle işaret etti. Sonra, mektupların içinde yazılı olanlardan sözetmeksizin, alçak sesle yanıtlarını ona yazdırmaya başladı. Olivier masanın önüne oldukça rahatsız biçimde diz çökmüş, boyuna yazıyordu.

Guillaume Rym ise olup bitenleri seyretmekteydi.

Kral öyle alçak sesle konuşuyordu ki, Flamanlar onun sözlerini işitmiyorlardı. Mektup yazdırma işi sona ereceği sırada kapı yine açıldı. İçeriye başka biri girdi. Şaşkın, telâşlı bir hali vardı :

— «Efendimiz!» diye bağırdı. «Paris'te halk ayaklandı!»

XI. Louis'nin çatık yüzü büsbütün kasıldı. Fakat heyecanının bu dış belirtisi bir şimşek gibi kısa sürdü. Kendini tuttu, gelen adama sâkin bir tavırla : «Pek telâşlısın, bu ne hâl böyle?» dedi.

Adam soluk soluğa idi :

— «Halk ayaklanmış, Efendimiz!» diye yineledi.

Kral yerinden kalkmıştı. Gelen adamın kolunu kavradı, yalnız onun işiteceği gibi, kulağına eğilerek, yan gözle de Flamanlara bakarak : «Ya sus, ya da yavaş konuş!» dedi.

Yeni gelen işi anladı. Çok alçak sesle, fakat yine de telâşlı telâşlı olup bitenleri anlatmaya başladı ona.

O zaman Kral birden gülmeye başladı :

— «Yüksek sesle konuşsan-a, Jacques Coictier!» dedi. «Flaman dostlarımızdan gizli bir şeyimiz var mı ki?»

Jacques Coictier (bu adam Kralın hekimbaşısıydı, fakat devlet işlerine de karışmaktan geri durmazdı) biraz çekindi, duraladı.

Kral : «Söylesen-e, ne duruyorsun?» dedi. «Demek Paris'te halk ayaklanmış, öyle mi?»

Jacques Coictier kekeliyerek yanıt verdi :

— «Evet Efendimiz.»

— «Devriyeler kalabalığa nerede rastlamışlar?»

— «Sarraflar Köprüsü dolaylarında. Ben de buraya gelirken kalabalıktan bazılarını gördüm hattâ. 'Kahrolsun Paris Başyargıcı!' diye bağırışıyorlardı!»

— «Peki, ne istiyorlarmış ondan?»

— «Onların derebeyi o imiş de.»

— «Yok canım!»

— «Evet. Ayaklananlar, Haşarat Yatağı'ndaki serserilerle Çingeneler. Uzun zamandır Başyargıçtan şikâyetçiymişler zâten. Ama, şimdi onun yargıçlık sıfatını da, belediye başkanlığı sıfatını da tanımıyorlar.»

Kral güç gizliyebildiği memnun bir gülümseyişle : «Ya! Bak hele!» dedi.

Çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, Kral derebeylerinin yetkilerini kısmak, hattâ yapabilirse onların büsbütün elini-kolunu bağlamak kararındaydı. Jacques Coictier ekledi :

— «Evet Efendimiz, bu adamlar Meclis'e verdikleri bütün dilekçelerde : 'Biz kutsal olarak iki varlık tanırız, bunlardan biri Kral, öteki Tanrı'dır,' diyorlar. Ama, tanrıları şeytanın tâ kendisi olsa gerek!»

Kral ellerini oğuşturuyor, bıyık altından gülüyordu. Halinden, tavrından pek büyük bir memnunluk duyduğu belliydi. Hükümdarın bu halinden hiç kimse, hattâ Olivier dahi bir şey anlıyamıyordu.

Kral bir süre düşünceli düşünceli sustu ama, memnundu hâlâ. Birdenbire : «Çok kalabalık mıymışlar?» diye sordu.

— «Kalabalıklarmış Efendimiz.»

— «Kaç kişiymişler örneğin?»

— «En azından altıbin kişi.»

— «Silâhları var mıymış?»

— «Silâh diye ellerinde tırpanlar, mızraklar, lobutlar, kazmalar varmış.»

Fakat Kral bu anlatılanlardan telâşlanmış görünmedi pek. Onun için Jacques Coictier ekledi :

— «Kral Hazretleri hemen Başsavcının yardımına asker göndermezlerse adamcağız mahvolacak!»

Kral yalancıktan ciddî bir tavırla : «Göndeririz, göndeririz,» dedi. «Demek durum böyle ha? Çok iyi. Göndereceğiz elbet. Başyargıç bizim dostumuzdur. Altıbin kişi demiştin, değil mi? Amma da gözü-pek adamlarmış ha? Çok cüretli bir işe girişmişler, pek öfkelendim buna. Ama, aksi gibi bu akşam elimde adam yok. Yarın gereğini yaparım.»

Bunun üzerine Jacques Coictier bağırdı :

— «Aman Efendimiz, hemen yardım göndermek gerek. Yoksa yarın sabaha kalmaz, adamlar Belediyeyi yirmi kez yağma ederler, derebeyliği çiğneyip geçerler. Başyargıcı da asarlar. Tanrı aşkına Efendimiz, yarın sabaha kalmadan yardım gönderin!»

Kral, Jacques Coictier'nin gözünün içine bakarak : «Yarın sabah dedim, o kadar!» diye yanıt verdi.

Bu bakış karşısında Jacques Coictier verecek cevap bulamadı. Fakat Kral yine ekledi :

— «Her neyse! Yardım göndereceğim. Yalnız, terslik şunda ki, böyle büyük kalabalığa karşı koyacak kadar asker yok elde. Onun için yarını beklemek gerek. O zaman herşeyi yoluna koyar, suçluları hemen astırırız.»

Coictier : «Bağışlayın Efendimiz,» dedi, «telâştan söylemeyi unutmuştum, devriyeler de bu kalabalıktan iki kişiyi yakalamışlar. Görmek isterseniz, ikisi de burada.»

Kral : «Elbette görmek isterim,» dedi. «Asıl söylenecek şeyi söylememişsin. Olivier git al getir onları buraya!»

Olivier çıktı. Biraz sonra yanında iki mahpusla birlikte içeriye girdi. Mahpusların çevresini okçu askerler sarmışlar-

dı. Birincisi aptal, şaşkın, sarhoş suratlı biriydi. Yırtık-pırtık elbiseler giymişti. Dizini bükerek, ayağını sürüyerek yürüyordu. İkincisi ise güleryüzlüydü, fakat solgun benizli birisiydi ki, okuyucularımız onu daha önceden de tanırlar.

Kral ilkin hiçbir şey söylemeksizin onları tepeden tırnağa şöyle bir süzdü. Sonra birinci adama birdenbire sordu :

— «Adın ne senin bakayım?»

— «Gieffroy.»

— «Ne iş yaparsın?»

— «İşim-gücüm yok.»

— «Ne diye gittin de o ayaklananların arasına karıştın?»

Serseri kollarını aptal aptal sallıyarak kralın yüzüne baktı. Kafası işlek bir adam olmadığı halinden, tavrından belliydi :

— «Bilmiyorum,» dedi, «herkes gidiyordu, ben de gittim.»

— «Başyargıcın konağını yağma edecektiniz, değil mi?»

— «Vallahi, birinin konağına varıp bir şeyler alacaktık ama, daha fazlasını bilmiyorum.»

Askerlerden biri, serserinin üzerinde bulunan bir bıçağı Krala gösterdi.

Kral : «Bu silâh senin mi?» diye sordu.

— «Evet, benimdir. Bağcıyım da, bunu ba, budamak için kullanırım.»

XI. Louis adama öteki mahpusu göstererek : «Bu da senin arkadaşın mı?» diye sordu.

— «Hayır. Hiç tanımam kendisini.»

Kral : «Peki,» dedi, sonra tâ baştan beri kapının yanında hiç kımıldamaksızın durmakta olan adama bir işaret yaparak : «Tristan,» dedi, «al bakalım, tam sana göre iş.»

Bu adam Tristan l'Hermite idi. VII. Charles ve XI. Louis

zamanında Zaptiye âmiriydi. Yüz Yıl Savaşlarından sonra Fransa'da çıkmış olan kargaşlıkları, her zaman âdilâne davranmaksızın, kanlı biçimde bastırmış olmakla ün salmıştı. Kralın bu sözleri üzerine yerlere kadar eğildi. Sonra okçu askerlerden ikisine alçak sesle buyruklar verdi. Onlar da zavallı serseriyi aldıkları gibi götürdüler.

Beri yandan Kral, ikinci mahpusa yaklaşmıştı. Zavallı, nohut tanesi gibi ter döküyordu.

Kral : «Adın ne senin?» diye sordu.

— «Pierre Gringoire Efendimiz.»

— «Ne iş yaparsın?»

— «Feylesofum Efendimiz.»

— «Ne cesaretle dostum Başyargıca saldırıyorsun sen? Sonra, bu ayaklanmanin içyüzü neymiş, söyle bakalım.»

— «Ben ayaklanmaya katılmış değilim Efendimiz.»

— «Katılmış değilsin de devriyeler seni ne diye o deminki serseriyle bir arada yakaladılar?»

— «Yanlışlık oldu Efendimiz. Kaderin bir cilvesi bu. Ben trajediler yazarım. Kral Hazretlerinin beni dinlemelerini rica edeceğim. Sanatım şairliktir. Şair kısmı düş kurmayı pek sever. Ben de bu düşlere dalmış, sokakta dolaşıyordum. Raslantı bu ya, beni de haksız yere yakaladılar. Ayaklanma ile hiçbir ilgim yok. Efendimiz de gördüler zâten, o deminki serseri beni tanımadı. Efendimiz, çok rica ederim...»

Kral masanın üstündeki ilâçtan içiyordu. İki yudum arasında : «Sus bakayım,» dedi. «Çok konuştun, kafamı şişirdin.»

O sırada Tristan l'Hermite ilerledi, parmağıyla Gringoire'ı göstererek : «Bunu da asalım mı Efendimiz?» diye sordu.

Akşamdan beri ilk kez ağzını açıp söz söylüyordu.

Kral aldırmaz bir tavırla: «Vallahi, bana göre hava hoş...» dedi.

Gringoire: «Ama bana göre öyle değil,» diye yanıt verdi.

Bizim zavallı feylesofun benzi o anda yemyeşil olmuştu. Kralın soğuk, aldırmaz tavırlarına bakarak, ancak esaslı biçimde harekete geçerse kurtulabileceğini anladı. Hemen hükümdarın ayaklarına kapandı. Elleriyle, kollarıyla umutsuz hareketler yaparak bağıra bağıra: «Efendimiz! Beni dinleyin lûtfen,» diye bağırdı. «Sizin kudretiniz, azametiniz yanında ben bir hiçim. Zavallı, âciz bir insanım ben. Ayaklanmak kim, ben kimim? Hırsızlıkla, serserilikle ilgim yok. Bu işler şairlikle bağdaşamaz zâten. Efendimizin sadık bir kuluyum ben. Onun için, Efendimiz, hırpani kılığıma bakarak beni serseri, âsi sanmayın. Canımı bağışlarsanız gece - gündüz dize gelip ömr-ü âfiyetinize dualar edeceğim. Evet, zengin değilim, yoksul sayılırım hattâ. Ama, ahlâkım iyidir. Yoksulsam bunda benim suçum yok zâten. Çünkü herkesin bildiği gibi, şairlikle zengin olan kimse yoktur. Nitekim feylesofların hırpanilikleri hakkında söylenmiş belki kırk tane atasözü vardır.

«Bağışlamak büyüklerin şânındandır Efendimiz! Benim gibi âciz bir yaratıktan yeryüzünde bir tane fazla olmuş, ne çıkar? Sonra, edipleri, şairleri, feylesofları korumak da kralların şânındandır. Beni asmakla şiiri, edebiyatı, felsefeyi korumuş olmazsınız. Büyük İskender de Aristoteles'i astırmış olsaydı bu onun için ne kara bir leke olacaktı! Sonra, Efendimiz, yakında evlenecek olan oğlunuzla sevimli nişanlısı Marguerite için de bir oyun yazdım ben, geçenlerde oynandı. Onun için, bağışlayın beni. Böyle yaparsanız bu davranışınız Meryem Ana indinde de makbule geçer. Hem sonra, asılacağımı düşündükçe pek korkuyorum.»

Gringoire bunları söylerken, bir yandan Kralın terlik-

lerini öpüyordu. Guillaume Rym de o sırada Coppenole'un kulağına yavaşça şöyle demekteydi :

— «Yere kapandığına iyi etti. Krallar da Girit Adasındaki Tanrı Jupiter gibidirler çünkü, kulakları ayaklarındadır.»

Gringoire nihayet soluk soluğa bir halde sustu ve başını titriye titriye Krala doğru kaldırdı. Hükümdar o sırada tırnağıyla pantalonunun dizindeki bir lekeyi kazımakla meşguldü. Sonra yine elini kâseye uzatıp bir-iki yudum daha ilâç içti. Hiçbir şey söylemiyor, bu susuşu Gringoire'ı büsbütün azaba sokuyordu. Kral nihayet şairin yüzüne bakarak : «Amma da geveze herifmişsin sen,» diye söylendi. Peşinden de Tristan l'Hermite'e dönerek : «Salıver bu adamı, gitsin,» dedi.

Gringoire sevinçten alt-üst olmuştu. Kralın bu sözlerini işitir işitmez kıç-üstü oturuverdi.

Tristan : «Hemen mi salıverelim?» diye homurdandı. «Efendimiz arzu ederlerse bir süre alıkoyalım onu.»

Kral yine : «Yok, yok, salıver gitsin,» dedi.

Gringoire : «İşte, büyük hükümdar diye buna derler,» dedi.

Sonra, belki Kral vazgeçip buyruğunu geri alır diye kapıya koştu. Tristan ters bir tavırla kapıyı açtı. Askerler de onu yumruklıyarak peşi-sıra dışarıya attılar ama, Gringoire feylesof adam olduğundan, bu yumruklara aldırış etmedi.

Ayaklanma haberi geleliberi Kral pek keyiflenmişti, her hareketinden görülüyordu bu. Nitekim, Gringoire'ı hemen bağışlayıvermesi de bir kanıttı buna. Tristan l'Hermite'in bile, bu yüzden, avını elinden kaçırmış da kızmış gibi bir hali vardı.

Kral ayağa kalkıp pencerenin önüne gitti. Fakat birden telâşlandı, pencereyi açarak : «Bakın bakın,» diye bağırdı.

«Cité Adası'nın üstünde bir kızıllık var. Aferin milletime! Derebeyliği yıkmak için o da yardım ediyor bana!»

Sonra Flamanlardan yana dönerek: «Gelin bakayım,» dedi, «yangın kızıllığı değil mi bu?»

İki Flaman pencereye yaklaştılar.

Guillaume Rym: «Hem de büyük bir yangın,» dedi.

Coppenole'un ise gözleri parlamaktaydı:

— «Ayaklanma epey büyük olsa gerek,» dedi.

Kral: «Öyle mi dersin Coppenole?» diye sordu. Fakat o da çorapçı kadar memnundu. «Ama benim maiyet birliklerimden iki bölük göndersem, ayaklanmayı bastıriveririm hemen!»

Onlar böyle konuşurlarken Kralın berberbaşısı bir aralık dışarıya çıkmıştı. İçeriye girdiği zaman yanında Paris valisiyle devriye kumandanı da vardı. Krala: «Efendim,» dedi, «halk Başyargıca karşı değil, size karşı ayaklanmış!»

Kral birden berberbaşıya doğru döndü:

— «Ne diyorsun?» diye bağırdı. «Yalan söylüyorsan boynunu vurdururum bak!»

Olivier: «Efendimiz,» diye söze başladı.

Kral: «Diz çök,» diye bağırdı. «Tristan, sen de bu adama göz-kulak ol!»

Bunun üzerine Olivier diz çöktü (o çağlarda krallarla ancak böyle konuşulabilirdi çünkü, fakat Kral, Olivier'yi pek şımartmış olduğu için o, bu gibi kurallara aldırış etmiyordu pek). Soğuk bir tavırla: «Efendimiz,» dedi, «mahkeme bir büyücü kızı idama mahkûm etmiş. O da kaçıp Notre-Dame Kilisesine sığınmış. Halk onu zorla oradan almak istiyor şimdi. İnanmazsanız valiyle devriye kumandanına sorun. Onlar da size aynı şeyi söyliyecekler. Halk Notre-Dame Kilisesini kuşatmış durumda.»

Kralın benzi kül gibi olmuştu. Öfkeden titriyordu. Alçak sesle: «Ya! Notre-Dame Kilisesini kuşatmışlar ha?» de-

di. «Kalk bakayım, Olivier, hakkın varmış, ayaklanma bana karşıymış. Büyücü kız kilisenin koruması altında ama, kilise de benim korumam altında. Bense halk Başyargıca saldırdı sanmıştım! Ayaklanma bana karşıymış demek!»

Öfkeden gençleşmiş gibiydi. Geniş adımlarla odayı arşınlamaya başladı. Artık gülmüyordu, korkunç bir hali vardı. Bu tilki gibi adam şimdi sırtlana dönmüştü. Dudaklarını oynatıyor, yumruklarını sıkıyor, fakat konuşamadığı için boğulacak gibi oluyordu. Birdenbire başını kaldırdı. Çukura kaçmış gözleri parladı :

— «Tristan! Koş bastır şu isyanı!» diye gürledi. «Hadi, göreyim seni! Kimi eline geçirirsen hemen hakla, anlaşıldı mı?»

Biraz yatışmıştı, gelip iskemlesine oturdu, öfkesini güç dizginlediği belliydi :

— «Burada üçyüz atlı var, Tristan, onları alırsın. B. de Chateaupers kumandasındaki maiyet okçuları bölüğü var sonra, onu alırsın. Sen Zaptiye âmirisin. Valinin de askerleri var, onları da alırsın. Saint-Pol konağında Veliahdin yeni muhafız kıtasından kırk okçu var. Onları da al, koş hemen, Notre-Dame Kilisesine git. Vay Paris serserileri vay! Demek siz Krala karşı ayaklanır, Notre-Dame Kilisesi gibi kutsal bir yeri utanmadan kuşatırsınız ha? Kimi eline geçirirsen gebert, Tristan, kurtulanları da Montfaucon'daki darağaçlarında sallandır, göreyim seni.»

Tristan yerlere değin eğilerek : «Başüstüne Efendimiz!» dedi. Biraz durduktan sonra da ekledi : «Büyücü kızı n'apayım, Efendimiz!»

Kral bu soru üzerine düşünmeye başladı :

— «Büyücü kız mı dedin? Dur bakayım.»

Kral bunları söyledikten sonra vali B. d'Estouteville'e döndü. Bilindiği gibi Esmeralda'nın da, Quasimodo'nun da duruşmalarını bu adam yönetmişti. Kral valiye sordu :

— «Halk bu büyücü kızı ne yapmak istiyor acaba?»

Vali cevap verdi :

— «Halk bu kızı sığındığı yerden almak istediğine göre, onun cezasız kaldığına kızmış olmalı. Halk onu oradan alıp kendisi asmak istiyor herhalde.»

Kral derin derin düşünceye daldı, sonra Tristan l'Hermite'e dönerek : «Hadi azizim,» dedi, «ayaklananları tepele, büyücü kızı da as.»

Tristan : «Başüstüne Efendimiz,» dedi. «Yalnız, kız hâlâ Notre-Dame'da ise, oraya sığınmış olmasına rağmen yine de onu kiliseden alayım mı?»

Kral kulağını kaşıyarak : «Ha! Sığınma sorunu,» dedi. «Bu kızı da asmak gerek ama.»

Sözünün burasında aklına birden bir şey gelmiş gibi koşup dua iskemlesine diz çöktü. Şapkasını çıkarıp yanına koydu, ellerini birleştirerek : «Ey Ulu Meryem Ana, bağışla beni,» dedi. «Bu suçluyu cezalandırmak gerek. Onun için kiliseye girmek gerekiyor ama, bir daha yapmam bunu. Bu kız büyücünün biri, senin korumana lâyık değil zâten. Bir defalık yapacağım bu işi, sana da gümüş bir heykel armağan edeceğim, kutsal Meryem Ana!»

Sonra haç işareti yaptı, yerinden kalktı, şapkasını başına giydi, yine Tristan'a dönerek : «Çabuk ol hadi,» dedi. «B. de Chateaupers'i de yanına al. Kiliselere haber sal, tehlike çanı çalsınlar. Halkı ez. Büyücü kızı as. İşte o kadar. İdam hükmünün yerine getirilmesine sen göz-kulak olacaksın, anlaşıldı mı? Sonra gelip bana tekmil haberini verirsin. Sen de, Olivier, gel beni traş et bakayım. Bu gece yatacak değilim nasıl olsa.»

Tristan l'Hermite yerlere kadar eğildi, sonra dışarıya çıktı. Kral bir işaretle Rym'e ve Coppenole'a da izin verdi :

— «Hadi, siz de gidip dinlenin biraz. Baksanız-a, sabah olacak nerdeyse,» dedi.

İkisi de dışarıya çıktılar. Bastille kumandanının peşi-sıra odalarına giderlerken Coppenole, Guillaume Rym'e şöyle diyordu :

— «Ne öksürüklü, tıksırıklı kral bu yahu! Charles de Bourgogne'u da sarhoşken görmüştüm ama, o haliyle bile bu hasta adama göre daha sevimliydi.»

V

PAROLA : «ALEV»

Gringoire, Bastille kalesinden çıkınca koşa koşa Saint-Antoine Sokağından ilerledi. Boudoyer Kapısına gelince oradaki alanın ortasında yükselmekte olan taştan haça doğru yöneldi. Haçın tabanının basamakları üzerinde karalar giymiş, başına kukulete geçirmiş bir adam oturuyordu.

Gringoire : «Siz misiniz üstat?» diye sordu.

Siyahlı adam ayağa kalkarak : «Nerde kaldın yahu?» diye sordu. «Saat sabahın bir-buçuğunu buldu.»

Gringoire : «Suç bende değil ki,» dedi. «Asıl suçlu, devriye koluyla Kralın kendisi. Güç yakamı kurtardım vallahi. Hep böyle oluyor zâten, tam asılmak üzereyken kurtuluyorum. Alınyazım böyle, n'apayım!»

Öteki adam : «Gidelim hadi,» dedi. «Parolayı biliyorsun, değil mi?»

Gringoire oralı değildi :

— «Sormayın, üstadım,» dedi. «Kralı gördüm ben. Şimdi de onun yanından geliyorum. Dehşetli bir serüven yaşadım.»

— «Canım, bırak şimdi boş lâfı da, serserilerin parolasını biliyor musun, onu söyle.»

— «Biliyorum canım, merak etmeyin. Parola : Alev.»

— «İyi öyleyse. Başka türlü kiliseye kadar sokulamayız yoksa. Serseriler sokak başlarının hepsini tutmuşlar. Neyse ki dayanıyorlarmış hâlâ. Belki zamanında yetişiriz.»

— «İnşallah, üstadım; yalnız, kiliseye nasıl gireceğim?»

— «Çan kulelerine giden kapının anahtarı bende.»

— «Peki, kiliseden nasıl çıkacağız sonra?»

— «Manastırın arkasında ufak bir kapı var. Arsa gibi bir düzlüğe açılır. Oradan da nehrin kıyısına gidilir. O kapının anahtarını da yanıma aldım. Kıyıya da bu sabah küçük bir sandal getirip bağladım.»

Gringoire yine : «Az daha beni asıyorlardı,» diye söze başladı.

Öteki : «Hadi çabuk ol! Hemen gidelim,» dedi.

İkisi de geniş adımlarla Cité Adasına doğru ilerlemeye başladılar.

VI

BOĞUŞMA

Okuyucular Quasimodo'yu ne denli güç bir durumda bırakmış olduğumuzu herhalde hatırlayacaklardır. Zavallı sağır, tüm yiğitliğine rağmen, her yandan kuşatılmış durumdaydı. Yiğitliğini değilse bile, Esmeralda'yı kurtarmak umudunu yitirmiş bulunuyordu. Kendisini değil, yalnız Esmeralda'yı düşünüyordu zâten. Galeride telâşlı telâşlı oradan oraya koşmaktaydı.

Serseriler Notre-Dame Kilisesine gireceklerdi nerdeyse. Birdenbire o dolaylardaki sokaklardan birçok atların nal sesleri duyuldu. Ellerinde meşaleler, mızraklar taşıyan çok sayıda atlılar yan sokaklardan kilisenin önündeki alana geldiler. Kasırga gibi her yana dağılarak : «Kral adına! Serse-

rilere ölüm! Chateaupers yardıma geldi!» diye bağırmaya başladılar.

Serseriler bu hali görünce geriliediler.

Quasimodo'nun kulakları duymuyordu ama, yalın kılıçları, meşaleleri, mızrakların sivri uçlarını, atlıları gördü. Bunların başında bulunan Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers'i de tanıdı. Serseriler arasında kargaşalık başladığını sezdi. Kimisi korkmuş, kimisi telâşlanmıştı. Quasimodo böyle ummadığı zamanda yardım geldiğini görünce öylesine gayrete geldi ki, galerinin parmaklığını aşıp içeriye girenlerden birkaçını kaldırdığı gibi aşağıya attı.

Gerçekten, Kralın askerleriydi bu gelenler.

Fakat serseriler de mertlik gösterdiler. Umutsuzca çırpınarak savundular. Kralın kuvvetleri yandan ve geriden saldırmışlardı. Serseriler askerlerle Notre-Dame Kilisesi arasında sıkışıp kalmışlardı. Kiliseyi de Quasimodo savunmaktaydı.

İki taraf arasındaki boğuşma korkunç oldu. Kralın atlıları kimseye göz açtırmıyorlardı. Bunların ortasında, yüzbaşı Phœbus de Chateaupers de yiğitçe savaşmaktaydı. Kılıç, mızrak darbeleri yağmur gibi yağıyordu. Kılıçtan kurtulan, mızrağın altında can veriyordu. Serseriler iyice silâhlı değildiler. Bunlar da elleri ile savaşıyorlar, askerleri sırasına göre ısırıyorlardı bile. Kadınlar, erkekler, çocuklar atların göğüslerine, sağrılarına atılarak onlara kediler gibi dişleriyle, tırnaklarıyla asılıyorlardı. Başkaları ise okçuların yüzlerine yanar meşaleleri indirmekteydiler. Nihayet kimileri ellerindeki demir kancaları atlıların boyunlarına takarak onları al-aşağı ediyorlardı. Yere düşenler bir anda paramparça edilmekteydi.

Hele içlerinde bir tanesi vardı ki, elindeki tırpanla uzun süre atların ayaklarını biçti. Adamın korkunç bir hali vardı. Hım-hım bir sesle şarkı söylüyor, durmadan tırpanını sa-

vurup savurup geri çekiliyordu. Tırpanı her savuruşunda da, çevresinde kesilmiş organlardan geniş bir daire oluşmaktaydı. Böyle yaparak, atların en kalabalık oldukları yöne doğru ilerlemekteydi. Tıpkı buğday tarlası biçmekte olan rençber gibi başını sallıyor, düzenli biçimde soluk alıyordu. Bu adam, Clopin Trouillefou idi. O sırada göğsüne saplanan bir ok, onu yere yıkıverdi.

Beri yandan evlerin pencereleri açılmıştı. Kralın askerlerinin savaş çığlıklarını işitince konu-komşu da işe karıştı. Evlerin tüm katlarından serserilerin üzerine tüfek kurşunları yağıyordu. Kilisenin önündeki set koyu bir dumanla dolmuştu. Bu dumanın içinden, tüfek kurşunları çizgiler bırakarak geçiyordu. Dumanın arkasından da Notre-Dame Kilisesinin cephesiyle harap yüzlü Hôtel-Dieu Hastahanesi hayâl - meyâl seçilmekteydi. Birkaç tane solgun yüzlü hasta, yapının damına çıkmışlar, olup bitenleri seyrediyorlardı.

Sonunda serseriler gevşediler. Yorulmuşlardı çünkü, ellerinde iyi silâhlar yoktu, baskın gafil avlayıp korkutmuştu onları, kralın askerleri kahramanca saldırıyorlardı. Tüm bu nedenlerle yenilgiye uğradılar. Saldırıya geçen askerlerin çemberini zorladılar, kilisenin önündeki sette bir sürü ölü bırakarak her yönde kaçışmaya başladılar.

Quasimodo da bir an bile savaşmaktan geri durmamıştı. Bu bozgunu görünce iki dizi üstüne düştü, ellerini havaya kaldırdı. Sonra, sevinçten sarhoş bir halde kuş çevikliği ile Esmeralda'nın odasına doğru koştu. Bu odayı çok yiğitçe savunmuştu, şimdiyse tek bir arzusu vardı : İkinci kez kurtardığı kızın önünde bir kere daha dize gelmek.

Odaya girdiği zaman burasının boş olduğunu gördü.

DOKUZUNCU BÖLÜM

I

PATİĞİN TEKİ

Serseriler kiliseye saldırdıkları sırada Esmeralda uyuyordu. Çok geçmeden, yapının çevresinde gittikçe artmakta olan gürültü ve kendisinden önce uyanmış olan keçisinin kaygılı meleyişleri yüzünden gözlerini açtı. Doğrulup yatağının içinde oturdu, kulak kabarttı, çevresine bakındı, sonra ışıklardan ve gürültüden korkarak dışarıya fırladı, olup bitenleri görmeye gitti. Alan korkunç bir haldeydi. Gecenin karanlığında binlerce insan, koca kiliseye saldırıyordu. Korkunç yüzlü kalabalık bir kurbağa sürüsü gibi zıplayıp sıçrıyor, ürkütücü çığlıklar koparıyordu. Geceleri bataklıkların sisli yüzlerinde görülen ateşler gibi, birkaç kızıl meşale karanlığın içinde o yana, bu yana koşuşmaktaydı.

Bu sahne, şeytanın hayaletleri ile kilisenin önyüzündeki canavar heykelleri arasında başlamış bir savaş gibi göründü ona. Daha çocukluğundan beri kafasında Çingenelerin boşinanları yer etmişti hep. İlk aklıma gelen şey, gecenin karanlığı içinde birtakım kötü ruhların yaptıkları büyüleri düşünmek oldu. Bunun üzerine korktu, gidip yine odasına sığındı. Yatağının içine girip büzüldü ve gördüğü bu karabasan manzarası zihninden uzaklaşsın diye bekledi.

Bununla birlikte korkusu yavaş yavaş geçince, boyuna artan gürültüye ve işin gerçeğini gösteren başka birtakım belirtilere bakarak, kiliseye saldıranların hayaletler değil, canlı insanlar olduklarını anladı. O zaman korkusu artmadı ama, niteliğini değiştirdi. Esmeralda'nın aklına halkın ayaklanıp kendisini sığındığı yerden zorla çıkarmak istediği gibi bir olasılık gelmişti. Hayatını yine kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu, beslediği umutlar, geleceğine karışmış olan Phœbus'ü, kaçacak yeri olmadığı için o ânda içinde bulunduğu çaresizliği düşündü. Hiçbir desteği yoktu, tek başına, yapayalnız kalmıştı. Bunların hepsi ve daha başka birçok düşünceler genç kızın zihninde kaynaşmaya başladı, bunların altında ezildi âdeta. Dizüstü çökmüş, başını yatağına dayamış, ellerini başının üstünde kavuşturmuştu. Korkudan tir-tir titriyor; çingene ve dinsiz olmasına rağmen hüngür hüngür ağlıyarak, hıristiyanların tanrısından ve kendisini barındırmış olan Meryem Ana'dan yardım istiyordu.

Böylece uzun zaman secdeye kapanmış olarak kaldı. Dua etmekten çok, titremekteydi. Bu gözü dönmüş kalabalığın gittikçe yaklaştığını hissettikçe korkuyor, bu saldırışın nedenini anlıyamıyordu. Olup bitenlerin, yapılıp edilenlerin, kalabalığın ne istediğinin farkında değildi ama, kaygı içinde sonu kötüye varacağını için için seziyordu.

Tam böyle binbir kaygı içinde bocalayıp dururken, yanıbaşında ayak sesleri duydu. Başını çevirdi. Odasına iki kişi girmişti. Bunlardan birinin elinde bir fener vardı. Esmeralda hafif bir çığlık kopardı.

Kendisine yabancı gelmiyen bir ses : «Korkma Esmeralda, ben geldim,» diyordu.

Esmeralda sordu :

— «Kimsin sen?»

— «Pierre Gringoire.»

Bu adı işitince yüreğine su serpildi. Başını kaldırıp bakınca şairi tanıdı, fakat onun yanında tepeden tırnağa karalar giyinmiş, yüzü kapalı birisi daha vardı. Hiç konuşmuyordu bu adam.

Gringoire sitemli bir eda ile : «Cali beni senden önce tanıdı bak,» dedi.

Gerçekten de küçük keçi Gringoire kendisini tanıtıncaya dek beklememişti. Şair içeriye girer girmez gidip sevgi dolu bir davranışla bacaklarına sürtünmüş, onu kendine göre okşamış, tüy değiştirmekte olduğu için adamcağızın üstünü başını beyaz kıllar içinde bırakmıştı. Gringoire de keçiyi okşadı.

Esmeralda alçak sesle sordu :

— «Kim bu yanındaki adam?»

Gringoire yanıt verdi :

— «Merak etme. Bir arkadaşım.»

Sonra şair feneri yere koyarak döşeme taşlarının üstüne çömeldi, keçiyi kolları arasında sıkarak : «Ne sevimli hayvan şu Cali!» dedi. «Becerikli, ince, akıllı bir keçi doğrusu. Söyle bakayım Cali, marifetlerini unuttun mu? Savcı Jacques Charmolue nasıl yapıyordu?...»

Siyohlı adam, Gringoire'ın sözlerini bitirmesine meydan vermedi. Şaire yaklaşarak sert bir hareketle onu omuzundan dürttü. Gringoire ayağa kalkarak : «Sahi,» dedi, «işimiz aceleydi, unuttum bak. Ama ne diye böyle ters davranıyorsunuz bana, üstadım?» Sonra Esmeralda'ya dönüp : «Yavrucuğum,» dedi, «senin de, Cali'nin de hayatınız tehlikede. Seni asmak istiyorlar yine. Biz de kurtarmaya geldik. Hadi bakalım, peşimiz sıra gel.»

Esmeralda heyecanla sordu :

— «Sahi mi söylüyorsun?»

— «Sahi söylüyorum, çabuk ol hadi.»

Esmeralda : «Gelmesine geleyim,» diye kekledi, «ama arkadaşın neden hiç sesini çıkarmıyor?»

Gringoire : «Onun huyu öyledir, fazla konuşmaktar hoşlanmaz,» diye yanıt verdi.

Esmeralda bu kadarla yetinmek zorunda kaldı. Gringoire kızı elinden tuttu, arkadaşı da feneri yerden alıp öne düştü. Genç kız korkudan sersemlemişti. Kendini alıp götürmelerine ses çıkarmadı. Keçi de zıplıya zıplıya arkalarından geliyordu. Gringoire'ı gördüğüne öyle sevinmişti ki, ikide bir bacakları arasında hoplayıp zıplayarak şairi sendeletiyordu. Bizim feylesof da düşer gibi olduğu her sefer : «Yaşam dediğin böyledir işte,» diyordu, «insana en iyi dostları çelme takarlar hep!»

Çan kulelerinin merdivenlerini çabucak indiler; karanlık ve ıssız, fakat gürültü ile çınlayan kilisenin içinden geçtiler; Kızılkapıdan manastırın bahçesine çıktılar. Manastırda kimseler yoktu. Tüm papazlar hep birlikte dua etmek için piskoposluğa kaçmışlardı. Avlu bomboştu. Korkudan titriyen birkaç uşak, karanlık köşelere sinmişti yalnız. Hep birlikte bu avludan boş arsaya açılan kapıya doğru ilerlediler. Siyahlı adam yanındaki anahtarla kapıyı açtı. Okuyucularımızın da bildikleri gibi bu yer aslında; duvarla çevrili boş bir arsa idi. Kilisenin malı olan bu yer, Cité adasının doğu ucunda, kilise binasının arkasındaydı. Burası o ânda bomboştu, gürültü de daha azdı. Serserilerin kiliseye yaptıkları saldırının patırtısı buraya daha boğuk, daha sönük bir halde ulaşabilmekteydi çünkü. Nehrin yatağında esmekte olan serin rüzgâr, arsanın ucuna dikili tek ağacın yapraklarını hışırdatıyordu.

Fakat yine de tehlikenin yakınında bulunmaktaydılar. Kendilerine en yakın olan yapılar, piskoposlukla kilise idi. Görünüşe göre piskoposluk binasının içinde büyük bir kargaşalık olup bitmekteydi. Karanlık binanın pencerelerin-

den, birtakım ışıkların oradan oraya koşuştukları görülüyordu. Piskoposluk binasının yanıbaşında da Notre-Dame Kilisesinin kocaman kuleleri görünmekteydi. Önlerinde yanan kızıl ve büyük ateş yüzünden bu iki kule, birer karaltı halinde göklere doğru yükseliyordu.

Fenerli adam dosdoğru arsanın ucundaki buruna doğru ilerledi. Orada, suyun hemen kıyısında, üzerine bir üzüm asması dolanmış harap bir çit vardı. Bu çardak gibi çitin altına, karanlığa bir sandal gizlenmişti. Adam, Gringoire ile Esmeralda'ya sandala binmeleri için işaret etti. Keçi de peşlerinden geldi. Son olarak sandala siyahlı adam bindi. Sonra sandalın palamarını kesti, uzun bir kancaya dayanarak tekneyi kıyıdan uzaklaştırdı. Baş tarafa oturarak küreklere yapıştı ve vargücüyle açıklara doğru kürek çekmeye başladı. Seine nehri bu noktada çok akıntılıdır. Adam Cité adasının burnundan ayrılmakta epey zahmet çekti onun için.

Gringoire sandala biner binmez ilk işi keçiyi kucağına almak oldu. Sandalın arka tarafına geçip oturdu. Esmeralda her nedense kimliği belirsiz adamdan çekiniyor, sebebini kendisi de bilemiyordu. Gidip şairin yanına oturarak ona sokuldu.

Bizim feylesof sandalın ilerlemeye başladığını hissedince sevinçle ellerini çırptı ve Cali'yi iki boynuzunun arasından öperek : «Neyse, kurtulduk demektir artık,» dedi.

Sandal nehrin sağ kıyısına doğru ağır ağır ilerliyordu. Genç kız da içinde derin bir korku hissiyle kimliği belirsiz adama bakmaktaydı. Adam, fenerin ışığı görünmesin diye bunun camlı tarafını iyice örtmüştü. Karanlıkta, sandalın baş tarafında oturduğu hayâl-meyâl seçiliyor, bu haliyle bir hayaleti andırıyordu. Hep inik duran kukuletesi bir çeşit maske yerini tutmaktaydı; kürek çekmek için kollarını her açışında, cübbesinin geniş yenleri sallanıyor, insan bunları gö-

rünce iki tane kocaman yarasa kanadı geliyordu hatırına.

Adam o zamana değin tek söz söylemiş değildi zâten. Sandalda gidip gelen küreklerin sesi ve tekneye sürtünmekte olan suların fışırtısı işitilmekteydi yalnız.

Gringoire birdenbire : «Yaşasın be!» diye bağırdı, «başımıza bunca iş geldi ama yine de keyfimiz yerinde. Hiç lâf ettiğimiz yok yalnız. Biraz konuşsak n'olur sanki? İnsan sesi insan kulağı için müzik gibidir. Bir şeyler söyle bakayım bana, Esmeralda, tek bir söz olsun söyle. Hani senin hoş bir dudak büküşün vardı. Yine öyle yapıyor musun? Ha, aklıma gelmişken söyliyeyim bak : Meclis isterse kiliseye sığınan bir hükümlüyü geri alabilir. Onun için Notre-Dame'da kalsaydın durum çok tehlikeli olacaktı senin için. Yuvasını timsahın ağzında yapmış serçe kuşuna benzeyecektin.»

Sonra siyahlı adama yönelerek ekledi :

— «Üstat, ay doğuyor, bakın. Bizi gören olmaz umarım. Bu kızı kurtarmakla sevap işliyoruz ama, bizi bir yakalarlarsa gözümüzün yaşına bakmadan asıverirler hemen. İnsanlar böyledir zâten : Sen bir iş yaparsın hoşa gider, ben bir iş yaparım kötü kişi olurum. Öyle değil mi üstat? Allah Allah, ikiniz de cevap vermiyorsunuz bana. Öyleyse ben de tek başıma konuşurum. Cité adasında amma da gürültü patırtı oluyor ha! Aklıma gelmişken söyliyeyim bakın, ben kralı da gördüm. Çok hâin, zâlim bir adam. Yazdığım piyesin parasını vermedi hâlâ. Üstelik, bu gece beni astırıyordu az daha. Çok cimri bir şeye benziyor. Şairlere ettiği muamele hiç hoşuma gitmedi sonra. Ayrıca korkunç zulümler işliyor. Halkın parasını pulunu sülük gibi emiyor. Onun için herkes şikâyetçi, boyuna kral aleyhinde söylenip duruyor. Kral sofu, halim-selim bir adam ama, darağaçları asılan mahkûmların ağırlığı ile gıcırdıyor, üzerinde kafa kesilen kocaman kütükler pıhtılaşmış kandan çürüyor, ha-

pishaneler adam almaz oldu. Bu kral bir eliyle alıyor, öbür eliyle asıyor. Sözün kısası, kralı sevmedim ben. Siz ne dersiniz üstat?»

Şair konuştukça siyahlı adam hiç ses çıkarmıyordu. Güçlü akıntıyı aşmaya çalışmaktaydı hâlâ.

Gringoire birdenbire : «Ha, üstat,» dedi, «o gözü dönmüş serseriler arasından geçip kilisenin önüne geldiğimiz sırada farkına vardınız mı bilmem? Quasimodo ufak-tefek birisinin ayaklarından yakalamış, kafasını krallar galerisinin parmaklığına vura-vura eziyordu. Uzağı göremediğim için bunun kim olduğunu farkedemedim. Kimdi ki o, acaba?»

Kimliği belirsiz adam yine tek söz söylemedi. Fakat kürekleri birden bırakıverdi. Kollarının dermanı kesilmiş, başı göğsünün üstüne düşmüştü. Esmeralda onun kesik kesik soluk almakta olduğunu işitti. Birden irkildi. Bu kesik solukları daha önce de işitmişti çünkü. Başıboş kalan sandal sulara kapılarak bir süre sürüklenip gitti. Fakat siyahlı adam yine davrandı, küreklere yeniden asılarak akıntıya karşı ilerlemeye başladı. Notre-Dame adasının burnunu döndü. Saman İskelesine doğru ilerlemeye başladı.

Gringoire birden bağırdı :

— «Kilisenin önünde gürültü arttı üstadım, bakın.»

Gerçekten de Notre-Dame Kilisesinin çevresindeki gürültü gittikçe büyüyordu. Hep birden kulak kabarttılar. Taraflardan biri zaferi kazanmış olmalıydı ki, kalabalıktan sevinç çığlıkları yükselmekteydi. Birdenbire, askerlerin miğferlerini aydınlatmakta olan belki yüz tane meşale kilisenin tüm katlarında, kulelerinde, galerilerde, dayanak duvarlarının altında ışıldamaya başladı. Bu meşalelerin bir şey arar gibi halleri vardı. Çok geçmeden bizim kaçaklar da uzaklarda koparılan çığlıkları belirli olarak duymaya başladılar. Birtakım sesler : «Çingene kızı nerede? Büyücü karı nerede? Geberte!im onu!» diye bağırışıyordu.

Zavallı kız başını ellerinin üstüne bırakıverdi, meçhul adam var gücüyle kıyıya doğru kürek çekmeye başladı. Beri yandan bizim feylesof derin bir düşünceye dalmıştı. Keçiyi kolları arasında tutup sıkmaktaydı. Esmeralda da kendisine sımsıkı sokuluyor, fakat şair ondan yavaş yavaş uzaklaşıyordu.

Şurası kesin ki, Gringoire derin bir kaygı içinde idi. Yasaya göre keçinin de, ele geçerse, asılması gerekeceğini düşünüyordu. Zavallı Cali'ye çok yazık olacaktı o zaman. Gringoire böyle iki idam mahkûmunun birden kendisine sokulmuş olduklarını gördükçe, n'apacağını şaşırmış hale geliyordu. Ama, arkadaşının, Esmeralda'yı koruma işini kendi üzerine almaya can attığından da kuşku etmiyordu. Kafasındaki düşünceler karmakarışıktı. İçinden : «Keçiyi mi kurtarsam, kızı mı?» diye düşünüyor, bir türlü karar veremiyor, sonunda : «İkinizi birden nasıl kurtarayım canım!» diye söyleniyordu.

Sandal sarsıldı, böylelikle kıyıya yanaştıklarını anladılar. Cité adası hâlâ o korkunç gürültü ile doluydu. Kimliği belirsiz adam kalkıp Esmeralda'ya doğru geldi. Genç kızın sandaldan inmesine yardım için kolundan tutmak istedi onu. Fakat Esmeralda onun elini itti ve Gringoire'ın koluna yapıştı. Şair ise o ânda keçi ile uğraştığı için o da hemen hemen genç kızı itti diyebiliriz. O zaman Esmeralda tek başına sandaldan dışarıya atladı. Öyle heyecanlıydı ki, ne yaptığının, nereye gittiğinin farkında değildi. Bir süre şaşkın şaşkın durarak suyun akıp gidişini seyretti.

Yavaş yavaş kendine geldiği zaman, kıyıda kimliği belirsiz adamla yalnız kalmış olduğunu gördü. Gringoire, karaya çıkışlarından yararlanarak keçiyi de aldığı gibi Grenier sokağındaki evlerin arasından savuşup gitmişti galiba.

Zavallı kız o adamla böyle yalnız kaldığını görünce korku ile ürperdi. Konuşmak, bağırmak, Gringoire'ı çağır-

mak istedi ama, dili tutulmuştu sanki. Onun için dudaklarından hiçbir ses çıkmadı. Birdenbire, kimliği belirsiz adamın elini kendi eli üzerine koyduğunu hissetti. Soğuk, güçlü bir eldi bu, Esmeralda'nın dişleri birbirine çarptı, yüzü ayın ışığından daha solgun bir hâl aldı. Adam tek söz söylemedi. Genç kızı elinden tutmuş olduğu halde, geniş adımlarla Grève Alanı'na doğru yollandı. Esmeralda o ânda, kaderin dayanılmaz bir güç olduğunu belli belirsiz bir tarzda sezdi. Mecali kalmamıştı artık, adamın adımlarına ayak uydurabilmek için koşarak, onun kendisini götürmesine hiç ses çıkarmadı. Rıhtım burada yokuş halindeydi. Fakat Esmeralda'ya bir inişten iniyormuş gibi geldi.

Çevresine bakındı. Sokakta kimseler yoktu. Rıhtım tenha idi. Esmeralda gürültü olarak kalabalıkla dolu ve alevlerle ışıldayan Cité adasından gelen uğultuyu duyuyordu yalnız. Cité adasıyla arasında şimdi Seine nehrinin bir kolu vardı. Adadan, kendi adının da : «Kahrolsun! Gebertelim onu!» gibi çığlıklarla birlikte söylendiğini işitiyordu. Paris kentinin geri kalan bölümü ise, karanlık ev blokları halinde, genç kızın çevresine yayılmış bulunmaktaydı.

Beri yandan kimliği belirsiz adam genç kızı aynı sessizlik ve aynı çabuklukla sürükleyip götürmekteydi. Esmeralda geçmekte olduğu yerlerin hiçbirisini anımsamıyordu' Aydınlık bir pencerenin önünden geçerken davrandı, birden kasıldı ve : «İmdat!» diye bağırdı.

Pencere açıldı, evsahibi elinde lâmba, sırtında gecelikle göründü. Rıhtıma aptal aptal baktı. Bir şeyler söyledi ama Esmeralda ne dediğini anlıyamadı. Sonra adam pencerenin kepengini kapayıverdi. Böylece genç kız için son umut ışığı da sönmüş oluyordu.

Karalar giymiş adam tek söz söylemiyordu hâlâ. Esmeralda'nın eline sımsıkı yapışmıştı. Bu kez daha hızlı yürümeye başladı. Genç kız da artık direnç gösteremedi, bit-

kin bir halde adamın peşinden yürümeyi sürdürdü.

Zaman zaman dermanı biraz yerine geliyor: «Kimsin sen? Kimsin sen?» diye soruyordu ama adam yanıt vermiyordu hiç.

Böylece hep rıhtımdan ilerliyerek oldukça geniş bir alana geldiler. Biraz ay ışığı vardı. Burası Grève Alanı idi. Alanın ortasında dikilmiş bir çeşit kara haç görülmekteydi. Darağacıydı bu. Esmeralda bunu tanıdı ve nerede olduğunu anladı.

Adam durdu, kızdan yana dönerek başındaki kukuleteyi kaldırdı.

Esmeralda taş kesilmişti sanki: «Aman Tanrım,» diye kekeledi. «Yine o! Anlamıştım zâten!»

Evet, bu adam Başrahipti; ama, kendi kendisinin hayaletine benziyordu. Ay ışığı yüzünden böyle görünmekteydi.

Esmeralda'ya: «Dinle beni,» dedi. Zavallı kız uzun zamandır işitmediği bu sesin çınlayışı ile ürperdi: «Dinle beni, Grève Alanı'na geldik. Söyleyeceklerim var sana. Artık bizim için son durak sayılır burası. Kader bizi birbirimize veriyor. Ben senin yaşamın, sen de benim ruhum hakkında karar vereceğiz. İşte bir alan ve bir gece ki, bunların ilerisinde hiçbir şey görünmüyor. Onun için dinle beni. Herşeyden önce bana yine o Phœbus olacak adamdan sözetme.» Böyle konuşurken, yerinde duramıyan bir insan gibi boyuna gidip geliyor, kızı da peşinden sürüklüyordu. «Ondan söz etme bana. Onun adını söylersen ne yapacağımı biliyorum ama, senin için hiç iyi olmıyacak bu.»

Başrahip bunları söyledikten sonra dengesini bulmuş gibi nihayet, kımıldamadan durdu. Fakat sözlerinden yine de çok heyecanlı olduğu belliydi. Sesi gittikçe daha çok alçalıyordu.

— «Benden yüz çevirme böyle,» diye ekledi, «sözle-

rimi dinle. İş ciddî. Bak, önce olup bitenleri anlatayım sana : Meclis karar verdi, seni kiliseden alıp asmayı kararlaştırdılar. Ben de seni onların elinden kurtardım. Ama, bak, yine de kovalıyorlar seni.»

Sonra kolunu Cité'den yana uzattı. Gerçekten de orada araştırmalar sürüp gidiyor gibi bir hal vardı. Gürültü gittikçe yaklaşıyordu. Grève Alanı'nın karşısındaki resmî yapının kulesindeki pencereler aydınlıktı. Buradan da gürültü-patırtı geliyordu. Karşı kıyıdaki rıhtımda, ellerinde meşalelerle, askerlerin koşuşup şöyle bağırıştıkları işitiliyordu : «Çingene kızı nerde? Asılacak o! Nerde?»

Başrahip ekledi :

— «Görüyorsun ya, seni araştırıyorlar. Yalan söylememişim demek. Ama seni seviyorum ben. Dur, hemen ağzını açma. 'Senden tiksiniyorum,' falan demeye kalkışma bana. Bu türlü lâfları dinleyecek halde değilim. Seni kurtardım ya, bırak da sözümü bitireyim. Tümüyle de kurtarabilirim seni. Herşeyi hazırladım. Bundan ötesi arzuna bağlı iş nasıl istersen ben de öyle davranacağım.»

Sonra kendisi koşarak, genç kızı da koşturarak darağacına doğru ilerledi. Onu Esmeralda'ya göstererek : «Bak, ya onu seç, ya beni,» dedi.

Kız, Başrahibin elinden kurtuldu, darağacının dibine yığıldı, kollarıyla bu ölüm aletini kucakladı. Sonra güzel başını yana çevirerek omuzunun üzerinden papaza baktı. Papaz olduğu yerde kala-kalmıştı. Parmağı hâlâ darağacına doğru kalkıktı. Bu haliyle bir heykeli andırıyordu.

Sonunda Esmeralda : «Darağacından senden daha az korkuyorum,» dedi ona.

Bunun üzerine papaz kolunu ağır ağır indirdi, bitkin bir tavırla önüne baktı : «Şu kaldırım taşlarının dili olsa, çok bahtsız olduğumu söylerdi sana,» dedi.

Sonra konuşmaya başladı yine. Darağacının dibine otur-

muş, dağınık saçları içine gömülmüş olan genç kız, hiç sözünü kesmeden onu dinliyordu. Papazın şimdi sızlanır gibi, yumuşak bir edası vardı ve bu hâl, yüzünün mağrur çizgileriyle çelişki halindeydi.

— «Seni seviyorum, inan bana,» dedi. «Bu artık sevgi olmaktan çıktı da işkence halini aldı. Ne denli azap çektiğimi bilemezsin. Çok acınacak haldeyim. Seninle sâkin sâkin konuşuyorum bak. Artık benden korkmıyasın istiyorum. Bir erkek bir kadını severse bu yüzden suçlu mu sayılmalı? Beni bağışlamıyacak mısın hiç? Benden hep nefret mi edeceksin? Herşey bitti mi? Bunu düşündükçe kötüleşiyorum, kendi kendimden iğreniyorum. Yüzüme bile bakmıyorsun. Ben sana söz söylerken sen kimbilir neler düşünüyorsun. Bana o subaydan söz edeyim deme sakın. Seni sevdiğimi anlatmak için ne söylesem, ne yapsam boş. Sen iyi, hoş, tatlı, yumuşak kızsın ama, nedense bana karşı acımasız davranıyorsun. Ne talihsiz başım varmış Yarabbi!»

Sonra ellerini yüzüne kapadı. Genç kız, papazın ağladığını işitti. Onun bu halini ilk kez görüyordu. Böyle ayakta hıçkırıp ağlarken, dize gelmişken daha perişan, daha yalvarır haldeydi Bir süre ağladı böylece.

İlk bunalımlı ân geçtikten sonra : «Şimdi de sözlerimi bulamıyorum, ne söyliyeceğimi bilemiyorum,» dedi. «Oysa sana anlatacaklarımı iyice tasarlamıştım. Şimdi ise titreyip ürperiyorum. Tam kesin ân geldiği sırada bocalıyorum, ikimiz için de işin sonu geldiğini hissettiğim halde bekliyorum. Bana acımazsan, kendine de acımazsan şimdi şu kaldırım taşlarının üstüne yuvarlanacağım. İkimizi birden ölüme mahkûm etme. Seni ne çok sevdiğimi bir bilsen! Benim gönlüm de ne gönülmüş! Senin yüzünden herşeyi ayaklar altına aldım! Sevgine lâyık hale gelmeye çalıştım. Sana daha korkunç bir şey söyliyeyim hattâ!»

Bu son sözleri ağzından çıkarırken büsbütün şaşkın, bitkin bir tavır takındı. Bir süre sustu, sonra kendi kendine konuşur gibi yine söze başladı, yüksek sesle: «Kabil, kardeşini ne yaptın?» diye bağırdı.

Yine bir süre sustu, sonra sorusuna yine kendisi yanıt verdi: «Onu ne mi yaptım Yarabbi? Onu bağrıma bastım, yetiştirip büyüttüm, yedirip içirdim, sevip okşadım, sonunda da... öldürdüm! Evet, Ulu Tanrım, gözlerimin önünde başını senin evinin taşlarına çarpa çarpa öldürdüler onu. Bu da benim yüzümden, bu kadının yüzünden oldu...»

Bakışları şaşkındı. Sesi gittikçe yavaşlıyordu. Birkaç kez daha: «Onun yüzünden... Onun yüzünden...» diye yineledi. Sonra dudakları hâlâ kımıldamakla birlikte, ağzından hiçbir söz çıkmadı. Birdenbire olduğu yere yığılıverdi; başı dizlerinin arasında, hiç kımıldamaksızın öylece kaldı.

Genç kızın ayağı, onun vücudunun altında kalmıştı. Ayağını çekerken papaza sürtündü, onu kendine getirdi. Elini yavaşça çökük yanakları üzerinden geçirdi. Islak parmaklarına bir süre şaşkın şaşkın baktı: «Ne? Ağlamışım demek!» diye mırıldandı.

Sonra birdenbire, anlatılamaz bir kaygı ile genç kızdan yana döndü:

— «Ben gözyaşı dökerken seyirci kaldın,» dedi. «Ama, bu yaşlar bir volkanın lâvları gibidir, biliyor musun bunu? Nefret edilen insanın hiçbir hali acıma uyandırmazmış derlerdi de inanmazdım. Doğruymuş demek. Öldüğümü görsen güleceksin galiba. Bense senin öldüğünü görmeye dayanamam. Bir tek söz söyle bana: 'Bağışladım,' de! 'Seni seviyorum' deme, 'razıyım' de, o kadar, ben de seni kurtaracağım. Yoksa... Eyvahlar olsun! Vakit geçiyor! Tanrı aşkına ben de şu darağacı gibi taş kesilene dek bekleme. Düşün ki ikimizin de kaderi benim elimde. Deli gibi olduğu-

mu, herşeyi bir anda bırakıvereceğimi, altımızda derin, korkunç bir uçurum olduğunu unutma. Sen bu uçuruma düşersen, ben de peşin-sıra geleceğim. Tek bir söz söyle, tek bir söz, o kadar.»

Esmeralda cevap vermek için davrandı. Papaz dizleri üstünde sürünerek ona doğru seğirtti. Söyliyeceği —belki de acıma dolu— sözleri hayranlık içinde dinlemeye hazırlandı.

Fakat Esmeralda sadece : «Katilin birisin sen!» dedi.

O zaman papaz kızı tutkuyla kolları arasına aldı, korkunç bir tavırla gülmeye başladı : «Evet, katilim ben,» dedi. «Sen de benim olacaksın. Beni köle olarak istemiyorsun, efendi olarak kabul edeceksin. Benim olacaksın. Gizli bir yerim var, oraya götüreceğim seni. Sen de peşimden geleceksin, gelmek zorundasın, seni cellâda teslim ederim yoksa. Şimdi anladın, değil mi güzelim? Ya benim olacaksın, ya da öleceksin. Hem bu akşamdan tezi yok, anladın mı? Hadi bakalım, sevin şimdi! Öpsen-e beni, çılgın! Ya mezara, ya da koynuma gireceksin!»

Gözleri şehvet ve öfke ile parıldıyordu. Tutkulu dudakları genç kızın boynunu çürütmekteydi. Esmeralda papazın güçlü kolları arasında çırpınıyordu. Papaz ise onun her yanına salyalı öpücükler kondurmaktaydı.

Esmeralda : «Isırma beni, canavar!» diye bağırdı, «iğrenç papaz, bırak beni! O kır saçlarını tutam tutam yolar, suratına atarım yoksa!»

Başrahip kızardı, sarardı, sonra kızı bırakıp asık bir yüzle ona baktı. Esmeralda onun elinden kurtulduğunu sandı, sözlerine devam etti : «Sana : Ben Phœbus'ünüm, onu seviyorum, güzel olan o, diyorum, anlamıyor musun? Sen yaşlısın, çirkinsin, defol git burdan!»

Başrahip sanki derisini kızgın demirle dağlamışlar gibi, korkunç bir çığlık kopardı. Dişlerini gıcırdatarak : «Geber

öyleyse,» dedi. Esmeralda onun korkunç bakışını görünce kaçmak istedi. Papaz kızı yakaladı, silkeleyip sarstı, kaldırdığı gibi yere attı. Sonra onu güzel ellerinden yakalayıp kaldırım taşları üzerinde sürükliye sürükliye Direkli Ev'in köşesine doğru ilerledi.

Oraya ulaşınca Esmeralda'ya sordu:

— «Son kez söylüyorum bak, benim olacak mısın?»

Esmeralda kesin bir tavırla yanıt verdi:

— «Hayır!»

O zaman papaz Direkli Ev'deki çilekeş kadına: «Gudule! Gudule!» diye seslendi. «İşte, Çingene kızını getirdim. Öcünü al ondan!»

O anda kız birisinin kendisini dirseğinden sımsıkı yakaladığını hissetti. Dönüp baktı. Duvardaki pencereden sıska bir el uzanmış, kolunu kıskaç gibi sımsıkı yakalamıştı.

Papaz: «Sıkı tut,» dedi. «Kaçan Çingene kızı var ya? Bu o işte. Bırakayım deme sakın. Ben de gidip devriyeleri çağırayım. Gelsinler, gözünün önünde assınlar onu!»

Bu korkunç sözlere karşılık, duvarın gerisinden gıcırtılı bir kahkaha işitildi.

Sonra Esmeralda, papazın, Notre-Dame köprüsüne doğru koşarak uzaklaştığını gördü. O yandan nal seslerinin geldiği işitiliyordu.

Kız, çilekeş kadını tanımıştı. Korkudan soluk soluğa idi. Kurtulmak için çabaladı. Kıvrandı, umutsuzlukla birkaç kez silkinmek, ileriye atılmak istedi. Fakat öteki, kızı sımsıkı tutuyordu. Cılız, kemikli parmaklar kızın teni üzerinde kasılıp kalmıştı. Etini acıtıp çürütüyordu. Bu el, Esmeralda'nın koluna kenetlenmişti sanki. Zincirden, boyunduruktan, demir halkadan beter birşeydi: Bir duvardan çıkmış canlı ve akıllı bir kerpetendi bu.

Esmeralda'nın dermanı kalmamıştı, kendini duvara doğru bırakıp yere çöktü. O anda da içini ölüm korkusu

kapladı. Yaşamın güzelliğini, gençliğini, gökyüzünü, doğa manzaralarını düşündü. Phœbus ve ona karşı duyduğu sevgi, kendisini devriyelere haber verecek olan papaz, birazdan çıka-gelecek olan cellât gözünün önüne geldi bir bir. Karşısında duran darağacına baktı. Saçlarının köklerine değin korku ile ürperti o zaman. Beri yandan da çilekeş kadının korkunç kahkahasını işitti : «Hah hah hah! Seni asacaklar! Oh olsun!»

Ölü gibi bir halde pencereye doğru dönünce parmaklıkların arkasından çilekeş kadının korkunç suratını gördü. Ölü gibi bir halde : «Ben sana n'aptım ki?» diye sordu.

Yaşlı kadın cevap vermedi. Sonra şarkıyı andırır, alaycı ve öfkeli bir mırıltı halinde : «Çingene kızı! Çingene kızı! Seni asacaklar ya, oh ya! Seni asacaklar ya, oh ya!» diye mırıldanmaya başladı.

Zavallı Esmeralda karşısındaki yaratığın insanlıkla ilgisi olmadığını anlayınca başını yine umutsuz bir tavırla önüne eğdi.

Çilekeş kadın Esmeralda'nın biraz önceki sorusunu daha yeni anlamış gibi, birdenbire bağırdı :

— «Bana n'aptın diye soruyorsun, öyle mi? Neler yapmadın ki bana, Çingene kızı! Dinle bak : Benim bir çocuğum vardı. Güzel bir kız çocuğu.» Karanlıkta bir şeyi öptükten sonra ekledi : «Ah, Agnès'im, ah! Sonra n'oldu, biliyor musun? Çaldılar onu benden! Yavrucuğumu çalıp gittiler. İşte, bunu sen yaptın bana!»

Kız tıpkı La Fontaine'in «Kurtla Kuzu» maslındaki kuzu gibi : «İyi ama; ben o zaman belki doğmamıştım bile!» diye bağırdı.

Çilekeş kadın : «Doğmuştun pekâlâ,» dedi. «Sen de onlardansın. Agnès'im sağ olsaydı senin yaşında olacaktı. Tam onbeş yıl var ki buradayım ben, tam onbeş yıldır çile dolduruyorum. Onbeş yıldır hep dua ediyorum, kafamı taş-

tan taşa vuruyorum. Çocuğumu Çingeneler çaldılar diyorum sana, işitmiyor musun? Sonra da onu yediler. Yürek denen şey yok mu sende? Düşün bir : Yavrucuğum oynuyordu, meme emiyordu, mışıl mışıl uyuyordu. Öyle masum halleri vardı ki! İşte onu benden aldılar, sonra da öldürdüler. Ulu Tanrı pekâlâ biliyor bunları! Bugün de sıra bende. Ben de bir Çingene kızının kanına gireceğim. Şu parmaklıklar olmasa seni nasıl ısırırdım bilsen! Kafam parmaklıkların arasından geçmiyor ne yazık! Zavallı yavrucağımı uyurken çaldılar. Çalarken uyandırdıysalar bile boşuna bağırmıştır, ben evde değildim çünkü. Sizler, Çingene analar, sizler benim çocuğumu yediniz! Şimdi de gelin de kendi çocuğunuzun halini görün bakalım!»

Bunları söyledikten sonra da gülmeye, dişlerini gıcırdatmaya başladı ama, bu öfkeli yüzde, bu iki hareketin de birbirinden farkı yoktu pek. Gün yavaş yavaş doğuyordu. Külrengi bir ışık bu sahneyi aydınlatmaktaydı. Alanın ortasındaki darağacı da gittikçe daha belirli biçimde görünmeye başlıyordu. Zavallı Esmeralda öbür kıyıda atların nal seslerinin Notre-Dame köprüsüne doğru yaklaştıklarını duyar gibi oluyordu.

Ellerini bitiştirip dize gelerek : «Geliyorlar!» dedi. Saçı başı darma-dağın, hali tavrı perişandı. Korkudan çılgına dönmüştü : «Geliyorlar, acıyın bana. Size hiçbir şey yapmış değilim. Beni böyle gözünüzün önünde öldür görmeye nasıl katlanacaksınız? Yüreğinizde biraz olsun acıma vardır, eminim. Çok korkunç şey bu. Bırakın da kaçayım! Bırakın kolumu. Acıyın bana! Böyle ölmek istemiyorum!»

Çilekeş kadın : «Çocuğumu geri ver!» dedi.

— «Acıyın bana! Acıyın!»

— «Çocuğumu geri ver!»

— «Tanrı aşkına bırakın beni!»

— «Çocuğumu geri ver!»

Kız bu kez de bitkin bir halde dizlerinin üstüne çöküverdi. Bakışları, sanki mezara girmiş gibi, daha şimdiden camlaşmıştı :

— «Şu Tanrının işine bakın,» diye kekeledi, «siz çocuğunuzu arıyorsunuz. Bense ana-babamı aramaktayım.»

Çilekeş kadın yine : «Agnès'imi geri ver bana!» dedi. «Nerede olduğunu bilmiyor musun? Geber öyleyse! Bak, anlatayım sana, ben kaldırım yosmasıydım, bir çocuğum vardı. Onu çaldılar. Çingeneler çaldı. Anlıyorsun, değil mi? Gebermen gerek. Çingene anan gelip seni aradığı zaman ben ona : 'Bak, kızın şu darağacında!' diyeceğim. Ya da çocuğumu geri ver! Minik kızım nerde, biliyor musun? Dur da bak, göstereyim sana. İşte onun patiği. Ondan bir bu yadigâr kaldı. Bu patiğin eşi nerede, biliyor musun? Biliyorsan söyle bana. Dünyanın öbür ucunda da olsa, dizlerimin üstünde sürüne sürüne almaya gideceğim onu.»

Çilekeş kadın bunları söylerken öteki kolunu da pencereden dışarıya uzatmış, Esmeralda'ya işlemeli, süslü püslü çocuk patiğini gösteriyordu. Ortalık patiğin rengi, biçimi belli olacak kadar aydınlanmıştı.

Esmeralda birden irkildi :

— «Bakayım şu patiğe! Allah Allah!» dedi. Sonra da serbest kalan eliyle boynunda asılı, yeşil boncuklarla süslü küçük keseyi açtı.

Çilekeş kadın : «Hadi bakalım, o uğursuz muskanın içini ara,» diyordu.

Fakat birdenbire lâkırdısı ağzında kaldı. Zangır zangır titremeye başladı ve tâ benliğinin derinliklerinden gelen bir sesle : «Kızım! Evlâdım!» diye bağırdı.

Esmeralda küçük keseden, tıpkı ötekine benziyen bir çocuk patiği daha çıkarmıştı. Bu patiğe bir de parşömen kâğıdı ekliydi. Kâğıdın üzerinde şu dizeler okunmaktaydı :

Bunun eşini bulunca,
Anneni de bulacaksın.

Göz açıp kapayacak kadar kısa bir zaman içinde, çilekeş kadın iki patiği de incelemiş, kâğıdın üzerinde yazılı dizeleri okumuş, sevinçten ışıldayan yüzünü demir parmaklıklara yapıştırarak : «Kızım! Yavrum!» diye bağırmaya başlamıştı.

Esmeralda : «Anneciğim!» dedi.

Bundan sonra olup bitenler öyle yürek paralayıcıydı ki, bunları anlatmaktan vazgeçiyoruz.

Fakat ana ile kızın arasında duvarla demir parmaklıklar vardı. Çilekeş kadın : «Ah şu duvar olmasaydı!» diye bağırdı. «Evlâdım karşımda duruyor da kucaklıyamıyorum onu. Elini ver bana bakayım! Elini ver bana!»

Kız pencereden ona kolunu uzattı. Çilekeş kadın elin üstüne atıldı, dudaklarını bu ele yapıştırarak uzun uzun öptü, bu öpüşle de eridi gitti sanki. Tek hayat eseri olarak arada bir hıçkırdığı, bu yüzden kalçalarının sarsıldığı görülüyordu. Hücresinin karanlığı içinde, geceleyin yağan bir yağmur gibi sessiz sedasız ağlıyor, sel gibi gözyaşı dökü-yordu. Bahtsız anne onbeş yıldan beri damla damla süzülüp benliğine akmış olan bütün ıstırabını şimdi açığa vuruyor, içindeki gözyaşı dolu kuyuyu bu güzel, sevgili elin üzerine döküp boşaltıyordu şimdi.

Birdenbire doğruldu, uzun kır saçlarını alnından uzaklaştırdı ve tek söz söylemeksizin iki eliyle hücresinin demir parmaklıklarını tutup sarsmaya başladı. Kükremiş arslanı andırır bir hali vardı. Fakat demir parmaklık kımıldamadı bile. O zaman zavallı kadın hücresinin bir köşesinden —yastık diye kullandığı— kocaman taşı alıp geldi ve bunu var gücüyle demir parmaklıklara doğru fırlattı. Taşı öyle büyük bir şiddetle atmıştı ki, parmaklıklardan biri binlerce

kıvılcım saçarak kırıldı. Taşı ikinci kez savurduğu zaman, pencereyi kapamakta olan haç biçimi eski parmaklık iyiden iyiye kırıldı. O zaman çilekeş kadın parmaklıkların geri kalan kırık, paslı parçalarını da sökerek attı. Öyle anlar olur ki, bir kadının ellerinde bile birdenbire insan-üstü bir kuvvet beliriverir bâzen.

Bir dakikadan daha az bir zaman içinde pencere, geçit verir hale gelmişti. Çilekeş kadın kızın belinden yakaladığı gibi, hücresinin içine çekerek: «Gel evlâdım, kurtarayım seni!» dedi.

Kızını hücrenin içine alınca yavaşça yere bıraktı. Sonra onu kolları arasına aldı yine. Sanki Esmeralda hâlâ küçük kızı Agnès'miş gibi onu kucağına taşıyarak daracık odanın içinde dolaşmaya başladı. Sevinçten sarhoş, çılgın gibiydi. Bağırıyor, şarkı söylüyor, kızını öpüyor, onunla konuşuyor, bir gülüyor, bir ağlıyor, bu işlerin hepsini aynı anda, aceleyle, çırpınarak yapıyordu.

— «Kızım! Evlâdım!» diyordu. «Yavrucağıma kavuştum sonunda. Onu Tanrı gönderdi bana. Gelin de bakın a dostlar, kızımı buldum ben! Ne de güzel şey, Yarabbi! Tam onbeş yıl beklettin beni ama, onu güzelleştirmek için yapmışsın bunu. Çingeneler yememiş onu demek! Kızım! Yavrum! Öp beni bakayım! Ah! o çingeneler! Ne de iyi insanlarmış. Hepsini seviyorum şimdi. Demek şimdi karşımdasın ha? Bense yüreğim hınçtan, kinden hopluyor sanıyordum! Bağışla beni, Agnès'im, bağışla beni. Çok üzdüm seni, değil mi? Ama seni seviyorum, iyi bil. Boynunda küçük bir işaret vardı, yine duruyor mu acaba? Bak, hâlâ orada o. Nasıl da güzelleşmişsin. Ama bak, bu iri iri gözleri ben verdim sana. Öp beni bakayım. Seni ne denli seviyorum bilemezsin. Eskiden çocuklu kadınları kıskanırdım. Şimdi aldırdığım bile yok. Gelsinler de görsünler. Benim yavrum da işte burda. İşte boynu, işte gözleri, işte saçları, işte eli.

Böyle güzel şeyler gördünüz mü siz hiç? Erkekler ona bayılacaklar, ayaklarına kapanacaklar. Tam onbeş yıl gözyaşı döktüm. Tüm gençliğim, güzelliğim mahvoldu ama, kızım geri geldi. Öp beni bakayım evlâdım!»

Zavallı kadıncağız boyuna böyle abuk-sabuk, fakat hoş biçimde söylenip duruyordu. Kızının göğsünü açıyor, eteklerini kaldırıyor, zavallı Esmeralda kıpkırmızı oluyordu bu yüzden. Sonra onun ipek gibi saçlarını eliyle düzeltiyor, ayağını, dizini, alnını, gözlerini öpüyor, gördüğü herşey karşısında kendinden geçiyordu. Genç kız onun bu yaptıklarına hiç ses çıkarmıyor, yalnız ara-sıra çok alçak bir sesle ve çok tatlı bir tavırla : «Anne! Anneciğim!» diyordu.

Çilekeş kadın iki öpüş arasında : «Göreceksin, nasıl seveceğim seni,» diyordu, «buradan çıkıp gideriz. Başbaşa mutlu bir hayat süreriz. Memlekette, Reims'te bana ufak bir miras kalmıştı. Reims neresi, biliyor musun? Bilemezsin tabii. O zaman çok küçüktün çünkü! Dört aylıkken nasıl da güzeldin, bilsen! Ayakların öylesine minicikti ki, tâ yedi fersah uzaktaki Epernay'den herkes bu minik ayakları görmeye geliyordu! Bir tarlamız, bir de evimiz olacak. Seni kendi yatağımda yatıracağım. Aman Tanrım, düş mü görüyorum yoksa? Kızıma kavuştum nihayet!»

Esmeralda heyecanını yenerek konuşmaya mecal bulabildi :

— «Anneciğim, Çingene kadın da bana söylemişti zâten,» dedi. «İyi bir kadıncağızdı o, geçen yıl öldü. Dadı gibi, sütnine gibi bakmıştı bana. Bu muskayı boynuma o astı! Her zaman : 'Kızım, bunu iyi sakla, anneni onun sayesinde bulacaksın. Anneni boynunda taşıyorsun, bu sözlerimi unutma bak!' derdi. Bütün bunlar o çingene kadına malûm olmuş demek.»

Çilekeş kadın kızını yine kucakladı : «Gel de öpeyim seni,» dedi, «nasıl da sevimli sevimli anlatıyorsun bunları!

Memlekete gidince bu patikleri bir kiliseye bağışlarız. Papazlar da Hz. İsa'nın çocukluğunu gösteren heykellerden birine giydirirler bunu. Böylece Meryem Ana'ya minnet borcumuzu ödemiş oluruz. Aman Tanrım, sesin nasıl da güzel! Biraz önce konuşurken, sözlerin müzik gibi geldi bana! Şükürler olsun sana Rabbim, çocuğuma kavuştum! Ama gerçek mi bütün bunlar? İnsan hiçbir şeyden ölmüyor; bak, ben de sevinçten ölmedim nitekim.»

Sonra yine el çırpmaya, gülmeye ve: «Ne mutlu olacağız bilsen!» diye bağırmaya koyuldu.

O sırada hücrenin içinden kılıç şakırtıları, atların nal sesleri işitildi. Atlar Notre-Dame köprüsünden geçip nehrin kıyısındaki rıhtımda ilerliyorlardı galiba. Esmeralda korku ile çilekeş kadının kucağına sığındı.

— «Kurtar beni anneciğim! Kurtar beni! Geliyorlar bak!» dedi.

Çilekeş kadının beti-benzi kül gibi oldu.

— «Hay Allah! Neler söylüyorsun? Ben unutmuştum bile! Seni kovalıyorlar değil mi? Suçun ne peki?» diye sordu.

Zavallı kız: «Bilmiyorum ama, beni ölüme mahkûm ettiler,» dedi.

Çilekeş kadın yıldırım çarpmış gibi sendeledi:

— «Ölüme mi?» dedi. Sonra sâbit bakışlarla kızına bakarak ağır ağır tekrar etti: «Ölüme, ha?»

Kız heyecanlı ve telâşlı yanıt verdi:

— «Evet anneciğim. Şimdi de beni almaya geliyorlar. Şu karşıdaki darağacı benim için hazırlandı! Kurtar beni, anneciğim! Geliyorlar! Kurtar beni!»

Zavallı kadın sanki taş kesilmiş gibi, bir süre öyle kala-kaldı. Sonra inanmadığını göstermek istermiş gibi başını salladı. Birdenbire bir kahkaha kopardı. Yine o korkunç gülüşle gülmekteydi: «Yok canım, düş görüyorsun

galiba,» dedi. «Kızımı kaybettikten sonra onbeş yıl bekliyeceğim. Bulduktan sonra da onunla bir dakika başbaşa kalamıyacağım, öyle mi? Gelip onu benden alacaklar ha? Tam güzelleştiği, büyüdüğü, benimle konuştuğu, beni sevdiği sırada elimden alacaklar, gözlerimin önünde de onu asacaklar ha? Yok yok, olmaz böyle şey! Ne kul razı olur buna, ne de Tanrı.»

O sırada atların nal sesleri durur gibi oldu. Uzaktan bir sesin şöyle dediği işitildi:

— «Bu yandan gideceğiz, B. Tristan! Papaz: 'Kızı çilekeş kadının hücresi önünde bulacaksınız,' demişti.»

Bunun üzerine atların nal sesleri yeniden işitildi.

Çilekeş kadın umutsuz bir çığlık koparak olduğu yerde doğruldu:

— «Kaç, yavrum! Kaç da kurtul, evlâdım,» dedi. «Herşeyi anımsadım. Haklısın. Öldürecekler seni! Mel'unlar! Alçaklar! Hadi kaç diyorum sana!»

Sonra başını pencereden dışarıya çıkardı ama, hemen yine geri çekti. Alçak sesle: «Dur dur, sakın gideyim deme,» dedi. Bir yandan da Esmeralda'nın elini kıvranarak, titreyerek sıkıyordu. Genç kız ise yarı-ölü gibiydi. Kadın ekledi:

— «Kal burada! Soluk bile alayım deme sakın! Her yan asker dolu! Dışarıya da çıkamazsın, ortalık aydınlandı çünkü.»

Kadıncağızın gözleri kuru idi, çakmak çakmak yanıyordu. Bir süre hiç konuşmadan öylece kaldı. Yalnız, hücrenin içinde geniş adımlarla yürüyor, ara-sıra durup kır saçlarından bir tutam yoluyor, sonra bunları dişlerinin arasında parçalıyordu.

Birdenbire: «Geliyorlar,» dedi, «bir konuşayım onlarla. Sen şu köşeye gizlen. Görmezler, merak etme. Senin için: 'Kaçtı, salıverdim onu,' filân gibi bir şeyler söylerim.»

Bunun üzerine kızını, hücrenin dışarıdan görünmeyen bir köşesine götürdü. Yere çömeltti, eli ayağı karanlıkta kalacak biçimde çeki-düzen verdi ona. Kara saçlarını çözüp, kızı görmesinler diye, bu saçları onun beyaz robunun üzerine yaydı. Önüne de hücredeki su testisiyle kocaman kaldırım taşını koydu.

Kadıncağızın sahip olduğu eşya bunlardan ibaretti. Bu testi ile bu taşın, kızını askerlerin gözlerinden gizliyeceğini sanıyordu. Bu işler bittikten sonra biraz içi ferahladı. Dize gelip Tanrı'ya yakardı. Gün yeni doğmuş olduğu için hücrenin içerisi epeyce karanlıktı henüz.

O anda hücrenin hemen yanında papazın sesi duyuldu. Bu cehennemî ses şöyle bağırıyordu : «Şu yandan gelin, Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers!»

Köşesinde büzülmüş olan Esmeralda bu adı ve bu sesi işitince bir hareket yaptı. Kadın ona yavaşça : «Kımıldama sakın!» dedi.

Sözünü henüz bitirmişti ki, gürültülü bir kalabalığın gelip hücrenin önünde durduğu işitildi. Kılıçlar şıkırdıyor, atların nal sesleri duyuluyordu. Anne hemen kalktı, içerisi görülmesin diye gidip pencerenin önünde durdu. Dışarıya bakınca büyük bir asker kalabalığı gördü. Bunların kimi atlı, kimi yaya idi. Grève Alanı'na sıralanmış, duruyorlardı. Kumandanları atından inip çilekeş kadına yaklaştı. Adamın korkunç bir suratı vardı : «Bana bak kocakarı,» dedi, «bir büyücü kız var, onu arıyoruz. Asmak için. Kız senin yanındaymış. Öyle dediler bize.»

Zavallı anne elinden geldiğince aldırmaz bir tavır takınmaya çalışarak : «Vallahi, ne demek istediğinizi pek anlıyamadım,» dedi.

Öteki adam sinirlendi :

— «Peki ama, ne söylemişti o Başrahip olacak şaşkın bize? Şimdi de nereye kayboldu?» diye bağırdı.

Bir asker : «Efendimiz, Başrahip ortalıkta yok,» diye yanıt verdi.

Kumandan ekledi : «Bana bak deli karı, yalan uydurmaya kalkışayım deme sakın. Büyücü kızı sana teslim etmişler. 'Sakın kaçırayım deme,' diye tembih etmişler. N'aptın onu?»

Kadıncağız kuşku uyandırmamak için inkâr yoluna sapmadı. Ters, fakat inandırıcı bir eda ile : «Ha, şu kızdan mı söz ediyorsunuz yoksa?» dedi, «demin bana 'tut onu, bırakma sakın!' demişlerdi. Ama kız elimi ısırdı, ben de onu salıverdim, n'apayım. Başka bir bildiğim yok. Rahat bırakın beni Tanrı aşkına.»

Kumandan hayal kırıklığına uğradığını gösterir bir tavırla yüzünü buruşturarak : «Bana yalan söylemeye kalkışayım deme ihtiyar cadı,» dedi, «adım Tristan l'Hermite'dir. Kralın yakın adamıyım. Tristan l'Hermite adını hiç duymadın mı sen?» Sonra, Grève Alanı'na şöyle bir göz gezdirip ekledi : «Buralarda bu adı duymayan yok gibidir.»

Kadıncağız umutlanmaya başlamıştı : «Vallahi, adın Şeytan l'Hermite de olsa, başka bir söyliyeceğim yok sana. Sonra, bu sözlerle de beni korkutamazsın,» dedi.

Tristan kızdı : «Vay canına, şu kocakarıya da bak hele,» dedi, «büyücü kız kaçtı demek ha? Peki, ne yana gitti öyleyse?»

Çilekeş kadın aldırmaz bir tavırla yanıt verdi : «Koyun Sokağı'nın o yana doğru gitti galiba.»

Tristan başını çevirdi, yürüyüşe hazır olmaları için, askerlerine bir işaret yaptı. Kadıncağız da rahat bir soluk aldı.

O sırada okçulardan bir tanesi birdenbire : «Efendimiz,» dedi, «şu cadaloza sorun bakalım, pencerenin parmaklıkları neden kırık böyle?»

Bu soru üzerine zavallı annenin yüreği yine kaygı ile

doldu. Ama şaşırıp bocalamadı : «O demirler öyleydi hep,» diye kekeledi.

Okçu asker : «Amma da lâf ha!» dedi, «daha dün o demirler yerli-yerinde duruyordu. İnsanın haç biçimi parmaklığı görünce dua edesi geliyordu hattâ.»

Tristan l'Hermite çilekeş kadına yan yan baktı : «Galiba yalan söylüyorsun sen, kadın,» dedi.

Kadıncağız işlerin, ancak soğukkanlılığını bozmazsa düzelebileceğini anladı ve içi kan ağladığı halde, hafifçe gülecek kadar güç buldu. Yalnız anneler böyle bir şey için kendilerinde güç bulabilirler zâten. «Bu adam sarhoş mu ne?» dedi, «belki bir yıldan fazla oluyor, taş yüklü bir araba gelip çarptı, parmaklığı yerinden söktü. Bu yüzden arabacıya bir temiz de çıkıştım hattâ.»

Başka bir okçu asker : «Evet, evet, doğru söylüyor, ben de gördüm bu işi,» dedi.

Zâten hep böyle olur : Her zaman ve her yerde bir işi gören birisi çıkıverir. Askerin bu beklenmedik tanıklığı üzerine çilekeş kadın kendine gelir gibi oldu. Deminden beri başlamış olan bu sorgu yüzünden, zavallıcık diken üstündeydi çünkü.

Fakat bir umutlanmaya, bir telâşlanmaya mahkûmmuş gibi bir hali vardı.

Birinci asker yine söze karışarak : «Peki,» dedi, «bu işi bir araba yaptıysa, parmaklık demirlerinin parçaları içeriye doğru kıvrık olması gerekti. Kırık parmaklıkların uçları dışarıya doğru çıkık oysa.»

Tristan askere : «Aferin, aferin,» dedi, «tıpkı Châtelet'deki sorgu yargıcı gibi lâf ediyorsun.» Sonra kadıncağıza dönerek : «Ya buna ne diyeceksin bakalım, kocakarı?» diye sordu.

Kadıncağız telâşlanmıştı, titrek bir sesle : «Efendimiz,» dedi, «yemin ederim ki, bu parmaklıkları bir araba çarpıp

kırdı. İşte bakın, şu asker de olayı görmüş. Hem zâten sizin aradığınız çingene kızı ile ne ilgisi var bu işin?»

Tristan : «Bu işte bir bit yeniği var,» diye homurdandı.

Demin kumandanından iltifat gördüğü için pek böbürlenmekte olan asker yine söze karışarak : «Hem bakın, demir kırıkları taptaze,» dedi.

Tristan başını salladı. Kadıncağızın yüzü de kül gibi oldu. Tristan ona şordu : «Bu araba buraya çarpalı ne kadar oldu demiştin?»

— «Onbeş gün, bir ay kadar oldu Efendimiz. Hoş, pek de iyice anımsamıyorum ya...»

Asker : «Demincek bir yıldan fazla oldu, demişti,» dedi.

Kumandan : «Dedim ya, bir bit yeniği var bu işte,» diye yineledi.

Çilekeş kadın pencerenin önünde duruyordu hep. Bir yandan da askerler kuşkulanıp başlarını sokup içeriye bakarlar diye, korkudan tir-tir titremekteydi : «Efendimiz, yemin ederim ki bir araba kırdı bu parmaklığı,» dedi. «Yalan söylüyorsam Allah çarpsın, şurdan şuraya selâmet gitmiyeyim.»

Tristan boyuna çevresine bakınıyor, bir şeyler bulup görmeye çalışıyordu. «Pek de candan yeminler ediyorsun bakıyorum,» dedi.

Zavallı kadıncağız gittikçe bocalamaya başlıyordu. Bu yüzden abuk-sabuk sözler söylemeye başlamış, söylemesi gereken şeyleri de söylemediğinin kendisi de dehşetle farkına varmıştı.

Tam o sırada koşa koşa gelen başka bir asker : «Efendimiz, bu kocakarı yalan söylüyor!» diye bağırdı, «büyücü kız Koyun Sokağı'ndan yana gitmemiş. Sokağı kapatan zincir bütün gece gerili durmuş. Zincirin başındaki bekçi de oradan kimsenin geçtiğini görmemiş.»

Tristan'ın yüzü her an daha korkunç bir hâl alıyordu. Çilekeş kadına dönerek: «Ya buna ne diyeceksin, bakalım?» diye sordu.

Kadıncağız bu yeni olayı da savuşturmaya çalıştı: «Ne bileyim, Efendimiz,» dedi, «belki de yanlış görmüşümdür. Kız nehrin öbür yakasına geçti galiba.»

Kumandan: «İyi ama, bu kez de tam ters yönden söz ediyorsun. Kız kendisini Cité adasında aradığımızı biliyordu. Nasıl olur da o yana gider? Bana bak, kocakarı, yalan söylüyorsun sen!»

Birinci asker yine söze karışarak: «Hem sonra, nehrin ne bu kıyısında, ne öbür kıyısında sandal filân göründüğü yok!» dedi.

Fakat kadın bildiğinden şaşmıyordu: «Belki de nehri yüzerek geçmiştir,» dedi.

Asker: «Ay, kadınlar yüzme bilir mi?» diye sordu.

Tristan da öfkeli öfkeli bağırdı:

— «Yalan söylüyorsun sen, kocakarı, yalan söylüyorsun! Hani şeytan 'Şu büyücü kızı bırak da bu kocakarıyı as,' diyor bana. Şöyle çeyrek saatlik işkence görsen, işin aslını bülbül gibi söylersin. Hadi bakalım, gel bizimle beraber.»

Kadıncağız bu sözleri duyunca ferahladı: «Emredersiniz efendimiz,» dedi, «işkence yapın, ne isterseniz yapın. Alın götürün beni. Çabuk olun hem. Şimdi yola çıkalım.» Zavallı kadın içinden: «Beri yandan da kızım kaçıp kurtulur,» diye düşünüyordu.

Tristan l'Hermite: «Allah Allah, böyle işkence edilmeye gönüllü insan görmedim hiç,» dedi, «bu deli karıyı, anlıyamadım gitti vesselâm!»

O sırada ak saçlı, yaşlı bir devriye çavuşu bir adım atıp sıradan çıkarak kumandanına: «Gerçekten de delidir o Efendimiz,» dedi, «çingene kızını kaçırmışsa suç onda de-

ğil. Çingeneleri hiç sevmez çünkü. Ben onbeş yıldır bu semtte devriye gezerim, her Tanrı'nın akşamı da bu kadının durup dinlenmeden çingenelere lânet okuduğunu duyarım. Aradığınız kız, keçisiyle birlikte dolaşan o küçük dansözse, bu kadın dehşetli içerler ona.»

Çilekeş kadın : «Evet,» dedi, «hele o yok mu, o!»

Öteki devriyeler de yaşlı çavuşun sözlerini hep bir ağızdan doğruladılar. Tristan l'Hermite artık kadının ağzından lâf almaktan umudunu kesmişti artık. Ona arkasını çevirdi. Kadıncağız yüreğinde anlatılmaz bir kaygı olduğu halde, kumandanın ağır ağır atına doğru ilerlediğini gördü. Tristan : «Hadi bakalım, yola çıkalım,» dedi, «soruşturmaya yeniden başlıyalım. O çingene kızı asılmadıkça benim de gözüme uyku girmiyecek.»

Fakat tam atına bineceği sırada, bir ân duraladı. Kaygılı kaygılı alanın her yanına şöyle bir bakındı. Avın kokusunu almış da bir türlü gitmek istemiyen köpeği andırır bir hali vardı. Çilekeş kadın onun bu tavrını yüreği parçalanırcasına çarparak seyrediyordu. Sonunda Tristan l'Hermite başını salladı ve atına bindi. Kadıncağızın yanık yüreğine biraz su serpildi. Askerler geleli-beri kızından yana bakmaya cesaret edememişti. Bu kez ondan yana bakıp alçak sesle : «Kurtuldun!» dedi.

Zavallı kız tüm bu işler olup biterken soluk bile almaksızın, hiç kımıldamaksızın, hücrenin köşesinde büzülüp kalmıştı. Aklında fikrinde ölüm korkusu vardı hep. Kadınla Tristan l'Hermite arasında geçen konuşmaların bir sözcüğünü bile kaçırmamış, o sırada annesinin duyduğu tüm heyecanları, kaygıları o da hissetmişti. Bir ipe bağlıydı da bir uçurumun üstünde duruyordu sanki. Bu ipin birbiri sıra birkaç kez çatırdadığını duymuş, belki yirmi kez ip kopacak sanmıştı. Şimdi ise biraz soluk almaya, ayağının sağlam yere bastığını hissetmeye başlıyordu. O sırada bir se-

sin, kumandana şöyle söylediğini işitti : «Kumandanım, ben askerim, büyücü karıları asmak bana düşmez. Onun için bu işi siz görün de müsade edin, ben bölüğümün başına gideyim. Bölük yüzbaşısız kaldı çünkü.»

Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers'in sesiydi bu. O sırada Esmeralda'nın duyduğu hisleri anlatmak imkânsızdır. Demek arkadaşı, koruyucusu, desteği, sığınağı olan Phœbus oradaydı ha! Yerinden kalktı, annesi onu tutmaya vakit bulamadan pencereye doğru fırladı : «Phœbus! Kurtar beni sevgilim!» diye bağırdı.

Ama Phœbus orada değildi artık. Atını dörtnala sürerek Bıçakçılar Sokağı'nın köşesini dönmüştü bile. Fakat Tristan l'Hermite gitmemişti henüz.

Çilekeş kadın dişi bir aslan gibi kükreyerek kızının üstüne atıldı. Tırnaklarını Esmeralda'nın boynuna geçirerek onu kavradığı gibi geriye çekti. Canını yakacağına aldırış ettiği bile yoktu. Fakat iş işten geçmiş, Tristan l'Hermite olup bitenleri görmüştü.

Otuz iki dişini birden göstererek güldü. O anda yüzü, bir kurtun suratını andırıyordu :

— «Vay vay!» dedi, «delikte iki fare varmış demek ha?»

Asker : «Ben de anlamıştım bunu zâten,» dedi.

Tristan eliyle onun omuzuna vurarak : «Kedi gibi adammışsın sen, aferin!» dedi, sonra da sordu : «Henriet Cousin nerde?»

Kalabalık arasından bir adam çıkıp ilerledi. Kılığı, kıyafeti askerlerinkine benzemiyordu. Yarısı kurşunî, yarısı kahverengi bir elbise giymişti. Saçları yamyassıydı. Kollarında meşin kolluklar, kocaman elinde de bir kangal ip vardı. Bu adam hiçbir zaman Tristan l'Hermite'in yanından, Tristan l'Hermite de hiçbir zaman Kral XI. Louis'nin yanından eksik olmazdı.

Tristan l'Hermite ona : «Ahbap,» dedi, «aradığımız büyücü kız bu galiba. Hemen as onu bakayım. Merdiven getirdin mi?»

Adam yanıt verdi :

— «Direkli Ev'in bodrumunda bir merdiven var.» Sonra taştan yapılmış darağacını göstererek sordu : «Buraya mı asacağız onu?»

— «Evet.»

Adam, kumandanınkinden daha canavarca bir gülüşle gülerek : «İyi öyleyse,» dedi, «uzun boylu yol tepmemize gerek yok.»

Tristan : «Hadi çabuk ol, sonra istediğin kadar gülersin,» dedi.

Beri yandan da Tristan kızını görüp her umut da kaybolalı-beri çilekeş kadın tek söz söylememişti. Yarı-ölü halde olan zavallı Esmeralda'yı odanın bir köşesine fırlatmış, kendisi de pencerenin önüne geçip durmuştu. İki eliyle pencerenin iki yanını sımsıkı tutmaktaydı. Bu vaziyeti takınmış olduğu halde, askerlere meydan okurcasına baktığı görülüyordu. Bakışları yine yabani, delice bir ifade almıştı. Cellât Henriet Cousin odaya yaklaştığı sırada ona öyle korkunç bir yüzle baktı ki, adam geriledi.

Yine kumandanın yanına giderek : «Efendimiz,» dedi, «bu kadınlardan hangisini asacağız?»

— «Gencini.»

— «İyi öyleyse. Kocakarı pek çetin bir şeye benziyor çünkü.»

O sırada devriye çavuşunun : «Zavallı dansöz,» dediği işitildi.

Henriet Cousin pencereye yaklaştı. Fakat annenin bakışı karşısında, başını önüne eğmek zorunda kaldı. Oldukça utangaç, çekingen bir eda ile : «Hanım...» diye söze başlıyacak oldu.

Kadıncağız çok alçak, fakat öfkeli bir sesle onun sözünü keserek : «Ne istiyorsun?» dedi.

— «Senden bir şey istediğim yok. Ötekini istiyorum.»

— «Öteki de kimmiş?»

— «Genci işte, canım.»

O zaman kadıncağız başını sallıyarak : «Kimse yok burada! Kimse yok!» diye bağırmaya başladı.

Cellât : «Var, biliyorsun bunu pekâlâ,» dedi, «bırak da kızı alayım ordan. Sana kötülük yapacak değilim, merak etme.»

Kadıncağız acayip acayip gülerek : «Yaşa! Bana kötülük yapmak istemiyorsun demek, ha?» dedi.

— «Hanım, bırak da alayım şu kızı. Kumandanın emri böyle, duymadın mı?»

Kadıncağız çılgın gibi bir tavırla yineledi : «Kimse yok burda!»

Cellât : «Var, biliyorum ben,» dedi, «hepimiz gördük : odada iki kişiydiniz.»

Çilekeş kadın gülerek : «Bak istersen,» dedi, «kafanı pencereden sok da bak.»

Cellât, kadının sivri tırnaklarına bir göz attı, başını pencereden içeriye sokmaya cesaret edemedi.

Tristán l'Hermite ise askerlerini daire biçiminde Direklı Ev'in çevresine sıralamış, kendisi de atına binerek darağacının yanına gitmişti. Cellâda : «Hadi, çabuk ol!» diye bağırdı.

Henriet Cousin bir kez daha kumandanın yanına gitti. Pek süklüm-püklüm bir hali vardı. Elindeki ip kangalını yere bırakmış, şapkasını beceriksiz bir tavırla ellerinde çeviriyordu : «Efendimiz, içeriye nereden gireceğim?» diye sordu.

— «Kapıdan gireceksin.»

— «Kapı diye bir şey yok ki!»

— «Pencereden gir öyleyse.»

— «Pencere pek dar.»

Tristan l'Hermite kızmaya başlamıştı : «Pencereyi genişlet,» diye bağırdı, «kazma yok mu yanında?»

Anne cin gibi odasının dibinde tetikteydi hep. Olup bitenleri seyrediyordu. Tüm umudunu yitirmişti artık, ne istediğini kendisi de bilmiyordu, tek arzusu kızını elinden almamalarıydı.

Henriet Cousin gidip Direkli Ev'in bodrumundan idamlarda kullanılan aletlerin durduğu sandığı aldı. Sandıktan bir de merdiven çıkarıp hemen darağacına dayadı. Askerlerden beş-altı tanesi ellerine kazmalar, demirler, çubuklar aldılar. Tristan da onlarla birlikte pencereye doğru ilerledi.

Sert bir tavırla : «Bana bak kocakarı,» dedi, «şu kızı güzellikle ver bize!»

Kadıncağız, anlamamış gibi onun yüzüne baktı.

Tristan : «Hem sen kim oluyorsun da bu kızın asılmasına engel olmaya kalkışıyorsun?» diye bağırdı, «Kralın emri var, anladın mı?»

Kadıncağız yine o haşin, yabani gülüşü ile gülmeye başlıyarak : «Kim mi oluyorum? Benim kızım o!» diye bağırdı.

Bu sözleri öyle bir eda ile söylemişti ki, cellât Henriet Cousin'e varıncaya dek herkes ürperdi.

Tristan l'Hermite : «Vallahi, ben de üzülüyorum ama n'apayım, Kral böyle istiyor,» dedi.

Kadıncağız yine korkunç gülüşünü sürdürerek : «Bana ne senin kralından?» diye bağırdı, «benim kızım o, diyorum sana!»

Bunun üzerine Tristan : «Duvarı delin!» diye emretti.

Pencereyi genişletmek için alttaki iri taşlardan birini sökmek yetiyordu. Zavallı anne kazmaların, demir çubukların duvarı delmeye başladığını duyunca korkunç bir çığ-

lık kopardı. Sonra da odasının içinde hızlı hızlı dolaşmaya başladı. Yıllardır burada mahpus kala kala, tıpkı yabani bir hayvan gibi, daracık odada böyle dönmeyi huy edinmişti. Hiçbir şey söylemiyordu ama, gözlerinden kıvılcımlar saçılıyordu. Askerler ise iliklerine kadar buz kesilmişlerdi sanki.

Birdenbire yerde duran kocaman kaldırım taşını kaldırdığı gibi pencerenin önünde çalışmakta olanların üzerine fırlattı. Fakat elleri titremekte olduğu için iyi nişan alamamıştı. Onun için taş kimseye çarpmadı, yuvarlana yuvarlana gidip, Tristan l'Hermite'nin atının ayakları önünde durdu. Bu sırada da zavallı kadın umutsuz bir öfke ile dişlerini gıcırdattı.

Beri yandan, güneş henüz çıkmamış olmakla birlikte ortalık yine de iyiden iyiye aydınlanmıştı. Hoş bir pembelik, Direkli Ev'in eski, harap bacalarını tatlı tatlı aydınlatıyordu. Erken kalkan insanlar birer ikişer pencerelerini açıyorlardı.

Birkaç kişi ile eşeklerine binmiş oldukları halde Hal'lerden mal almaya giden birkaç sebzeci kadın, alandan geçmeye başlamışlardı. Bunlar durup çilekeş kadının odası önünde toplanmış olan askerleri biraz seyrediyorlar, bu hale az buçuk şaşıyorlar, sonra geçip gidiyorlardı.

Çilekeş kadın gidip kızının yanına oturmuş, vücudunu ona siper etmişti. Bakışları sâbitti. Kızı hiç kımıldamaksızın, alçak sesle boyuna: «Phœbus! Phoebus!» diye mırıldanıyor, annesi de onu dinliyordu. Pencereyi yıkmakta olanlar işlerini ilerlettikçe, yaşlı kadın makineleşmiş bir davranışla geri çekiliyor, kızını duvara doğru daha fazla sıkıştırıp itiyordu.

O sırada, pencerenin üstündeki kocaman taşın yerinden oynadığını gördü birden. Olduğu yerde nöbetçi gibi dikilmiş durmaktaydı ve gözlerini bu taştan bir an ayırmı-

yordu çünkü. Tristan l'Hermite taşı yerinden oynatmaya çalışanları gayrete getirmekteydi. Kadıncağız onun sesini de duydu. O zaman, bir süreden beri içinde bulunduğu bitkin hali bıraktı, bağırıp çağırmaya başladı. Sesi bazan bir testere gibi kulakları tırmalıyor, bazan da sanki bütün lânet sözleri bir anda dışarıya çıkmak için dudaklarında birikmiş gibi, kekeliyordu. Kadıncağız, «Hey, kendinize gelin!» diye bağırıyordu, «ne kötü iş yaptığınızın farkında değil misiniz? Allahtan korkmadan kızımı nasıl benden alabilirsiniz? Kızım o benim! Alçaklar! Uşak ruhlu, katil herifler! Can kurtaran yok muuu! Yangın vaaaar! Kızımı alıp götürecekler de kimse bana yardım etmiyor! Allah korkusu da mı kalmadı sizlerde?»

Sonra, ağzından köpükler saçarak, bir pars gibi dört ayak üstü sürünerek, dönmüş gözlerle Tristan'a baktı. Her yanı kirpi gibi diken dikendi.

Tristan : «İndirin o taşı aşağıya, yerinden çıktı artık,» dedi.

Askerler demir çubuklarla abanıp taşı yerinden kaldırdılar. Bu taş, zavallı annenin son siperi idi. Kadıncağız taşın üstüne atıldı, onu tutmak istedi. Tırnaklarıyla taşı tırmaladı ama, altı kişinin yerinden kımıldattığı koskoca taş, kadıncağızın elinden kurtuldu, demir çubukların üstünden kayarak yavaşça yere iniverdi.

Anne pencerenin böylece genişlediğini görünce gidip kendini enlemesine yere attı, açılan deliği vücudu ile kapamak istedi. Beri yandan da kollarını kıvırıp büküyor, başını taşlara vuruyor, yorgunluktan kısıldığı için güç işitilebilen bir sesle : «İmdat! Yangın vaaar! Yangın vaaaar!» diye avazı çıktığınca bağırıyordu.

Tristan l'Hermite ise, kılı bile kıpırdamaksızın, öylece durmaktaydı. Askerlere :

— «Hadi bakalım, şimdi de kızı çıkarın,» dedi.

Fakat anne askerlere öyle korkunç bir tavırla baktı ki, adamların ilerlemekten çok gerilemek istedikleri hallerinden belli oluyordu.

Tristan l'Hermite cellâda : «Sen de yaklaş bakalım, Henriet Cousin!» diye bağırdı.

Fakat kimse bir tek adım bile atmadı.

Bu kez kumandan küfürler savurarak bağırmaya başladı : «Bu ne rezalet be? Asker olacaksınız bir de. Âciz bir kadından korkulur mu hiç?»

Cellât : «Aman Efendimiz, kadın değil bu, canavar sanki,» dedi.

Başka bir asker de : «Saçlarına bakın, arslan yelesi gibi,» diye cellâdın sözlerini doğruladı.

Tristan l'Hermite : «Hadi bakalım,» dedi, «pencere genişledi. Üç kişi yanyana rahat rahat geçebilir. Bitirelim artık şu işi yahu! Kim gerilerse kafasını uçururum!»

Askerler iki ateş arasında kalmıştı. Onun için bir an durakladılar, ama sonunda kararlarını vererek odadan yana ilerlediler.

Çilekeş kadın askerlerin geldiklerini görünce birdenbire dizleri üzerinde doğruldu. Yüzüne sarkmış olan saçlarını kaldırdı, sonra sıyrık içindeki cılız ellerini dizlerine dayadı. Aynı anda da gözlerinden nohut tanesi gibi, iri iri yaşlar dökülmeye başladı. Bu yaşlar, tıpkı kendisine açtığı yataktan ilerliyen sel gibi, yüzündeki bir buruşuğun içinden geçip yanaklarından aşağıya kayıyordu. Kadıncağız bir yandan da konuşmaya başladı. O kadar yalvaran, o kadar yumuşak, o kadar tevekküllü ve iç burkan bir eda ile konuşuyordu ki, Tristan'ın çevresini sarmış olan yaşlı - başlı askerlerden ağlamayan tek kimse kalmadı.

Kadıncağız şöyle demekteydi :

— «Efendiler, çavuşlar, izin verin de birkaç söz söyliyeyim size. Bu kız benim evlâdımdır. Yıllardır yitirmiştim

onu. Uzun bir hikâyedir bu. Devriye çavuşlarını iyi tanırım ben. Kaldırım yosması idim çünkü. Mahalle çocukları beni taşa tutarlarken çavuşlar da korurlardı. Başımdan geçenleri öğrendiğiniz zaman, çocuğumu bana bırakacaksınız, inanıyorum buna! Evet, zavallı bir kaldırım yosmasıyım ben. Vaktiyle çingeneler çocuğumu çalmışlardı. Tam onbeş yıl, onun minicik patiğini hep sakladım hattâ. Bakın, o patik burda. O zaman kızımın ayağı bu kadarcıktı işte.

«Reims'te otururdum. Paquette derlerdi bana. Evim Folle-Peine sokağındaydı. Belki içinizde beni tanıyanlar vardır. Belki o zamanlar sizin de gönlünüzü hoş etmişimdir. Bana acıyın efendilerim. Çingeneler yavrumu çaldılar, tam onbeş yıl benden sakladılar. Öldü sanmıştım onu. Evet, öldü sanmıştım. Ömrümün tam onbeş yılını bu bodrumda, kışın ateş bile yakmadan geçirdim. Çok çetin bir işti bu doğrusu. O küçücük patik de yanımdaydı hep.

«Tanrıya öyle çok yalvardım ki, sonunda duamı kabul etti. Bu gece de kızımı bana yolladı. Hikmetinden sual olunmaz. Tanrı'nın bir mucizesidir bu. Kızım ölmemiş meğer. Siz de almayın onu benden, n'olur! Beni asmaya götürseniz vallahi razıyım ama o daha on altısında! Çocuk sayılır henüz. Bırakın da hayatın tadını çıkarsın. Hem size n'apti ki? Hiçbir şey yapmadı. Ben de bir şey yapmadım. Dünyada ondan başka desteğim yok. Bu yaşlı günümde Meryem Ana gönderdi onu bana. Siz hepiniz iyi insanlarsınız sonra. Onun kızım olduğunu bilmiyordunuz ama, şimdi öğrendiniz artık. Yavrumu nasıl seviyorum, bilseniz.

«Saygıdeğer kumandan, onun parmağı bile sıyrılmasın, ama benim karnımı deşin, razıyım. Siz de iyi bir adama benziyorsunuz. Söylediklerimi duyunca işin içyüzünü anladınız elbet. Sizin de bir ananız vardı tabii. Bu askerlerin başı sizsiniz, yavrumu bana bırakın. Dize geldim de yalvarıyorum bakın. Kimseden başka bir şey istediğim yok. Ben

Reims'liyim efendilerim. Orada amcamdan kalma ufak bir tarlam var. Dilenci değilim, kimseden bir şey istemiyorum. Yalnız çocuğumu bırakın bana.

«Kadir Allah onu bana yolladı, bunda bir hikmet var elbet. Kralın iradesinden söz ettiniz. Benim yavrum ölünce kral zevk mi duyacak bundan? Benim kızım o, kralın değil ki! Sizin kızınız da değil. Bırakın da gideyim, ikimiz de gidelim buradan. Dedim ya, biz Reims'liyiz. Memleketimize gideceğiz. Hepiniz de iyi yürekli insanlarsınız, çavuş efendiler. Kızımı elimden almıyacaksınız, biliyorum. Hem zaten buna imkân da yok ki! Ah kızım, yavrum, evlâdım!»

Zavallı kadıncağız bir yandan da umutsuz hareketler yapıyor, gözyaşı döküyor, ellerini yalvaran bir eda ile bitiştiriyor, bir gülüp bir ağlıyor, inleyip iç çekiyor, bu saçma-sapan, abuk-sabuk sözleri söylerken de çığlıklar koparıyordu arada bir. Sustuğu zaman Tristan l'Hermite kaşlarını çattı ama, kaplan bakışlı gözünden yuvarlanan bir damla yaşı gizlemek için yaptı bunu. Fakat duyduğu bu zaafı hemen alt etti, sert bir tavırla: «Vallahi, Kralın iradesi böyle,» dedi.

Sonra cellât Henriet Cousin'in kulağına eğilerek yavaşça: «Çabucak bitir şu işi!» dedi. Bu korkunç adam bile belki yüreğinin yufkalaşacağından korkmaktaydı belki.

Cellâtla çavuşlar odaya girdiler. Anne onlara hiç karşı koymadı. Sadece kızına doğru sürüklenip sımsıkı yapıştı ona. Esmeralda, askerlerin kendisine yaklaştıklarını gördü. Ölüm korkusu ile birden harekete geldi. Anlatılması güç bir umutsuzlukla: «Anne! Geliyorlar, kurtar beni!» diye bağırdı.

Annesi kısık bir sesle: «Evet yavrum, kurtaracağım seni,» dedi. Sonra kızını kollarıyla sımsıkı kavrıyarak onun her yanını öpmeye başladı. İkisinin de böyle yerde, kucak kucağa halleri çok yürek paralayıcı bir manzara oluşturmaktaydı.

Cellât Henriet Cousin ellerini genç kızın güzel omuzlarından aşağıya, beline doğru uzatıp onu kavrayıverdi. Esmeralda bu elin vücuduna değdiğini hisseder etmez : «Ay!» diye bağırdı. Sonra düşüp bayıldı. Cellât da hüngür hüngür ağlamakta, gözlerinden akan iri iri yaşlar Esmeralda'nın üstüne dökülmekteydi. Bir yandan kızı tutup kaldırmak istedi. Anne de kızına sımsıkı yapışmıştı. İki eliyle onu öyle sıkı kavramıştı ki, cellât zavallı kadını kızından ayıramadı. Bunun üzerine hem anneyi, hem kızı sürükleye sürükleye odadan dışarıya çıkardı. Annenin de gözleri kapalıydı.

O sırada güneş doğuyordu. Alanda epeyce bir kalabalık toplanmış, kaldırım taşları üzerinde birtakım şeylerin darağacına doğru sürüklendiğini uzaktan seyrediyordu. Tristan l'Hermite'in âdeti böyleydi çünkü : İdam cezaları yerine getirilirken, meraklıların darağacına yaklaşmalarına izin vermezdi.

Pencerelerde kimseler görünmüyordu. Yalnız tâ uzakta, Notre-Dame Kilisesinin kulelerinden Grève Alanı'na bakanının tepesinde iki kişi görülmekteydi. Bunların karaltıları berrak göğün üzerinde iyice belli oluyordu. İkisi de olup bitenleri seyrediyor gibiydiler.

Henriet Cousin, peşinde sürükledikleri ile birlikte gelip uğursuz merdivenin dibinde durdu. Bu olay ona da çok dokunmuştu. Onun için zar-zor soluk alabilmekteydi. Yağlı ipi genç kızın o güzelim boynuna geçirdi. Zavallı yavrucak, kendirin korkunç değişini boynunda hissetti. Gözlerini açınca, karşısında darağacını gördü. O zaman birden silkindi, yürek paralayıcı bir sesle avaz avaz bağırarak ; «Hayır! Bırakın beni! İstemiyorum!» diye bağırdı.

Annenin başı işe kızının eteğine gömülmüş olduğundan, çevresini görmüyordu. Kadıncağız tek söz söylemedi. Bütün vücudunun titrediği, çocuğunu daha sık öpmeye baş-

ladığı görüldü yalnız. Cellât bu andan yararlanarak, annenin kızını kavramış olan kollarını sert bir hareketle çözüverdi. Kadıncağız ya bitkinlikten, ya da umutsuzluktan, cellâda hiç karşı koymadı. O zaman cellât genç kızı omuzuna aldı. Zavallı kız, cellâdın koca kafasının yanında, omuzundan ikiye bükülmüş olarak, olanca güzelliği ile sarkıtıyordu. Henriet Cousin merdivene çıkmak için ayağını basamağa attı.

O sırada, kaldırım taşlarının üstüne çömelmiş olan anne gözlerini iyiden iyiye açtı. Hiç bağırmaksızın, korkunç bir tavırla doğruldu. Sonra, avının üstüne atılan yırtıcı bir hayvan gibi cellâdın eline atılarak olanca gücüyle ısırdı. Şimşek kadar ani oldu bu. Cellât canının acısından bir çığlık kopardı. Çevreden koşuştular. Cellâdın kanamakta olan elini güçlükle annenin dişlerinden kurtardılar. Kadıncağız hâlâ ses çıkarmadan duruyordu. Onu sert bir hareketle itip oradan uzaklaştırmak istediler. Fakat tepe aşağı kaldırım taşlarının üstüne yuvarlandığını gördüler. Kaldırdılar ama yine düştü. Ölmüştü zavallı.

Cellât ise kızı bırakmamıştı. Merdiveni çıkmaya başladı.

II

BEYAZLI KADIN

Quasimodo, Esmeralda'nın odasının boş olduğunu, kızın da ortalıkta olmadığını görünce, kendisi kiliseyi savunmaya uğraşırken birisinin gelip kızı götürmüş olduğunu anladı. Saçını başını yolmaya, şaşkınlıktan ve acıdan ter ter tepinmeye başladı. Sonra koşa koşa tüm kiliseyi dolaştı, her yanda Esmeralda'yı aradı. Bir yandan da acayip

çığlıklar koparıyor, tutam tutam yolduğu kızılımsı saçlarını döşeme taşlarının üstüne fırlatıyordu. Tam o sırada da, kralın serseriler kalabalığını yenmiş olan okçu askerleri Notre-Dame Kilisesine girmişler, Esmeralda'yı aramaya başlamışlardı. Quasimodo askerlerin buraya ne uğursuz bir amaçla geldiklerini bilmediğinden, onlara yardım etti. Sağır olduğu için, Esmeralda'ya askerlerin değil, serserilerin kötülük etmek istediklerini sanıyordu zavallı.

Tristan l'Hermite'in önüne düşüp ona gizlenecek tüm köşe-bucağı gösterdi. Gizli kapıları, mihrapları, çifte bölmeleri, kilisenin değerli eşyasının bulunduğu bölüğün arkasındaki gizli odaları hep gösterdi. Zavallı Esmeralda orada olsaydı, Quasimodo onu kendi eliyle cellâda teslim etmiş olacaktı böylece. Arayıp arayıp sonunda hiçbir şey bulamıyan Tristan l'Hermite'e en nihayet bu işten usanç gelince, —Allah bilir ya, kolay kolay usanç getirmezdi bu adam— Quasimodo araştırmalarını yalnız başına sürdürdü. Kilisenin içini belki yirmi defa, yüz defa enine boyuna, yukarıdan aşağıya dolaştı. İndi, çıktı, koştu, seslendi, bağırdı, koku almaya çalıştı. Her deliğe kafasını sokup baktı, aradı. Meşale yakıp tüm kubbelerin, çatıların, tonozların altını araştırdı. Umutsuzluk içindeydi, deliye dönmüştü. Dişisini yitirmiş bir hayvan dahi ondan daha kükremiş, ondan daha şaşkın durumda olamazdı.

Sonunda, Esmeralda'nın kilisede olmadığına ve kaçırılıp götürüldüğüne iyice kanaat getirdikten sonra, kulelere çıkan merdiveni ağır ağır tırmanmaya başladı. Esmeralda'yı kurtardığı gün o bu merdiveni nasıl çevik ve hafif hareketlerle, bir anda çıkıvermişti! Yine aynı yerlerden geçti ama, başı önüne eğikti. Hiç sesi çıkmıyordu. Gözünden tek damla yaş akmamaktaydı. Soluk bile almıyordu hattâ.

Kilise yine tenhalaşmış, sessizleşmişti. Binaya giren okçu askerler, Esmeralda'yı bulamayınca onu Cité Adası'n-

da aramak için çıkıp gitmişlerdi. Şimdi Quasimodo, daha biraz önce kuşatılmış, gürültüler içinde kalmış olan bu kilisede yapayalnızdı. Yine Esmeralda'nın, kendi koruması altında haftalarca yatmış olduğu küçük odanın yolunu tuttu. Odaya yaklaştığı sırada : «Belki onu orada bulurum,» gibi bir duygu vardı içinde. Galeriyi dönünce küçük odayı ufak penceresi, ufak kapısı ile karşısında buluverdi. Kocaman bir istinat duvarının altındaki bu odanın, ağaç dalının altında duran kuş yuvası gibi bir hali vardı. O zaman zavallı adamcağıza fenalık geldi, düşmemek için bir sütuna dayanmak zorunda kaldı. «Esmeralda odaya dönmüştür belki,» diye düşündü. Olur a, iyi yürekli bir peri pekâlâ da onu buraya getirmiş olabilirdi. Bu oda çok sâkin, çok emin, çok hoş bir yerdi. Onun için Esmeralda'nın da orada olması gerekti. Zavallı Quasimodo'nun buna öyle aklı yatmıştı ki, kurduğu hayâli bozmamak için, bir tek adım bile atmaktan çekiniyordu.

Kendi kendine : «Evet, uyuyordur, dua ediyordur belki. Rahatsız etmiyeyim onu,» diye söyleniyordu.

Sonunda tüm cesaretini topladı, ayaklarının ucuna basa basa ilerledi, başını uzatıp baktı, sonra da odaya girdi. Oda boştu! Hep öyle eskisi gibi boştu! Zavallı sağır yavaş adımlarla odanın her yanını dolaştı. Sanki Esmeralda şilte ile taş döşemenin arasına saklanabilirmiş gibi, yatağı kaldırıp altına baktı. Sonra başını salladı, aptal aptal dikilip kaldı. Birdenbire, elindeki meşaleyi yere atıp ayağı ile ezdi. Tek söz söylemeden, tek çığlık koparmadan, olanca hızı ile duvara doğrü koştu. Kafasını taşlara vurdu, peşinden de baygın bir halde döşeme taşlarının üzerine yuvarlandı.

Kendine geldiği zaman yatağın üstüne atılarak içinde yuvarlandı, kızın uyuduğu, şimdi de hâlâ ılık olan yeri uzun uzun öptü. Hemen oracıkta ölecekmiş gibi birkaç dakika hiç kımıldamadan, öylece durdu. Sonra yüzü gözü kan-ter

içinde olduğu halde doğruldu. Soluk soluğa idi. Çıldıracak gibiydi. Tıpkı çanlarının tokmakları gibi, aynı korkunç düzenlilikle, başını yine duvarlara vurmaya başladı. Kafasını böyle taşlara çarpa çarpa kırmaya azmetmiş gibi bir hali vardı.

Sonunda yine bitkin bir halde yere yuvarlandı. Dizlerinin üzerinde sürüklenerek odadan dışarıya çıktı, şaşkın bir tavırla gidip kapının tam karşısına çömeldi. Belki bir saat böylece hiç kımıldamaksızın durdu. Gözünü hep ıssız odaya dikmişti. Boş bir beşikle dolu bir tabut arasında oturmuş bir anne kadar kederli, düşünceli idi. Hiç bir söz söylemiyordu. Yalnız arada bir, uzun aralarla, bir hıçkırık bütün vücudunu şiddetle sarsıyordu. Ama, tıpkı yazın çakan gürültüsüz şimşekler gibi, gözyaşı olmayan bir hıçkırıktı bu.

İşte o zaman, «Esmeralda'yı kim kaçırmış olabilir?» diye düşüne düşüne, birdenbire Başrahibi anımsadı. Kendi kendine: «Evet,» dedi, «küçük odaya çıkan merdiven kapısının anahtarı yalnız onda var. Sonra, başrahip kaç kez sataşmak istedi kıza. Bir keresinde benim yardımımla onu kaçırmak istedi. Başka sefer de kıza saldırmak istedi ama, ben engel oldum.» Quasimodo bu arada daha binlerce küçük şeyi de anımsadı ve Esmeralda'yı başrahibin kaçırdığından kuşkusu kalmadı. Fakat babalığına karşı öyle büyük saygı, minnet, bağlılık ve sevgi besliyordu ki bunlar, şu ânda duymakta olduğu kıskançlık, umutsuzluk gibi hislerden daha baskın çıkıyordu.

«Evet, o yapmıştır bu işi,» diye düşünüyordu.

Fakat, bunu bir başkası yapsaydı ona karşı duyacağı kanlı, öldürücü öfke, Claude Frollo söz konusu olunca, zavallı sağırın duyduğu acıyı arttırmaktan başka şeye yaramıyordu.

O böylece, bu işi başrahibin yapmış olduğunu düşünürken tanyeri ağarmaya, istinat duvarlarını aydınlatmaya

başladı. Böylelikle de Quasimodo, Notre-Dame Kilisesinin ikinci katında, parmaklığın üzerinde dönüp kıvrıldığı köşede yürümekte olan bir gölge gördü. Bu gölge kendisinden yana geliyordu. Hemen tanıdı : Başrahipti bu. Claude Frollo düşünceli bir tavırla, ağır ağır ilerlemekteydi. Yürürken önüne bakmıyor, kuzey yönündeki kuleye doğru gidiyordu. Fakat başını yana, Seine nehrinin sağ kıyısına doğru çevirmişti. Sanki damların üstünden bir şeyi görmek istermiş gibi, başını havaya kaldırmıştı. Baykuş da çoğu zaman böyle çarpık bir tavır takınır : Bu yöne doğru uçarken, başka bir noktaya bakar. Böylece de başrahip Quasimodo'nun yanından geçti ama onu görmedi.

Claude Frollo'nun böyle birdenbire karşısına çıkıverdiğini görünce, bizim sağır taş kesilmişti sanki. Başrahibin ilerlediğini, kuzey yönündeki kulenin merdiven kapısından içeriye girdiğini gördü. Okuyucularımızın da bildikleri gibi, bu kuleden bakılınca Belediye Dairesi görülür. Quasimodo da yerinden kalkıp başrahibin peşi-sıra gitti. Sonra kulenin merdivenine başrahibin ne diye çıktığını anlamak için, o da merdivenden çıkmaya başladı. Zavallı çancı ne yaptığını, ne söyliyeceğini, ne istediğini bilemez haldeydi zâten. İçinde hem büyük bir öfke, hem derin bir korku vardı. Başrahiple Esmeralda, yüreğinde çatışmakla meşguldü.

Quasimodo kulenin tepesine tırmandığı zaman, merdivenin loşluğundan dışarıya çıkıp sahanlığa ayak atmazdan önce başını yavaşça uzatarak başrahibin nerede olduğuna baktı. Claude Frollo'nun arkası ona dönüktü. Çan kulesinin çevresindeki balkon gibi yerin kıyısında aralıklı, alçak sütunlardan oluşan bir parmaklık vardı. Başrahip gözlerini kente dikmiş, göğsünü de parmaklığın dört kenarından Notre-Dame köprüsüne bakmakta olanına dayamıştı.

Quasimodo usulcacık ilerliyerek, babalığının böyle neyi seyretmekte olduğuna baktı, Başrahip dikkatini öylesine

başka yana vermişti ki, sağırın kendi arkasından yürüdüğünü duymadı bile.

Notre-Dame Kilisesinin çan kulelerinden bakılınca Paris, hele o zamanki Paris çok hoş bir manzara oluşturuyordu. Bir yaz günü başlamak üzereydi. Şafak söküyordu. Temmuz ayı girmiş olmalıydı. Gökyüzü çok berraktı. Birkaç tane yıldız göğün şurasında-burasında, birer birer sönüyordu. Göğün en aydınlık olduğu tarafta, doğu yönünde de çok parlak bir yıldız görünmekteydi. Güneş nerdeyse doğacaktı. Kent uyanmaya, kımıldanmaya başlıyordu. Çok beyaz, çok temiz bir ışık, kentin doğusuna düşen binlerce evi canlı, belirli biçimde aydınlatmaktaydı. Kiliselerin devimsi bölgeleri bir damdan ötekine atlıyarak koca kentin bir ucundan tâ öbür ucuna dek uzanıyordu. Kimi mahallelerde konuşmalar, gürültüler başlamıştı bile. Şurada bir çan çalıyor, burada bir çekiç sesi işitiliyor, daha ötede de ilerlemekte olan bir arabanın çıkardığı gürültü duyuluyordu. Göz alabildiğine uzanıp giden damların üzerinden, yer yer dumanların yükselmeye başladığı görülmekteydi. Seine nehrinin suları, köprülerin altından ve adacıkların burunlarından geçtikçe buruşup dalgalanmaktaydı. Suyun yüzünde gümüşü hâreler görülüyordu. Kentin çevresinde, surların ötesinde göz alabildiğine uzayıp giden sisli bir alan görülmekteydi. Bu alanın şurasında burasında, ovaların uçsuz bucaksız çizgileri, tepelerin sevimli kabarıklığı göze çarpıyordu. Yarı-uyanmış kentin üzerinde daha şimdiden bir uğultu yükselmekteydi. Sabah rüzgârı tepelerin üzerinden söktüğü sislerden oluşan birkaç bulutu önüne katmış, gökyüzünde doğu yönüne götürmekteydi.

Kilisenin önündeki meydanlıkta birkaç kadın, ellerinde süt güğümleri ile durmuşlar, Notre-Dame Kilisesinin kırılıp harabolmuş büyük kapısını ve taşlar arasında donup kalmış iki tane kurşun akıntısını şaşkınlıkla birbirlerine göste-

riyorlardı. Geceki gürültü-patırtıdan kala kala bunlar kalmıştı yalnız. Quasimodo'nun çan kuleleri arasında yakmış olduğu ateş sönmüştü. Tristan l'Hermite alanı temizletmiş, ölüleri Seine nehrine attırmıştı. XI. Louis gibi krallar, bu gibi kanlı öldürüşmelerden sonra sokakları temizletmek konusunda büyük önem gösterirler.

Kulenin parmaklığının dışında, tam papazın durmuş olduğu yerin altında Gotik tarzıyla yapılarda sık görülen taş bir tağmur oluğu vardı. Bu oluktaki bir yarığın içinde de her nasılsa iki tena şebboy çiçek açmıştı. Hafif rüzgârın etkisiyle sallanıp canlı gibi duran bu güzel çiçekler, karşılıklı birbirlerini selâmlıyorlardı sanki. Kulelerin üstünde, tâ uzaklarda, göğün enginlikleri içinde kuş cıvıltıları işitilmekteydi.

Fakat başrahip bunların hiçbirini dinlemiyor, görmüyordu. O öyle insanlardandı ki, onlar için sabah, kış, çiçek diye bir şey yoktur. Çevresinde türlü biçimlere bürünen bu geniş ufkun içinde o, dikkatini bir tek noktaya toplamıştı.

Quasimodo ona : «Esmeralda'yı ne yaptınız?» diye sormak arzusu ile yanıp tutuşuyordu. Fakat bu ânda başrahibin dünya ile ilgisi yoktu sanki. Görünüşe göre adam yaşamının öyle çetin bir ânında bulunuyordu ki, kımıldamadan, ses çıkarmadan öylece duruyordu. Bu sususta, bu kımıltısızlıkta öyle korkunç bir şey vardı ki, zavallı Quasimodo bu *hâl* karşısında korkudan titriyor, hiçbir şey sormaya cesaret edemiyordu. Yalnız, o da başrahibin gözlerini dikmiş olduğu yöne doğru baktı —ki bu da bir çeşit sual sorma sayılırdı— ve böylece zavallının bakışı Grève Alanı'na yöneldi.

O zaman o da papazın bakmakta olduğu şeyi gördü. Alandaki darağacının yanına bir merdiven dayanmıştı. Alanda birkaç kişi ile bir sürü asker vardı. Bir adam, kaldırım

taşlarının üzerinden beyaz bir şey sürükleyip götürmekteydi. Bu beyaz şeye bir de siyah şey takılmıştı. Adam gelip darağacının dibinde durdu.

O sırada bir şeyler oldu ama, Quasimodo bunu iyice göremedi. Tek gözü uzağı görme yetisinden bir şey yitirmiş değildi ama, tam önünde iri-yarı bir asker vardı ve bu adam herşeyin belirli biçimde görülmesine engel oluyordu. Zâten o sırada güneş doğdu, ufuktan öyle bir ışık dalgası fışkırdı ki, Paris'in tüm çan kuleleri, bacaları, damları aynı anda yanmaya başlarmış gibi oldu.

Beri yandan adam merdivene tırmanmaya başladı. O zaman Quasimodo iyice gördü onu. Omuzunda beyazlar giymiş bir kadın, bir genç kız durmaktaydı. Bu genç kızın boynuna bir ip geçirilmişti. Quasimodo hemen tanıdı onu : Evet, Esmeralda idi o.

Adam merdivenin tâ üstüne ulaştı. O zaman kızın boynundaki ilmikli ipe çeki-düzen verdi. O bunları yaparken başrahip olup bitenleri daha iyi görmek için parmaklığın önünde diz çöktü.

Adam birdenbire, topuğunun sert bir hareketiyle merdiveni itti. Birkaç zamandan beri soluk bile almıyan Quasimodo ipin ucunda, yerden iki arşın kadar yüksekte, zavallı kızın sallandığını gördü. Cellât da onun omuzlarına bağdaş kurup oturmuştu. İp birkaç kez kendi çevresinde döndü. Quasimodo, Esmeralda'nın vücudunun iki üç kez korkunç biçimde çırpındığını farketti. Beri yandan papaz da başını uzatıp gözlerini faltaşı gibi açmış, adamla genç kızdan oluşan bu korkunç kümeyi —yani örümcekle sineği— dikkatle seyrediyordu.

Olup bitenlerin en korkunç ânında, benzi kül gibi olan papaz insanlıkla hiçbir ilgisi olmayan, şeytanca bir kahkaha kopardı. Quasimodo bu gülüşü işitmedi ama gördü. Başrahibin arkasında birkaç adım geriledi. Sonra birdenbire,

deli gibi papazın üstüne atıldı ve iki kocaman eliyle onu sırtından kavrayıp üstüne eğilmiş olduğu boşluğun içine itiverdi.

Papaz: «Allah belâsını versin!» diye haykırdı ve düştü.

Fakat tam üzerinde bulunduğu yağmur oluğu onun aşağıya dek düşmesine engel oldu. Papaz ellerinin umutsuz bir atılışıyle oluğa yapıştı. İkinci bir çığlık koparmak için ağzını açtığı sırada başının üstünde, parmaklığın yanında Quasimodo'nun hınç duygusuyla kasılmış korkunç yüzünü gördü. O zaman sustu.

Altında derin bir uçurum vardı. İki yüz ayak yükseklikten aşağıdaki kaldırım taşları üzerine düşecekti. Korkunç bir durumdaydı ama yine tek söz söylemedi, ağlayıp inlemedi. Kendini yukarıya çekebilmek için, yağmur oluğunun üzerinde büyük bir gayretle çabalamaya başladı yalnız. Fakat elleri, granitin üzerinde yakalıyacak bir çıkıntı bulamıyor, ayakları ise zamanla kararmış duvarı çizip duruyor, basacak bir yere rastlamıyordu.

Notre-Dame Kilisesinin kulelerine çıkmış olanlar, parmaklığın hemen altında taşların bir çıkıntı yaptığını bilirler. İşte başrahip olacak sefil herif bu çıkıntının üzerinde çabalanıp durmaktaydı. Bu koşullar altında da düz bir duvarla pençeleşemiyordu. Altında içeriye doğru girmiş, o basmak istedikçe kaçıp giden bir duvar vardı.

Quasimodo elini uzatsa kurtarabilirdi onu. Fakat papazın yüzüne bile bakmıyordu. Tek gözünü Grève Alanı'na dikmiş, darağacına ve Esmeralda'ya bakıyordu. Biraz önce başrahibin parmaklıkta dayanmış olduğu yere o dayanmış bulunmaktaydı şimdi. Şu ânda gözü, kendisi için tek önemi olan şeyden başkasını görmemekteydi. Taş kesilmişti sanki: Ne kımıldıyor, ne ses çıkarıyordu. Beri yandan da bü-

tek gözden sel gibi yaşlar akıyordu. O göz ki, şimdiye dek ancak bir tek defa, bir tek damla yaş dökmüştü.

Beri yandan başrahip de soluk soluğa idi. Dazlak alnı kan-ter içinde kalmıştı. Taşları kavrıyan tırnakları kan içindeydi. Dizleri duvara sürtüne sürtüne sıyrılıp berelenmişti. Oluğa takılmış olan cübbesinin, her sarsıntıda yırtılıp söküldüğünü işitiyordu. Tutunduğu bu yağmur oluğunun ucunda kurşun bir boru vardı. Bu boru papazın vücudunun ağırlığı ile bükülmeye başlamıştı. Başrahip, borunun yavaş yavaş eğrilmeye başladığını hissediyordu. Sefil herif kendi kendine: «Ellerimin dermanı kesilip cübbem yırtılınca, kurşun boru da beni çekemez hale gelince düşeceğim,» diye düşünüyor ve benliğinin derinliklerine kadar korku ile ürperiyordu.

Ara-sıra da on ayak kadar aşağıda, kabartmaların üstünde bulunan bir çeşit dar çıkıntıya bakıyor, içinden Tanrı'ya yalvararak: «Ömrüm boyunca iki ayak eninde, iki ayak boyunda böyle bir yerde yaşamaya raziyım, tek canımı bağışla Yarabbi,» diyordu. Bundan sonra yüz yıl da yaşıyacak olsa, ömrünün kalanını o daracık yerde geçirmeye razı idi. Bir defa da başını çevirip altındaki alanın derin boşluğuna baktı. Kafasını kaldırdığında gözlerini yummuş, saçları korkudan dimdik olmuştu.

Bu iki insanın böylece sususları pek korkunç bir şeydi. Başrahip çancıdan birkaç ayak aşağıda böyle korkunç biçimde can çekişirken, Quasimodo da boyuna ağlıyor ve Grève Alanı'na bakıyordu.

Başrahip çırpınıp çabaladıkça tutunmakta olduğu cılız desteği daha çok sarstığını gördüğü için, artık kımıldanmamaya karar vermişti. Elleriyle yağmur oluğunu kucaklamış, güçlükle soluk alarak, hiç kımıldamıyarak öylece duruyordu. İnsan gece rüyasında kendisini yüksekten düşüyor görünce elinde olmaksızın karnında bir kasılma duyar. Pa-

pazın yaptığı tek hareket de bu kasılmadan ibaretti işte. Sabit bakışlı gözlerini hasta gibi açmıştı. Beri yandan da dermanı kesiliyor, parmakları oluğun üzerinden kayıyor, kollarının kesildiğini, vücudunun ağırlaştığını, kendisini tutmakta olan kurşun borunun her ân boşluğa doğru biraz daha eğildiğini görüyordu.

Aşağıdaki büyük bir yapının damı ikiye katlanmış bir iskambil kâğıdı gibi küçücük görünmekteydi gözüne. Korkunç bir şeydi bu! Çan kulesinin üzerinde hiç kımıldamaksızın duran heykellere, kabartmalara bir bir bakıyordu. Onlar da kendisi gibi boşluğun üzerinde durmaktaydılar ama korkmuyorlar, sonra kendisine acımıyorlardı bu yüzden. Çevresindeki herşey taştandı : Gözlerinin önünde, ağızlarını açmış duran heykeller vardı. Altında, tâ aşağıda alan ve kaldırım taşları bulunuyordu. Tam tepesinde de Quasimodo vardı ve hâlâ ağlıyordu.

Alanda da birkaç meraklı toplanmış : «Kim bu boşluğun üstünde kendini sarkıtan deli herif?» der gibi başlarını kaldırarak, sâkin sâkin onu seyrediyorlardı. Sesleri, hafiften de olsa, başrahibe dek gelmekteydi. Claude Frollo birisinin : «Herif geberecek yahu!» dediğini bile işitiyordu.

Quasimodo hâlâ ağlamaktaydı.

Sonunda başrahip öfke ve korku ile çılgına dönmüş bir halde, herşeyin yararsız olduğunu anladı. Fakat son bir çaba için var gücünü topladı. Oluğun üzerinde vücudunu gererek iki dizi ile duvarı itti. Böylece bir ayak yüksekliğinde bir yeri tırmanabildi belki. Fakat bu sarsıntı yüzünden, üzerine dayanmış olduğu kurşun boru birden bükülüverdi. Aynı anda cübbesi de yırtıldı. O zaman ayak basacak bir şeyi kalmadığından, ancak uyuşmuş ve bitkin elleriyle tutunabileceğini anladı. Gözlerini kapayıp yağmur oluğunu bıraktı ve düştü.

Quasimodo onun düşüşünü seyrediyordu.

Bu denli yüksekten düşen bir insanın aşağıya dikine indiği pek görülmüş değildir. Başrahip de boşluğun içine atılınca ilkin iki elini ileriye uzatmış olduğu halde tepesi aşağı düştü. Sonra kendi üzerinde birkaç kez döndü. Rüzgâr onu bir evin damına doğru götürdü. Biçare ilk yaralarını o sırada aldı. Fakat dama ulaştığı zaman ölmüş değildi henüz. Quasimodo başrahibin evin çatısına tutunmaya çabaladığını gördü. Fakat çatı çok dikti, papazda da derman kalmamıştı. Yerinden kopan bir kiremit gibi, çatının üzerinden hızla kaydı ve kaldırımların üstüne düştü. Orada kımıldamadı artık.

O zaman Quasimodo başını kaldırarak Esmeralda'ya baktı. Tâ uzakta, zavallı kızın darağacına asılı vücudu, beyaz robunun içinde can çekişmenin son çırpıntıları ile titriyordu. Sonra Quasimodo eğilip çan kulesinin altında yatmakta olan başrahibe baktı. Papazın ölüsü insan biçimini bile andırmıyordu artık. O zaman çancı, göğsünü şişiren bir hıçkırıkla : «Sevdiğim iki insanı yitirdim!» dedi.

III

PHOEBUS'ÜN «ÖLÜMÜ»

O günün akşamına doğru piskoposun adlî memurları gelerek başrahibin kilise alanındaki ölüsünü kaldırım taşlarının üzerinden kaldırdılar. Quasimodo ise kayıplara karışmıştı.

Bu serüven hakkında çok şeyler söylendi. Herkes Quasimodo'yu şeytan, başrahibi büyücü biliyordu. İkisi arasında bir anlaşma olduğuna inanılmaktaydı. Vakti saati gelince şeytanın büyücüyü alıp götürdüğünden kimse kuşku etmedi. Çok kimseler : «Şeytan başrahibin ruhunu elde et-

mek için bedenini parçaladı,» dediler, «maymun da cevizin içini yemek için kabuğunu kırmaz mı nitekim?»

Onun için başrahibin ölüsü, kilise avlularında bulunan ve toprağı kutsal sayılan bir mezarlığa değil de, başka bir yere gömüldü.

XI. Louis de bir sene sonra, 1483 yılının ağustos ayında öldü.

Pierre Gringoire'a gelince, keçiyi ölümden kurtarabildi ve yazdığı piyeslerle epey başarı kazandı. Bizim şairin yapmadığı iş kalmamıştı. Sıra ile yıldızlar ilmine, felsefeye, mimariye, gizli bilimlere ve daha bin türlü çılgınca şeye merak sardırmış, sonunda tiyatro yazarlığında karar kılmıştı ki bu, çılgınlıkların en büyüğüdür.

Bu arada Yüzbaşı Phœbus de Chateaupers de bir çılgınlık yaptı ve... evlendi.

IV

QUASİMODO'NUN DÜĞÜNÜ

Esmeralda ile Başrahibin öldükleri gün Quasimodo'nun Notre-Dame Kilisesinden kaybolduğunu söylemiştik. Gerçekten, ondan sonra çancıyı gören olmadı. Ne olduğunu da kimse bilemedi.

Esmeralda'nın idam edildiği günün gecesi cellâdın yamakları kızın cesedini darağacından indirip, o zaman âdet olduğu üzere, Montfaucon'un mahzenine götürmüşlerdi.

Eski bir yazarın söylediğine göre Montfaucon, Fransa krallığının en eski ve en görkemli darağacı idi. Temple ve

Saint-Martin mahalleleri arasında, Paris surlarından yüz altmış kulaç (aşağı yukarı 200 m.) kadar uzakta olan bu yer, Coutille'den de birkaç ok atımı ilerdeydi. Yüksekçe bir tepenin üzerine kurulmuş olduğu için, Kelt'lerin Kromlek'lerini andıran bu çatık yüzlü, korkunç yapıyı birkaç fersah uzaktan görmek mümkündü. Kromlek'lerde olduğu gibi, bu yapıda da insanlar kurban ediliyordu.

Montfaucon'u şöyle anlatabiliriz: Alçılı topraktan bir tepe üzerinde, taştan yapılma, kocaman bir biçme (*) düşünün. Yapının yüksekliği onbeş, eni otuz, boyu kırk ayaktır (Sırasıyla aşağı yukarı 5, 10, 15 m.). Bir kapısı, dışında da bir merdiveni, bir sahanlığı vardı. Bu sahanlıkta, herbiri otuz ayak (10 m.) uzunluğunda ham taştan bir haçla altı tane kocaman sütun görülmekteydi. Bu sütunlar, üzerinde bulundukları blokun çevresine sıralanmış bulunmaktaydı. Tepelerinde, sütunları birbirine bağlıyan kalın ve sağlam tahta direkler yerleştirilmişti. Bu tahtalara düzenli aralarla zincirler asılıydı. Her zincirin ucundan da bir iskelet sarkmaktaydı.

Ovada, daha ileride taştan bir haçla iki tane daha darağacı vardı. Asıl ağacın kökünden ayrılarak filizlenmiş «sürgün»ler gibiydi bunlar. Bunların hepsinin üstünde de, gökyüzünde boyuna kargaların uçuştuğu görülüyordu. Montfaucon böyle bir yerdi işte.

1328'den kalma olan bu korkunç darağacı, XV. yüzyılın sonunda epeyce eskimişti zâten. Tahta direkler çürümüş, zincirler paslanmış, taş sütunlar küften yeşillenmişti, yontma taştan döşemeler ek yerlerinden çatlamıştı. Hiç insan ayağı basmıyan bu sahanlığı otlar bürümüş bulunmaktaydı. Bu korkunç... anıtın diyelim, gökyüzü üzerindeki karaltısı pek müthişti. Hele geceleri hafif ay ışığı iskelet-

---

(*) **Biçme** : Menşur, prizma. T.D.K. Türkçe Sözlük. Cilt I, s. 152.

lerin beyaz kafalarını aydınlatıyor, ya da akşam rüzgârı zincirleri ve iskeletleri sallayıp karanlıkta hepsini harekete getiriyordu. Bu darağacı orada diye, halk bütün o yöreyi uğursuz sayıyordu.

Bu korkunç yapıya temel görevi yapan taş blokun içi boştu. Burası geniş bir mahzen haline getirilmişti. Bir de parmaklıklı eski-püskü demir kapısı vardı. Buraya yalnız Montfaucon'daki zincirlerde asılı cesetlerden kopan parçalar değil, Paris'teki bütün daimî darağaçlarında idam edilen zavallıların cesetleri de atılıyordu. Bir sürü insan cesediyle bir sürü cinayetin bir arada çürümüş olduğu bu derin mezarda, birçok büyük adamlarla birçok suçsuzlar da yatmaktadır.

Quasimodo'nun esrarlı biçimde ortadan kayboluşuna gelince, bu konuda bütün öğrendiklerimiz şu oldu :

Bu hikâyelerde sözü geçen olayların bitişinden onsekiz ay, ya da iki yıl kadar sonra birtakım adamlar Montfaucon'un mahzeninden Kral XI. Louis'nin berberbaşısı Olivier de Daim'in cesedini almaya gelmişlerdi. Olivier de Daim Kralın gözdesiydi ama, halkın öylesine nefretini kazanmıştı ki, sonunda o da asılmıştı. Fakat VIII. Charles onun ölüsünün Saint-Laurent mezarlığına, daha râbıtalı insanlarla birlikte gömülmesine izin vermişti.

Olivier de Daim'in cesedi araştırıldığı sırada bütün bu korkunç insan kemikleri arasında iki tane iskelet bulundu. Bu iskeletlerden biri ötekini acayip biçimde kucaklamıştı. İskeletlerden birisi bir kadına aitti. Üstünde hâlâ bir robun kumaşından parçalar görülüyordu. Robun rengi vaktiyle beyazdı herhalde. İskeletin boynunda da mercandan yapılmış bir kolye görülmekteydi. Bu kolyeye, yeşil boncuklarla süslü, küçük bir kese asılıydı. Kese açılmıştı, içi boştu. Bu şeyler öyle değersizdi ki, cellât bunları almak istememişti. Bu iskeleti böylesine sımsıkı kucaklamış olan öteki

iskelet de bir erkeğe aitti. Belkemiğinin çarpık, başının omuzlarına gömülü, bir bacağının ötekinden daha kısa olduğu görülmekteydi. Ensesindeki omurlardan hiçbirisi kırılmış olmadığı için, bu adamın asılmamış olduğu besbelliydi. Şu halde bu iskeletin sahibi kendi ayağı ile buraya gelmiş ve burada ölmüştü. Erkek iskeletini, kucaklamış olduğu kadın iskeletinden ayırmak istedikleri zaman acayip bir şey oldu : İskelet toz haline gelip yerlere dökülüverdi.